

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

A. FRENKEN
DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XX

1950—1951

INHOUD:

Bijdrage tot de geschiedenis van het Catechismus- onderricht in het bisdom 's Bosch tot aan het jaar 1625, door A. M. Frenken, pr.	blz. 1
Over twee Congregaties, door F. Dekkers, Rector	blz. 72
Jansenistische woelingen te 's-Hertogenbosch, na de dood van den Plebaan Joannes van Kessel, door F. van Hoeck S.J.	blz. 83
De Broederschap van de Rozenkrans te Megen, door P. David de Kok O.F.M.	blz. 100
De Franse school te Megen, door P. David de Kok O. F. M.	blz. 114
Van Alphen en de Rijksbezoldiging der Geestelijk- heid, door A. M. Frenken, pr.	blz. 118
O. L. Vrouw van Handel, door P. Ed. Loffeld, C.S. Sp.	blz. 267
Priesters te Megen en Macharen, door P. Mar- culphus Heijer O.F.M.	blz. 308
Register van Personen	blz. 311
Register van Plaatsnamen	blz. 319
Register van Zaken	blz. 323

Bijdrage tot de geschiedenis van het Catechismusonderricht in het bisdom 's Bosch tot aan het jaar 1625

door

A. M. FRENKEN, pr.

Tot het schrijven dezer bijdrage diende ons een collectie stukken in het archief van het Bossche bisdom, waarvan de meeste afkomstig zijn uit de tijd van bisschop Nicolaas van Zoes (Zoësius), 1615—1625. Onder de stukken van vóór die tijd (het oudste is van 1576) zijn er verscheidene, welke het catechismusonderricht en de Zondagsscholen in andere bisdommen, zoals Doornik, Douay en Yperen, betreffen en blijkbaar tot richtsnoer hebben gediend bij de organisatie van het catechismusonderricht en de Zondagsscholen te 's Bosch. Van na de dood van Nic. van Zoes in 1625 zijn er geen stukken meer bij, zodat wij ons tot dat jaar in onze uiteenzettingen beperken.

Wij splitsen onze bijdrage in drie delen:

- I. Het catechetisch boek.
- II. De Zondagsscholen en andere middelen ter bevordering van het catechismusonderricht.
- III. Zoësius' plan tot stichting van een vrouwelijke onderwijs-congregatie met daaraan verbonden meisjes-kostschool.

I. HET CATECHETISCH BOEK.

In 1934 verscheen te Leuven een boek van **Dr. Em. Frutsaert** getiteld *De R.K. Catechisatie in Vlaamsch-België*, een zeer degelijk en uitvoerig werk, dat wel van

het allergrootste belang is voor Vlaams België, d.i. voor de tegenwoordige Kerkprovincie van Mechelen, maar toch ook grote waarde heeft voor Nederland, bijzonder voor de bisdommen Breda, Roermond en 's Hertogenbosch ¹⁾).

Om onze lezers een vluchtig overzicht te geven van de geschiedenis der catechetische leerboeken, welke in de Mechelse Kerkprovincie, waartoe ook de bisdommen van Roermond en 's Hertogenbosch behoorden, zoal in gebruik waren tot aan het jaar 1623, toen de tweede z.g. Mechelse Catechismus werd ingevoerd, zullen wij de eerste 122 bladzijden van het zoëven geprezen werk hier in enkele bladzijden „per summa capita” goed- of kwaad-schiks trachten samen te vatten en daarbij dan enkele aanvullingen en, met het oog op het Bossche bisdom, ook enkele kleine toelichtingen geven.

De eerste grote stoot tot een meer planmatig onderricht in de godsdienst ging uit van het Concilie van Trente. Ook vóór die tijd ontbrak het jeugd en volk niet aan gelegenheid om in de godsdienst onderricht te worden. Talrijk waren immers de catechetische boeken en boekjes, welke in de scholen en onder het volk in omloop waren ²⁾. Deze waren echter te uitsluitend gericht op de practijk van het Christelijk leven, terwijl toch de dwaalleringen der Hervorming het noodzakelijk maakten, om veel méér dan voorheen geschied was, ook de dogmatiek in het onderricht te betrekken.

Doch waar het vooral aan ontbrak, was eenheid van leerboek; in plaats van al die verschillende schoolboeken was nodig een en hetzelfde leerboek, dat voor de gehele jeugd ener kerkprovincie, of althans eens bisdoms, als catechismus

¹⁾ Het verschenen werk is slechts een eerste deel, behandelend: „Het Leerboek of de Catechismus”; 't is in tweeën verdeeld: 1°. over het boek (tot aan blz. 170), 2°. over de leer. Aarzelend sprak de schrijver de hoop uit (voelde hij reeds zijn einde naderen?) dat op dit eerste deel nog twee andere delen zouden volgen: over de geschiedenis van het onderricht (de catechisatie) en over de geschiedenis der methode (de catechetiek). Ruim een jaar na de verschijning van het eerste deel overleed de schrijver, zodat het helaas te vrezen is, dat zijn werk onvoltooid zal blijven.

²⁾ Zie, wat de Nederlanden betreft, de lijst (natuurlijk volstrekt niet volledig) bij FRUTSAERT p. 30 v.v.

gebruikt zou worden³⁾. Dat het voor de vruchtbaarheid van het catechetisch onderricht verder noodzakelijk was, dat de clerus zich daarmede méér dan vroeger ging bezig houden, spreekt van zelf.

Van de noodzakelijkheid van een en ander was het Concilie van Trente zich volkomen bewust, toen het de wenselijkheid uitsprak van een tweevoudige catechismus, t.w. een officieel boek voor de katecheten, uit te geven in het Latijn, en een handboekje in de volkstaal voor de kinderen en het eenvoudige volk. Edoch, in 1566, drie jaren na de beëindiging van het Concilie, verscheen wel een catechismus „ad parochos”, de z.g. Catechismus Romanus of Tridentinus, maar de gewenste volkscatechismus bleef uit⁴⁾.

Het catechismus-probleem was evenwel opgeworpen — dank zij het Concilie — en dat probleem zou van toen af de voortdurende aandacht der Kerk blijven behouden.

Reeds vóór en tijdens het Concilie en onder deszelfs invloed waren er mannen opgestaan, die er ernstig naar streefden om de catechese beter te doen voorzien in de toenmalige tijdsbehoeften, denk b.v. aan de catechetische werkjes van Franciscus Sonnius⁵⁾ en aan de meer bekende catechismussen van Petrus Canisius: diens Summa doctrinae Christianae of Catechismus major, diens catechismus minor of parvus („Parvus catechismus Catholicorum”) en diens catechismus minimus⁶⁾.

De Nederlandse en Franse vertaling van Canisius' Summa werd bij decreet van 16 Dec. 1557 door Koning Philips II

³⁾ Wel had Erard de la Mark, bisschop van Luik (waartoe het grootste gedeelte van het tegenwoordig bisdom 's Bosch oudtijds behoorde) het *Opus tripartitum de praeceptis Dei, de confessione et de arte bene moriendi* van J. Gerson in 1512 voor de scholen van zijn bisdom voorgeschreven (zie J. HABETS, *Gesch. v. h. Bisd. Roermond* III, 426, 427, FRUTSAERT p. 32 en 61, noot 4), doch het valt zeer te betwijfelen, of er veel van dat voorschrift zal terecht gekomen zijn.

⁴⁾ Vgl. W. R. DE JONG, *Ons Katechismusboekje* (Utrecht 1939) p. 6 en 7.

⁵⁾ FRUTSAERT p. 36, 37; Dr. TH. GOOSSENS, *Franciscus Sonnius als catecheet* (A'dam 1929).

⁶⁾ FRUTSAERT p. 41 v.v., DE JONG p. 9 v.v.

voor de Nederlandse scholen verplichtend gesteld en wel met uitsluiting van elke andere catechismus, zodat daarmee een eerste proef was genomen van een officieel catechetisch leerboek voor de gehele Nederlanden. Echter een zeer ongelukkige proef, wijl de Summa van Canisius, bestemd als zij was voor de universiteitsstudenten en de hogere gymnasiaklassen, totaal ongeschikt was voor de gewone volksschool. Het gevolg was dan ook, dat de Koning zijn decreet in Augustus 1559 feitelijk introk en de twee andere catechismussen van Canisius veel méér in gebruik kwamen ⁷⁾ met daarnaast nog tal van andere leerboeken, die toentertijd verschenen, of vroeger reeds verschenen waren, zoals van Franciscus Sonnius, Franciscus Costerus S. J. en van vele anderen ⁸⁾.

Zo liet de gewenste eenheids-catechismus nog steeds op zich wachten. Ook het eerste Provinciaal Concilie van Mechelen, gehouden in 1570, bracht de kwestie niet tot oplossing. Wel werd op dit Concilie door Sonnius, die toen bisschop van Antwerpen was, ⁹⁾ voorgesteld om een officieel leerboek uit te geven voor de hogere studiën en wensde Lindanus, bisschop van Roermond, een grondige behandeling van het lager volksondericht, waarbij hij ook de vraag naar eenheid van leerboek aan de orde wilde stellen, ¹⁰⁾ doch de besprekingen hadden slechts tot resultaat, dat aan de pastoors werd voorgeschreven een epitome of beknopte samenvatting der leer van de Catechismus Tridentinus over de Sacramenten, welke zij zouden gebruiken voor hun predikaties en het toedienen der Sacramenten ¹¹⁾.

⁷⁾ De catechismussen van Canisius beleefden tal van uitgaven en hadden een enorme verspreiding; FRUTSAERT p. 41 v.v., waar echter niet vermeld wordt de uitgave, door Dr. Th. Goossens beschreven in **B. B.** IV 199 v.v.

⁸⁾ FRUTSAERT p. 59 v.v. In de kerkprovincie van Kamerijk kwam o.a. een „parvus Catechismus Parmensis” in gebruik (blijkens een stuk in Arch. Bisd. 's Bosch); over deze catechismus zie A. PASTURE, *La Restauration Religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les Archiducs Albert et Isabelle* (Louvain 1925) p. 367.

⁹⁾ En niet van 's Hertogenbosch, zoals FRUTSAERT p. 67 zegt.

¹⁰⁾ FRUTSAERT p. 67.

¹¹⁾ Deze epitome werd in Tjt. XIII Cap. IX (DE RAM, *Synódicon*

Eerst ingevolge van de derde Synode van Mechelen ten jare 1607 zou de eerste eenheids-catechismus voor de kerkprovincie van Mechelen, en dus ook voor het bisdom 's Hertogenbosch, eindelijk in 't licht verschijnen, de catechismus namelijk van Ludovicus Makeblijde S.J. ¹²⁾. Hij werd gedrukt in 1609 te Antwerpen bij Joachim Trognésius en bestond uit 49 lessen; in het daarop volgend jaar verscheen er een verkleinde uitgave van, een z.g. kleine catechismus, berevens een groter uitlegboek, eveneens van de hand van Makeblijde, genaamd: „Den Schat der Christelicker Leerlinge” ¹³⁾.

Hoewel de catechismus van Makeblijde door de gehele kerkprovincie van Mechelen werd ingevoerd, bleven, althans op de scholen, ook nog andere catechismussen in gebruik. De redactie van de nieuwe en eerste officiële catechismus was dan ook alles behalve volmaakt; hij toonde een groot gemis aan orde, had veel leemten en onnauwkeurigheden ¹⁴⁾. De toenmalige bisschop van 's Bosch, Gijsbertus Masius, kon hij blijkbaar niet bevredigen, want al heel spoedig bezorgde deze er voor zijn bisdom een nieuwe uitgave van, waarbij de vroegere redactie wel behouden bleef, doch op verschillende plaatsen met velerlei bijvoegsels (o.a. met twee lessen voorop) aangevuld werd. Deze gewijzigde catechismus werd, met goedkeuring van Gijsbertus Coeverincx, d.d. 1 Maart 1611, gedrukt te 's Bosch bij Jan Scheffer onder de titel: „Catechismus voor de Catholijke jonckheijt des bisdoms van 's Hertogenbossche, overeenkomende met den Catechismus van Meche-

Belgium I 116) voorgeschreven „etsi diversi catechismi et alii libelli exstent, ex quorum lectione pastores parvo negotio possint populum sibi creditum utiliter instituere”.

¹²⁾ Het ontwerpen van de nieuwe catechismus was door de synode opgedragen aan de Roermondse bisschop Cuyckius. Deze maakte een algemeen schema, maar stierf, voordat hij het kon uitwerken. Zijn arbeid werd toen voltooid door Makeblijde, die als zijn voornaamste bronnen de catechismussen van Canisius en méér nog die van Costerus benutte. FRUTSAERT p. 74 v.v.

¹³⁾ FRUTSAERT p. 90 v.v.

¹⁴⁾ FRUTSAERT p. 97 v.v.

len en vermeerdert door order van Gijsbertus Masius. 's Bossche 1611 in 12°. Met sommige voorvraagen van de christelijke leeringe, bestaande in twee lessen: d' eerste van de christelijke leeringe, de tweede van de H. Kerke en de H. Schrifture. Bij voorschrift van Masius van 26 Febr. 1612 werd hij voor het gehele Bossche bisdom verplichtend gesteld, zoals blijkt uit een latere uitgave van 1618, verschenen ter drukkerij van Antonius Scheffer te 's Bosch in de Kerkstraat in het huis „De Missaal” ¹⁵⁾.

Ook aan de andere Bisschoppen schijnt de eerste Mechelse catechismus van 1609 op de duur niet bevallen te zijn, want door de Congregatio Episcoporum van 22—25 Aug. 1623 werd weer een geheel nieuw leerboekje ingevoerd, zodat de catechismus van 1609 werd afgeschaft ¹⁶⁾.

Deze tweede catechismus der Mechelse Kerkprovincie werd samengesteld door Guilielmus de Pretere S.J. onder de auspiciën van al de Bisschoppen, doch bijzonder van Joannes Malderus, bisschop van Antwerpen. De voornaamste bronnen, welke tot zijn redactie gediend hebben, waren de catechismus van Makeblijde met diens „Schat der Christelijke Leering”

¹⁵⁾ COPPENS, *Nieuwe Besch. v. h. Bisd. v. 's Hertogenb.* I 240. Van de uitgave van 1611 is nog een exemplaar bij de Bollandisten te Brussel en een op het Groot Seminarie te Brugge (FRUTSAERT p. 91). Bij bovengenoemde Jan Scheffer verscheen in 1612 bij wijze van catechismus (vragen en antwoorden) een boekje over het H. Sacr. des Altaars en het Sacrificie der Mis, dat door diens zoon Jan Scheffer (te 's Bosch in de Goede Herder) in 1622 herdrukt werd (*Taxandria* XV 228). Omstreeks de tijd der „geuzentroebelen” kwam waarschijnlijk een Calvinistische Catechismus van een Bossche pers, want op een „Index librorum prohibitorum”, verschenen in 1570 bij Christoffel Plantijn te Antwerpen, komt voor „Den corten Catechismus”, gedrukt te 's Bosch bij Jan van Turnhout (*Taxandria* XII 89). In 1622 verscheen te 's Bosch een uitgebreide Catechismus van Christiaan v. den Berge (pseudoniem van Joannes Bugge, president van het seminarie te Brugge), welke door Rovenius voor de Hollandse Missie in de Verenigde Provinciën werd voorgeschreven en waarvan in 1633 een meer beknopte uitgave verscheen; zie FRUTSAERT p. 129, 30, *Bijdr. Bisd. Haarlem* VI 361 v.v., XII 416 v.v., DE JONG p. 28 v.v.

¹⁶⁾ Toch verscheen van de catechismus van Masius nog een uitgave in 1698 bij Willem van Bloemen te Leuven; FRUTSAERT p. 91, noot 4.

en vooral weer het catechetisch werk van Costerus. Hij werd in datzelfde jaar 1623 te Antwerpen gedrukt en droeg tot titel: Catechismus oft Christelijcke Leeringhe, ghedeijlt in vijf deelen ende een en veertigh lessen voor de catholycke Jonckheijdt van het Aartschbisdom ende alle andere Bisdommen der Provincie van Mechelen¹⁷⁾

Naast deze grote verscheen in datzelfde jaar ook een kleine catechismus¹⁸⁾.

Het nodig Koninklijk verlof om de nieuwe grote en kleine catechismus te doen drukken, niet enkel in het Nederlands, maar ook in het Frans en andere talen, werd verleend aan de Aartsbisschop van Mechelen, Jacob Boonen, bij navolgende privilegiebrief van 23 Aug. 1623.

COPIE.

Philips byder gratien Godts Coninck van Castillien etc. allen denghene, die dese onse opene brieven sullen sien oft hooren lesen, saluyt.

Doen te wetene, dat wy ten versoecke van onsen seer lieven ende ghetrouwen Vader in Gode den Eerweerdichsten Heere Aertsbisschop van Mechelen denselven hebben geottroyeert, geconsenteert ende gepermitteert, ottroyeren, consenteren ende permitteren by desen, dat hy seker boecxken, geintituleert Catechismus, dat is Christelycke Leeringhe, bedeylt in vijf deelen ende eenenviertich lessen voor de Catholycke Jonckheyt des voors. Eertsbisdom ende van alle de Bisdommen der Provintie van Mechelen, bij eenen gesworen ende geapprobeerden boeckdrucker, by hem Suppliant te noemen, sal moghen in de Nederlandtsche, Francoische ende andere talen, soo in 't cleyn als groot, doen drukken, vercoopen ende distribueren alomme binnen onsen lande van Brabant ende van Overmase daer 't hem goetduncken ende believen sal, sonder daeromme tegens ons, onse ordonnantien, verboden ende placcaten te misdoene; behoudelyck dat voors. boeckdrucker schuldich ende ghehouden sal syn, hem in desen te reguleren naervolghende de ordonnantien op 't stuck van

¹⁷⁾ FRUTSAERT p. 99 v.v.

¹⁸⁾ Deze kleine catechismus bleef in gebruik tot ongeveer 1800; FRUTSAERT p. 120 v.v., DE JONG p. 27.

printerie ghemaect ende tot dyen over te brenghen behoorycke exemplairen ende daeraff te gevene syne obligatie al volghende de leste ordonnantie.

Interdicerende ende verbiedende daerom by desen allen anderen printers ende boeckdruckers, wie sy syn, 't voors. boecxken naer te drucken, doen drucken oft conterfeyten, oft elders gedrukt ende geconterfeyt, binnen de voors. onse landen te vercoopen, op pene van confiscatie van deselve ende daerenboven te verbeuren drye guldens voor yder exemplair by elcken van ghenen te verbeuren, die de contrarie daeraff doen sal.

Ontbieden voorts onsen seer lieven ende getrouwen Cancellier ende lieden van onsen Rade geordonneert in Brabant, Meyer van Loven, Amptman van Brussele, Schoutetten van Antwerpen ende van den Bossche ende alle anderen onser ende der Smalre Heeren rechteren, justicieren ende officieren van de onse voors. landen van Brabant ende van Overmase, heuren stedehouderen ende eenen ygelycken van hun. besondere, dyen dat aengaen sal moghen ende soo hem toebehooren sal, dat sy den voors. Suppliant van deser onser gratien, oirlove ende consent inder vueghen ende manieren als boven peyselyck ende vredelyck doen ende laten ghenieten ende ghebruycken, cesserende alle beletten ter contrarien, want ons also gelieft.

Ende des t' oirconde hebben wy onsen segel hieraan doen hanghen. Ghegeven in onse Stadt Brussele den dryentwintichsten dach der maent van Augusto in 't jaer ons Heeren duysent sesse hondert ende dryentwintich, van onsen rycke het derde.

Op de plycke stont ghescreven: By den Coninck. Ende was geteekent: J. Cools.

Praesens copia concordat cum suo originali, quod attestor

CORN. AMS, not. et secret.

Daar in deze brief gesproken werd over de uitgave en verspreiding van de catechismus in het land van Brabant en van Overmaas en de Aartsbisschop het nieuwe leerboekje ook in de bisdommen der Mechelse kerkprovincie, buiten die landen gelegen, graag zag ingevoerd, verleende de Koning hem 2 Sept. 1623 een tweede privilegiebrief van navolgende inhoud:

COPIE.

Philippe par la grace de Dieu Roi de Castille etc. à tous ceulx, qui ces patentes verront, salut.

De la part du tres reverend Père en Dieu nostre cher et feal Messire Jacques Boonen, Archevesque de Malines, nous a esté exposé, que le 23e du mois d' Aougst dernier il auroit obtenu en nostre Conseil de Brabant lettres patentes d' octroi pour pouvoir faire imprimer, vendre et distribuer certain livre intitulé Catechismus — — qu'est la doctrine Chrétienne — —, divisé en cinq parties et quarante une leçons pour la Jeunesse Catholique de l' Archevesché et autres Eveschez de la Province de Malines, et ce par imprimeur juré et approuvé, par le Suppliant à denommer. Mais d' autant que ledit octroi parle seulement pour nostre pays de Brabant et d' Outre-Meuse et qu' il est neantmoins besoing de faire aussy servir ledit livret en autres Provinces; ledit Exposant a supplié humblement, qu' il nous pleust lui accorder et faire despescher semblable octroy soubz nostre grand seel à l' effect de l' imprimerie dudit Catechisme, tant grand que petit, en langue Thioise et Francoise.

Scavoir faisons que nous, ce que dessus considéré, inclinans favorablement à la supplication et requeste dudit Archevesque suppliant, avons permiz et octroyé, permettons et octroyons de grace especialle par ces patentes, qu' il puist et pourra faire imprimer ledit Catechisme, tant grand que petit, en langue Francoise et Thioise par tel imprimeur juré de nostre obeissance, que bon luy semblera, à l' exclusion de tous autres et aussi le faire vendre et distribuer par tout ledit Archevesché et autres Eveschez de la mesme Province de Malines, sans pour ce aucunement mesprendre envers nous ou justice; pourveu que ledit imprimeur sera tenu se regler et conduire punctuellement en ce regard selon le dernier placart et ordonnance publié sur le fait de l' imprimerie et en suite d' icelle exhiber des exemplaires dudit livret en la manière accoustumée.

Defendans et interdisans bien expressement à tous autres imprimeurs, libraires et marchands, quelz quilz soient, d' imprimer ou contrefaire ledit grand ou petit catechisme, soit en langue Francoise ou Thioise, et ceux ailleurs imprimez ou contrefaits apporter, vendre ou distribuer audit Archevesché ou aultres Eveschez soubz la Province de Malines sans particulier consentement et permission dudit Suppliant ou de

l'imprimeur par luy choisy, à peine de confiscation de tous ce qu'aura esté imprimé et apporté au contraire, outre l'amende de trois florins Carolus pour chascun exemplaire, à repartir et appliquer suivant nostre ordonnance et placcart.

Si donnons en mandement à noz très chiers et feaulx les Chef, Presidents et gens de noz Privé et Grand Conseils, President et gens de nostre Conseil Provincial de Flandres, Grand Baillui et gens de nostre Conseil à Mons et à tous autres noz justiciers, officiers et subjectz, qui ce peut ou pourra toucher ou regarder, que de nostre presente grace, octroye et permission aux charges et conditions selon et en la manière, que dict est, ilz facent, souffrent et laissent ledit Impetrant, ensemble ledit imprimeur par luy choisy, plainement et paisiblement jouyr et user, cessants tous empeschemens au contraire, car ainsi nous plaist il.

En tesmoing de ce nous avons fait mettre nostre seel à ces patentés, données en nostre ville de Bruxelles le deuxiesme de Septembre l'an de grace 1623 et de noz regnes troisiésme.

Sur le plie estoit escript: Par le Roi en son Conseil. Et estoit signé: de Groote

Concordat praesens copia cum suo originali, quod attestor
CORN. AMS, not. et secret.

Boonen was zeer bezorgd, dat de nieuwe catechismus voor het onderricht der jeugd nu werkelijk ook de enige zou zijn en blijven. Na drie maanden vanaf zijn eerste verschijnen zou in het aartsbisdom geen andere meer gebruikt mogen worden, zo had de Aartsbisschop reeds op 22 Aug 1623 verordend. En op 20 November d.a.v., toen de catechismus een drietal weken was afgedrukt, verbood hij, om na Lichtmis 1624 „eenighe andere boeckskens van Christelijcke Leeringhe in dit Artschbisdom van Mechelen de jonckheydt voor te houden " ¹⁹⁾. Van zijn zorg getuigt ook een brief van 26 Nov. 1623, welke hij (tegelijk met de zoëven door ons gepubliceerde copieën en een copie van het drukkerscontract met nog enkele exemplaren van de nieuwe catechismus) deed toekomen aan Nicolaas van Zoes, bisschop van 's Bosch, en waarin hij deze verzocht, dat na verloop van drie maanden

¹⁹⁾ FRUITSAERT p. 100.

sinds het verschijnen van de catechismus geen andere in het Bossche bisdom gebruikt zou worden en dat ook geen drukker aldaar de catechismus zou overdrukken. Wij laten de brief, die ons tevens over de prijs van de catechismus inlicht, hier volgen:

Perillustris et Reverendissime Domine.

Accipiet Rma D(ominatio) V(estra) unacum hisce copias autenticas tum privilegii, quod secundum consilium Vestrorum et ceterorum Revmorum Conprovincialium impetravi quoad impressionem novi catechismi, tum etiam contractus, assistente Rmo Dno Antverpiensi cum typographis istius civitatis initi super pretio librorum aliisque conditionibus ²⁰). Concessi ipsis vel typographo, per ipsos nominato, per sexennium usus dicti privilegii. Conventum autem est, etsi contractui non insertum, quod qui minus uno fasce, vulgo riem, chartae volet emere, hoc est minus quingentis exemplaribus, poterit etiam non prompta pecunia habere ad ratam trium florenorum et quindecim stuferorum in fascem, hoc est exemplar catechismi foliorum quatuor pro tribus quadrantibus stuferi Brabantici, quod exemplar singulis distributum vendetur stufero. Quia vero conditiones istae censentur utiles, nec typographi eas prestare tenebuntur, nisi vicissim eis praestetur per sexennium frui dicto privilegio, rogo enixe Rmam D. V., ut sua sollicitudine, atque autoritate efficiat, ne quis alius typographus in sua dioecesi dictum catechismum — — cujus aliquot exemplaria cum hisce literis tradentur — — imprimat, neque alicujus catechismi quam secundum dictum privilegium excusi in sua dioecesi usum patiat, velitque edicto praecipere, ne trimestri ab impressione dicti novi catechismi alius juventuti proponatur secundum conclusionem omnium Revmorum Conprovincialium. Ejusmodi etiam edictum in hac dioecesi proponetur, ut nimirum nullius nisi novi catechismi usus sit a fine Januarii proximi, cujus impressio fuit absoluta mense Octobri. Sic enim observabimus, quod Concilio Provinciali ultimo placuit, per totam Provinciam eadem prorsus formula catechismum doceri et constringemus dictos typographos stare pactis. De caetero

²⁰) De copie van dat contract is in de collectie van het Bossche bisdom niet aanwezig.

Deum Opt. Max. rogo, ut Rmae D. V. longam incolumitatem et salutem concedat. Bruxellae 26 Novembris 1623.

Perillris et Rmi D.V.

Humilis frater et servus

JACOBUS Archiepiscopus Mechliniensis.

De catechismus werd gedrukt bij Jan van Keerberghen, zoals Frutsaert tegenover de mening van anderen bewijst. Zijn mededelingen doen ons vermoeden, dat er onder de drukkers nog al wat te doen geweest is over de toekenning van het drukprivilegie ²¹). Uit bovenstaand aartsbisschoppelijk schrijven mogen wij besluiten, dat die toekenning bij onderhandeling met het gezamenlijk Antwerps drukkersgilde zal hebben plaats gehad.

De nieuwe catechismus vond, volgens Frutsaert, van meet af een ongehoorde bijval en Frutsaert zelf noemt hem, niet-tegenstaande fouten en leemten, „voor zijn tijd een meesterstuk” ²²).

Later geregeld en onveranderd herdrukt, maar vanaf omstreeks het midden der 18e eeuw voorzien van enkele wijzigingen en bijvoegsels (althans voor sommige bisdommen), is het boekje méér dan twee eeuwen de enige officiële catechismus voor de Kerkprovincie van Mechelen en het vicariaat van 's Hertogenbosch gebleven en heeft het onze voorouders, bij wie het algemeen als „de Mechelse catechismus” bekend was, zijn onschatbare diensten bewezen ²³).

Nu wij hiermede de tijdgrens, in het opschrift dezer bijdrage getrokken „tot aan het jaar 1625”, toch al enigermate overschreden hebben, zullen wij nog één stapje verder zetten, om ook nog de afschaffing van het boekje te melden.

Vanaf het jaar 1842 begon men in verschillende bisdommen

²¹) FRUTSAERT p. 106, '07.

²²) FRUTSAERT p. 118, '23. De apost. vic. der Hollandse Missie, J. v. Bijleveldt, noemde deze catechismus in 1720 „de bequaemste, die oyt gesien is voor de jeugt”; DE JONG p. 32.

²³) Volgens DE JONG p. 34, 35 is de Mechelse catechismus ook in de noordelijke Nederlanden der 17e en 18e eeuw de meest gebruikte catechismus geweest.

der Mechelse Kerkprovincie langzamerhand verschillende nieuwe catechismussen in te voeren, zodat de oude Mechelse catechismus nu hier, dan daar het veld moest ruimen voor een jongere opvolger en... de eenheid van leerboek, helaas, weer te loor ging ²⁴).

In het bisdom van 's Bosch werd de Mechelse catechismus ten jare 1864 vervangen door de catechismus van de hand van Mgr. Zwijsen, welke aan de meeste ouderen, die deze bijdrage zullen lezen, uit de jaren hunner jeugd nog wel bekend zal zijn, wijl hij tot 1910 in gebruik bleef.

II. DE ZONDAGSSCHOLEN EN ANDERE MIDDELEN TER BEVORDERING VAN HET CATECHISMUSONDERRICHT.

Men weet, welk een reformatorische invloed het Concilie van Trente heeft gehad op de vorming van de clerus door voor te schrijven, dat in elk diocees één of meer seminaries moesten opgericht worden ²⁵). Maar ook op het godsdienst-onderrwijs voor de jeugd in het algemeen is datzelfde Concilie van grote invloed geweest.

Door de gewone lagere volksschool, zoals die in elke parochie bestond, werden tot dan toe slechts enkele minimale eisen gesteld wat betreft godsdienstleer. Als de kinderen de eerste beginselen van de godsdienst, de voornaamste gebeden, de geboden Gods en der H. Kerk en de manier van biechten kenden en, althans degenen die Latijn leerden, bovendien nog de Gregoriaanse kerkzang en de manier van misdienen, dan stelde de schoolmeester zich al tevreden. Wel deden de kinderen, die een behoorlijk aantal jaren ter school gingen, door het lezen van bijbelse en catechetische boekjes van zelf meerder kennis van de godsdienst op, doch dat meerdere werd niet beschouwd als een noodzakelijke vereiste. Alleen de eerste beginselen, de voornaamste gebeden en de andere

²⁴) FRUTSAERT, p. 155 v.v.

²⁵) Sessio XXIII de Reform. Cap. XVIII.

zoëven aangestipte punten moesten ze kennen; daarover alleen werden zij ondervraagd.

Het grootste euvel evenwel zat hierin, dat een groot deel der ouders hun kinderen veel te vroeg aan huiselijke of andere arbeid zetten en veel te kort of zelfs in 't geheel niet naar school stuurden. Zo kon het niet anders, of een groot deel der jeugd moest opgroeien dom en onwetend, ook in zaken van de godsdienst.

Ook op dit punt gaf het Concilie van Trente de eerste stoot tot reformatie door het voorschrift, dat de jeugd in elke parochie minstens op de Zon- en Feestdagen moest onderwezen worden in de beginselen der geloofs- en zedenleer ²⁶). Er moesten dus overal Zondagsscholen opgericht worden.

In het bisdom Yperen, waar Martinus Riethovius, „de parel der bisschoppen van zijn tijd” ²⁷), die het Concilie van Trente vanaf 21 Juni 1563 tot aan zijn sluiting zelf had bijgewoond, aan het hoofd stond, werd de zaak betrekkelijk spoedig, immers omstreeks 1568, flink aangepakt ²⁸). In de meeste andere bisdommen der Mechelse Kerkprovincie zou het nog enkele jaren duren, eer het besluit van het Tridentinum over de Zondagsscholen ten uitvoer werd gelegd. Evenals zo menig ander heilzaam hervormingsdecreet van het Concilie, stuitte het overal op moeilijkheden. In de nieuwe Kerkprovincie van

²⁶) Sessio XXIV, de Reform. Cap. IV.

²⁷) F. WILLOCX, *l'Introduction des Décrets du Concile de Trente dans les Pays-Bas et dans la Principauté de Liège* (Leuven 1929) p. 252.

²⁸) Hoe diep Riethovius (een der vermaardste mannen van het Bossche bisdom) van het nut en de noodzakelijkheid van Zondagsscholen overtuigd was, ziet men uit de grote redevoering, welke hij hield op 9 Mei 1574 als voorzitter van het tweede Prov. Conc. van Mechelen, waarin hij o.a. zeide: „Quid ad superandam ruditatem et crassam ignorantiam populi (quae in doctis et improbis sectariorum ministris tantam opportunitatem fecit, ut ingentem multitudinem hominum foedissimis erroribus involverent), quid, inquam, ad hanc populi ignorantiam superandam efficacius et suavius excogitari poterat, quam ut ad restituendas catecheses, priscis temporibus usitatas, erigerentur Scholae Dominicales, in quibus juvenilis aetas amanter instrueretur et ad gustum religionis imbueretur, priusquam poenarum comminationibus exacerbaretur et metu odisse inciperet nondum cognitum aut degustatum catholicae doctrinae fructum? Ut enim non est gladio plantata Religio, ita nec solo gladio retineri potest, sed incrementa convenire debent origini (DE RAM a.w. I 185).

Mechelen had men trouwens in de eerste jaren al genoeg te stellen met de organisatie der nieuwe bisdommen. Bovendien, velen wilden wachten op de bepalingen van het Provinciaal Concilie, die immers tot basis moesten dienen van de diocesane statuten. Doch het bijeenroepen van dat Concilie bleef maar steeds uitgesteld wegens de afwezigheid van de Kardinaal-Aartsbisschop Granvelle en nog méér wegens de verwickelingen over de organisatie of de grensscheiding der nieuwe bisdommen ²⁹⁾).

Het eerste Provinciaal Concilie van Mechelen werd eindelijk gehouden 11—15 Juli 1570 onder het voorzitterschap van Riethovius als oudste der vergaderde Bisschoppen. Meteen kwam nu de zaak der Zondagsscholen op het tapijt. Het Concilie verordende o.a., dat door de zorg der Bisschoppen zo spoedig mogelijk in de steden en dorpen hunner bisdommen de parochiescholen, welke vervallen waren, hersteld en welke nog bestonden, bevorderd moesten worden („colantur et augeantur”) en dat bovendien in alle parochies ook Zondagscholen moesten opgericht worden, „cum non omnes quotidianas scholas frequentare possint, sed multi per hebdomadam artificiiis aut aliis domesticis occupationibus distinentur”. In deze Zondagsscholen — zo bepaalde het Concilie verder — moeten de eerste beginselen van de godsdienst onderwezen worden en daarna kan ook les gegeven worden in lezen en schrijven ³⁰⁾).

Dat de toenmalige landsregering de doorvoering der decreten van het Concilie van Trente en van het Provinciaal Concilie van Mechelen, bijzonder die aangaande het godsdienstonderricht, van het allerhoogst belang beschouwde, zien wij o.a. uit een schrijven van de landvoogd, de Hertog van Alva, aan Laurentius Metsius, de opvolger van Sonnius als bisschop van 's Hertogenbosch. Daarbij toch wordt door

²⁹⁾ WILLOCX a.w. p. 249 v.v., 263; DE RAM, *Synodicon Belgicum* I. 7, 12 v.v. In het Kamerijkse en Utrechtse waren in 1565 al Provinciale Concilies gehouden; WILLOCX a.w. p. 156 v.v., 194 v.v.

³⁰⁾ Zie de besluiten van het Concilie in *Tit. XVI de Scholis* en *Tit. XVII de Schola Dominicali* bij DE RAM a.w. I 120 v.v.

de landvoogd namens de Koning aangedrongen op de op-richting niet alleen van seminaries, maar ook en zelfs vooral van Zondagsscholen, „comme chose uniquement requise pour l'institution de la jeunesse, du succes desquelles vous ferez plaisir de nous advertir, à fin que nous le puissions faire entendre à sa Majesté, qui l' a fort à coeur" ³¹). Maar nog vóórdat de brief, waarin dit van uit Brussel 28 Maart 1571 geschreven werd, aan zijn adres zal zijn aangekomen, had Metsius reeds (29 Maart 1571) de eerste diocesane Synode voor zijn bisdom aangekondigd, die 8 Mei in de Bossche kathedraal zou geopend worden en de gewenste regelingen zou treffen, ook aangaande het godsdienstonderricht.

Ziehier enkele voorschriften, welke in de Statuten der eerste Bossche Synode van 1571 in verband met ons onderwerp gegeven werden ³² :

..... Mandamus (ministris Sacramentorum), ut sanctissima Ecclesiae Sacramenta diligenter, reverenter et prompte administrantur et inter administrandum singulorum institutio, utilitas, necessitas et efficacia, prout tempus et occasio admittent, ex Concilio Tridentino et ejusdem ac Canisii catechismis, aliisque libellis idipsum tractantibus, sedulo et dilucide exponantur..... ((Tit. II, Cap. I).

Volumus etiam, ut pastores eorumque vicem gerentes in concionibus juxta ordinationem Concilii Provincialis Mechliniensis ³³) tractim et clare orationem Dominicam, salutationem angelicam, symbolum fidei et praecepta decalogi lingua vernacula pronuncient, ut populus frequenti auditione ea discat et memoriae firmiter commendat (Tit. XVII, Cap. V.).

Adhaec praecipimus iisdem parochis et aliis Verbi Dei praeconibus, ut pro uniformitate per totam nostram dioecesim introducenda, epistolas et evangelia secundum ordinem et formam novi Missalis Romani populo exponant. Idemque ludimagistri in scholis sequantur (Tit. XVII, Cap. VI).

³¹) G. v. d. ELSSEN-HOEVENAARS, *Analecta Gijsberti Coeverincx* I 207.

³²) Wij gebruiken de uitgave *Synodi duae Dioecesanæ Buscoducensæ*, Leuven 1703 (de Synoden van 1571 en 1612), bezorgd door de vicarius apostolicus Martinus Steyaert, die daaraan o.a. toevoegde zijn eigen „ex-gesis" op beide Synoden.

³³) Tit. XVII Cap. V. (DE RAM, a.w. I 122).

Onder Tit. XVI, Cap. IV wordt gezegd, dat de aarts-priesters of dekens bij hun jaarlijkse visitatie der parochies niet moeten verzuimen, ook de scholen te visiteren „secundum instructionem illis dandam” ³⁴).

Tit. XIX „de Scholis” behelst vier capita, waarvan het laatste voorschrijft, dat geen enkele schoolmeester meer mag aangesteld worden, die niet door de Bisschop of diens gemachtigden geëxamineerd en bekwaam bevonden is en de voorgeschreven geloofsbelijdenis niet heeft afgelegd. De drie andere capita volgen hier:

Quoniam juvenus, nisi a teneris annis pie instituat et in officio contineatur, facile diffluit et in omne malum proruit, ideo inhaerendo decretis Concilii Mechliniensis ³⁵) volumus, ut in iis parochiis, ubi scholae non sunt, operâ parochi et magistratûs statim instituantur et ubi collapsae sunt, restituantur. Juventus autem in primis doceatur ea, quae ad rudimenta religionis et virtutum pertinent ³⁶), nec quicquam ei praelegatur, quod prius per nos nostrosve deputatos approbatum non sit, quodque ad lasciviam et morum dissolutionem invitet (Cap. I).

Adhaec, ut quaecumque de scholis dominicalibus instituen-dis in Concilio Mechliniensi copiose auctoritate Concilii Tridentini constituta sunt, ad effectum deduci possint, et ne juvenus a visitandis hujusmodi scholis avocetur, requirimus Magistratus locorum, ut primo quoque tempore earum erectioni seu institutioni (parochis, qui secundum ejusdem Concilii

³⁴) Bij v. d. ELSSEN-HOEVENAARS a.w. I 309 v.v. is bedoelde Instructie te vinden. Conform het Prov. Conc. v. Mechelen van 1607 (DE RAM a.w. I 397, '98) bepaalde de Bossche Synode van 1612: ... Scholae scholasticis Capitulum, vel etiam ipsis Capitulis tanquam scholasticis subjectae, ab iisdem scholasticis vel a Capitulis deputandis, caeterae omnes ab archipresbyteris, vel aliis ad id a nobis deputandis, singulis saltem semestribus serio visitentur (Tit. XIX, Cap. I).

³⁵) Tit. XVI De Scholis (DE RAM a.w. I 120, '21).

³⁶) In de Statuten der Bossche Synode van 1612 leest men onder Tit. XIX, Cap. II: Christianam juventutem ante omnia optime institui volumus in orthodoxa fide et fundamentis christianae religionis, uti et in cantu Gregoriano, ac doceri modum orandi, sacerdoti sacrificanti inserviendi, peccata sua confitendi; utque à teneris omnes discant immaculatam semper habere conscientiam, quatuor anni festivitibus omnes scholares ad Confessionem ducantur. Quod et in scholis dominicalibus inviolabiliter ab earum rectoribus observandum statuimus.

dispositionem earum rationem habere debent, adhibitis) diligenter ac serio incumbant ac sub certis poenis ipsorum arbitrio imponendis prohibeant, ne eo tempore, quo juventus in istis scholis docetur, tripudia, spectacula aut aliae id genus insolentiae exercentur; quae etiam nos prohibemus auctoritate nostra ordinaria sub poenis arbitrariis (Cap. II).

Provideant sibi statim pastores cum magistratu iis in parochiis, ubi nullae sunt scholae, de probro aliquo sacerdote seu clerico idoneo, aut saltem laico probro et pio, qui diebus Dominicis et Festivis bis quolibet die, nempe ante Summam Missam et post meridiem, hora cuique loco magis opportuna, doceat juventutem vernacula lingua orationem Dominicam, salutationem angelicam, symbolum apostolorum, decalogum ac reliqua fidei rudimenta. In illis vero locis, ubi scholae sunt, poterunt hujusmodi lectiones dominicales per ipsos magistros scholarum fieri, si ad hoc idonei reperiantur et oneri sufficiant. Volumus autem has lectiones captui auditorum aptari ac in aliquo templo vel sacello, aut alio loco commodo, haberi, absolutaque lectione quempiam ex doctioribus a magistris evocari, qui caeteris attente auscultantibus, quae praelecta sunt, alta voce et memoriter recitet idque demum per vices ab aliis ordine fieri, ut memoriae illa, quae docta sunt, firmiter imprimantur et tenacius haereant (Cap. III).

Toch mene men niet, dat bovenstaande bepalingen over het gehele bisdom een algemene oprichting van Zondagsscholen ten gevolge hadden. Zelfs de bisschopsstad 's Hertogenbosch bleef in gebreke. Indien hier of daar in een of andere parochiekerk alsdan een Zondagsschool geopend werd (waarvan ons evenwel geen enkel voorbeeld bekend is), dan bleef zij nog veelkans niet lang bestaan. Alles, ook het onderwijs in die jaren — de eerste van de Tachtigjarige Oorlog — leed immers geweldig onder de miseries en verwoestingen des oorlogs en de daarmee gepaard gaande volksarmoede. Gelijk de eerste Synode van Mechelen en 's Bosch getuigen, waren er al in 1570 en 1571 parochies, waarin de dagschool vervallen was.

Zal het verval nog niet toegenomen zijn, toen Brabant sinds 1572 het toneel van gedurig krijgsbedrijf werd? Zeker is, dat enkele jaren later over de gehele kerkprovincie van

Mechelen, vooral ten plattenlande, vele scholen, zowel dag- als onlangs opgerichte Zondagsscholen tot algeheel verval geraakt waren.

De hoge landsregering bleef intussen waakzaam. Zij gebood in 1576 de oprichting van Zondagsscholen alom ter hand te nemen. Op sommige plaatsen werd het bevel metterdaad opgevolgd, zoals in het bisdom Yperen ³⁷⁾. Daar het echter over het algemeen onuitgevoerd bleef, werd het door Koning Philips II bij open brief van 7 Juni 1580 nog eens allerwege, bijzonder aan de plaatselijke magistraten, ingescherpt en, naar het schijnt, ging de brief vergezeld van een Koninklijke Instructie, welke bij de inrichting van catechismusonderwijs als leidraad kon dienen ³⁸⁾.

De weinige gegevens, waarover wij beschikken, doen ons toch vermoeden, dat na 's Konings brief en de bedoelde Instructie de plaatselijke magistraten in de verschillende bisdommen wat meer ijver begonnen te tonen in het oprichten van Zondagsscholen. In de stad Breda, waar de bisschop van Roermond, Lindanus, als koninklijk commissaris de katholieke restauratie had ter hand genomen, werd in 1581 een Zondagsschool gesticht voor jongens en meisjes ³⁹⁾. In Doornik publiceerden de Raden der stad op 8 Nov. 1583, dat zij na verscheiden samensprekingen met de scholaster der stad voor alle jongens en meisjes van 6 tot 14 jaren Zondagsscholen hebben opgericht, zowel voor de kinderen, die de dagscholen bezoeken, als voor degenen, die dat bij gebrek aan middelen nalaten; tevens nemen zij maatregelen om de kinderen te dwingen de Zondagsscholen te bezoeken ⁴⁰⁾. Ook in Douai

³⁷⁾ De „Forma Scholarum Dominicalium“, door Riethovius in 1576 voor zijn bisdom Yperen opgesteld, zullen wij in Bijlage I mededelen.

³⁸⁾ Brief en Instructie volgen in Bijlage II A en B. Naar de geest der Instructie (niet naar de letter) werd het catechismusonderwijs inderdaad alom ingericht.

³⁹⁾ L. J. ROGIER, *Gesch. v. h. Katholicisme in Noord-Nederl. in de 16e en de 17e eeuw* I 393.

⁴⁰⁾ Aangaande stad en bisdom Doornik zijn naast deze publicatie verder nog aanwezig: 1°. Een waarschuwend schrijven van 30 Juni 1590 (waarschijnlijk van de Official des bisdoms) aan een der dekens, dat de pastoors hun plichten inzake het godsdienstonderricht hebben na te komen;

(bisdom Atrecht), waar de vermelde Instructie met nog andere publicaties ter bevordering van de catechismus in 1587 gedrukt werden, ook dáár, mogen wij veronderstellen, werd in die tijd het werk flink ter hand genomen of voortgezet ⁴¹). Eveneens in het aartsbisdom Kamerijk, getuige „l' Instruction pour dresser les escolles dominicales par tout le diocèse de l' archevêché de Cambray”, gedrukt te Mons in 1587 ⁴²).

Verder is er nog een bekendmaking der regenten van Brussel, dat jongens van 10 jaren of ouder 's Zondags 's middags om 1 uur onder de catechismus niet meer op de straten mogen spelen. ⁴³).

De stad 's Hertogenbosch kwam, niettegenstaande de voorschriften der Bossche Synode van 1571, erg laat achteraan. Wel hadden sommige ingezetenen vanaf 1587, en misschien reeds vroeger, door legaten er de eerste Zondagsscholen voorbereid ⁴⁴), doch tot stand kwamen ze eerst in 1595 onder bisschop Gijsbertus Masius, die in het voorafgaand jaar Clemens Crabeels was opgevolgd. Al zal de hoofdoorzaak van dit lange wachten in de ongelukkige tijdsomstandigheden gezocht moeten worden, toch lag een nevenoorzaak

2°. Ordinationes factae a Rmo Do Episcopo Tornacensi 18 Julii 1590 (pro pastoribus); 3°. l' Ordre estably en la ville et cité de Tournay touchant les escolles dominicales (verordening van de magistraat); 4°. Ordonnances et statutz concernants les escolles journalières et dominicales de ceste ville et cité de Tournay et semblablement les escolles foraines du patronat de messeigneurs du Chapitre de l'église d'icelle ville, à jurer par les maistres et maistresses, avecq la profession de la foy suyvant les placcartz et decretz de la Synode Provinciale de Cambray (eedsformulieren voor schoolmeesters en meesteressen).

⁴¹) Het Frans vertoog uit 1592 over kosteloos onderwijs van meisjes, gepubliceerd in SCHUTJES II 275 v.v., betreft de stad Douai en niet 's Hertogenbosch, gelijk SCHUTJES en na hem Dr. M. DE HAAS in zijn werk *Bossche Scholen van 1629 tot 1795* ('s Bosch 1926) p. 15 gemeend hebben.

⁴²) Zie A. PASTURE, *La Restauration Religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les Archiducs Albert et Isabelle* (Louvain 1925) p. 360 v.v. Bedoelde Instructie moge het werk geweest zijn van de vic.-gen. François Buisseret, gelijk Pasture zegt, maar dan toch geen oorspronkelijk werk, daar zij helemaal gebaseerd is op de hiervoren vermelde Koninklijke Instructie van 1580.

⁴³) Het stuk is niet gedateerd; in dorso staat: Ordonnance du Magistrat de Bruxelles à la Doctrine Catechiste, non publiée (Arch. Bisd. 's Bosch).

⁴⁴) Zie Bijlage III; vgl. DE HAAS a.w. p. 14, 15.

vermoedelijk bij het Bossche Kapittel van St. Jan, dat het oppergezag over het onderwijs in de stad bezat en dus bij de oprichting der Zondagsscholen niet voorbijgegaan kon worden ⁴⁵⁾. Ons vermoeden is gegrond op navolgende correspondentie.

De eerste brief is van bisschop Masius, d d. 12 Juni 1595, het Kapittel bevelend, om onverwijld Zondagsscholen in de stad op te richten.

ORIGINEEL.

Ghisbertus Masius, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Buscoducensis, venerabilibus et circumspectis viris et dominis Decano et Capitulo ecclesiae nostrae cathedralis, confratribus nostris sincere dilectis, salutem in Domino.

Cum Patres non solum sacrosanctae generalis Synodi Tridentinae, sed etiam Provincialis Mechliniensis, Christianam disciplinam ab institutione juventutis inchoandam esse judicaverint; atque ob hoc ei quia certissimum est, multos diebus operariis triviales scholas frequentare non posse, ab Episcopis curari voluerint, ut praeter quotidianas scholas etiam Dominicales instituerentur et pueri saltem diebus Dominicis et Festivis prima rudimenta religionis ac obedientiam erga Deum et parentes diligenter edocerentur; cumque procul dubio ad juventutis petulantiam, quae illis diebus ab otiosis pueris maxime exercetur, cohibendam et ad morum puerilium reformationem introducendam, nullum aliud aptius et convenientius remedium sit, quam si haec sanctissima Patrum Concilii Tridentini et Mechliniensis voluntas et constitutio quamprimum ad effectum perducantur; insuper cum magistratus hujus civitatis pro suo pio erga religionem Catholicam zelo et propensissimo affectu hanc Scholarum Dominicalium institutionem apud nos summopere urgeat, omnemque operam et studium suum ad eam dirigendam et promovendam benigne offerat; — idcirco nos hoc institutum tam sanctum et necessarium nequaquam diutius protelandum vel procrastinandum esse existimavimus, praesertim cum jam ab aliquot annis certi

⁴⁵⁾ De Bossche kanunnik Peter van Grinsven maakte in 1587 een legaat voor een te stichten Bossche Zondagsschool onder bepaling, dat zij ingericht moest worden volgens de regels, door hem op raad van Bisschop en Kapittel voorgeschreven; Jhr. A. v. d. DOES DE WILLEBOIS, *Studie-beurzen* III 482.

anni proventus a nonnullis piis Christifidelibus ad hoc relictus et legati existant et adhuc plures successu temporis accessuros certo confidamus, postquam homines pii et candide Catholici aliquem ex hoc instituto promanantem fructum viderint.

Quare vos, qui jus scholastici vobis competere asseritis, serio monemus et nihilominus vobis autoritate, per sacrosanctum Concilium Tridentinum et Mechliniense nobis attributa, districte injungimus et ordinamus, quatenus statim et absque notabili mora diebus Dominicis et Festivis supradictos juvenes tam masculos quam puellas, quotidie triviales scholas frequentare non valentes, prima religionis elementa et, postquam in illis utcumque profecerint, artem legendi et scribendi doceatis et instituatis seu doceri et institui curetis.

Et ut dicti proventus, ad hanc rem jam relictus et postea, Deo favente, adhuc donandi, bene et utiliter impendantur et omnia in initio ad hoc institutum necessaria diligenter procurantur, necessarium judicamus, ut tres provisores seu superintendentes constituentur, quorum unus a nobis, alter a Capitulo et tertius assumatur seu deputetur a magistratu.

Designamus autem ad juventutem juxta praedictam formam instituendam et catechizandam sacella beatae Annae et divae Barbarae, volentes ut in hoc puellae, in illo vero masculi doceantur; plura alia loca designaturi, ubi proventus fuerint uberiores.

Postremo eorum, qui his Scholis Dominicalibus praeceptores praeficientur, admissionem et approbationem, necnon librorum praelegendorum examen, nobis vel aliis ad hoc a nobis deputandis reservamus. — Datum Buscoducis anno a Nativitate Domini XV^c nonagesimo quinto, mensis vero Junii die duodecima,

De speciali mandato Rmi Domini prefati

MART. BARDOUL, Secret.

Anno, mense et die suprascriptis ego infrascriptus tradidi in ecclesia cathedrali sub Completorio venerabili Domino Ghisberto Coeverinx decano originales literas Rmi Domini nostri, quarum est hoc duplicatum. Quod attestor manu propria hic subscripta.

MART. BARDOUL, Secret.

Het kapittel schreef acht dagen later, 20 Juni, navolgend antwoord, dat 21 Juni door de kapitteldeken en de aartsdiaken aan de Bisschop overhandigd werd.

ORIGINEEL.

Cum Rmus in Christo pater et dominus Ghisbertus Masius, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Buscoducensis, suae Rmae Paternitatis litteras duodecima hujus mensis expeditas, de pueris fundamenta suae salutis et Catholicae religionis Dominicis et festivis diebus docendis mentionem facientes, decima tertia ejusdem mensis die nobis Decano et Capitulo Buscoducensi tradi curaverit, nosque illis perlectis, aliquali deliberatione desuper habita, putavimus in primis de pia sua requisitione gratias agendas eandemque rogandam, ut meminisse dignetur, nos undecima mensis Octobris et decima tertia ejusdem superioris anni scriptis nostris suae Rmae Paternitati traditis declarasse, nos unice illud ipsum cupere curare; et ad eundem finem supplicem libellum tribus ordinibus civitatis, pro illorum auxilio in pueros a nobis docendis modeste continendos, directum vigesima septima dicti mensis Octobris per nostros deputatos magistratui Buscoducensi porrexisset; et Rma Paternitate Vestra serio postea rogasse, ut eximios dominos de magistratu admonere et inducere dignaretur, ut nostro libello supplici predicto se accommodare seu respondere vellent; quodque vigesima sexta die mensis Maii jam elapsi sex eximii domini duorum ordinum commissarii in aedibus et presentia Rmae P. V. de eadem re serio cum aliquot nostris deputatis tractare ceperunt et inter alia declaraverunt sese non cupere immiscere assumptioni vel destitutioni magistrorum, qui pueros docerent, sed petere admitti ad partem administrationis reddituum, per quosdam ex nostris suppositis pro stipendio magistrorum relictorum et illorum ope acquirendorum. Qua in re quomodo optime illorum petitioni satisfacere possemus, saepius deliberavimus et sub conditionibus Rmae V. P. indicatis inclinati fuimus. Ex quibus eidem Rmae V. Pti satis patere potest, nos rem Ecclesiae Dei tam utilem juxta dispositionem sacri oecumenici Concilii Tridentini, quantum in nobis est et ad nos spectat, ad effectum deducere dudum cupivisse et adhuc cupere, salvis tamen juribus et privilegiis nostris, quatenus illis per dictum Concilium non est derogatum. Declaramus quoque, ut et antea declaravimus, nos libenter agnoscere examen magistrorum, ⁴⁶⁾ ad sic docendum seu

⁴⁶⁾ Mogelijk wordt hier een wens geuit of een eis gesteld, welke niet strookte met hetgeen de Bisschop bedoelde in de slotzin van zijn brief aan het Kapittel.

catechisandum per nos assumendorum, et librorum docendorum examen Rmae P. V. competere, paratosque esse, in capellis sanctarum Annae et Barbarae, per Rmam P. V. ad hoc deputatis et nostro parochiali juri subjectis, statim inchoare, ubi ad id consensum aedituorum seu magistrorum fabricarum dictarum capellarum et scamna aliaque requisita acquirere poterimus.

Actum in loco nostro Capittulari anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo nonagesimo quinto, mensis vero Junii die vigesima.

De mandato venerabilium dominorum Decani et Capituli Buscoducensis

J. JANSCHENS AB AERLEN ⁴⁷⁾, notarius Capituli.

Bij de magistraat der stad vond Masius alle steun. Alleen over de samenstelling en de taak van het administratief schoolbestuur, gelijk de Bisschop zich dat gedacht had, schijnen ook bij de magistraat enige moeilijkheden gerezen te zijn. Toch werd het voorstel des Bisschops om een administratief bestuur over de Zondagsscholen aan te stellen, bestaande uit drie provisoren of superintendenten, waarvan Bisschop, Kapittel en Magistraat er ieder één zou benoemen, ten slotte aanvaard, nochtans onder deze restrictie, dat de Bisschop daartoe iemand zou nemen uit het Kapittel. Wij zien zulks uit het schrijven van de magistraat van 19 Sept. 1595:

ORIGINEEL.

Alzoe mijnen Eerw.ste Heere de Bisschop deser stadt van 's Hertoigenbossche tot diversche stonden met mijnen Heeren de gedeputeerde van den Capittule ende ennige gecommiteerde respectivelycken uijt de drije ende twee ledenen derselver stadt in communicatie is geweest tot voorderinge van de Dominicale Scholen binnen dese stadt eensamentelyck tot d' administratie van deselve scholen deur middel van drije provisoren oft administrateuren van dijen, — Soe is ten lesten nae veele discoursen ende communicatien ter eenre ende ter andere zijde gehouden, goet gevonden, dat ten

⁴⁷⁾ De bekende kanunnik Jan Janschens van Aerle, ook wel Jansen(s) of Hanskens geheten, later scholaster te St. Oedenrode.

effecte van dese godtfruchtige saecke sullen worden gestelt drie bequaeme provisoiren oft administrateurs over deselve scholen, te weten eenen van wegen mijnen Eerw.ste Heere de Bisschop voirs uijt den Capittule, den tweeden proviseur bij den Eerw. Heere den Deken ende Capittule voirs, ende den derden bij mijnen Heeren van den Magistraet deser stadt van wegen derselver stadt. Van dewelcke provisoiren eenijegelyck eenen sleutel zall hebben van de kiste, die tot bewaeringhe van de brieven, titulen ende munimenten over de dotatie van de voors. Dominicale Scholen in archivio Capituli oft op ennich andere plaetsse, daertoe bij 't voors. Capittule t' ordineren, zall worden gestelt ende gedestineert. Ende dat de voirs. provisoiren de voors. scholen allersins sullen helpen tot sufficiente dotatie, deselve dotatie regeren, conserveren ende augmenteren, soe vele hen moegelycken wesen zall; ende daeraff de betalinghe te vorderen ende innen nae behoiren ende den meesters ende meesteressen, tot onderwijsinghe van de kinderen in deselve scholen bij den Capittule gestelt, uijtreijcken; ende besondere de goede handt te houden, dat deze salige instellinghe bij alle gevuechelijcke middelen wordde gevoirdert, gepromoveert ende geeffectueert, zoe bij interpositie van d' autoriteit van mijnen Eerw.ste Heere de Bisschop, mijnen Heere de Schouteth ende Magistraet, oft andere wegen daertoe dienstelick ende noodich wesende. Wel verstaende dat dese deputatie van den provisoirs oft administrateurs der voirn. dotatie nijet en zall getrocken worden tot prejuditie oft achterdeel van ennighe der partijen recht hierboven geruert.

Actum den negenthiensten dach van Septembri anno XV^c vijff ende tnegentich.

Ter ordonnantie van de twee ierste ledenen deser stadt Tshertogenbossche ende my aldaer tegenwoirdich

W. VAN REYS.

Onderaan: Duplicaat van desen geleverd aen myn Heere den deken Coeverincx den XXen Septemb. '95 smorgens ten IX uren.

In dorso: Acta non prejudicii aengaende de Dominicale Scholen (met andere hand:) et erectione ejusdem scholae.

Twee scholen kwamen tot stand. De lessen duurden 2 à 3 uren en de leerlingen behoefden geen schoolgeld te betalen, gelijk men leest in het verslag van 1601 over de toestand van

het bisdom: „sunt ibidem per modernum episcopum in initio sui episcopatus — — quia non omnes quotidianas scholas frequentare possunt, sed multi per hebdomadam artificii aliique domesticis occupationibus destinantur — — duae dominicales scholae recenter institutae, in quibus pueri et puellae seorsum ⁴⁸⁾ duabus aut tribus horis diebus Dominicis et festis lingua vernacula gratis bene et distincte catechisantur et Catholicae religionis principia accurate edocentur” ⁴⁹⁾. Omstreeks het begin van 1596 laat de stad al door haar omroepers bekend maken, „dat allen de arme kynderen, de macht niet hebbende hen schoolgelt te betaelen, sullen Sondachs ten 8 uren komen, de meyskens in de Barberkapel ende knechtken in de St. Annecapel”. In 1602 wordt gepubliceerd, „dat eeniegelyck, hebbende jongens ofte meyskens onder haer gebiet, deselve souden seynden ter Dominicale scholen”; op verzuim wordt nu een boete van 6 Karolusgulden gesteld; jongens en meisjes moeten nu in de St. Annakapel komen ⁵⁰⁾.

Evenals in de eerste, werd ook in de tweede Bossche Synode, gehouden door Masius in 1612, aan de pastoors van het bisdom voorgeschreven, dat de jeugd op Zon- en Feestdagen catechismusonderricht moest ontvangen; in Tit. XII. Cap. III leest men:

Post Vesperas vero catechizationem instituant pro juventute, ut adolescentiores, in doctrina Christiana diligentius educati et instructi, a vitiis et multis aliis erroribus retrahantur. Breve Apostolicum Pii V super hac re saepius publicent, in quo hortatur locorum Ordinarios, ut in suis civitatibus et dioecesibus ecclesias seu alia loca, in quibus pueri in doctrina Christiana erudiri debeant, deputent cum facultate Christi Fidelium confraternitates in ecclesiis seu locis hujusmodi erigendi ac indulgentiis pro confratribus et pueros docentibus.

⁴⁸⁾ Het Prov. Conc. v. Mechelen van 1607 sprak de wenselijkheid uit, dat jongens en meisjes op school apart zouden zitten, of tenminste gescheiden; DE RAM a.w. I 397.

⁴⁹⁾ B. B. IX 141.

⁵⁰⁾ In 1613 kregen de omroepers „te vercondigen, dat eeniegelyck syn kynderen ende booden soude seynden in de Dominicale schoole”; DE HAAS a.w. p. 15.

Geen twijfel, of omstreeks deze tijd zal ook elders in het bisdom, vooral op de grotere plaatsen, het nieuwe instituut der Zondagsschool verzezen zijn, al is het natuurlijk slechts heel toevallig, dat men over de stichting of het bestaan ener school in een bepaalde parochie iets verneemt, b.v. uit een of ander testament. Zo legateerde de reeds genoemde Peter van Grinsven jaarlijks 6 Karolusguldens voor het stichten ener Zondagsschool in zijn geboorteplaats Geffen ⁵¹⁾; de bisschop van Yperen, Martinus Riethovius, maakte (vermoedelijk in 1593) een stichting ter bevordering van de catechismus voor de kinderen van Riethoven en omliggende plaatsen ⁵²⁾; Jan Daems van Nuenen bestemde in 1613 een jaarlijkse som van 12 Karolusguldens „tot een Sondaeghsche en Heijlichdaeghsche school” te Nuenen en eenzelfde som voor een dergelijke school te Mierlo ⁵³⁾.

Het schoolbezoek was waarschijnlijk overal gratis; waar dit niet zo geweest moge zijn, daar zal het schoolgeld voor de arme kinderen voldaan zijn geworden door de plaatselijke H. Geesttafels ⁵⁴⁾.

Krachtige steun vond het catechismusonderricht te 's Bosch en ook elders in het bisdom (zoals te Vught) bij de Paters Jesuïeten ⁵⁵⁾, die zich door toedoen van bisschop Masius en de Aartshertogen Albert en Izabella in 1609 te 's Bosch gevestigd hadden. Maar een der grootste catechetische ijveraars, die het Bossche bisdom ooit gekend heeft, was zeker wel

⁵¹⁾ Jhr. A. v. d. DOES DE WILLEBOIS *Studiebeurzen* III 482.

⁵²⁾ COPPENS I 385; *N. N. Biogr. Wdb.* V 645, '46.

⁵³⁾ Jhr. A. v. d. DOES DE WILLEBOIS a.w. III 126, '27; deze twee scholen schijnen toen echter niet tot stand gekomen te zijn.

⁵⁴⁾ Aangaande het schoolgeld van arme kinderen, die de dagschool bezochten, werd door de Bossche Synode van 1612 in Tit. XIX, Cap. IV voorgeschreven: *Omni querelae et executioni pauperiorum obviando, quo minus filios ad scholas mittant, decernimus et statuimus, ut Rectores mensae S. Spiritus solvant ludimagistris dimidium didracti ejus, quod ditores pendunt; et ex eleemosynis mensae ejusdem suppeditent eis libros ad discendum necessarios, curentque ne unquam desint ipsis catechismi et praemiola, in catechizatione pauperibus distribuenda.*

⁵⁵⁾ B. B. XIV 166 v.v.; vgl. F. v. HOECK S. J., *Schets van de Geschiedenis der Jezuïeten in Nederland*, p. 162 v.v.

Nicolaas van Zoes (Zoësius), die Gijsbertus Masius in 1614 als bisschop opvolgde.

Van het grote nut der catechese had Zoësius zich kunnen overtuigen in de vele jaren, dat hij secretaris en daarna officiaal was geweest van het bisdom Doornik ⁵⁶⁾, wjl de catechese in dat bisdom voor die tijd uitstekend georganiseerd was ⁵⁷⁾. Bisschop van 's Hertogenbosch geworden, stelde hij zich tot voornaamste taak, de catechese in zijn bisdom te reorganiseren naar het Doorniks model, ofschoon hij ook elders, zoals in Douai ⁵⁸⁾ en zelfs in het buitenland, zijn licht opstak.

Een zijner eerste zorgen was, in zijn zetelstad 's Bosch tot bevordering en meerdere stabiliteit van de Christelijke lering een Broederschap, confraterniteit, sodaliteit of congregatie op te richten, gelijk Paus Pius V en latere Pausen en ook de Koninklijke Instruttie van 1580 sinds lang hadden verlangd ⁵⁹⁾.

In de tweede Bossche Synode van 1612 waren dergelijke „Christi Fidelium confraternitates”, gelijk wij zoëven zagen, wel aanbevolen geworden, maar Zoësius ging over tot oprichting van een dergelijke broederschap, waarschijnlijk in 1615 ⁶⁰⁾. De statuten, welke hij er voor vaststelde, doen ons

⁵⁶⁾ Van 1589 tot 1614, tijdens het episcopaat van Jean Vendeville en van diens opvolger Michel d'Esne.

⁵⁷⁾ Vgl. PASTURE a.w. p. 373.

⁵⁸⁾ Na zijn theologische studie te Keulen, had Zoësius zich naar de universiteit van Douai begeven en daar in 1588 het licentiaat in beide rechten behaald; *Bulletin de l'Inst. Hist. Belge de Rome* fasc. VIII, 1928, p. 96 v.v.

⁵⁹⁾ De collectie, welke wij benutten, bevat ook een stuk met enkele aantekeningen over de inrichting van soortgelijke Broederschap, welke elders, waarschijnlijk in het bisdom Milaan, bestond. Bij die aantekeningen wordt verwezen naar enkele bladzijden van een niet genoemd werk, waarschijnlijk de *Acta Ecclesiae Mediolanensis* van de H. Carolus Borromeus. „La législation synodale, inaugurée à Milan par Borromée, a fortement influencé les décrets des conciles publiés, en dehors d'Italie, en matière d'enseignement religieux dans les écoles”, schrijft PASTURE a.w. p. 360.

⁶⁰⁾ De Broederschap der Christelijke Leering was in 1560 te Rome gesticht door de Milanees Cusani. Zij werd in 1586 voor de kerkprovincie Kamerijk voorgeschreven; te Maastricht werd ze opgericht in 1602, in het bisdom Antwerpen eerst in 1618 (PASTURE a.w. p. 363, 371, noot 3; v. HOECK a.w. p. 164). Paulus V verhief haar in 1607 tot aartsbroeder-

zien, dat de broederschap een prachtig lekenapostolaat vervulde.

De statuten der Broederschap van de Christelijke Lering ⁶¹⁾.

Instituimus nuper juxta sanctum desiderium Pii V. Gregorii XIII et Pauli V Romanorum Pontificum Congregationem sive sodalitatē virorum et mulierum, pietate et charitate praestantium, cujus praecipuus finis est, ut sodalium opera et favore Christianae Doctrinae fundamenta juventus nostra quam maximo cum fructu doceatur. Caput sodalitatē est Reverendissimus Buscoducensis pro tempore Episcopus.

Nunc haec pauca de ea sodalitate statuenda duximus:

1°. Ex toto generalis congregationis corpore eligentur octo assistentes sive consiliarii, ecclesiastici quatuor et quatuor seculares ⁶²⁾, qui cum Reverendissimo domino Episcopo separatim convenient tertio quoque mense ⁶³⁾, nisi ob graves causas saepius conveniendum Reverendissimus judicaret. Quodsi Reverendissimus absit, convenientur nihilominus et praeerit loco Reverendissimi primus assistens. Aderit etiam Rector pro tempore Collegii Societatis Jesu, eo quod qui catechizant fere ex Societate Jesu sint.

2°. Agetur in hoc particulari conventu trimestri de profectu catechismi promovendo, de defectibus corrigendis, de modestia et frequentia puerorum procuranda, de iis denique omnibus, quae ad catechisticam juventutis ⁶⁴⁾ instructionem videbuntur posse conducere.

3°. Praeter dictos octo assistentes erit secretarius, qui nomina omnium sodalium scribet et servabit. Hic etiam, inter-

schap; Pius X gaf haar in 1905 nieuwe statuten, laatst gewijzigd in 1928, zie DE JONG p. 13, noot 2.

⁶¹⁾ Naast deze statuten is nog een ontwerp aanwezig, dat werd opgesteld naar de statuten, die Kardinaal Gabriel Paleotti, de vriend van de H. Carolus Borromeus, voor Bologna had voorgeschreven. Dit ontwerp onderscheidt een congregatie of sodaliteit voor mannen en een voor vrouwen, maakt de taak der bestuurders meer omslachtig en omschrijft haar meer in bijzonderheden. De statuten van Zoësius zijn korter en eenvoudiger.

⁶²⁾ Enkele jaren later schijnt het bestuur zes geestelijken en zes leken, benevens een secretaris, als raadsleden geteld te hebben; B. B. XIV 181; v. HOECK a.w. p. 164.

⁶³⁾ Volgens de ontwerp-statuten moest minstens elke maand vergaderd worden; de vier jaarlijkse vergaderingen hadden plaats in het bisschoppelijk paleis; (zie B. B. XIV 181).

⁶⁴⁾ Er staat *juventis*.

erit particularibus congregationibus et quae in bonum catechisticum singulis vicibus statuentur, describet prelegetque ea quotiescumque convenietur et si quid addendum, demendum aut immutandum judicabitur, id in libro actorum annotabit.

4°. Habebit quoque sodalitas cursorem, per quem officiales suo tempore convocabuntur et decreta assistentium, si opus erit, deferentur.

Toch bleven de Bossche Zondagsscholen nog altijd onder het administratief bestuur van een driemanschap, zoals dit door Masius in 1595 verordend was: op een stuk van 1616 schreef Zoësius immers deze aantekening: Nota ex parte mea esse deputatum pro catechismo D.um Can. Kelders, en parte Capituli D.um Ravesteyn ⁶⁵), ex parte Magistratus D.um Rogerium van Grinsven.

Een soort agenda der Broederschap is nog bewaard gebleven; men ziet er uit, wat voor punten de vergadering zo al te behandelen kreeg.

1°. Quae possit iniri ratio habendi satellites, qui circumstant plateas tempore catechismi, maxime loca vicina catechismo.

2°. Quid si aliqui Patres Societatis (Jesu) adeant scholas triviales totius civitatis alterius hebdomadis vel singulis mensibus, ut videant, an praecipitores habeant rationem pietatis, an curent ut omnes pueri intersint catechismo, an doceant ipsi Pater, Ave, Credo etc. etc. Deinde Patres referant ad praefectos catechisticos ⁶⁶), praefecti postea ad congregationem; atque ita ineatur ratio corrigendi defectus, si quis sit.

3°. Quid si jubeatur aut saltem valde suadeatur, ut scholae, quae non conveniunt diebus Mercurii ad catechismum, diebus Dominicis conveniant, v.g. schola Sancti Petri conveniat in S. Eligii, Sancti Jacobi in St. Antonii sacello, van den Vuchterendyck in S. Cornelii; magister ordinarie intersit et rationes absentium exigat.

4°. Quid si magistratus catechisticus curet per block-

⁶⁵) De kanunniken Laurentius Kelders en Everardus van Ravenstein.

⁶⁶) Waarschijnlijk de drie leden van het administratief schoolbestuur.

meesters ⁶⁷⁾, ut pauperes intersint suis catechismis sub poena privationis eleemosynae; saltem ita minae sonent!

Ter aanbeveling van de Broederschap zond Zoësius 21 Nov. 1617 navolgend schrijven, waarschijnlijk aan een der Bossche pastoors of, wat ook mogelijk is, aan de verschillende aarts priesters of dekenen van zijn bisdom.

S. P. Rev.de Dne, ut doctrinae Christianae fundamenta, quae jacta sunt in hac civitate, in perfectum crescant aedificium, juxta bullam Gregorii XIII ereximus in ecclesia mea cathedrali sodalitatem ⁶⁸⁾ Doctrinae Christianae utriusque sexus et enixe peto, ut proximo die Dominico et quotiescumque erit occasio illum serio commendes ⁶⁹⁾. Valde expedit, omnes qui vobiscum agunt ⁷⁰⁾ interrogare, utrum filii, famuli ac ancillae ad Doctrinae Christianae scholas accedant.

Quodsi negligentiores hac in re deprehendantur, onerentur eorum conscientiae, quum iis severa ratio a Deo requirenda sit. Toto affectu et spiritu vis ostendatur!

Bene vale, mei memor in tuis precibus et Sacrificio.

Buscoducis, 21 Novemb. 1617.

Op zijn visitatie-reizen had het catechismusonderricht in de verschillende parochies natuurlijk zijn bijzondere aandacht ⁷¹⁾. In de moeilijkheid, welke zich daar wel eens voordeed, hoe n.l. geschikte catechizanten te vinden, trachtte hij te voorzien door zijn verordening van 7 Aug. 1618 ⁷²⁾. Na

⁶⁷⁾ De stad was verdeeld in negen blokken of wijken; elk blok had zijn eigen blok- of armmeesters, die met de armenzorg belast waren; J. v. OUDENHOVEN, *Beschryvinge der Stadt van 's Hertogenbossche* (1649) blz. 14, 15; J. H. v. HEURN, *Hist. der Stad en Meyerye v. 's Hertogenbosch* II 504 v.v.

⁶⁸⁾ Eerst stond geschreven: confraternitatem.

⁶⁹⁾ In margine doorgestreept: et per tuos confratres commendari facias.

⁷⁰⁾ Eerst stond: poenitentes, qui vobis confitentur.

⁷¹⁾ Wat hij b.v. bepaalde 21 April 1616 op zijn kerkvisitatie te Helmond., zie SCHUTJES IV 125. Bij zijn visitatië van het Franciscanessenklooster te Oisterwijk 23 Juni 1615 gaf hij de zusters de raad „een school van jonge dochterkens” te beginnen en in 1623 kreeg hij ten behoeve van het catechismusonderricht aldaar toestemming van Ludovicus van Eynatten, abt van St. Geertruide te Leuven en patroon der kerk van Oisterwijk, om enkele beneficiëes te incorporeren; Arch. Bisd. 's Bosch coll. „Oisterwijk”.

⁷²⁾ G. v. d. ELSSEN, *Gesch. v. d. Latijnsche School te Gemert* (1887) p. 85, 86.

daarin de aarts priesters gelast te hebben, dat door hun zorg overal, waar nog dag- of Zondagsscholen mochten nodig zijn, deze spoedig moeten opgericht worden, maant hij hen aan om toe te zien, of daar, waar gebrek is aan catechizanten, het catechetisch onderricht niet kan opgedragen worden aan de vroegmislezers (primissariis).

„Et si ii minus sint idonei — zo vervolgt hij dan — saltem legant singulis diebus Dominicis post primum Sacrum unum caput ex libro teutonico, cui titulus est **De Schat der Christelycke Leeringhe deur Ludovicum Makeblide**; et si non sit primissarius, neque pastor induci possit ut ipse catechizet, saltem curet in scholis singulis diebus Dominicis et festis ante et post prandium examinari juventutem in catechismo, et post librum abecedarium statim doceatur parvus catechismus”.

Ten slotte zegt hij, dat de pastoors niets nuttigers kunnen doen dan in hun preken een gedeelte van de catechismus uitleggen, en hij beveelt hen zulks gedurende dat gehele jaar te doen ⁷³).

Te Boxtel schijnt men zich weinig van de nieuwe verordeningen aangetrokken te hebben. De brief, die Zoësius 7 Juni 1619 aan de kapitteldeken zond, zal de Buxtelse geestelijkheid wel een weinig uit haar rust hebben opgeschrikt. Zonder veel omhaal laat de bisschop dan weten, dat hij Zondag 16 Juni een pater Jezuiet naar Boxtel zal zenden, die er 's namiddags om 1 uur een catechetische cursus zal openen, en dat de pastoor heeft te zorgen voor de aanwezigheid der jongens en meisjes ⁷⁴). De brief luidt:

S. P. R. de D. ne Decane, Sacrosancta Synodus Tridentina considerans, quod ex bona educatione et institutione juventutis pro magna parte salus totius reipublicae pendeat, voluit in singulis parochiis saltem Dominicis et aliis festivis diebus pueros fidei rudimenta doceri. Quod omnino fieri debet in

⁷³) Ook trachtte de Bisschop in de voornaamste plaatsen van het bisdom de Broederschap der Christelijke Leering op te richten; zie zijn verslag uit 1619 over de toestand van het bisdom in **B. B.** IX 164.

⁷⁴) Vgl. **B. B.** XIV 183, waar gezegd wordt, dat ook de paters Franciscanen in die tijd te 's Bosch met het catechismuswerk begonnen.

parochia Buxtellana, quae una ex precipuis nostrae dioecesis esse dignoscitur ⁷⁵⁾.

Et ne hoc negotium tam pium et salutare animabus ulterius differatur, mittam aliquem ex Societate Jesu, bene idoneum, qui 16 die hujus mensis ad captum puerorum catechisationem hora prima pomeridiana sine ullo sumptu Capituli aut Ecclesiae incipiat et cum Dei gratia prosequatur. Quocirca requirimus R. T., ut parentes moneri curet per dominum pastorem, quatenus pueros et puellas ad catechismum mittant, implorato etiam auxilio Dni praetoris, juxta edictum Principum, quod subjicitur posteriori Synodo Provinciali Mechliniensi ⁷⁶⁾. — Vale in Dno, mei memor in tuis precibus et Sacrificio.

Buscoducis, 7 Junii 1619.

Navolgend stuk is waarschijnlijk van omstreeks 1620; 't is een ontwerp ener nieuwe en algemene regeling van het catechismusonderwijs, niet alleen in de Zondagsscholen, maar ook in de dagscholen der stad 's Hertogenbosch. Wel staat in dorso: „Projectum generale et aliud pro Dioecesi Buscoducensi”, maar van een „projectum” voor het gehele diocees blijkt niets.

1°. Auctoritate Ordinarii cum assistentia Magistratus videntur Silvaeducis designari posse haec quinque sacella: S. Barbarae, S. Annae, S. Antonii, S. Cornelii, S. Eligii, in quibus omnibus Dominicis et Festis conveniat utriusque sexus juvenus, quae non frequentat scholas quotidie, et ibi doceatur legere et scribere. Poterit his scholis praeesse ex commissione Rev.mi (Episcopi) aliquis ex Canonicis.

2°. In his scholis statuatur Magistrae (vel etiam Magistri) pro rei exigentia stipendio aliquo conductae, quas poterunt aliquot devotae gratis juvare. Sedebunt autem pueri separatim a puellis. Docebuntur ab hora nona usque ad undecimam et a prima pomeridiana usque ad tertiam, prout commodissimum videbitur.

3°. Una ex horis praedictis, vel ante vel post prandium,

⁷⁵⁾ In margine: prout fit Becaë, Oirschoti, Eyndoviae et alibi. (Evenals Hilvarenbeek, Oirschot en Eindhoven had ook Boxel een kapittel).

⁷⁶⁾ Eerst stond: posteriori Synodo Cameracensi: Bedoeld is art. XIX van het edict van 1608 der Aartshertogen Albert en Isabella; DE RAM a.w. I 412 v.v.

fiet pro commoditate catechismus a Patribus Societatis (Jesu) vel aliis religiosis vel ecclesiasticis, Magistris semper remanentibus et juventutem continentibus.

4°. Pauperibus provideat Scholasticus ⁷⁷⁾ de libris, charta, pennis, atramento, distribuite aliqua ex Magistris.

5°. Ante Majores anni Solemnitates invitabit Scholasticus aliquot confessarios religiosos et seculares, qui ex charitate audiant horum puerorum confessiones, ad quas disponentur prius a Catechizante et Magistris.

6°. In singulis scholis poterit praeesse et superintendere unus ex Praefectis Pauperum, quos vocant Blockmeesters, istius vici, in quo sacellum est, qui advertent, an omnia recte fiant. Et defectus notabiles tam Magistrorum quam frequentantium ad Scholasticum deferent. Et omnes simul Blockmeesters cum iis, qui ad hoc a Magistratu deputati sunt, alternis vel singulis mensibus una cum Scholastico consultabunt de catechismo et scholis promovendis.

7°. Sit aliquis famulus generalis sub salario et libertate vigiliarum, qui omnibus diebus Dominicis et Festis etiam alias semper debeat esse paratus ad exequendum ea, quae Scholasticus ei injunget quod ad praedictas scholas.

8°. Insuper Scholasticus ipse frequenter visitet scholas et catechismos. Aliquis autem ex Praefectis Pauperum semper intersit catechismo et sua auctoritate fructum promoveat.

9°. Excitabuntur ad catechismum pueri praemiis, quae ordinarie a Catechizante, aliquando dabuntur a Scholastico. Nonnumquam ipse Rmus, comitatus aliquot Ecclesiasticis et ex Magistratu, dictum catechismum poterit cohonestare et praemiis extraordinariis excitare, quem Catechizans aliqua solemnitate decorabit ⁷⁸⁾.

⁷⁷⁾ COPPENS II 91 en na hem SCHUTJES IV 224 en DE HAAS a.w. blz. 3 schrijven, dat de scholasterij te 's Bosch in 1423 door Paus Martinus V vernietigd werd. De vraag is, wat in het vernietigingsbesluit onder het woord „scholasterij” te verstaan is, want ook het scholastershuis werd de scholasterij geheten. Wij vermoeden, dat de scholaster identiek was met de „rector van der scholen”, die nog in latere jaren herhaaldelijk vermeld wordt, zoals in 1437 en 1453 (SCHUTJES IV 224, 242). Omstreeks 1500 was Simon v. Couderborche rector scholarum, in 1508 en 1530 mr. Gerrit v. Herentals (TAX. XXX 11, Dr. HERMANS, Verz. v. Kronyken enz. blz. 104); latere rectoren waren Dominicus Schenkels, Christoffel v. Vladeracken en Simon Vereept. Omstreeks 1600 was er een kanunnik (waarschijnlijk Jan Janssen v. Aerle), die „scoollectoer” genoemd werd.

⁷⁸⁾ De jaarlijkse prijsuitdeling werd bijgewoond door de Bisschop, die er zelfs de prijzen voor beschikbaar stelde; B. B. XIV 181.

10°. Rmus bis in anno curabit catechismum sedulo commendari pro concione ab omnibus pastoribus et caeteris concionatoribus cum publicatione indulgentiarum, quas Summus Pontifex omnibus catechismum promoventibus concessit. Magistratus autem secularis saltem semel in anno edicet et jubebit, ut omnes parentes et patresfamilias mittant suos a septimo aetatis anno usque ad decimum quintum, scholas quotidianas non frequentantes, ad Dominicales scholas, statuetque mulctam sex stuferorum in eos, qui tempore catechismi deprehendantur ludere in plateis. Et deputabuntur aliquot satellites, qui eo tempore circuibunt. Praeterea Praefecti Pauperum et Sti. Spiritus subtrahent eleemosynas pueris, non frequentantibus catechismum, et etiam parentibus, tam utilem filiorum suorum educationem negligentibus.

11°. Praefecti Pauperum curabunt singulis annis describi omnes pueros suorum vicorum, separatim eos qui non frequentant scholas quotidianas, idque ab anno aetatis septimo usque ad decimumquintum, tradentque eum catalogum Scholastico.

12°. Magistratus deputabit duos commissarios de Magistratu, qui cum Scholastico et Praefectis Pauperum advigilent, saepius catechismos visitent et singulis vel alternis mensibus convenientes de catechismo promovendo agent.

13°. Horum etiam Commissariorum erit agere cum Magistratu de inveniendis sumptibus catechisticis pro praemiis, reparandis scamnis, solutione Magistrorum caeterisque necessariis; Scholasticus aget de eisdem cum Rmo, Capitulo, monasteriis, pastoribus; de Blockmeesters agent de eisdem cum Sancto Spiritu.

Nota quod catechismus parochiae S. Petri non possit fieri in sacello Sti Eligii, quia nimis parvum, sed debet fieri in templo Sti Petri vel alibi.

2°. Sacellum Stae Anae et Stae Barbarae habent aliquam foundationem; pro Magistra in Sti Eligii videtur etiam esse aliquid. Videatur an sufficiat, an recte solvatur etc.

3°. In Stae Barbarae tantum docentur puellae, quod videtur satis conveniens et continuandum in posterum; et fere tantum puellae catechizantur in hoc sacello; — recte!

4°. In Ste Annae potissimum docentur et catechizantur pueri. Posset hic etiam Magister collocari, qui partim stipendio, partim immunitate vigiliarum, partim quoque charitate induceretur ad docendum legere et scribere pueros in anteriore parte sacelli. Possent hic doceri omnes adolescentes

majusculi. Jam tantum est una magistra in hoc sacello; posset ea docere in choro puellas separatim.

5°. In reliquis scholis Dominicalibus possent tantum Magistrae docere, cum fere parvuli sint et pauciores, qui illas frequentant; loca etiam sunt angustiora. Praeterea habent Magistri et Magistrae in eodem loco aliquid incommodi, quod tantum necessitate compensatur.

6°. Posset etiam Rmus semel atque iterum in anno convocare Dum Scholasticum, Pastores, deputatos a Magistratu et Praefectos pauperum atque ab iis rationem omnium scholarum et catechismorum exigere statuereque ea, quae ad horum optimum statum facere videbuntur.

Scholae quotidianae.

Pueri in scholis quotidianis discent diebus Veneris ante prandium catechismum, recitabuntque aliquid ex catechismo memoriter, singuli secundum captum suum; audientque Praeceptores an sciant praecipua capita catechismi, Orationem scilicet Dominicam, Salutationem Angelicam, Symbolum Apostolorum, decem Decalogi praecepta, praecepta Ecclesiae, septem Sacramenta etc.

Ex primariis scholis convenient diebus Mercurii post prandium in unum templum, ubi catechizabitur. Pueri sedebunt ab una parte et puellae ab altera parte. Magistri et Magistrae intererunt, ut pueros contineant. Aliquis etiam ex Praefectis Pauperum et deputatis a Magistratu intererit; nonnumquam etiam Dus Scholasticus. Hujus etiam catechismi curam habebunt, praeter Scholasticum, Praefecti Pauperum et deputati a Magistratu ac de scamnis et praemiis providebunt.

Omnium plane catechismorum et scholarum, etiam quotidianarum, sollicitam curam geret aliquis ex Canonicis vel Ecclesiasticis, ad hoc designatus a Rmo, quem hic Scholasticum appellamus, zelosus, qui putet se rem gratam praestare Deo. Si sedulo invigilet scholis et catechismis, Deus erit ei merces.

Volgens dit projectum zou dus de zorg voor het gehele onderwijs in de stad voornamelijk aan de scholaster worden opgedragen en zou op de Zondagsscholen niet minder dan vier uren les worden gegeven ⁷⁹⁾, t.w. één uur eigenlijk cate-

⁷⁹⁾ In 1624 werd besloten, dat de Zondagsscholen voortaan zouden gehouden worden van 9—10½ en van 2—4 uur en dat gedurende die uren „gheen sermoon, catechismus off eenighe andere diensten en moghen geschieden.“

chismusonderricht en drie uren schrijven en lezen ⁸⁰). Wij betwijfelen echter, of het projectum werkelijk tot uitvoering gekomen is.

In het projectum wordt o.a. ook melding gemaakt van de aflaten, welke de Paus aan alle bevorderaars van de catechismus had toegestaan. Op het voorbeeld van Carolus Scribani, provinciaal der Jezuïeten in de Vlaams-Belgische Provincie, die voor die gehele Provincie op 12 Febr. 1616 van Paus Paulus V een aflaatbrief had verworven ter bevordering van de catechismus, had Bisschop Zoësius zich gehaast om een dergelijke brief voor het Bossche bisdom te verkrijgen. Deze aflaatbrief, d.d. 4 Maart 1616, zullen wij mededelen in Bijlage IV ⁸¹).

De publicatie van de aflaat deed de Bisschop gepaard gaan met een aanbeveling der door hem opgerichte Broederschap ter bevordering van de Christelijke Lering. Toen hij althans op Zondag 13 Juni 1621 de daarop volgende Zondag als de aflaatdag liet publiceren, spoorde hij de gelovigen tevens aan, zich in die Broederschap te laten opnemen „om dit godtvruchtich ende verdienstich werk behulpich te weezen, eenidër naer syn roep ende vacatie ⁸²), belastende den Heere plebaen, pasteurs, predicanten ende biechtvaders, hiertoe nerstelicken

⁸⁰) Als leesboeken werden op de Zondagsscholen in het algemeen gebruikt: Bijbelse geschiedenissen, Lessen uit de Evangeliën, Levens van Jesus en de Heiligen, bijzonder korte legenden van de Heiligen, die in de loop van het kerkelijk jaar gevierd werden, en meer andere godvruchtige boeken, gelijk die een halve eeuw geleden nog in vele katholieke gezinnen werden aangetroffen, meestal versierd met prenten. Zelf bezitten wij een exemplaar der **Gheestelycke Predicatieën des verlichten doctor Joannis Tauleri** door M. Bartholt Francois, gedrukt te Antwerpen in 1593, dat eens aan de Zondagsschool te Kortrijk heeft toebehoord.

⁸¹) Bij deze aflaatbrief ligt een (copie) aflaatbrief, op verzoek van Mutius Vitelleschi, generaal der Jezuïeten, door Gregorius XV 27 Sept. 1622 verleend ter bevordering van de catechismus en ook een groot folio, gedrukt te Douay bij Jean Bogart in 1587, vermeldend in de Franse taal de aflaten, door Paus Pius V en Gregorius XIII reeds vroeger aan de Broederschappen der Christelijke Lering verleend, welke in het Latijn staan afgedrukt achter het Prov. Conc. v. Kamerijk van 1586 in *Synodi Dioecesanæ Cameracensæ* (Montibus 1686) p. 137—144.

⁸²) Mogelijk is vacatie bedoeld, doch er staat vacatie, welk woord ook zeer wel past in het zinsverband.

de Christe geloevighen in alle occasie te verwecken" 83).

Evenals het eerste punt van de hiervoren medegedeelde Broederschapsagenda, gewaagt ook bovenstaand Projectum van maatregelen tegen het spelen der jeugd op pleinen en straten tijdens de catechismus, hetgeen de Bossche Synode van 1571 al verboden had; „deputabuntur aliquot satellites, qui eo tempore circuibunt", leest men in het Projectum.

Op verzoek van de fiscaal des bisdoms, mr. Laurens Hubrechts (van Lommel), stond de hoogschout 11 Jan. 1620 toe, dat de Bisschop twee van zijn (des schouten) dienaars zou mogen kiezen „om Sondaeghe ende Heylighe daeghe de straeten te visiteren gedurende de catechisme ende te beners-tigen, dat daerin gheen belet en geschiede, insgelick oick te verhoeden, dat de kinderen niet en spelen op de kerckhoeven."

De gehele Bossche jeugd van 7 tot 14 jaren naar de Zondagsschool! Een mooi ideaal, maar moeilijk te bereiken. De 12de April 1620 belegde de Bisschop een vergadering der blokmeesters; er waren er 36, want elk blok had er 4. Op een van zijn snipperpapiertjes noteerde hij alsdan: „Valde rogavi, ut despicerent de mediis trahendi pueros et puellas ad catechismum et hoc serio eis commendavi et spero aliquem fructum". 't Is wel waarschijnlijk, dat besloten werd om het strafmiddel, waarmede vroeger al gedreigd was, het onthouden n.l. van aalmoezen aan de onwillige ouders, metterdaad te gaan toepassen. Dit middel was trouwens door het Provinciaal Concilie van Mechelen van 1607 uitdrukkelijk voorgeschreven 84). En om betere contrôle over het school-

83) In zijn verslag over de toestand van het bisdom uit het jaar 1622 verzocht Zoësius aan de Paus om aan de Broederschap geestelijke gunsten te verlenen; B. B. IX 176.

84) In Tit. XX, Cap. II: Pauperes per subtractionem eleëmosynarum mensae pauperum, alii vero aliis poenis liberos aliosque domesticos suos ad scholas dominicales ac lectionem cathedasticam mittere, per magistratus et praefectos locorum sine conniventia compellantur; (DE RAM a.w. I 397). Het bestraffen der onwilligen was ook geheel conform aan art. 15 van het Koninklijk plakkaat van 1 Juni 1587 (uitgevaardigd ter bekrachtiging der Prov. Synode v. Kamerijk van 1586); zie de reeds aangehaalde Synodi Dioec. Camerac. p. 162, '63.

verzuim te kunnen uitoefenen, werd in December 1621 door de Bossche schepenbank verordend en op last van Zoësius door de pastoors gepubliceerd, dat de namen aller catechismusplichtige kinderen aan de blokmeesters moesten opgegeven worden.

Alsoo van wegen mijnen Heere den Hooch- ende Leeschouteth deser stadt ende haerder Mayerie ende den Heeren Schepenen nu onlanx opten elfften Decembris lestleden is publicatie gedaen lanx der straten, dat allen de knechtken ende meyskens, oudt wezende boven de seven ende onder de veerthien jaeren, souden moeten frequenteren in de Sondaechse ende Heylichdaechse scholen om in de vreesse Goidts ende Catholycque religie geexerceert ende geleert te worden; ende dat dyen volgende alle meesters ende vrouwen, daer dusdanighe kinderen syn woonende, de naemen ende toenaemen souden overbrengen aen de blockmeesters, eenyglyck in synen block off wyck daerinne sy syn woonende; ende omdat 'tselve te beter soude mogen volbracht worden, — Soo versueckt myn Eerw. ste Heer den Bisschop deser stadt, dat eenyglyck 'tselve sal gelieven te achtervolgen, opdat de kynderen als voor in de Catholycque religie te beter souden mogen worden geïnstrueert ende opgevuet.

In dorso: Publicatum per pastores 19 Decemb. 1621.

Doch wat baten menselijke middelen, als er de zegen des Hemels niet op rust! Uit een kort briefje, waarschijnlijk voor de pastoors der stad bestemd, zien wij dan ook, dat door de zorg des Bisschops en der Broederschap in de St. Janskerk een plechtige H. Mis moest opgedragen worden tot bloei der Christelijke lering:

Die Dominico proximo post concionem mane hora octava curabit Rmus Dmus et confraternitas Doctrinae Christianae fieri in choro ecclesiae Sti Joannis missam solemnem pro felici progressu ejusdem doctrinae Christianae, quam R. T. serio populo commendabit, quum nulla res sit alia, quae ad immitendas et infigendas in animis hominum verae pietatis radices aequae magnum adferat momentum.

NICOLAUS, Epus Buscoducen.

Het schijnt wel, dat de Bisschop over het werk der Bossche Zondagsscholen over het algemeen reden tot tevredenheid had, wyl hij in 1621 besloot, om naast de bestaande nog een nieuwe Zondagsschool te beginnen, en wel een Franse voor de kinderen der Franse soldaten van het Bossche garnizoen. Hij trachtte voor dat doel een jaarlijks subsidie van 50 gl. van het Rijk te verkrijgen, zoals blijkt uit navolgend briefje, dat hij vermoedelijk richtte aan de vicaris-generaal van de aalmoezenier voor het leger, Car. Clemens te Brussel ⁸⁵).

CONCEPT.

S. P., Admodum Revde Domine,

In hac civitate est numerosum presidium Gallicum, ex quo proveniunt multae proles, quae eadem lingua utuntur qua parentes, et commode cum aliis pueris discere nequeunt ea, quae ad salutem sunt necessaria. Proinde viris bonis et mihi videtur valde operae pretium esse, ut diebus Dominicis et festis instituaturschola Gallica, in qua gratis doceantur militum proles legere et scribere. Ea res commode fieri potest, si possimis annue habere subsidium quinquaginta florenorum, ad quod obtinendum imploramus opem R. T., ut quando fit solutio militibus, ea somma in dictum usum autoritate Regis vel Principis simul solvatur.

Bene vale, mi Dne, mei memor in tuis precibus et Sacrificio.
Buscod. 6 Martii 1621.

't Zij met of zonder het gevraagd subsidie, de nieuwe school kwam er; de Bisschop maakte haar oprichting navolgenderwijze (aan de Bossche parochiegeestelijkheid?) bekend:

Confraternitas Doctrinae Christianae incipiet gratuitam scholam linguae Gallicae in sacello Sti Georgii die Dominico proximo, quam serio commendabit R. T. iis, qui linguam Teutonicam ignorant. Fiet eadem die Dominica in predicto sacello solemne Sacrum et post Sacrum Gallica concio.

Op Zondag 26 Sept. 1621 werd de Franse Zondagsschool in de St. Joriskapel begonnen ⁸⁶).

⁸⁵) Arch. Bisd. coll. „Zoes”.

⁸⁶) Een pater Jezuïet werd met het godsdienstonderwijs belast; B. B. XIV 183.

Ook later bleven Bisschop en Broederschap actief, getuige het verhandelde op de Broederschapsvergadering van 8 Maart en 2 Dec. 1623. Al behelzen de bescheiden, welke van die vergaderingen zijn overgebleven, slechts minutieuze bijzonderheden aangaande de Bossche Zondagsscholen, dunkt ons toch goed, ze mede te delen. We zien er uit, dat de acht assistenten of raadsleden, waarvan in de vroegere Statuten der Broederschap gesproken werd en die toezicht moesten houden op catechismus en school, nu tot veertien zijn uitgebreid en dat vier van hen zijn aangesteld als „superintendentes generales”, die ook over hun collega's toezicht moeten houden. Ook doen ze ons de namen kennen van verschillende Bossche leken, die in die tijd een groot stuk hunner Zon- en Feestdagen (allen of zeker de meesten van hen enkel pro Deo) opofferden voor de godsdienstige vorming der Bossche jeugd. De namen dier ras-echte lekenapostelen, vrouwelijke en mannelijke, verdienen niet in de verborgenheid te blijven.

Aangaande de vergadering van 8 Maart 1623 bestaan deze aantekeningen:

Overlesen hebbende de naemen van de vrouwepersonen, die in de Sodaliteit van den Catechismus syn, ⁸⁷⁾ worden bequaem gevonden om opsicht te hebben over den catechismus ende de Sondaechsscholen:

In capella Stae Barbarae: Geertruijt Coeberchs; Janneken van Beeck; Soetken Kuijsten.

In Sti Eligii: Dimpna van Herlaer; Anna Cornelissen ⁸⁸⁾; Cunera Oldeneels.

In de Waelsche catechismus: Joffvr. Hambroeck ⁸⁹⁾; Judith Coeberchs; Geertruijt Luenissen; Theodora Sluies.

In Sti Antonii: Catharijn van der Muelen; de dochter opte Gerlinxe brugh; de dochter van Adriaen van Enghelen.

⁸⁷⁾ Vermoedelijk waren al deze vrouwspersonen z.g. „filiae devotae”, klopjes, in Brabant gewoonlijk kwezels geheten.

⁸⁸⁾ Zij was afkomstig uit Friesland en stierf in faam van heiligheid; B. B. XIV 190.

⁸⁹⁾ Haar voornaam was Georgia.

In Sti Cornelii: Catharijn van der Muelen; Sarken; Mayken van Stiphoudt ⁹⁰).

Uuijt dese vier sal men een oft twee moghen nemen, die-welcke opsicht sullen hebben, oft d' andere huere officie wel zijn doende: Judith Coeberch; Joffvrouw Hambroeck; Dimpna van Herlaer; Catharijn van der Muelen ⁹¹).

Indien dat mijn Eerw.ste Heere ⁹²) geraeden verdunckt, dat ennighe van de officialen van de manspersoonen verandert dienen ⁹³), souden dese naervolghende bequaem daertoe zyn:

Dus. Matthias Zoerendonck; praeses Seminarii; pastor in Orthen; Dus. Tulden; Dus. Arnoldus ab Aken; Dus. van den Velde oft Dus. Emericus ab Hees; mijn heer Johan Pelgrom; Adriaen Herinx; Peter Somers; Joseph van Delft; Gijsbrecht Geritssen Vermie; mijn heer Henricus Dunghen U. J. L. ⁹⁴)

Voer den Waelschen catechismus wordden bequaem gevonden; Dus. van der Muelen; Dus. Vladracken; mijn heer van Geldrop; mijn heer capiteyn Kevelaer ⁹⁵).

In de capelle van Sinte Cornelis in de plaetse van mijn heer den Deken van Oirschoot soude connen gestelt wordden heer Lenardt van Schindel, S. Th. B. L.

Van navolgend stuk luidt het dorsale opschrift: In congregatione catechismi exhibitum per filias 2 Dec. 1623.

1^o. Gertruit Coeberch is uit de stadt ende het sal wel Paeschen sijn, eer sij weder coemt. De vrage is, oft het niet

⁹⁰) Voor de St. Annakapel staan op een ander lijstje vermeld: Helena Naes en Agnes Versteghen.

⁹¹) De twee eersten werden aangesteld of gehandhaafd als „superintendentes generales“.

⁹²) De Bisschop.

⁹³) De officialen waren: in de St. Annakapel D.us Gestelius, officialis, en de rentmeester van der Cammen; in St. Cornelis de deken van Ojrschot en de heer Leemput; in St. Barbara D.us Kelders en Guiliam van der Meer; in St. Antonis D.us Fredericus Versteghen en de heer van den Velde; in St. Eloy: de deken van Geertruidenberg en Adriaan van Herlaer; in St. Joris ('s werkendags) de heer Tipoets en Peter van Leeuwen; in St. Anna ('s werkendags) van Empel en Arnoud van Horenbeeck. Onder hen fungeerden als „superintendentes generales“ de officiaal Franciscus v. Gestel „tanquam Episcopi vicarius“ en Aert van Empel, deken van Geertruidenberg.

⁹⁴) De zes laatstgenoemden waren leken.

⁹⁵) De laatste twee waren leken.

geraeden en is, een ander in haer plaets te stellen in Sinte Barbara-cappel. 't Schijnt dat Jenneken Wouters tegen de Cruijsbruerenpoort over bequaem soude wesen.

2°. Men bidt mijn Eerweerdichste Heere te willen recommandeeren, dat de mans, die opsicht hebben op de catechismus, wat meer wilden coemen, om soe de catechismus wat meer te doen achten.

3°. Den tijt van de catechismus ende oock als men de lessen hoort, maecken de kinders van de straete vóór de capellen met spelen, roepen ende schreuwen groet geruchte ende beletten alsoo seer den catechismus ende oock de lessen te hooren. De vraege is, oft daer geen remedie voor en soude syn te vinden.

4°. Men bevint, dat de catechismussen, daer men de scho(o)l houdt Sondags ende 's Heylygendaghs, 't seckerste syn ende meest ghefrequiteert worden, als in Sinte Barbara, Sint Eloij ende Sint Joris ende Sint Anna. Men recommandeert mijn Eerweerdichste Heere de schoolen te doen continueren.

5°. Anna Cornelys presenteert een pont groot, om de Misse te continueren in Sint Eloij.

6°. Het dunckt oock seer profittelycke te wesen, in den catechismus voor prijzen te geven cragen, cappen, hoijen, cousen ende schoenen etc.; ende dat princepalyck de aerne kinderen daer seer door verweckt souden worden. Ende oft daer geene raet oft middel en soude cunnen gevonden worden, om de prijzen te becostygen.

Niet alleen te 's Bosch, maar op vele andere plaatsen van zijn bisdom moet het catechismusonderricht aan Zoësius in die tijt reden tot tevredenheid gegeven hebben, daar hij in 1623 aan de Pauselijke Nuntius te Brussel schrijft, dat in zijn bisdom vele voortreffelijke pastoors en kapelanen zijn „qui diligenter officium faciunt in concionando, catechisando et administratione Sacramentorum” 96).

Dat het evenwel overal moeilijk bleef om de kinderen naar de Zondagsschool te trekken, bewijst een rekest, door de gezamenlijke Bisschoppen der Mechelse Kerkprovincie nog

⁹⁶⁾ Dr. J. D. M. CORNELISSEN, *Romeinsche Bronnen voor den Kerkelijken Toestand der Nederlanden* I No. 376.

in 1625 bij de aartshertogin Isabella ingediend; zie-Bijlage V. Nicolaas van Zoes stierf 22 Aug. 1625. De Zondagsscholen, welke toen in zijn bisdom bestonden, zullen hem niet lang overleefd hebben. In 1629, bij de val van Den Bosch in handen der Staatsen, zullen die der stad en der naaste omgeving wel verboden en opgeheven zijn; die in de overige plaatsen des bisdoms zullen in de daarop volgende retorsiejaren, of althans in 1648 bij het sluiten van de vrede van Munster, wel vernietigd zijn ⁹⁷).

III.

ZOËSIUS' PLAN TOT STICHTING VAN EEN VROUWELIJKE ONDERWIJSCONGREGATIE.

Indien het catechismusonderricht in het Bossche bisdom tijdens het episcopaat van Zoësius nog niet overal naar behoren behartigd werd, dan lag dit zeer zeker niet aan hem; daarvan hebben wij ons in het voorafgaande genoegzaam kunnen overtuigen. Allerlei middelen ter bevordering van dat onderricht werden door hem aangewend: de oprichting van Zondagsscholen, de stichting van een broederschap, het geven van aansporingen en vermaningen, het inroepen van de medewerking der civiele macht en justitie, het uitdelen van prijzen, het onthouden van aalmoezen; ook bovennatuurlijke middelen, zoals misoffer, aflaten en gebed.

Nog een ander middel greep hij aan. Hij vormde het plan, te 's Bosch een vrouwelijke religieuze onderwijscongregatie met daaraan verbonden meisjeskostschool te stichten. Het idee was niet nieuw. In het buitenland (Italië, Frankrijk) waren immers gedurende de 16e eeuw dergelijke congregaties reeds gesticht, zoals die der Angeliëken en Ursulinnen en voor de mannelijke jeugd de congregatie van Cesar de Bus en die der Piaristen.

De allerjongste onderwijscongregatie voor de vrouwelijke

⁹⁷) Diegene wellicht uitgezonderd, welke in het land van Ravenstein en Megen bestaan mogen hebben.

jeugd was die der Jezuietessen, aldus genoemd, omdat zij naar de geest der Jezuietenorde was ingericht. Deze congregatie werd in 1606—'09 door Maria Ward te St. Omer gesticht en had zich weldra ook naar elders uitgebreid. 't Was waarschijnlijk naar haar model, dat Zoësius zijn Bossche congregatie wenste in te richten.

Al terstond na zijn bisschopsbenoeming moet het plan in hem zijn opgekomen. Uit een brief van de Jezuiet François Mainfroy, d.d. Douai 31 Dec. 1614 ⁹⁸⁾, blijkt immers, dat hij bij deze geïnformeerd had naar het St. Agnes-instituut te Douai en naar een zekere Joanna du Jardin, die vermoedelijk de leiding daarvan had; zie de brief in Bijlage VI.

Dat St. Agnes-instituut te Douai was reeds in 1580 gesticht door de godvruchtige dame Refroy Duclos. De zusters werden in de volksmond Jezuietessen geheten ⁹⁹⁾; de stichting van Maria Ward zal dus met het instituut van Douai wel enige overeenkomst gehad hebben; mogelijk stonden beide stichtingen in het jaar 1614, toen Zoësius bij Mainfroy informaties inwon, met elkaar in betrekking.

Hoe dit zij, bij het vervaardigen der statuten, welke Zoësius aan zijn stichting wilde geven, zullen hem wel de statuten („formula”) van het St. Agnes-instituut te Douay, welke hem in 1614 door Mainfroy werden toegezonden, tot model geëdiend hebben, doch zeker is, dat zijn voorgenomen stichting

⁹⁸⁾ Mainfroy komt in 1607 voor als rector van het noviciaat der Jezuieten te Douai; Arch. v. Kerkgesch. XXXIV 36.

⁹⁹⁾ PASTOR *Geschichte der Päpste* XIII 604. Om over het St. Agnes-instituut te Douai en Joanna du Jardin en François Mainfroy iets meer te weten te komen, wendden wij ons tot de aartspriester en kapitteldeken J. B. Hégo te Douay, die met grote bereidwilligheid en belangstelling bij de deskundigen der stad op onderzoek ging. Van Mainfroy bleek niets bekend; wel werd enig spoor ontdekt van genoemde Joanna, die volgens de bibliothecaris der stad niet **du Jardin**, maar **du Gardin** zou geheten hebben; levensbijzonderheden werden van haar nog niet gevonden. Over de statuten van het St. Agnes-instituut, die nog in de archieven van Douay aanwezig zijn, schreef deken Hégo ons: Ils sont tellement sages et appropriés à la fondation, qu'ils n'ont pu être rédigés que par des prêtres, des religieux, des theologiens. Ils ne sont pas signés, mais ils se terminent par la devise „A la plus grande gloire de Dieu”, dont les Jésuites-usaient souvent, mais sans en avoir le monopole.

veel geleek op die van Maria Ward. Zij had niet alleen hetzelfde doel, maar ook een zelfde soort karakter, immers geen klausuur en slechts enkelvoudige geloften.

Hoewel de Bossche congregatie niet tot stand is gekomen, mogen hier toch de statuten volgen, welke Zoësius voor haar bestemd had. Gelijk men zal merken, ademen verschillende artikelen een bepaald Jezuïetische geest.

Navolgende inleiding gaat aan de statuten vooraf:

Alsoe in verscheyde plaetsen schoelen ende collegien voersichtelyck ende godtvruchtelyck zyn opghericht ende als noch opgericht worden, daer de jonckmans Christelyck onderweesen worden, waermede zij niet alleen haer eyghen zielen moghen salichmaken, maer oock de H. Kercke ende de Christelycke gemeente tzynder tijt profytelycken dienst doen, — Inghelycken is raetsaem gevonden een huys in te stellen, daer de broosche, teere jonckheyt der dochters met also-danighe toesicht ende sorchvuldicheyt mochten onderweesen ende bewaert worden, ¹⁰⁰⁾ opdat hieruut soude voortcoemen moeders des huysghesins, die godtvruchtich leevende oock haer huysghesinnen wysselijck ende godtvruchtelijck mochten regeeren ende die onderrichten medt deselve onderwysinghe, die zij in haer jonckheyt hebben ontfanghen; offte die haer begheeren te begeben tot strenger ende puerder manieren van leeven, mochten het jock des Heeren lichter ende volmaeckter dragen.

Om deese reeden ende anderen ende om gevoechelijcker te vervorderen de Christelijcke Leeringhe, tot vermeerderinghe van de eere Godts ende der zielen zalicheyt, soo eest dat myn Eerw. ste Heere Nicolaus Zoes, Bischop van 's Hertogenbossche, opgericht heeft ende opricht mits deesen eene godtvruchtighe vergaderinghe van geestelijcke maechden, in dat een huys t' samenwoonende, ter eere van de H. Drievuldicheyt ende memorie van de H. Moeder Godts, St. Jan Evangelist, St. Niclaes, St. Ignatius Loiola ende St. Franciscus Xaverius.

Nu volgen de statuten der op te richten congregatie:

In deese vergaderinghe en mach niemant ontfanghen wor-

¹⁰⁰⁾ Dit heeft betrekking op het meisjespensionaat.

den als met schriftelyck consent van den Biscop ende moet weesen van wettige bedde, maecht zynde van goeden naem ende faem, welvarende van lichaem, out synde sesthien jaren volbracht.

De dochters, ontfanghen synde, sullen geproefft worden twe jaren lanck, geen dinck als eyghen gebruyckende, oock niet 'tgeene sy selffs uut de werelt mede gebrocht hebben.

Bequaem gevonden zynde, sullen medt schriftelyck consent van den Biscop geincorporeert worden medt de vergaderinghe.

Sullen alsdan getrouwelycke overgheeven alle tijdelycke goederen, die haer Godt verleent heeft, soo roerende als onroerende, soe veel het gebruyck aengaet. Sullen nochtans medt consent van mijn Eerwste Heere ende van de Meestresse het erffrecht ende eijendom van sommighe haere goederen moghen behouden, nae geleeghentheynt der persoonen, ende daervan by manieren van testamente ofte mortis causa disponeeren, van alwelcke inventaris gemaect sal worden ende ondertekent van de dochter, die ontfanghen wort, van de Matresse ende Provisuers.

Dan sullen zy beloofften doen van goetwillighe armoyde, suyverheynt ¹⁰¹⁾ ende ghehoorsaemheynt aen den Biscop ende Meestersse van de vergaderinghe. Medt deese belooffden sullen zij alleen verbonden zyn, soo lang als zy in de vergaderinghe blyven, uut diewelcke sij niet en moghen scheyden sonder wettelycke oorsaecken ende daertoe oerloff crijgende by geschrifte van den Biscop. Ende scheydende sullen aen de vergaderinghe laten 'tgeene sy daer in gebrocht hebben, niet uutgesondert anders als haer daghelyx cleet. ¹⁰²⁾

Deese dochters sullen haer seer wachten van leedicheynt, curiescheynt, luegentael, onverduldicheynt, onbetamelijcke woorden ende andere gebreecken.

Sij sullen sorchvuldich syn, den tijt, die tot devotie gheschickt wort, wel te besteeden.

In alle haere uutwendighe manieren sal verthoont worden

¹⁰¹⁾ Dit woord is in margine bijgeschreven (hand van Zoësius).

¹⁰²⁾ In een voorafgaand ontwerp van Statuten was voorgesteld, dat zij geloften zouden doen van vrijwillige armoede en gehoorzaamheid „met vast voorneme van suyverheynt des lichaems” en verder: „In gevalle cenighe maeghden, oudt synde dertich jaeren ende in de vergaderinghe geweest hebbende ses jaeren, begeeren Godt te dienen in volmaeckter staet, die sullen moghen met oorloff van den Bisschop doen drye solemnele beloften van reynicheynt, gewillighe armoede ende ghehoorsaemheynt nae den Reghel van St. Augustyn onder ewich slot.”

sebaerheyt, gevoecht medt behoorlycke rijpicheyt. Sy sullen soecken alle menschen te stichten. Hierom sullen sy onderhouden gheschiktheyt in gaen, in manieren ende woorden; noch en sullen medt gheen mans spreekken dan in noot ende medt needergheslagen ooghen ende weenich woorden.

Sy sullen besorcht weesen, suyver ende net te syn in alle dinghen, die haer selffs aengaen ofte van der gemeente weeghen belast syn.

De cleederen en sullen niet curiues zijn, noch naer eeniege-lyx fantasie gemaectt, maer eerlyck, gelyck gemenelyck devote draghen, ende dat nae de oordinancie van de Meesterse ¹⁰³).

Sij en sullen tot egheen maeltyden gaen, noch buytenshuys eeten ofte drincken, noch thuys spijs ofte dranck nutten buyten de ghesette ueren, sonder oorloff vercreeghen te hebben. Ende wanneer zij medt oorloff utgaen, sullen altyt medt een medegeselinne gaen, affsnydende, soo seer als 't moghelijck is, alle conversatie van buytelieden.

Die binnenshuys niet en wonen, en sal men noch t'eeten houden, noch logeeren.

Sij sullen alle bichten ende ten H. Sacrament gaen eens ter weecken ende sullen doorgaens, soo veel als 't mogelyck is, hebben eenen seeckeren bichtvader, die haer gestelt sal worden van den Bischof. Men sal alle veerdel jaers eenen extraordinaris bichtvader stellen. Geenen stadighen bichtvader te houden is een teecken van curiuesheyt, ongestapelt- heyt, lichtverdicheyt, ofte van een conscientie, die ongerust, niet oprecht, geslooten ofte al te scrupulues is. Als sy ierst in dit huys toegelaten worden, sullen sij vermaent ofte gheholpen worden om een generale bicht te doen, als best gheleegen sal syn.

Op Sondaghen ende Heylichdaghen sullen sy twe Missen hooren ende gebicht hebbende communiceren; item Vesperen, cathecismus ende sermoon hooren, tensy dat se wettelyck belet zyn.

¹⁰³) In zöeven bedoeld voorafgaand ontwerp leest men: „Het habyt sal slecht *) syn, den ondersten rock van schäpengraue, den bovensten rock van swart stoff, gelyck de geestelicke dochters **) draegen, de craech met een wit simpel omslach. Doende de twe (ede) professie, sullen gecleet werden met schapegrauw bruyt met nauwe mouwen ende gewielt met een swarte wiel; zullen gebrücken witte caussen van laken ende pantoffelen.

*) d.i. eenvoudig.

**) de „filiae devotae“; klopjes of kwezels.

Als de glegghenheit vervalt, sullen (sy) haren eevenmenschelike soecke behulpich te weesen in de godtvruchticheit door geestelycke tsamenspraecken, raeden ende goede vermaninghen, hun bewegende sonderlinge tot het Sacrament der Bichte.

Sonder oerloff van de meestersse en sal men gheen brieven ontfanghen ofte schryven.

Die onlanx in het huys zyn ghecomen, en sullen niet veel medt malcanderen omgaen, maar medt diegheen, die ouder zyn.

Sy en sullen geen particulier lieffde aen iemant toonen, maer eeniegelycken met een generale ghelycke lieffde be-
minnen.

Soo veel als 't mogelyck is, en sal men geen manspersonen in dit huys laten coomen. Ende om alle peryckelen te schouwen, die de ghemeenschap ende conversatie van ongelycke persoonen mochten medebrenghe, sal eeniegelyck haer nerstich wachten ende de meestersse en sal geensins toelaten veel aenspruxs ofte eenighe familiariteyt met mans, hoedanich oock dat se mochten weesen, religieus, geestelyck ofte werlyck.

Sij en sullen soo niet buyten de stadt gaen, ofte sij moghen ten selven daghen wederkeeren, ten waer dat groote noot dede. Ende indien zij gewachten, buyten die stadt te vernachten, sullen altyt een medegesellinne met haer hebben, soowel daechs als 'snachs; van ghelycken oock, soo wanneer sy uut den huysse gaen.

Men sal nerstelyck onderhouden de ordinantien ende de goede gewoonte des huys, waertoe elck haer best sal doen.

Die daertoe gestelt sal weesen, sal teecken doen ende wecken ter halver vijffven ende daerna ten vijffven een teecken gheeven tot de meditatie, dewelcke een half uere duren sal; daerna noch wat ghebeeden ende goede propoost gemackt hebbende, sullen sy haer bedde ende kamer opschicken.

Ten ses uren sal men Misse hooren met alle mogelycke devotie.

Van de Misse ghecoomen synde, sullen sij haer begheeven tot haer huyswerck, hantwerck, opsicht ende leeringhe der dochterkens etc., na dat haer officie ende ordinantie van de meesterse dat vereyssen sal.

Ten elff ure sullen sy haer examen doen, haar goede propoosten van 'smergens vernieuwen, wat bidden, wat leesen etc. omtrent een half ure.

Nae deese oeffeninghe sullen sy ter taeffelen gaen ende een sal die benedictie leesen ende naer de maelyt de gratie. Onder de maelyt sal daer uut een geestelyck boeck wat gheleesen worden; daerentussen sal men silentium houden.

Nae de maeltijt sal haer allen t'samen gegeven worden een halff ure tot eerlycke recreatie ende dat in één plaets, indien het can gheschieden. Daerentussen sullen die andere, die belet zijn gheweest, haer maelyt houden.

Nae de recreatie sullen sy haer weder begheeven tot haer werck ende officien, als 'smorgens na de Misse.

Ten vier uren sullen sy een halff ure in haer camer gaen bidden, goede propoosten van de meditatie vernieuwen, haer Vesperen ofte geestelycken boeck leesen, na raet van de Meestersse ofte bichtvader, daarna wederom haer tot haer werck begheeven.

Ten ses uren sullen sy een quartier ure medt het gebedt besich weesen ende daarna sal men tot het avontmael gaen ende men sal de benedictie, gratie, silenti, leesen, etc. onderhouden als 'snoens.

Op d'eynde van 't avontmael ofte, eest vastendach, op d'eynde van den noenmaeltijt sal geleesen worden het Martyrologium van den volgenden dach.

Naer het avontmael sullen sy sich wederom een halff ure medt gheschiktheyt recreeren, welke gedaen zynde, sullen haer begheeven tot eenich geestelijck boeck te leesen.

Ten acht uren sal men haer eenighe punten voorhouden tot de meditatie van den volgenden mergenstont; daarna sal men de letanien leesen ¹⁰⁴⁾ ende eynden medt het ondersoek van de conscientie.

Ten halff negen sullen sy te bedde gaen.

Ten negen sal een, daertoe gestelt zijnde, visiteeren¹⁰⁵⁾ ofte het licht uut is ende eeniegelyck in syn ruste. Men en sal geensins toelaten, datter twe in een bed slapen ¹⁰⁵⁾.

Tot beter beleydinge ofte administratie des huys sal myn Eerw. ste Heere medt advies van de principaelste officialen des Cathecismus stellen een Meestersse ende een Ondermeestersse ende voorts andere officialen naer vereys der personen ende gheleeghentheyte des huijs.

¹⁰⁴⁾ Het rozenkransgebed was wel gebruikelijk, maar blijkbaar nog niet als gewoon avondgebed.

¹⁰⁵⁾ Wat verderop nog gezegd zal worden over de taak der geestelijke maagden met betrekking tot de Zondagsschool, diende (volgens een marginale aantekening) hier te volgen.

De visitatie van deese vergaedinghe staet alleen den Bischop toe, offt dengheene, die hij sal autoriteyt gheeven.

Als d'opperste Meestersse van haer officie ontslagen sal worden, tzij door de doot, overgeevinghe ofte andere oorsaecke, sal myn Eerw.ste Heere, medt advies van de proviseurs ende principalen ofte sommige der officialen van den Cathecismus, metten iersten een ander in haer plaets stellen uut het getal dergheener, die van de vergaedinghe der maechden metten meesten stemmen sullen gepresenteert worden ¹⁰⁶).

Maer als de ondermeestersse oft van de andere officianten moet verandert worden, sal de Meestersse door ordinancie van mijn Eerw.ste Heere daerin versien.

Deese opperste Meestersse sal alle weecken rekeninghe eyssen van den ontfanck ende het uytgheeff, maer sy sal selffs jaers een rekeninghe doen aen mijn Eerw.ste Heere ofte aen dengheenen, die hij daertoe stellen sal.

Sy sal sonderlinghe seer sorchvuldich syn, dat eeniegelyck van dengheene, die haer bevolen zyn, mochte in duechden ende Christelycke wetenschap vorderen, niet alleen diegheene, die in haer vergaderinghe syn, maer al die by haer woonen ofte ter schoole coomen, oock diegheene, die in de Sondaechse school ende Cathecismus gaen. Ja, sy sal haer laten voorstaen, dat al de jonckheyt van de stadt aen haer ende de haren in Godt sonderlinghe gerecommandeert is.

Sij sal maken, dat alle wetenschappen ende handtwercken der dochteren tot harent floreeren. Daerom sal se haere geincorporreerde, ofte die na deesen staet staen, nerstelyck doen oeffenen ende leeren, sooveel als haer verstant sal draghen ende rechte reeden vereyssen sal; soo nochtans dat de ondersaeten niet en sullen moghen moyelyck weesen om iet te leeren, maer sullen gewillichlyck haer laten regeeren na het beleyt des Overste.

Het huys ende huysraet sal se poeghen te verbeeteren. Zij en sal gheensins vermoghen het huys te belasten, ofte den huysraet te verminderen; noch sy en sal niet toelaten, dat van iemant sulx geschiede, maer sy sal alles altijt in goede reparatie houden.

Op alle deese dinghen sal men in de jaerighe visitatie nerstich letten; ende isser 'tminste abues, dat sal men terstont

¹⁰⁶) Aan de voet der bladzijde: ten waere by gebreck van personen, in de vergaderinghe synde, want alsdan, met advis als boven, zal men een elders suecken.

remedieeren. Men sal oock dan deese Regels leesen ende den cathologhe van alle den huijsraet examineeren.

Ende gemerckt dat men niet lichtelyck iemant uut deese ghemeente sal setten, ten waer om eenige groote gebreecke tegen de armoede, suyverhey, ghehoorsaemhey ofte om eenige rebbellie, welcke ghebreecken anders niet en souden cunnen geremedieert werden, soo eest van node, dat de Meestersse alle weecken vermaene ofte straffe diegheene, die in eenige notaebele fouten sullen gevallen zyn ¹⁰⁷).

Al diegheene, die Godt in deesen staet sullen willen dienen, sullen altijt gereet moeten weesen om in die Sonnendaechse schoole de kynder ter eeren Godts te leeren leesen ende schryven; item in alle cathecismus te helpen, als 't haer belast sal worden, ende alderhande handwercken aen de dochterkens te leeren, 'tsy dat se binnenshuys wonen ofte niet; eeniegelyck nae dat se sal bequaem gevonden worden ende soo de Overste haer ordineeren sal.

Ende die gestelt worden om andere te leeren ende te regeeren, sullen dat doen medt behoorycke nersticheyt ende sorchvuldicheyt, altyt Godt voor ogen hebbende, die sij dienen in sonderhey de vreesse Godts inplantende ende de maniere van Christelyck te leeven ende voorts al 'tgheene, dat streckt tot sebaerhey, stichtinge ende duecht.

Sy sullen in 't onderwysen ende leeren haer nerstich wachen van alle teecken van onvervuldicheyt, ofte andere ongeordineerde passien, maer sy sullen haer amt bedienen medt de geest der lieffden, des soeticheyts, des beleeftheyts, des goedertierenheyts, des sebaerheyts, des gespraexsaemheit sonder utneemen der persoonen, geensins iemant toenaemende ¹⁰⁸).

Sonderlinge sullen sy haer oock wachen van alle uutsteeckenthey ¹⁰⁹), nergens in haer eygen gemack ofte iet besonders soeckende, opdat diegheene, daer sy mede omgaen ende die sy onderwysen, niet alleen door haer woorden, maer oock door haar wercken mogen gesticht worden ¹¹⁰).

¹⁰⁷) De nu volgende 2 à 5 alinea's dienden (blijkens marginale aantekening) hierboven ingelast, zie blz. 50 noot 105.

¹⁰⁸) Een bijnaam gevende.

¹⁰⁹) Singulariteit.

¹¹⁰) Met verwijzingssteken is onder aan de bladzijde hieraan toegevoegd: Niemand en sal claegen over de spise, dranck, cleederen, bedde, slaepkamer, offte over iet, dat het lichamelick ongemack aengaet. Als iemant buyten ordinaris sieck is, mach men 't, Godt gebeden hebbende, de Overste

Somma, sy sullen haer alsoo draghen in alles, dat een'ege-lyck door haer conversatie leere degelyck, duechdelyck, vreetsaemelyck ende Christelyck leeven.

Het eynde van deese vergaederinge is: haerder eygen zielen salicheyt nerstich te bewercken ende medt eenen tot de salicheyt, duecht, volmaecktheyt ende goede manierlyck opvoedinge der dochteren ¹¹¹⁾ te helpen naer haer vermoghen ende directie van degheene, die haer Godt voor Overste sal stellen.

De nu volgende voorschriften betreffen de meisjes-kostschool:

Voor de costgan(g)sters, cammeristen ende die hier sullen woonen om te leeren een duechdelyck leeven ende leesen, schrijven ofte handtwerck, soude men deese oorde cunnen onderhouden.

's Morgens ten vijff ure sal men wecken. Dan sullen sy haer cleeden, bidden, haer bedde ende camer schicken, tot ses uren toe.

Ten sesse ure sullen sy Misse hooren. Nae de Misse sullen sy haer tot haer wercken begeeven: nayen, spinnen, streecken, breyen, spellewerck, cadinet ¹¹²⁾, bordueren, ofte hetgheene dat haer sal van de Meestersse geordineert worden nae haren staet ende capaciteyt.

Ten acht ure ontbyten ende spelen.

Ten halff negen wederom op haer werck gaen.

Te tienem Duyts ofte Francoys, leesen, schryven, leggen ¹¹³⁾, cijfferen, boeckhouden etc.

Een quartier vóór den elven sullen sy haer consciencie examineeren, wat goets leesen ofte bidden ende haer geest vergaederen.

Ten halff twaelfen sal men gaan eeten, aen de taeffel silentie bewaren ende al eetende na het leesen hooren.

Nae de maeltijt sullen sy een half ure stillekens spelen ende soo dickmaels alse spelen ofte haer recreeren, sullender altijd eenige matresse ontrent zyn.

Ten een ure sal men sich wederom op het handtwerck begeeven.

te kennen geven ende voorts moet men tevreden wesen met hetghene de Overste daarvan doet.

¹¹¹⁾ De medezusters.

¹¹²⁾ Waarschijnlijk naaldwerk.

¹¹³⁾ Rekenen.

Van den drien tot den vieren sal men leesen, schrijven etc., gelyck van den tienen tot elven.

Ten vier ure sal men vespereyen ende stillekens speelen tot halver vijven ende dan wederom op 't handtwerck.

Ten sesse het werck staken, eens nae haer kamer gaen, wat leesen, haer geest vergaederen.

Een quartier na den sessen sal men stilswijgende eeten ende na de geestelycke lesse hooren.

Nae den avontmael sullen sy wat exempels te vertellen ende wat goets te verhaelen een halff ure haer geestelyck recreeren.

Een quartier vóór den achten sal men t'samen coomen, de Letanie van Onse Lieve Vrouwe van Larette leesen, de conscientie examineeren, een goet puncte leesen om daer 's anderendaechs een weenich op te mediteeren.

t' Acht uren sullen sy voort silentie houden ende medt godtvruchtighe gedachten ende gebedekens haer medt Godt vereenicht houdende, haer tot de nachtruste geeven.

Alle maenden ¹¹⁴⁾ sullen sy haer bichten.

Alle Lievrouwendaghen ende Hoochtyden sullen sy ten H. Sacrament gaen, die tot haer jaren gecoomen sijn.

Men sal onder het hantwerck somtyts silentie houden, somtyts wat goets leesen, vertellen oft een geestelyck lieken singhen, nae de ordinantie van de Meestersse.

Sij sullen alle daghen wat in een geestelyck boeck by haer selven leesen, ofte die niet leesen en cunnen sullen 't hooren leesen.

Men sal oock sien, off sommige souden cunnen 's mergens een quartier uers mediteeren ende goede propoosten maken.

Eer sy vertrecken, sullen sy een generale bichte van haer heele leeven doen.

Tot slot de vraag, waarom de voorgenomen stichting niet tot stand kwam, terwijl toch de tijdsomstandigheden — denk aan het Bestand 1609—1621 — niet bepaald ongunstig waren. Wij kunnen op deze vraag geen zeker antwoord geven. Wij gissen echter, dat Zoësius in de uitvoering van zijn plan weerhouden werd door de moeilijkheden, welke de congregatie van Maria Ward ondervond te Rome. De stichteres

¹¹⁴⁾ Eerst stond: alle acht daghen.

kon er maar niet in slagen de Pauselijke goedkeuring op haar stichting te verwerven, wyl het o.a. een congregatie was zonder klauzuur en de leiding geheel berustte in de hand ener algemene overste, die onafhankelijk van de bisschoppen de functies verdeelde en de zusters van het ene huis kon overplaatsen naar het andere. ¹¹⁵⁾.

Daar nu, gelijk wij hiervoren zeiden, de door Zoësius voorbereide stichting veel overeenkomst had met die van Maria Ward, ligt het voor de hand, dat de bisschop bij het vernemen der moeilijkheden, waarop de congregatie van Maria Ward te Rome stuitte, aan zijn plan maar liever niet doorwerkte en afwachtte wat voor uitspraak Rome brengen zou. Die uitspraak kwam eerst vijf à zes jaren na zijn dood ¹¹⁶⁾.

Twee eeuwen later zou een soortgelijk plan als bisschop Zoësius tot stichting ener vrouwelijke onderwijscongregatie voor het Bossche bisdom geprojecteerd had, door de Bossche Kapelaan J. A. Heeren worden uitgevoerd ¹¹⁷⁾.

BIJLAGEN

I

Verordening van Martinus Riethovius. bisschop van

¹¹⁵⁾ PASTOR, *Gesichte der Pápste XIII 603 v.v.*, waar Maria Ward geheten wordt „eine der grözsten Frauen der neueren Kirchengeschichte“.

¹¹⁶⁾ De congregatie der Jezuietessen werd onderdrukt door de bulle van Urbanus VIII „*Pastoralis Romani Pontificis*“ van 13 Jan. 1630, gepubliceerd 21 Mei 1631. Op de vergadering der Nederlandse Bisschoppen te Brussel 19—23 Aug. 1631 werd besloten: Placuit, ut decretum Suae Sanctitatis contra Jesuitissas publicetur in oppidis frequentioribus, ita tamen ut populus intelligat, illud non pertinere ad virgines seu foeminas devotas, non viventes in congregatione (de klopjes of kwezels); DE RAM, *Synodicon Belgicum* I 514. De Paters Jezuieten in de Hollandse Missie, die evenals Zoësius, doch enige jaren later (omstreeks 1625), de stichting ener vrouwencongregatie als die van M. Ward beraamden, schijnen de uitspraak van Rome niet afgewacht te hebben, want omstreeks 1628 kwamen door hun toedoen hier en daar dergelijke congregaties tot stand, zoals in Gouda, Delft en Culemborg; F. v. HOECK, *Schets v. d. Gesch. der Jezuieten in Nederl.* p. 166, 167.

¹¹⁷⁾ Door het stichten van de congregatie der liefdezusters („dochteren van Maria en Joseph“) in de Choorstraat te 's Bosch ten jare 1820.

Yperen, gegeven in 1576 aangaande de inrichting der Zondagsscholen in zijn bisdom.

Forma scholarum dominicalium, quae ad imbuendam juventutem in rudimentis Christianae Religionis ex ordinatione Concilii Tridentini et litterarum Suae Majestatis, tam Ipris quam per districtum et terminos Episcopatus Iprensis, ante octo annos institutae fuerunt et Ipris quidem semper observatae, aliis autem plerisque locis, potissimum in pagis interea collapsae, sed nunc iterum per ordinationem Suae Majestatis ex decreto Principum ac Dominorum Consilii Statuum de data Bruxellae VIIa Junii XVCLXXVI, quibus Belgarum gubernatio commissa est, conjuncta manu tam per Episcopum quam ex cooperatione Magistratuum locorum cum augmento et firmiore corroboratione restituuntur.

Imprimis designantur loca capacia et congrua, ubi juvenus conveniat, seorsum masculi, seorsum puellae in ecclesiis, si non sit alius convenientior locus, et utrisque praeficiuntur, qui instructionis curam habeant, masculis viri, puellis matronae vel adultae aetatis virgines, a quibus respective doceantur per classes distincte, clare ac reverenter recitare memoriter sermone vernaculo symbolum fidei, orationem dominicam, salutationem angelicam, decem Domini praecepta caeteraque, quae in libellis ad eum usum praeparatis continentur.

Deinde tempore oportuno accedit monitiuncula ad aliqualem intelligentiam eorum, quae recitata sunt, attemperata capacitate auditorum, idque per pastorem vel alium sacerdotem ad hoc ordinatum. Et si sint inter eos, qui legere aut scribere cupiant — — quod tamen liberum est — —, juvantur et instituuntur.

Ut autem juvenus majori commoditate et majori numero conveniat, quando omnibus simul domo abesse non licet, praefigitur hora oportuna, tam ante meridiem quam post meridiem pro locorum varietate, ut quibus utraque hora adesse non liceat, saltem altera hora veniant.

Cumque juvenus facili occasione seducatur aut dissipetur, renovantur vel — — si antea facta non sint — —, publicantur edicta et ordinationes, quibus sub certa poena cavetur, ne sub Officio Divino vel institutionis tempore durante ullae potationes, choreae, insolentiae aut publicae lusitationes aut

alii concursus in plateis aut locis publicis, quibus juvenus avocari possit, fiant aut fieri permittantur.

Verum cum in pauperioribus — — qui ut opibus, ita saepe iudicio aut saniori sensu destituuntur — — major haerere solet negligentia, diligenter curandum est, ut qui mensis pauperum et eleemosynarum distributionibus praeficiuntur, habeant cathalogum eorum, qui his eleemosynis fruuntur, eosque institutionis tempore nominatim evocari curent et negligentiores, si moniti non emendentur, eleemosynarum subsidiis privent.

Simile quiddam ordinandum pro his, qui subsidio opus non habent, si institutionem supradictam negligenter praetermittant et liberos suos caeterosque, quos in potestate habent famulos et ancillas, ad institutionem non mittant, sed crassam ignorantiam in eis tolerant, vel acriter corripiantur, vel publica potestate indicta mulcta puniantur. Et interim etiam districte observetur Synodale statutum de non admittendis ad matrimonium, qui confirmati non fuerint, neque competenter in rudimentis Christianae Religionis instructi non sint.

Cumque in civitatibus et oppidis saepe sint plures particulares scholae ad quotidianam instructionem utriusque sexus, deceat autem a pietate inchoari omnem rectam institutionem, districte praecipitur omnibus talibus, ut neminem docendum suscipiant, nisi statim ab initio et ante omnia experimentum faciant, an supradicta religionis ac pietatis initia memoriter et distincte recitare sciant, et nescientes non antea vel legere vel scribere doceant, quam praedicta teneant.

Stipendia his, qui docendi curam suscipiunt, si haberi non possint, qui gratis vel pietatis intuitu facere velint, constituantur publica auctoritate vel per collectas, vel ex mensa pauperum — — si abundet — —, vel alia commodiori via.

Pastores autem, ad quorum exonerationem multum confert supradicta institutio, etiam nulla remunerationis oblata mercede officia sua in dirigenda schola et in brevi admonitione, pro captu juventutis facienda, praesent, ut suo exemplo alios ad imitationem invitent; Magistratus autem seculares decet non ingratos esse, si diligentes sint, cum qui bene praesunt, duplici honore digni sint ¹¹⁸).

Utantur pastores opera sacellanorum, custodum, imprimis

¹¹⁸) Deze alinea is zo goed als letterlijk ontleend aan het 1ste Prov. Conc. v. Mechelen, Tit. XVII, Cap. IX.

vero magistrorum scholarum in omni loco, ita ut ipsis aperire scholas non liceat, nisi pastori suo cum discipulis ad hanc institutionem dominicalem auxilio sint.

II A

1580, Juni 7. Koning Philips II beveelt allerwege Zondagscholen op te richten en belast de heer Nicolaas de Formanoir met het toezicht over de uitvoering van het bevel.

COPIE.

Philippe par la grace de Dieu roy de Castille, de Leon, d' Arragon, de Navarre, de Naples, de Secille, de Mail-lorcqque, de Sardaine, des isles Indes et terre ferme, de la mer Oceane, archiducq d' Austrice, duc de Bourgoigne, de Lothier, de Brabant, de Lembourg, de Luxembourg, de Gheldres et de Milan, conte de Hasbourg, de Flandres, d' Artois, de Bourgoigne, palatin et de Haynau, de Hollande, de Zeelande, de Namur et de Zutphen, prince de Zwavie, marquiz du Saint Empire, seigneur de Frize, de Salins, de Malines, des cité, villes et pays d' Utrecht, d' Overyssel et Groeninghe et dominateur en Asie et en Africque à tous ceulx, quy ces presentes verront, salut.

Comme pour le service de Dieu, maintenant de nostre sainte Religion Catholique, Apostolicque, Romaine et l' obeissance à nous deue, ensemble pour le repos bien et tranquillité de noz pays de pardecha soit grandement requiz, voire du tout necessaire, de bien reigler, conduire et endoc-triner la jeunesse en toute pieté, bonnes moeurs et institution Catholique, en conformité de quoy le Saint Concil de Trente dernier avoit decreté estre faictes escolles dominicales et parrochiales partout; et il soit que pour avoir l' execution dudit decret, tant important, ja longues annees esté miz en non-chaloir, sont advenuz grandz inconveniens; — Nous desirans y pourveoir et remedier, avons trouvé convenable de com-mectre certain personnage pour poursuyvre, solliciter et tenir la main de nostre part à ce, que ledit reiglement, conduite: et doctrine de la jeunesse soit entreprinse, poursuyvie et de-menee à cest effect avecq tout soing, estude et diligence, — Scavoir faisons que ce consideré et nous confians ad plain des sens, dextérité, souffisance et bonne diligence de nostre bien aimé Nicolas de Formanoir, licentié es droictz, seigneur de

Merlain, donnons icelles, ensuyvant la commission à luy donnee en l' an XVC soixante seize dernièrement passé, par la deliberation de nostre tres chier et tres aimé bon nepveu le Prince de Parme et de Plaisance, lieutenant-gouverneur et capitaine general de noz pays de par decha, et de ceulx de noz Consaulx d' Estat et Privé, estantz lez luy commis et ordonné, commectons et ordonnons par ces presentes, pour proposer, requerir et poursuyvre vers les evesques, prelatz, chapitres, pasteurs et gouverneurs, consaulx provinciaulx, magistratz, escoutettes, ballyz, mayeurs, eschevins, gens de loy et tous aultres noz justiciers et officiers, que appartiendra et trouvera convenir, afin que incontinent et sans delay par eux ou leurs commiz, à ce specialement deputez, pour aultant que depend de leur charge, auctorité et jurisdiction, ilz dressent ou facent dresser lesdits escolles dominicales, reiglement et doctrine de la jeunesse, soit en conformité des pointz et articles comprins en certaine Instruction ¹¹⁹⁾, qu' avons sui ce fait dresser pour ceulx qui sont commiz à ce, ou par aultres moyens plus pertinens et exactz pour obtenir le mesme but, que pour la plus grande utilité et nécessité de chacun lieu l' on trouvera convenir. Commencant en toute pieté. charité et doulceur, premièrement es lieux, où se trouvera meilleur oportunité et moins d' empeschement. Et en cas de difficulté les inferieurs, tant ecclesiasticques que seculiers, en feront advertissement respectivement ausdits evesques, gouverneurs et consaulx provinciaux, leurs superieurs, et iceulx successivement à nous, quand besoing sera, avecq leurs raisons au contraire, pour y estre pourveu, afin que unq oeuvre tant chretien, saint et pieux ne soit reculé. En donnant audit Nicolas de Formanoir auctorité et mandement especial de substituer en son lieu aultres pieux zelateurs avecq semblable ou limitee puissance. Et de tout le progrez dudit affaire ensamble des difficultez, quy s'y pourront offrir, nous fera frequent raport pour y donner l'ordre requiz.

Sy donnons en mandement à noz très chiers et feaulx les chef-presidens et gens de noz Privé et Grand Consaulx, chancelier et gens de nostre Conseil en Brabant, gouverneur, president et gens de nostre Conseil à Luxembourg, gouverneur, chancelier et gens de nostre Conseil en Gheldres, gouverneur de Lembourg, Faulquemont, Daelhem et d' aultres noz pays d' Oultre-Meuse, gouverneur, presidens et gens de noz

¹¹⁹⁾ Zie de Instructie in volgende Bijlage.

Consaulx en Flandres et Artois, grand-bailly de Haynau et gens de nostre Conseil à Mons, gouverneur, president et gens de nostre Conseil en Hollande, gouverneur, president et gens de nostre Conseil à Namur, gouverneur, president et gens de nostre Conseil de Frize, gouverneur, chancelier et gens de nostre Conseil en Overysse, lieutenant de Groeninghe, gouverneur, president et gens de nostre Conseil à Utrecht, gouverneur de Lille, Douay et Orchies, prevost le conte à Valenciennes, bailly de Tournay et du Tournesiz, rentmeesters de Bewest- et Oeisterschelt en Zelande, escoutette de Malines et à tous aultres justiciers et officiers et ceulx de noz vasaulx, où ce regardera, leurs lieutenants et chacun d'eux, en droict soy et sicomme à luy appartiendra, que pour le meilleur effect et accomplissement de ce que dessus et quy en depend, ilz donnent audit Nicolas de Formanoir toute faveur, adresse, ayde et assistance requise sur aultant qu'ilz ayment le service de Dieu et de nous et le bien public, car ainsy nous plaist il.

En tesmoing de ce nous avons fait mettre nostre seel à ces presentes, donnees en nostre ville de Mons le VIIe jour de Juiny l' an de grace mil cincqens huictante, de noz regnes Affricqains, des Espagnes, Secille etc. le XXVe et de Naples le XXVII.

Sur le remploy estoit escript: Par le Roy.
Et signé: Verreyken; y appendant le grand seel de sa Majesté en cire rouge à double gueue.

B

Instructie, welke de brief des Konings van 7 Juni 1580 vergezeld schijnt te hebben en als leidraad kon dienen bij de inrichting van het catechismusonderwijs. Naar een exemplaar, gedrukt in 1587 bij Jean Bogart te Douay ¹²⁰⁾.

MOIENS PROPOSEZ

De Par Sa Majesté
Suivant l' Instruction
De Son Alteze, ¹²¹⁾

Pour à l' honneur de Dieu, le salut des ames, maintenant de nostre sainte vraie foy Catholique, Apostolicque, Romaine et l' obeissance deuë à sa Majesté, au grand bien

¹²⁰⁾ Bestaande uit vier bladen, groot 237 bij 175 mm; de tweede en laatste bladzijden zijn blanco.

¹²¹⁾ Alexander Farnese, prins van Parma, gouverneur der Nederlanden.

publicq, dresser la bonne police, reiglement et doctrine de la jeunesse ès Paisbas de sadite Majesté ¹²²).

Offices Requiz de Messieurs les Magistratz
et Justices.

Premierement de recueillir par escrit, en rolles ou catalogues, la jeunesse de leur district de sept ans d' eage et endessus et successivement les revisiter et changer, comme il appartiendra.

De commander à icelle jeunesse tresacertes de comparoir et aux pères, mères, Maistres et Maistresses de la envoyer ès jours de Dimenches et festes en leur Eglise ou autre lieu, qui sera designé, à certaines heures devant et après le disner, pour estre enseignez ce qu' est necessaire à leur salut, ensemble à lire et escrire ceux de bonne volonté, en lieu convenable.

Ordonner à icelle jeunesse de se renger et submitte en toute révérence et modestie à la classe, que leur sera ordonnée; d'obeir, escouter et entendre diligemment aux Curé, Comis de la Justice, Maistres et Recordeurs, sans que personne les injure, ne menace en aucune manière pour la correction et discipline des delinquans, ne autre cause ou occasion que se soit, à peine de punition exemplaire.

D' avancer la distribution du bien des povres et obits à ceux, qui frequenteront ladicte doctrine et feront comparoir à icelle leurs enfans et maisnies; et que melieure part soit faite aux plus diligens et plus continuels en l'exercice des saints Sacremens à l' advis des Curé et Comis de la Justice; au contraire en soient privez les plus negligens et vitieux, qui après admonitions ne se voudroient amender.

Republiront aussi par chacun trois mois les ordonnances et edicts contre les vitieux et delinquans et autres, concernans la bonne police et reiglement de ladite jeunesse, suivant le recueil sur ce, adjugeant les peines et amendes des contraventions aux ordonnances après cognoissance de cause, si avant que les lois et ordonnances le permettront, au proufit d' icelle doctrine.

Adviseront au surplus moiens convenables pour recouvrer salaires nécessaires des Catechistes, Maistres et Recordeurs.

¹²²) Onder het bovenstaande (op de titelbladzijde) een vignet, voorstellend: de naam IHS in een stralende zon, rondom de woorden „Exaltatus Nomen Ejus in Idipsum”, engelenfiguurtjes in randversiering; onder het vignet: A Douay chez Jean Bogart MDLXXXVII.

ensemble pour distribuer aux povres livres, papier, plume, encre, chapelet, images ou autres petis pris pour ceux; qui feront melieur progres, soit de dons, collectes, volontaires, aumosnes ou par provision, tant qu' autrement y soit pourveu, de partie du bien des Eglises, des povres ou autre affecté à oeuvres pieuses par l'intervention de ceux, qu' il appartiendra.

Sur tout obtiendront du Rme Evesque, ses Vicaire ou Official l' erection de la Confrarie d' icelle doctrine en leur Eglise parochiale, afin que l' on puist gagner les grans pardons et indulgences, accordées à ce tressainct office et exercice de charité plus excellente.

Deputeront quelqu'un ou plusieurs d'entre eux, ou autres tant idoines et qualifiez, qu'ils pourront choisir pour de leur part et autorité, conjointement avec le Curé, bien conduire et maintenir vaillamment ceste police, reiglement et doctrine sous la superintendance, autorité et cognoissance de l' Evesque.

Commettront encor un officier ou sergeant especial, comme aussi un portier, ordonnant à chacun d' eux particulièrement ce que sera de sa charge.

Offices des Comis des loix et Justices à la Superintendance de la Jeunesse ¹²³).

A l'assistance du Curé rechercheront et attireront à ladite doctrine des Maistres, Maistresses et Recordeurs, signament les Clerqs, Maistres d'escoles et leurs disciples, ou autres plus idoines, qu'ilz pourront choisir à admettre et destituer, si besoing est, de l'autorité de l'Evesque par son Doien de Chrestieneté ou ledict Curé, tant par pieté, les indulgences et pardons, que par salaire necessaire et les tenir exempts de guet et garde, logemens de soldats et tous autres faveurs.

Ordonneront a iceux Maistres et Recordeurs ce qu'ils auront à enseigner, par advis et intervention speciale dudit Curé ou Doien de Chrestieneté, et admonesteront iceux Maistres, Maistresses et Recordeurs de leur devoir, signament de comparoir et estre prest les premiers pour recevoir leurs disciples suivant le Catalogue, les enseigner et remarquer les absens.

Lesquels absens ils delivreront par escrit au Comis de la Justice pour les faire comparoir, leurs parens Maistres, Mais-

¹²³) Hier wordt omschreven de taak der gedeputeerden, bedoeld in de vóórlaatste alinea.

tresses, comme il appartiendra, lesquels seront tenuz de rendre au Curé et Comis de la Justice cause suffisante de l'absence des enfans ou maisnies, soubz paines arbitraires.

Repartiront la jeunesse par classes, les filz separez des filles, à l'advenant de leur capacité.

Durant icelle doctrine observeront les negligens et immodestes, pour les exhorter et punir les contumaces.

Ne permettront une classe se lever, que la première ne soit sortie, deux deux, au moins hors l'Eglise et cimetièrre, prenant soigneux regard, qu'ils se comportent modestement ès rues.

Feront entretenir nettement l'Eglise ou autre lieu d'escole, enchergeant de ce certains plus idoines.

Pouront licentier de l'escole Dominicale à l'advis du Cure ceux, qui auront moien d'estre plus utilement instruits d'ailleur. Item pouront dispenser avec les empeschez pour cause necessaire de l'une des leçons. Autrèment n'exempteront personne d'icelles, auparavant sçavoir fort bien le Catechisme, au mesme advis; ains induiront les bien apprins d'assister à la doctrine des autres.

Feront raport tant à la Justice, que autres superieurs, de ce que besoing sera, pour melieur progres de ceste police et doctrine. A laquelle prendront si soigneux regard, qu'ils en puissent respondre.

Tiendront la bonne main, que les escoles journalières, instituées ou à instituer par chacune paroisse, soient diligemment continuées, pour servir non seulement à la lecture et escriture, mais principalement à pieté, bonnes moeurs et à la doctrine des fondemens de nostre sainte vraie foy, en plus de sçavoir de la jeunesse à son salut et l'utilité publique. Ausquelles escoles tous enfans, au moins les povres, puissent aller librement sans payer aucun salaire.

Finalement observeront, que par le Curé, ou autre qualifié et admis especialement par iceux Curé ou Doien de Chrestieneté, soit faite l'explication du Catechisme selon la capacité de la jeunesse, demie heure au plus.

Offices des Maistres, Maistresses et Recordeurs.

Premièrement enseigneront leurs disciples à faire le signe de la Croix.

Les instruiront et recorderont par coeur et par ruse à dire et prononçer fort distinctement et à trait, par chacun mot et syllabe, l'oraison Dominicale, la Salutation Angelique, les

articles de la foy, tant en Latin que Francois ¹²⁴), le Confiteor, Ave salus, Benedicite, Graces, Salve Regina, les responses à la sainte Messe, auparavant apprendre à lire et escrire, et successivement tout le petit Catechisme.

Conjointement enseigneront la Civilité Chrestienne, de faire reverence treshumble au saint Sacrement, Crucifix et images, signament à l'entrée et l'issue des Eglises; d'assister devotement et reveramment à la sainte messe, la face tournée vers l'autel; de dire à deux genoux le Confiteor, se lever à l'Evangile, se tenir à deux genoux depuis la consecration jusques à la fin, le chapelet ou livret en la main; joindre mains et frapper sa coulpe à l'elevation; de dire après Messe et Vespres Salve Regina avec l'Ave Maria et De profundis, ensamble certaines brièves formes de prières à reciter au coucher du soir et lever du matin. Item d'estre ententif aux predications et Catechisme et de n'apporter à manger en l'Eglise.

Item d'honorer à teste découverte leurs parens, superieurs et leur obeïr parfaitement; abstenir de parolles deshonestes et mauvaises, signament de bourdes, mensognes et faux sermens; ains de tousjours louer et rendre grâces à Dieu, signament après le repas, sans oublier de benir le manger; saluer leurs parens et prochains; d'avoir tousjours en la bouche benedictions et bonnes imprecations et par tout se comporter modestement en toute Civilité Chrestienne.

Du Catechiste.

Le Curé, ou autre qualifié et admis, sur la fin de la leçon fera l'explication du Catechisme clere et facile selon la capacité de la jeunesse environ demie heure au plus; telement qu'après avoir explicqué un article ou deux, faisant une pose, interrogera l'un de ses auditeurs mieux instruit et successivement les autres par ordre, ce qu'ils auront apprins et retenu d'icelle explication. Autrement ceste examination faire se pourra par les Maistres et Maistresses de chacune classe.

Neantmoins pardessus le Catechiste ordinaire, quelquefois le mois, par forme de visite, le Curé ou autre superieur fera l'examen general de ce qu'aura esté enseigné jusque lors,

¹²⁴) De instructie zal ook wel in het Nederlands uitgegeven zijn; in de Nederlandse exemplaren zal natuurlijk gestaan hebben, dat vermeldte gebeden geleerd moesten worden, zowel in het Latijn als in het Duits of Vlaams.

depuis l'examination precedente, en presence desdicts Maistres, Maistrèsses et Recordeurs.

De l'Officier ou Sergeant.

Recherchera diligemment les contrevenans aux ordonnances de ceste police, reiglement et doctrine; pour faire leal rapport des excès et abus; contraindra et amenera à l'escole la jeunesse qu'il trouvera jouant ou vagant durant les saintcs offices divins, sermons et leçons. Remarquera les petulans, immodestes et dissolutz, tant dedens que dehors l'Eglise et sur rues. Fera comparoir les absens, leurs parens, Maistres et Maistrèsses, suivant que luy sera enjoinct. Exploitera les peines et amendes, que seront indites; et sur tout prendra regard, que ne soit faite aucune immundice dedens l'Eglise, cimetièrre, lieu d'escole ou à l'environ.

Du Portier.

Il ouvrira et clora la porte de l'Eglise ou de l'escole ès heures limitèes; gardera icelle durant la leçon sans laisser sortir aucun, fors retenant le chapeau ou autre gage de ceux, qui iront à leur necessité et observera diligemment, que ne soit faite immundice ou petulance alentour de l'Eglise ou l'escole.

Et d'autant que sa Majesté a ceste police, reiglement et doctrine en première et principale recommandation, mandant que frequentes advertences luy soient faites du succes d'icelles, Messieurs les Bailly et gens de loy de ¹²⁵⁾ sont tresinstamment requiz, d'incontinent l'encommencer et poursuivre en toute diligence, pour autant qu'ils aiment l'honneur de Dieu, le service de sa Majesté et le bien publicque.

III

Godvruchtige legaten ten behoeve der Bossche Zondagschool.

Pia legata ad usum Scholae Dominicalis Buscoducensis.

1°. Reditus viginti quatuor florenorum ex cèrt's hypothecis in Aerlebeeck ex legato Dni. Joannis ab Eyndhouts,

¹²⁵⁾ De plaatsnaam moest met de hand bijgeschreven worden.

- canonici ¹²⁶⁾ XXIV floreni.
 2°. Item reditus viginti florenorum super Statibus Brabantiae ex legato Petri Heymans et Annae Loijen conjugum XX Renenses.
 3°. Item reditus sex florenorum ex certis hypothecis in Oirle ex donatione D. et M(ag.) Gisberti Coeverincx, decani ¹²⁷⁾ VI Renenses.
 4°. Item duo reditus duodecim florenorum super Statibus Brabantiae ex legato quondam Dni. Joannis à Staectenborch et Antoniae ejus sororis XXIII Renenses.
 5°. Item reditus quinquaginta florenorum super Statibus Brabantiae ex legato Dni. Petri à Griensven Geffensis, canonici ¹²⁸⁾ L. Renenses.

GERARDUS KEMPEN, presb.,
 Notarius Capituli.

IV

1616 Maart 4. Aflaatbrief van Paus Paulus V aan alle gelovigen in het bisdom 's Hertogenbosch, die de Christelijke Lering zullen bevorderen ¹²⁹⁾.

Paulus P.P. V.

Ad futuram rei memoriam. Cum fidei Catholicae rudimenta et christianos mores accurate rudes docere summopere Christianae Reipublicae intersit, ut hujusmodi negotium ab iis, ad quos spectat, ardentiori studio et charitate peragatur, pro pastorales officii nostri munere, de omnipotentis Dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum ejus auctoritate confisi, omnibus christifidelibus civitatis et dioseses Buscoducensis, qui in posterum pueros seu adultos quoscumque Doctrinam Christianam, ab Ecclesia Romana appro-

¹²⁶⁾ Hij bedacht de meisjes-Zondagsschool bij testament van 15 Oct. 1601; SCHUTJES IV 271.

¹²⁷⁾ Hij had in 1605 een rente van 20 gl. op de Staten van Brabant en een van 6 gl. opgedragen „ad opus scholae dominicalis puellaris in capella Sanctae Barbarae, quamdiu illa ibi servatur, et quamdiu illa ibi non servatur ad opus pauperum Capituli”, zoals blijkt uit zijn testament dd. 9 Sept. 1613; zie *Handel. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.Br. 1891—,93* p. 184.

¹²⁸⁾ Het legaat komt voor in zijn testament van 31 Dec. 1587, zie *Jhr. A. v. d. DOES DE WILLEBOIS, Studiebeurzen* III 482.

¹²⁹⁾ Origineel met buitenop het pauselijk zegel in rode was.

batam, juxta sacros Concilii Tridentini canones et decreta de licentia Ordinarii loci docere consueverint, ac vere poenitentes et confessi Sanctissimo Eucharistiae Sacramento in die festo, ab eodem Ordinario designando ¹³⁰), refecti fuerint, semel in anno plenariam, necnon ipsis qui etiam vere poenitentes et confessi dictum Sanctissimum Eucharistiae Sacramentum sumpserint, aut si id facere nequiverint, saltem contriti nomen Jesu ore, si potuerint, sin autem corde in mortis articulo devote invocaverint, plenariam similiter omnium peccatorum suorum indulgentiam et remissionem misericorditer in Domino concedimus. Eisdem etiam qui pariter vere poenitentes et confessi semel quolibet mense idem Sanctissimum Sacramentum susceperint, septem annos et totidem quadragenas. Qui vero in causa fuerint, ut pueri, famuli aut quaevis aliae personae ad discendam Doctrinam Christianam eant, ducentos dies; ii autem qui diebus stationum Urbis hanc doctrinam in ecclesiis aut oratoriis vel scholis, ut praemittitur, docuerint ac etiam illi, qui ad eandem discendam accesserint, eisdem indulgentias consequantur, quas consequerentur et consequi possent, si ecclesias stationum ejusdem Urbis personaliter visitarent. Praeterea eisdem, qui diebus feriatis Doctrinam Christianam hujusmodi aut publice aut privatim de Ordinarii licentia, ut praemittitur, explicaverint, centum dies. Necnon omnibus et singulis ludimagistris, qui diebus festis discipulos suos ad Doctrinam Christianam praedictam duxerint eosque illam, ut praemittitur, docuerint, quique diebus ferialibus in propriis scholis eandem doctrinam explanaverint, centum dies. Omnibus vero patribus et matribus familias, qui in suis domibus liberis, famulis et familiaribus utriusque sexus Doctrinam Christianam similiter explanaverint, qualibet vice id fecerint centum dies. Item iis, qui per civitates viros, mulieres aut pueros ad eandem doctrinam ducendi causa circumierint, septem annos. Ac etiam qui extra civitates ad illam docendam, Ordinario approbante, per castra et villas exierint, decem annos. Omnibus etiam et singulis Christifidelibus, qui per mediam horam doctrinae praedictae aut docendi aut discendi causa studuerint, aut eidem doctrinae interfuerint, centum dies. Eisdem etiam qui praedictam doctrinam docere solent, si infirmos visitaverint, quoties id fece-

¹³⁰) Bisschop Zoësius stelde de aflatdag op Zondag vóór St. Jan Bapt.-Geboorte-dag; eerst had hij hem willen stellen op Zondag onder het Octaaf van Driekonigen, „op denwelcken het Kindeken Jesus gevonden is in 't middel van de doctoren in den tempel Goidts”.

rint, ducentos dies de inunctis eis aut alias quomodolibet debitis poenitentis in forma Ecclesiae consueta relaxamus.

Presentibus ad septennium dumtaxat valituris ¹³¹⁾, non obstantibus constitutionibus et ordinationibus Apostolicis, caeterisque contrariis quibuscumque. Volumus autem, ut si aliquae aliae indulgentiae in favorem praedictae Doctrinae Christianae a nobis vel praedecessoribus nostris Romanis Pontificibus ad supplicationem alicujus personae, quae adhuc durent, in civitate et diocoesi praedictis concessae fuerint, presentes nullae sint. Utque etiam presentium transumptis, manu alicujus notarii publici subscriptis et sigillo alicujus personae in dignitate ecclesiastica constitutae munitis, eadem prorsus fides adhibeatur, quae presentibus adhiberetur, si forent exhibitae vel ostensae. Datum Romae apud Sanctam Mariam Majorem sub anno Piscatoris die IIII Martii, Pontificatus Nostri anno duodecimo.

S. Card. S. SUSANNAE ¹³²⁾.

V

1625. Rekest, waarbij de gezamenlijke Bisschoppen der Kerkprovincie van Mechelen aan de Aartshertogin Isabella maatregelen verzoeken 1^o. tegen het catechismusverzuim, ook van rijke kinderen, 2^o. tegen het bedrijf van allerlei superstitiën ¹³³⁾.

A son Alteze Ser.me.

(1^o) Remonstrent humblement les Archevêques et autres Evesques de la Province de Malines, qu'en plusieurs places d'icelle Province ilz treuvent très grand nombre, tant de la jeunesse que d'autres personnes, mal instructz des choses necessaires à scavoir pour faire leur salut. Et combien que pour à ce remedier par les placcartz, emanex sur l'exécution des derniers Synodes Provinciales de Cambray en l'an 1587 art. 15 et de Malines en l'an 1608 art. 19 respectivement ¹³⁴⁾,

¹³¹⁾ Onderaan het stuk werd door bisschop Zoësius bijgeschreven: Expirant 4 Martii 1623.

¹³²⁾ Scipio Cobellutius, kardinaal van Santa Susanna.

¹³³⁾ Reeds op hun vergadering van 22—25 Aug. 1623 te Mechelen hadden de Bisschoppen besloten, een dergelijk rekest aan de Infante te richten; DE RAM a.w. I 458, '59.

¹³⁴⁾ Er staat art. 13 in plaats van 15 en art. 12 in plaats van 19. Het plakkaat van 31 Aug. 1608 op de uitvoering van sommige besluiten van het Prov. Conc. v. Mechelen in 1607 komt voor in DE RAM I 412 v.v. Het plakkaat van 1 Juni 1587 hebben wij op blz. 38, noot 84, vermeld.

soit commandé aux officiers et magistratz d'assister les Evesques à l'erection des escoles dominicales et au recouvrement des fraix pour ce requis, et d'ordonner a ceux, à qu'il appartient, d'y envoyer leurs enfans, valetz et servantes ayans besoing d'instruction, soubz teles amendes que sera trouvé convenir, — toutefois ce commandement n'est pas prins à coeur en plusieurs endroictz comme il convenient, et aussy aucuns l'entendent, comme s'il sembloit plus toucher les pauvres qu'autres.

A raison de quoy lesdits Remonstrants supplient bien humblement, que V. A. soit servie de ratrecher ladite ordonnance, soit par forme de placart ou de lettres closes, qui seroyent escrites aux officiers et magistratz, où lesdits Remonstrants trouveront en estre plus de besoing, et ce en telz termes, que non seulement les enfans pauvres avecq les valetz et servantes, mais aussy les enfans riches, ayans besoing de ladite instruction, y soient comprins.

(2^o) Plaise enoutre à V. A. de pourveoir, soit par rafraichissement des placartz anciens, où par ordonnance nouvelle de plus grand rigeur, contre les superstitions, qui de jour à autre se commectent de plus en plus par gens, se meslans ou vantans de guerrir les maladies, de livrer les meleficiez ou deviner les choses à venir et reveler celles estans occultes par faulx exorcismes et autres moyens superstitieux, lesquelles gens se nomment en langue Flamende belesers, beteraers, duyveljaghers, waerseggers et autrement, du nombre desquelz sont aussy ceux que l'on nomme Egiptiens; et encores que les Remonstrants en ayent fait chastier plusieurs tant par penitences publiques, bannisemens hors de leurs dioecèses et autrement, toutefois le mal est tant accru, qu'ilz ne peuvent, n'y espèrent d'en venir about, ne soit ne V. A. y employe son bras, dout ilz la supplient très instament comme dessus.

APOSTILLEN:

(ad lum). Soit escript aux officiers et magistratz des villes et autres lieux, qu'on trouvera convenir, afin d'adviser avecq les Remonstrants des moyens pour mettre en execution, ce qui a esté ordonné par les placartz, publiez sur les Synodes de Cambray et Malines es années 1587 et 1608, touchant les escoles dominicales, mesmes au regard des enfans de personnes aysees.

Faict à Bruxelles le XXIII d'Apvril 1625.

Estoit signé: J. LE COMTE.

(ad 2um) L'on examinera les placcartz cy mentionnez et sera pourveu sur ce que se represente, ainsi que de raison ¹³⁵).
Faict le jour que dessus.

Estoit signé: J. LE COMTE.

VI

1614 Dec. 31. François Mainfroy S.J. wenst Zoësius geluk met zijn benoeming tot bisschop van 's Bosch en antwoordt hem tevens op zijn informatie naar het St. Agnes-instituut en Joanna du Jardin te Douai.

†

Reverendissime Domine.

Pax Christi.

Vere expertus sum, in meque sensi, certissimum esse dictum illud vetus: „Amicorum omnia communia". Adeo magnum me incessit gaudium, ut primum accepi R. mam Dominationem Vestram ad clavum reipublicae Buscoducensis spiritualem tenendum electam atque designatam. Nam statim occurrerunt animo bona, quae illi ecclesiae a tali Antistite speranda et expectanda sunt; statim venit in mentem, qui honos ab ipsa episcopali dignitate in familiam Zoesianam redundaret, quod quamque firmum praesidium non modo Collegio nostro Buscoducensi ¹³⁶), sed et universae Societati nostrae ad divinam gloriam promovendam coelitus obvenisset, ut non possim quin R. mae Dom. Vestrae ex animo amicissimo gratuler. Itaque quod multi boni optarunt, quod Deus ipse decrevit, hoc R. mae Dom. Vestrae, quod bene ac feliciter vertat, coelitus magno cum nostro gaudio attributum est. Caeterum nos preces ad Deum pro incolumitate Episcopi designati fundemus.

Nos opellam nostram, si qua in re subservire ipsi possimus, libenter offerimus et promte praestabimus — utatur confidenter — quos et amicissimos experietur et fidelissimos. Utinam negotium aliquod ante abitum suum huc ipsam evocasset,

¹³⁵) Over de toen geldende wetgeving tegen waarzeggerij enz. zie H. J. ELIAS, *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regering der Aartshert. Albrecht en Isabella*, Antwerpen 1931, blz. 37, 38, waar verdere litteratuur over dit onderwerp te vinden is.

¹³⁶) Het Jezuietencollege te 's Bosch.

libenter usi fuisset occasione, praesentia, autoritate, industria ad componendam illam, qua nobis est cum Facultate Artium ¹³⁷), difficultatem, de qua alias ad Dom. V. scripsi.

Mitto jam, quam suis a me postulavit, formulam Instituti Agnetiani, hic erecti. Si quid peculiare nancisci possim de D. Joanna du Jardin, dabo operam, ut Dom. Vestram ejus faciam participem. Dicitur, a quodam sacerdote conscripta esse ejus vita.

Foelix novi hujus anni initium ac felicissimum decursum precor ex animo.

Duaci pridie Kalend. Januarii an. 1615.

R.mae Dom. Vestrae
indignus in Xo servus
FRANC. MAINFROY.

(Adres:) R.mo Domino D. Nicolao Zoesio, Episcopo Buscoducensi designato, Mechliniam.

(In dorso schreef Zoes:) Collegium S.tae Agnetis Duaci.

¹³⁷) Vermoedelijk de faculteit der Universiteit van Douai.

Over twee Congregaties

door

F. DEKKERS, Rector

Over de stichting en verhouding van de Congregatie der Zusters van de H. Maagd Maria, genaamd het Gezelschap van Jezus, Maria, Jozef te 's-Hertogenbosch en de Congregatie der Zusters van O. L. Vrouw, te Amersfoort, zijn heel wat onjuiste meningen in omloop.

Volgens enigen zouden beide Congregaties oorspronkelijk slechts één Congregatie zijn geweest, n.l. de Congregatie, die door Pater M. Wolff S.J. in 1822 te Amersfoort werd gesticht en zou deze zich, in 1840, in de twee genoemde Congregaties hebben gesplitst ¹⁾.

Volgens anderen zou de Congregatie van het Gezelschap van J.M.J. zich, in 1840, van de Amersfoortse Congregatie van O.L. Vrouw zelfs hebben afgescheiden, en zou zij, bij die gelegenheid, ook de naam hebben aangenomen van: *Gezelschap van Jezus, Maria, Jozef*, terwijl de Amersfoortse Congregatie de oorspronkelijke naam van: *Zusters van O. L. Vrouw* zou bewaard hebben, enz. ²⁾.

¹⁾ P. Albers S.J. Handboek der Algem. Kerkgeschiedenis, 2e druk, dl. II, blz. 589. — Nieuw Nederl. Biographisch Woordenboek, Dr. P. G. Molhuizen en Prof. Dr. P. J. Blok: Wolff (Mathias). — Katholiek Nederland, dl. III, blz. 258. — De Heraut van het H. Hart van Jezus, jg. 1922, blz. 198—200, enz.

²⁾ Schutjes, Geschiedenis v.h. Bisdom van 's-Hertogenbosch, dl. III, blz. 594—596; dl. IV, blz. 544—545. — Mgr. Dr. J. de Jong, Handboek der Kerkgeschiedenis, 3e druk, dl. IV, blz. 116—117. In de 4e druk, bezorgd door Dr. R. Post, werd de onjuistheid echter verbeterd. (blz. 115—116.) Het inparenthesi „(later in 's-Hertogenbosch)“ hoort echter niet

Wij willen deze verschillende beweringen aan de feiten toetsen, en daartoe de vroegste geschiedenis der beide Congregaties zo kort mogelijk verhalen ³⁾.

In het jaar 1822 stichtte Pater Mathias Wolff S.J. het: „Instituut van de Zusters der H. Maagd Maria onder den naam van Pédagogie Chrétienne of het Gezelschap van Jezus, Maria, Joseph”, ⁴⁾ en vestigde het eerste Huis zijner Congregatie in 1823 te Amersfoort.

De naam: „Pédagogie Chrétienne”, die, — om de kloostervijandige gezindheid der toenmalige regering — alleen voor de buitenwereld bestemd was, liet hij in latere jaren vervallen en schreef toen voortaan: „Congregatie der Zusters van de H. Maagd Maria, genaamd het Gezelschap van Jezus, Maria, Joseph”.

Op 10 Juni 1823 mocht P. Wolff de goedkeuring zijner

thuis bij de „Zusters van O. L. Vrouw” op blz. 116, maar bij de „Zusters van het Gezelschap van J.M.J.” op blz. 115. — De Kath. Encyclopaedie. dl. 5, blz. 182; dl. 11, blz. 763; dl. 24, blz. 320. — Ons Eigen Blad, 1940, blz. 650—651. — Lexicon für Theologie und Kirche, dl. 5, blz. 354. — B. Arens S.J., Die Selige Julie Billiart, blz. 452. — Dr. Max Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der Kath. Kirche, dl. III, blz. 378, 556. Deze schrijft zelfs op de genoemde plaatsen: „Mittelbar ging aus der Kongregation der Schwestern U. L. Frau (van Julia Billiart) hervor: die Genösssenschaft der Schwestern U. L. Frau zu Amersfoort in Holland, 1822, unter Mitwirkung des P. Matthias Wolff S.J., von einigen Holländerinnen gegründet, mit mehr als 20 Häusern in den Niederlanden”...

„In Herzogenbusch ist das der Soeurs de la Ste Vierge, dites de Jesus, Marie, Joseph, welche 1840 aus der Genösssenschaft U. L. Frau von Amersfoort hervorgingen. Ihre Stifter sind P. Matthias Wolff S.J. und Pfarrer van Hooff zu Engelen, deshalb auch Engelsche Zusters (Schwestern von Engelen) genannt. Sie sind in Holland sehr verbreitet (auch im apostolischen Vicariat Batavia wirken einige Schwestern) haben Schulen und Waisenanstalten und besorgen Kranke und Unheilbare, Blinde und Greise”.

Wel een merkwaardige opeenstapeling van onjuistheden en onwaarheden!!

³⁾ Zie: Mathias Wolff S.J. Stichter der Congregatie van het Gezelschap van J.M.J. door F. van Hoeck S.J. — Uitgave van G.G.G.

⁴⁾ Pater Wolff schreef, in 1822, deze naam eigenhandig in de eerste geschreven Regel der Congregatie. Deze Regel berust nog immer in het Moederhuis „Mariënborg” te 's-Hertogenbosch.

stichting ontvangen van de Aartspriester van Utrecht: P. van Nooy, en op 11 Juni 1823 van de Aartspriesters van Holland: J. Cramer en J. van Banning.

In 1826 werd het eerste onderhorige Huis der Congregatie opgericht te Engelen. In 1829 volgde het tweede te Nijmegen; in 1830 het derde te Zevenbergen. En sinds 1829 waren ook reeds enige Zusters werkzaam te 's-Hertogenbosch. De Congregatie mocht zich in een grote inwendige en uitwendige bloei verheugen.

In het jaar 1831 moest Pater Wolff zich echter, op verlangen zijner religieuze Overheid van het actieve bestuur der Congregatie terugtrekken „omdat de blijvende leiding eener Zusters-Congregatie niet overeenkomt met de constituties der Societeit van Jezus, en slechts bij hooge uitzondering (en om zeer gewichtige redenen) kan geduld worden”.⁵⁾ De generaal der Jezuiten, Pater Roothaan, oordeelde, dat de Congregatie in 1831 genoegzaam gevestigd was, om zich zelf voortaan zelfstandig te kunnen besturen, en dat de genoemde redenen dus voortaan niet meer bestonden. Dit bleek echter niet juist te zijn. De Algemene Overste, die toen nog slechts ruim 30 jaar oud was, bleek de leiding van de Stichter, Pater Wolff, bij het bestuur der Congregatie nog niet te kunnen missen. Zij faalde in haar bestuur, en moest op 2 Februari 1840 aftreden.

Pater Wolff moest zich toen, op verlangen zijner Overheid, weer met het bestuur der Congregatie bemoeien. Hij stelde in Februari 1840 een nieuw Hoofdbestuur aan in het onderhorige Huis van Engelen, en verhief dit op 1 Maart 1840 tot Moederhuis der Congregatie. De Huizen van Nijmegen, Zevenbergen en 's-Hertogenbosch bleven trouw aan de Stichter en aan het nieuwe Hoofdbestuur; de drie Zusters, die ten slotte nog in het oud-Moederhuis te Amersfoort waren overgebleven, echter niet. Deze verlieten de Congregatie, zoals wij verder nog zullen zien.

⁵⁾ Mathias Wolff S.J. Stichter der Congregatie van het Gezelschap van J. M. J. door F. van Hoeck, blz. 21.

In het nieuwe Moederhuis te Engelen, en in de onderhorige Huizen van Nijmegen, Zevenbergen en 's-Hertogenbosch ging sindsdien alles zijn gewone gang. Op 20 Juni, 1 Juli, 8 September en 11 October van hetzelfde jaar 1840 werden te Engelen nieuwe Postulanten aangenomen, enz. De Congregatie breidde zich voortdurend uit en mocht zich spoedig weer in hoge bloei verheugen.

Op 5 Dec. van het jaar 1840 mocht de Congregatie de goedkeuring ontvangen van de Pauselijke Zaakgelastigde bij het Nederlandse Hof, Mgr. A. Antonucci. Deze luidde als volgt :

„Nous, Antoine Antonucci, par la grâce de Dieu et par la nomination du St. Siège Apostolique, Evêque nommé du Monte-Feltre, chargé d'affaires de Sa Sainteté auprès de Sa Majesté le roi de la Hollande, Vice-Supérieur des Missions de la Hollande, Chambellan honoraire de Sa Sainteté le Pape Grégoire XVI, à tous ceux qui verront la présente, salut dans le Seigneur.

Vu que l'Institut sous le nom de la Pédagogie Chrétienne, ordinairement appelé les Religieuses de la Société de Jésus, Marie et Joseph, a déjà été recommandé autrefois par Messieurs les Archiprêtres de la Hollande, de Zeelande et de la Frise, savoir les Amplissimes Messieurs Cramer et van Banning et en outre approuvé par l'Illustrissime Mgr. P. van Nooy, notre prédécesseur, Vice-Supérieur des Missions de la Hollande, et vu qu'il a obtenu du S. Siège plusieurs indulgences et faveurs en signe d'approbation.

Nous, par notre autorité, Nous approuvons le dit Institut et nous lui accordons la permission d'ériger des maisons dans toute l'étendue de notre juridiction, et de les gouverner selon les constitutions propres à ce même Institut. En foi de quoi Nous lui accordons les présentes lettres de notre permission et approbation, que nous avons signé de notre propre signature.

Donné à la Haye le cinq Décembre 1840.

A. ANTONUCCI, Vice-Supérieur.

Van de Vicarius Apostolicus H. van der Velden had de Congregatie reeds op de 12 November 1840 de volgende Approbatie ontvangen :

„Infrascriptus, motu proprio, Institutum sub nomine : Puellarum Paedagogiae Christianae, aliter Religiosarum Societatis Jesu, Mariae, Joseph, antea approbatum a Rev. et Amplissimis Dominis Van Nooy, Vice-Superiore Missionum Hollandiae, necnon Ampliss. D. Cramer, et Ampliss. D. van Banning, pariter approbo; deinde favores ac indulgentias a Ss. Dno Papa Gregorio XVI feliciter regnante, huic Instituto concessas pariter approbo pro toto Districtu meo, licentiam tribuendo, ut in praefato Districtu Domos erigere valeat juxta Constitutiones ac Regulas Instituti sui, quae omnia similiter approbo.

Dabam in Haaren, hac 12a Novembris 1840.

H. VAN DER VELDEN,

Distr. Ravenst. et Meg. Vic. Apost.

En ten slotte ontving de Congregatie op 30 December 1840 nog een goedkeuring van Mgr. H. den Dubbelden, welke luidde als volgt:

„Henricus den Dubbelden, Dioecesis Buscoducensis Administrator Apostolicus, omnibus hasce visuris, salutem in Domino.

Institutum sub nomine Puellarum Paedagogiae, vulgò Religiosarum Societatis Jesu, Mariae, Joseph, jam pridam ab Archipresbyteris Hollandiae, Zeelandiae et Westfrisiae, videlicet Amplissimis Dominis Cramer, van Banning et Vice-superiore Missionis Hollandiae van Nooy approbatum ac deinde a S. Sede Apostolica variis indulgentiis ac favoribus in signum approbationis donatum et ornatum,

Nos, auctoritate Nostra, tenore praesentium, confirmamus, domosque ejusdem Instituti, in Dioecesis Nostrae locis de Engelen et Zevenbergen jam erectas, commendamus,

et pro Nostra Dioecesi favores et indulgentias supra memoratas approbantes, insuper licentiam concedimus, ut domos laudati Instituti in totâ Dioecesi Nostrâ (de consensu tamen R.R. D.D. Pastorum loci) erigere et juxta constitutiones suas gubernare possint et valeant.

Datum in Gestel S. Michaëlis,
die 30 mensis Decembris 1840.

H. DEN DUBBELDEN
Dioecesis Buscoducensis
Administrator Apostolicus.

Het Moederhuis der Congregatie van het Gezelschap van J.M.J. werd in 1871 van Engelen overgebracht naar de Postelstraat te 's-Hertogenbosch, en is sinds 1899 gevestigd in „Mariënburg”, gelegen aan de St. Janssingel aldaar.

Keren wij nu terug naar het oud-Moederhuis der Congregatie van het Gezelschap van J.M.J. te Amersfoort. ⁶⁾

Daar waren, sinds 2 Februari 1840, nog slechts vijf oud-Zusters der genoemde Congregatie achtergebleven. Het waren: Agnes Kisters, Berchmans Kisters, Brigitte Hans, Therèse Weysenveld en Louise van der Leeuw. De twee laatsten verlieten nog in Maart 1840 het Amersfoortse huis, om zich in Maarssen te vestigen. Er bleven in Maart 1840 dus nog slechts drie oud-Zusters in het oud-Moederhuis te Amersfoort over, n.l. Agnes Kisters, Berchmans Kisters en Brigitte Hans.

Dezen hadden echter, op 2 Februari 1840, haar geloften, die toen nog slechts éénjaarlijks waren, niet vernieuwd. Zij

⁶⁾ Wij zullen in het vervolg de feiten mededelen, juist zoals die worden verhaald in: „De Zalige Julie Billiard, Stichteres der Congregatie van de Zusters van O. L. Vrouw, volgens het Duitsch van P. B. Arens S.J., bewerkt door een Zuster van O. L. Vrouw van Amersfoort, met een inleiding van Z. D. H. Mgr. Henricus van de Wetering, Aartsbisschop van Utrecht” - Nijmegen 1922.

waren dus in werkelijkheid geen Zusters of Religieuzen meer. Zij noemden zich zelf, in een schrijven aan Mgr. Antonucci, dan ook: „Soeurs émérites de Notre Dame”. En de Amersfoortse Zuster - bewerkster van: „De Zalige Julie Billiard”, noemt haar, sinds zij niet meer door religieuze geloften gebonden waren, ook zeer terecht: „wereldlijke juffrouwen”. 7)

Het Amersfoortse Huis was dus ook sinds Februari 1840 geen religieus Huis of Moederhuis meer. Niet van de Zusters van het Gezelschap van J.M.J., want die hadden het verlaten. En ook niet van de huidige Amersfoortse Congregatie van O.L. Vrouw, want die bestond toen nog niet, zoals wij aanstonds zullen zien.

De drie te Amersfoort overgeblevene oud-Zusters: Agnes Kisters, Berchmans Kisters en Brigitte Hans, wilden echter niet als: „Soeurs émérites” blijven voortleven. Neen, het was haar vurige wens „haar leven in den religieuzen staat aan God toe te wijden”. 8)

„In overleg met haren raadsman, Kapelaan Kok, — en hier laat ik voortaan 't woord aan de Amersfoortse Zuster — en met goedvinden der Kerkelijke Overheid, besloten zij daarom naar België te gaan, om daar een Regel te zoeken, geheel beantwoordend aan haar doel: het onderwijs en de opvoeding der jeugd.

Door bemiddeling van Pastoor van Bijleveldt te Maarssen (den lateren Vicaris-Generaal) hadden zij een aanbevelingsbrief gekregen van Mgr. van Bommel, bisschop van Luik, die haar den toegang tot de Belgische kloosters opende. Tijdens de vacantie, in Augustus 1840, werd de reis ondernomen. Na verschillende huizen bezocht te hebben, kwamen zij eindelijk bij de Soeurs de Notre Dame in Nonnenbosch te Gent. Sr. Agnes (Kisters) verhaalt vier en dertig jaar later de ontmoeting aldaar in de volgende woorden: „De entrée was de eenvoudigste en ootmoedigste, welke wij tot dusver hadden gezien. Het inwendig overtuigend gevoel, de sensatie

7) De Zalige Julie Billiard, blz. 367.

8) De Zalige Julie Billiard, blz. 367.

die ik daar gehad heb, vergeet ik nooit, al werd ik ook honderd jaar; schreiende en snikkende riep ik uit: hier horen wij te huis!

De Eerw. Zusters ontvingen ons allerhartelijkst en hoorden ons aan met de grootste belangstelling; wij toonden haar onzen Regel, welken zij al dadelijk voor den haren erkenden; de Soeur Supérieure Marie Augustine had al de van Holland gezondene Zusters nog gekend, ook Sr. Mathia, waarvan zij ons nog enige bijzonderheden vertelde. ⁹⁾ Nu waren die goede, lieve Zusters allerhartelijkst, en behandelden ons als hare eigene Zusters, lieten ons alles zien, het geheele klooster, het pensionaat, enz. Alles zag er eenvoudig, maar toch zeer goed uit; zij deden ons verscheidene mededeelingen, welke ons van nut konden zijn. Wij lieten haar den Regel, dien zij, met goedvinden der Algemeene Overste, nauwkeurig rectificeerden, en ons kort daarna terug zonden".

„Zoodra de Zusters, vol vreugde naar Amersfoort teruggekeerd, haren Regel, door de Algemeene Overste te Namen, Mère St. Joseph, behoorlijk gerectificeerd hadden terugontvangen, legden zij dezen, door tusschenkomst van Amplissimus Vermeulen, den Vice-Superior, Mgr. Antonucci, ter goedkeuring voor. Deze volgde reeds den 1sten Februari 1841. Zij luidde:

„Wij, A. Antonucci, door de genade Gods en de gunst van den Apostolischen Stoel, Bisschop van Monte-Feltre, Vice-Superior van de Hollandsche Missie, enz.

Na den hierbijgaanden Regel, welke de vrome Dochters van het Instituut te Amersfoort ons door onzen zeer waar-

⁹⁾ Ter toelichting hiervan het volgende: Pater Wolff had in 1819, 1820 en 1821 de zeven eerste postulanten naar Gent gebracht, om daar, in het noviciaat van de Zusters van O. L. Vrouw van Julia Billiard, te worden opgeleid en gevormd voor de Congregatie, die hij wilde stichten. Tot deze eerstelingen behoorde ook Sr. Mathia, de eerste Overste en Algemeene Overste der Congregatie.

Pater Wolff had ook de Regel der Zusters van O. L. Vrouw voor zijne Congregatie overgenomen. Hij deed dit, omdat de eerste Zusters, overeenkomstig die Regel, te Gent in het religieuze leven waren gevormd. En hij had in die Regel alleen de voor zijn nieuwe stichting nodige wijzigingen aangebracht.

digen en zeer ijverigen Aartspriester van Utrecht, Mr. G. A. Vermeulen, hebben doen toekomen, rijpelijk te hebben onderzocht, hebben Wij denzelven goedgekeurd, gelijk wij door dezen denzelven goedkeuren, ons voorbehoudende er alle veranderingen in aan te brengen, welke de tijd en de omstandigheden zullen vereischen, en Wij gelasten tevens Mr. den Aartspriester voornoemd, aan wien Wij alle overeenkomstige volmachten verleenen, te waken, hetzij in persoon of door een zijner afgevaardigden, over de getrouwe naleving van dezen Regel.

Gegeven te 's Hage 1 Febr. 1841.

A. ANTONUCCI".

„Zoo was het Instituut op vasten grondslag bevestigd. De drie Zusters werden den 17den Februari 1841 ingekleed door Aartspriester Vermeulen in de bidplaats van het Instituut en legden den 22sten Augustus daaropvolgende hare geloften af bij denzelfden Aartspriester in de Kerk Soli Deo Gloria. Sr. Berchmans (Kisters) verwisselde haar naam met die van Sr. Marie Joseph en werd door den Aartspriester als Overste aangesteld. Spoedig (December 1841 en Juli 1842) kwamen de eerste novicen, twee oud-pensionnaires, Mej. Teusse (Sr. Thérèse) en Mej. Westerwoudt (Sr. Xavier, de tweede Algemeene Overste)" ¹⁰⁾.

Tot zover de Zuster van Amersfoort.

Uit het voorafgaande blijkt vooreerst, dat de Congregatie van de H. Maagd Maria, genaamd het Gezelschap van Jezus, Maria, Jozef, die thans haar Moederhuis heeft in „Mariënborg" te 's-Hertogenbosch, in 1822 door Pater Wolff te Amersfoort werd gesticht.

De drie boven aangehaalde goedkeuringen van Mgr. A. Antonucci, Mgr. H. den Dubbelden en Mgr. H. van der Velden uit het jaar 1840, die alle drie verwijzen naar de goedkeuringen van de Aarts priesters: G. van Nooy, J. Cramer en J. van Banning, uit het jaar 1823, komen dit nog bevestigen.

¹⁰⁾ De Zalige Julie Billiart, blz. 368—369.

Daaruit blijkt vervolgens, dat de Congregatie van het Gezelschap van J.M.J., in 1840, geen nieuwen naam heeft aangenomen, maar den oorspronkelijken naam, dien Pater Wolff haar in 1822 heeft gegeven, immer heeft bewaard.

Ook dit wordt bevestigd door de drie genoemde goedkeuringen van Mgr. Antonucci, Mgr. den Dubbelden en Mgr. van der Velden, die alle drie verklaren, dat de Bossche Congregatie reeds in 1840 gewoonlijk: het Gezelschap van Jezus, Maria, Jozef werd genoemd.

Daaruit blijkt ten derde, dat de tegenwoordige Amersfoortse Congregatie der Zusters van O. L. Vrouw eerst in 1841 werd gesticht.

Daaruit blijkt ten vierde, dat de Congregatie van het Gezelschap van J. M. J. zich, in 1840, niet heeft afgescheiden van de tegenwoordige Amersfoortse Congregatie van O. L. Vrouw; ja, dat zij dit zelfs niet heeft kunnen doen, om de eenvoudige reden, dat die Amersfoortse Congregatie in 1840 nog niet bestond.

En zou het bovendien niet een eigenaardige indruk maken, te beweren — wat toch dikwerf is geschied — dat Pater Wolff, de Stichter zelf, zich met vier Huizen, in 1840, zou hebben afgescheiden van zijn eigen Stichting, van het éne Huis te Amersfoort, waar zich nog slechts drie Zusters bevonden, ook al was dit Huis, na Februari 1840, nog als religieus Huis blijven bestaan?! Hetgeen echter, zoals wij reeds aantoonde, niet het geval was.

Daaruit blijkt ten vijfde, dat er in 1840 ook geen scheiding of „splitsing in twee takken” heeft plaats gehad, of ook maar heeft kunnen plaats hebben tussen de Congregatie van het Gezelschap van J. M. J. en de tegenwoordige Amersfoortse Congregatie van O. L. Vrouw. Im-

mers de Zusters, die in Februari van het jaar 1840 de Congregatie van Pater Wolff, — zeker niet met diens goedkeuring — verlieten, en die in 1841 een nieuwe Congregatie stichtten, zullen toch zeker wel niet een tak van diens stichting kunnen genoemd worden.

Daaruit blijkt ten zesde, dat Pater Wolff niet de stichter van de tegenwoordige Amersfoortse Congregatie van O. L. Vrouw kan genoemd worden.

Wat de Amersfoortse Zuster schrijft: „Ofschoon het Moederhuis van Amersfoort verder niet onder de leiding van P. Wolff gestaan heeft, (n.l. na 1840) is het hem altijd als zijn stichter blijven vereeren”,¹¹⁾ moet dus wel op een vergissing berusten. Immers Pater Wolff heeft zich met de stichting dezer Congregatie volstrekt niet bemoeid. Hij kan dus ook in geen geval als haar stichter gelden.

Z. H. Excellentie Mgr. H. van de Wetering schrijft dan ook in de Inleiding van het genoemde boek: „Het was een gelukkige gedachte, bij gelegenheid van het eerste eeuwfeest Uwer Congregatie, het leven van Uwe Stichteres (n.l. van de Zalige Julie Belliart) ook in ons Vaderland meer bekend te maken.”¹²⁾ En de Amersfoortse Zuster zelf schrijft: „De eerste stappen tot de zaligverklaring van Mère Julie (1881) waren aanleiding om den band met Namen te vernieuwen. Ook de Nederlandsche Congregatie van O. L. Vrouw verklaarde Mère Julie als hare stichteres te vereeren en haar naam in gezegend aandenken te hebben gehouden.”¹³⁾

Ik vertrouw hiermede de onjuistheid van verschillende beweringen omtrent de stichting en verhouding der beide genoemde Congregaties te hebben aangetoond. En ik deed dit alleen, omdat ook de geschiedenis heeft haar rechten.

¹¹⁾ De Zalige Julie Billiart, blz. 366.

¹²⁾ De Zalige Julie Billiart, Inleiding.

¹³⁾ De Zalige Julie Billiart, blz. 376.

Jansenistische woelingen te 's-Hertogenbosch, na de dood van de Plebaan Joannes van Kessel ¹⁾

door

F. VAN HOECK S. J.

De 25 Augustus 1730 was Plebaan van Kessel overleden. Zijn kapelaan, Nicolaas de Beeck, ambieerde het plebanaat, maar de Nuntius, Josephus Spinelli, achtte hem voor dat ambt ongeschikt en benoemde in October de pastoor van Nuland, Simon van Wijdeven ²⁾). Deze begreep dat het gouvernement die benoeming niet zou goedkeuren; hij bleef in zijn pastorie te Nuland, hield zijn aanstelling verborgen en verzette zich ook niet tegen de Beeck die intussen het pastoorschap der twee kerken, de Sint Jan en de Sint Cathrien, op zich genomen had.

In 1731 was Gijsbert van der Asdonck, landdeken en pastoor van Oirschot, benoemd tot apostolisch Vicaris, als opvolger van de in 1726 overleden Vicaris Petrus Govarts ³⁾; de 7 Maart 1731 bevestigde hij de benoeming van pastoor van Wijdeven tot Plebaan. Maar een decreet der Staten Generaal van 19 Juli 1730 had bepaald dat in de Meierij geen rooms priester mocht worden verplaatst zonder dat hij eerst in Den Haag verschenen was en schriftelijk toelating had verkregen. Omdat Pasen naderde bleef van Wydeven echter te Nuland, om zijn priesterlijk ambt op dat hoogfeest uit te

¹⁾ Bossche Bijdragen XVI, blz. 241.

²⁾ SCHUTJES, IV, blz. 317.

³⁾ GIEZENAAR, De strijd tusschen Kerk en Staat over de benoemingen der apostolische vicarissen van 's-Hertogenbosch in de 18e eeuw (1938), SCHUTJES, II, blz. 152.

oefenen; daarna zou hij naar Den Haag gaan en dan het plebanaat aanvaarden.

Dit uitstel gaf aanleiding tot veel beroering in Den Bosch want inmiddels was een plakkaat uitgevaardigd waarbij bepaald werd dat de tien roomse bedehuizen in de stad tot vijf moesten worden teruggebracht; dit zou automatisch gebeuren bij de dood der pastoors; er werd echter al aanstonds mee begonnen door sluiting der kerk in de Kruisstraat, de kerk van de overleden Plebaan van Kessel. Enige „plebanisten (zo werden de geregelde bezoekers dezer kerk genoemd) beschuldigden nu de kloosterlingen ervan de oorzaak dezer sluiting geweest te zijn. De Beek plaatste zich aan het hoofd der opposanten, waarvan de grutter J. van den Bergh en V. de Lorge, herbergier van „de Zwaan” de felsten waren; zij zetten een actie op touw om de kerk weer opengesteld te krijgen.

De invloed der Jansenisten op de regering kennend, gaan zij hun hulp inroepen.¹⁾ Er wordt een deputatie gestuurd naar Delft waar een befaamd Jansenist, de Bosschenaar Antonius Cincque²⁾, oud-professor van Leuven, met andere Jansenistische priesters, Godefridus Valkenburch en Franciscus Coppens, de kerk van het Begijnhof bedienenden; ook een broer van Cincque, Kapelaan te Boxtel³⁾, werd in de zaak betrokken. Te Delft werden zij in connectie gebracht met de Jansenist Gulielmus van Dalenoort, pastoor in Den Haag, die aldaar bij de hogere instanties hun zaak zou behartigen; men zou beproeven gedaan te krijgen dat de kerk van de Plebaan geopend en die der Jezuiëten gesloten zou worden. De Jezuiëten waren wel sinds jaren uit de stad verbannen maar twee, de paters Daniel Donquers en Ignatius de Jonghe,

¹⁾ Om Rome te intimideren hadden de Staten Generaal dikwijls bedreigd het vicariaat van 's Hertogenbosch onder de Jansenistische aartsbisschop van Utrecht te stellen. GIEZENAAR, blz. 22.

²⁾ Over Ant. Cincque (Cinck), Studiën XXV. 27. In een lijst van Jansenistische priesters, in 1731 verblijvende in de provincie Holland, worden er nog zes genoemd geboortig uit de Meerij. BIJDRAGEN ARCHIEF UTRECHT, II, blz. 161—171.

³⁾ Deze komt bij SCHUTJES (III, blz. 351) niet voor onder de kapelaans van Boxtel.

bleven er heimelijk dienst doen en werden in hun kerken bijgestaan door saeculiere priesters ¹⁾).

De Beeck deed zijn best om nog enige priesters voor zijn actie te winnen, vooral Franciscus Lelivelt, pastoor te Vught ²⁾, en de Norbertijn Dominicus van der Elsken, pastoor te Vlijmen ³⁾, maar beiden weigerden beslist hem enige steun te geven. Vicaris van der Asdonck hield zich op de achtergrond; zijn houding verdient zeker afkeuring.

Zodra dit alles in Den Bosch bekend werd, ontstond grote verontwaardiging onder de goede katholieken tegen de Plebanisten; zelfs de protestanten spraken hun minachting uit over het bedrijf van de Beeck en zijn aanhangers die hun actie in Den Haag met allerlei middelen bleven voortzetten.

Een poging om van Wydeven te bewegen zijn plebanaat neer te leggen, mislukte; men had zelfs geëist dat de onkosten, die gemaakt werden om de opening der kerk te verkrijgen, door hem zouden worden betaald. Over die kwestie der betaling van de onkosten ontstond ook nog onenigheid tusschen Cincque en van den Bergh, die zich bovendien uit de oppositie wilde terugtrekken omdat zijn grutterszaak dreigde ten onder te gaan doordat de katholieken er niet meer wilden kopen. De Plebanisten hebben toch het pleit gewonnen. Bij besluit van 17 December 1731 werd door de Staten Generaal bepaald dat de kerk in de Kruisstraat moest geopend worden en 22 December kon de Beeck daar zijn functies hervatten. Aan de saeculier Antonius Paymans werd 29 Januari 1732 verboden dienst te doen in de Jezuïetenkerk bij de Tolbrug en 4 Februari volgde het besluit der Staten waarbij de kerk gesloten en pater Donquers verbannen werd. Hij vertrok naar de vrije heerlijkheid Bokhoven, in die tijd de veilige schuilplaats voor vele verbannen priesters.

De hier volgende „narratio” ⁴⁾ beschrijft uitvoerig hetgeen zich in 1731 in Den Bosch afspeelde rond een kerkgebouw;

¹⁾ Bossche Bijdragen VIII, blz. 124.-149.

²⁾ SCHUTJES, V, blz. 847.

³⁾ SCHUTJES, V, blz. 833.

⁴⁾ Uit archief der Ned. Provincie S. J.

het verhaal heeft ook een vermakelijke kant waar we lezen hoe druk de hoge ambtenaren in Den Haag zich maakten over een betrekkelijk weinig beduidende kwestie.

Compendiosa narratio rerum memorabilium quae acciderunt antequam oclusum ac postquam dein reseratum fuit templum Rev. Dni pastoris Joannis van Kessel, nuperrimi Plebani Sylvae-Ducis.

R. D. Joannes van Kessel, ubi 40 omnino annis duas primarias ecclesias S. Joannis et S. Catharinae Sylvae Ducis administraverat, 25 Augusti 1730 e vita decessit. A morte ejus nonnulla memoranda acciderunt, praesertim circa occlusionem et aperitionem templi, in quo is nuper sacerdotalia munia obierat.

Dnus Nicolaus de Beeck, saecularis et defuncti Dni van Kessel sacellanus, conatus quidem est, ope quorundam ex communitate, plebanus fieri. Verum ad id munus incapax judicatus est ab Illmo Dno Nuntio Spinelli, qui ejusdem anni 1730, mense Octobris. Plebanum Dominum van de Wydeven, in pago dicto Nieuwland ¹⁾ pastorem, denominavit.

Hic autem probe gnarus, hanc denominationem ab Illmo Do Nuntio factum a Statibus Generalibus neququam probandam, se domi suae in pago Nieuwland continuit, atque imprimis cavuit ne facta ista denominatio divulgaretur, neque ullo modo se apposuit praefato Dno de Beeck, utrumque interim pastorum curanti. Ast praepotentes Domini Status, nullum ullatenus volentes recognoscere Nuntium, mense Novembris Hagam evocarunt R. D. Gisbertum van Asdonck, decanum ruralem et pastorem in Oirschot, qui jam diu a praepotentibus Dominis Vicarius designatus erat, ubi quaedam difficultates quas Dominus Fagel, praepositorum grapharius, movebat, a Dno Asdonck sublatae erant. Hic inter alias sequentibus articulis subscripsit se in stationes vacantes suffecturum personas probatae vitae, pacis studiosas, statusi subditas; a se e Jesuitarum ordine admittendum neminem; item se quamcumque missionem foris ab externo quolibet commissam aut factam impugnaturum, hanc se aversurum et quo poterit studio se impediturum quominus monachi vel alii religiosi, vel Jesuitae, sacerdotalibus fungantur muniis in locis in quibus pastores admissi sunt.

¹⁾ Nuland. In 1732 werd de Beeck pastoor te Goirle, waar hij 20 Juli 1780 overleed. SCHUTJES, III, blz. 771.

His et hujusmodi aliis subsignatis, a Statu Vicarius generalis, sed non apostolicus, designatus atque admissus, Haga Bruxellas petivit ubi Illmus Nuntius minus amica exceptione ejus clare admodum testatus est hujusmodi subscriptionem Curiae Romanae sibi plurimum displicere; quare Vicariatum ejus probare noluit sed continuo illum in pagum Oirschot remisit.

Ita rebus constitutis, Decani districtus Busco-Ducensis, post elapsos menses aliquot, monuerunt Illum Nuntium de potestate Vicarii, magis limitata minusque ampla quam praedecessores Vicarii eam habere consueverant; Dominus van Asdonck submitit mense Februarii 1731. Septimo vero Martii praefatus Dominus Wydeven a recens approbato Vicario confirmationem in Plebania Sylvae-Ducis obtinuit. Cum autem, ex decreto praepositorum D.D. 19 Julii 1730, deinceps memo Romanus Sacerdos fungi possit munere vel de loco ad locum ad sacerdotales functiones obeundas transmitti, nisi prius Hagae comparuerit et scripto consensum seu facultatem a concilio Statuum adeptus fuerit, cumque solemnitas Paschae instaret, Dus Wydeven remansit in Nieuwlant, priori suo pastoratu, certo tamen statuens a Paschate Hagam se conferre, ut requisitum consensum impetraret ac dein Plebaniae possessionem adire. Sed haec delatio ingentes attulit motus et rerum confusionem. Idibus enim Martii novum prodiit diploma in quo praepotentes D.D. inter alia decernunt ut Sylvae-Ducis, ubi modo per conniventiam decem frequentantur templa romana, eorum numerus, morte sacerdotum qui actualiter illorum curam habent, tandem ad quinque redigatur, atque ut hoc ipsum suum decretum jam nunc initium sumat, occludendo templum Di Plebani van Kessel, situm in platea crucis (Kruisstraat), qui non ita pridem defunctus est; dictum templum occludendi cura praetori demandatur.

Hoc itaque templo, 5a ante Pascha die per Dum Praetorem occluso, plures qui istud frequentare consueverant, vulgo Plebanistae dicti, (qui quo, si alias quis urbis catholicas communitates spectet, nullius fere sunt pretii tam numero quam opibus, muniis aut natalitiis) non leves ubique motus excitarunt ac palam conquesti sunt, falso tamen et quidem absque ulla veritatis specie, monachos ac jesuitas occlusi templi auctores esse primamque causam; quod ipsum Dus Verkamp, saecularis sacerdos, cuidam patri Minoritae acerbius coram in os exprobativum dicens: nunc tandem, quod tam diu totque expetierunt votis, occlusum templum monachi conspiciunt. Cui pater iste amice respondit: noli monachos aut jesuitas criminari, nemo

namque illorum directe aut indirecte id egit umquam ut templum occluderetur, neque ullam quis adferet justam rationem ob quam illi tentassent. Imo ipse Dus Vicarius falso huic rumori seu fabellae faciliores utrimque aures dedisse merito visus est, cum inter alia effutierit: paterculi Sylvae Dulcis ita rem omnem noverunt disponere ut unicum cleri templum occlusum sit.

Praefatus interim D. de Beeck se in plebanistarum ducem seu caput erexit, et prae reliquis graviores turbas excitavit; imo sacerdotes saeculares, qui in Jesuitarum oratoriis publicas obeunt functiones, continuo monuit dicens inter multa Dno van Engelen: est quasi scelus servire monachis et praesertim jesuitis; cui respondit D. van Engelen: pudeat te, Domine, hujusmodi verba proferre; diutius quam tu cum monachis et jesuitis egi et versatus sum in dies, atque continua experientia didici eos probos atque honestos viros esse, te sane meliores quos nemo, nisi effrons calumniator, ullius umquam delicti accusaverit.

Dnus iste de Beeck, ubi frustra molitus est sacerdotes saeculares avertere a praestando Jesuitis officio, se sex aut septem Plebanistas arctius conjunxit, cum iis crebro convenit atque habito frequenti concilio, hi omnes unanimiter statuerunt omnem movendum lapidem ut occlusum templum rursus resereretur. Duo igitur ex praecipuis Plebanistis, Joannes van den Bergh, frumenti venditor, (hollandice grutter) et V. de Lorge, caupo sub signo oloris, ablegati Delphos profecti sunt; in Begginaso convenerunt famosum atque excommunicatum Dominum Cincque, quocum Hagam petiverunt, ubi a Domino Dalenoort aliisque Jansenianae factionis sacerdotibus, re exposita, opem et auxiliatricem manum flagitarunt ut occlusum templum resareretur. Hi Jansenistae, atque inprimis D. Cincque, lubenti animo rem illam susceperunt, suam fecerunt atque ablegatis supplicibus omnem operam, curam, subsidium omne polliciti una addixerunt nihil a se intentatum omissum iri ut res optatum exitum sortiretur. Quidam catholici cives Busco-Ducenses, tunc temporis Hagae versati, dictos van den Bergh et Lorge non semel cum Do Cincque in plateis obvios habuere, atque illos una procuratorum et advocatorum aedes notarunt frequenter intrasse.

Brevi id omne Sylvae-Ducis pervulgatum est nec leve catholicis scandalum attulit, qui non praetermiserunt in tabernis aliisque publicis locis ubi passim conventus, palam exprobare Plebanistis quod illicitis mediis uterentur ad apertionem templi sui quodque hoc in negotio non tantum a Jansenistis

auxilium, et consilium peterent sed totum committerent iis qui nominatenus excommunicati jam dudum erant, quales nimirum sunt dicti Cincque, Dalenoort, quorum proinde consortium atque omne cum iis commercium, sub poena excommunicationis ipso facto incurrendae, vitandum est. Hujusmodi exprobatio neutiquam Plebanistas commovit, qui id passim responsi dabant a se nihil factum, nihil tentatum, nisi conscio atque approbatore ipso R. D. Vicario; imo palam Dus de Beeck auditus est proferens: non magis illicitum est hujusmodi in negotio agere cum Jansenistis quam acatholicis procuratoribus et advocatis.

Interim Joh. van den Bergh, nunc cum V. de Lorge, nunc cum alio quodam Plebanista crebo Hagam repetiit ut cum Jansenistis inita consultatione inceptum negotium fortiter urgeret; et cum ob id gravius increparetur a probis catholicis, civibus plerumque ut se purgaret, dixit atque id ipsum ad finem usque constans asseruit, se, praesentibus Joh. de Leeuw et V. Verscheyen, a R. D. Vicario fuisse missum in pagum Boxtel ad Dum Cincque, ibidem sacellanum, famosi Jansenistae Cincque fratrem, ad recipiendas commendatitias in Hollandicam litteras; se Vicarii voluntati obsequutum ivisse in Boxtel et sacellanum Cincque, ubi advenientem me vidit dixisse; novi quidem ad quid huc venias; et a sacellano Cincque deinde litteras sibi traditas ad fratrem suum Jansenistam Delphis, cohabitantem in Begginasio Dominis Valckenburg et Coppens Jansenistis. Verum quidem est, haec omnia negasse R. D. Vicarium, litteris datis ad P. de Neef Dominicanum et missionarium Sylvae Ducis. At cum plebanistae et imprimis praefatus v. d. Bergh, illud constanter usque asseruit atque id ipsum perrexit divulgare in tabernis aliisque conventibus, magno catholicorum et heterodoxorum scandalo, in grave certo dedecus atque ignominiam Di Vicarii, vehementer optarunt probi romano-catholici cives ut dictus Vicarius efficacius se hoc in negotio defendisset atque omnem a se culpam amovisset, utque nuda illa negatione non contentus detractoris ac calumniatoris, praesertim illum v. d. Bergh mendacii converrisset et adigisset ad palinodiam.

Verum, licet R. D. Vicarius non raro Sylvae-Ducis illo tempore substiterit, ibique quae de se narrabantur omnia et singula propriis auribus exceperit, necdum quisquam inaudivit illum sese efficaci modo expiasset atque culpa exemisse, contra, evidenter observatum fuit Dum Vicarium cum Joh. v. d. Bergh tum frequenti et amico congressu, tum ultro saepius citroque datis et acceptis litteris, familiaritatem confirmasse. Insuper

cum D. Vicarius neque ignoraret neque ignorare possit Plebanistas perseverare in commerciis cum excommunicatis Jansenistis, etiam ardentem optarunt sinceri romano-catholici cives ut D. Vicarius huic rei prospexisset pro munere suo, et vel per Dum de Beeck, directorem eorum, vel per alios idoneo quodam modo impedivisset quominus Plebanistae excommunicatis familiariter uterentur. Verum irritum usque fuit licet aequissimum eorum votum et vanum desiderium. Contra illi probi catholici cives non sine gravi animi afflictione coacti sunt coram rursus intueri a R. D. Vicario sacellanum e templo patris Doncquers evocatum alioque translatum esse; uti idem ille Vicarius paullo ante auspicatus erat vicariatum suum gloriose, scilicet alio Dominum Lelievelt evocando ex templo patris de Jonge societatis Jesu. Quod dicti catholici cives, prout in hujusmodi rerum temporumque circumstantiis haud dubie creditur, firmiter crediderunt sequelam esse Hagae a Vicario factae subscriptionis et cooperationem repentinae occlusionis templi Jesuitarum, quae necessaria erat subsequenda.

Plebanistae interim vehementer incitati a Do de Beeck, atque auxiliatrici manu Jansenistarum fulti, omni conatu negotium permoverunt. Cum Jansenista Cuinque adierunt quosdam Dominos Concilii Statuum. Ipsum etiam conquesti sunt unicum quod clerus Sylvae-Ducis administrabat templum oclusum esse, et accepto ab istis Dominis responso tria etiam nunc ibi superesse templa, quae quondam a Jesuitis administrari solita, modo curae saecularium sacerdotum commissa sunt, apposuerunt Jesuitas, quantum a praepotentibus Dominis exilio mulctatos, Sylvae-Ducis tamen remansisse, ac clanculum etiam nunc latere atque dictorum trium templorum administrationem sibi retinere et sacerdotes saeculares, licet publica in eis obirent munia, non nisi mercenarios esse, omnes Jesuitis subjectos et ab eis dependentes, neutiquam posse pro lubito de re vel minima disponere. Haec omnia, Haga redux, J. v. d. Bergh narravit domi pastoris Vlymensis, addens brevi sacellanos Jesuitarum Hagam evocandos ad declarandum sub juramento an templa in quibus funguntur munia ad se reversa et an ab illo Jesuita dependeant.

Ubi a pastore Vlijmensi, R. D. v. d. Elsken, Jesuitis id renuntiatum est, hi satis praeviderunt horrendam sibi procellam imminere; et recte, uti patuit ineunte mense Augusto, quando Plebanistae usque a memorato saepius Do de Beeck, insigni directore suo, incitati atque animati, a Jansenistis adjuti ac sustentati, praepotentibus D.D. Statibus Generalibus obtulerunt

infamem atque scandalosum libellum supplicem, cujus tenorem subjungo. Occlusionem istius templi supplicantes compulsos se subicere regimini religiosorum seu monachorum sive jesuitarum; hoc durissimum gravissimumque esse supplicantibus, quia averso animo et inviti templa monachorum sive jesuitarum frequentantes, in eis neque pro statu excipiuntur neque competens sibi locus assignatur; quia non nisi timidi et oblectantes possunt arcana mentis vel conscientiae pandere iis religiosis sacerdotibus quorum functionibus intersunt tantummodo ex necessitate. Ob has pluresque alias rationes supplicantes in hac extrema necessitate ausi sunt multa cum fiducia ad praepositos D.D. confugere, submississime deprecantes ut D.D. explicantes decretum 12 Martii 1731 dignantur posteriori diplomate mandare ut templum in platea Crucis quam primum aperiatur, utque Vicario van Asdonck injungatur ut ipse administratorem istius templi et pastoratus (praeter vicepastorem Nicolaum de Beeck) constituat vel constitui faciat praefatum Simonem Wydeven, et, si forte is istud munus renuat, admittere ut tunc Vicarius van Asdonck ad istum romanum pastorem et templum in platea Crucis demonet ad administratorem legitime constituat alium capacem quemvis pastorem, saecularem nimirum sacerdotem, natum in urbe vel in territorio Buscoducensi, utque interea (donec novus pastor possessionem adeat) licitum sit Nicolao de Beeck, utpote sacellano, ecclesiastica et pastoralia munia obire. Hoc facientes etc.

Supplex hic libellus a supremo Praetore Haga transmissus est Silvam-Ducis ad vicarium suum ut de eo decerneret. Hic summopere miratus est perversitatem turpemque fallaciam Plebanistarum. Quemadmodum non uni catholico civi ipse significavit, citavit tamen sacellanos templorum Jesuitarum eisque scripto, contenta tria haec subsequencia puncta, Haga sibi submissa proposuit, ut singulis scriptum responsum darent. 1o. A quo tempore Antonius Paymans coeperit fungi muniis in romano oratorio in vulgo de Tolburgstraat, quod Jesuita Donquers olim administrarat, in cujus ipse Antonius locum successerat. 2o. Quis illi facultatem seu potestatem concesserit, vel illum commisererit et quem actum vel commissionem ad id habent. 3o. Antonius Paymans praesto sit, qui ad id requisitus sub poena arbitrariae correctionis et exilii, declaret an dictum templum administret ut principalis et pro seipso et sua propria directione, an vero pro interim tantum sub directione et regimine nominati Jesuitae Donquers, aut aliorum;

item an praefato Jesuitae vel Jesuitis nihil teneatur rependere ex fructibus et emolumentis dictarum functionum. — Haec eadem tria puncta fuerunt proposita sacellanis duorum aliorum templorum Societatis Jesu.

Tribus hisce punctis tenebantur responsum dare praefati sacellani, quia praepotentes D.D, inquirebant et plene instrui volebant de veritate eorum quae contra Jesuitas sacerdos de Beeck ad illos detulerat per Joh. v. d. Bergh et Jansenistam Cincque, videlicet Jesuitas clanculum Sylvae-Ducis laterè, etiam nunc templa sua administrare, sacellanosque subjectos et ab eis dependentes certo esse pretio conductos. Memoratis hisce punctis, majori satisfactioni responsum fuisset si R. D. Vicarius pertinaciter non abnuisset istis sacellanis confirmationis dare actus sive commissionis quam ab Illmo Nuntio-Spinelli jam dudum illi obtinuerant. Verum D. Vicarius nunquam eo deduci potuit, licet persaepe submissis atque amicis admodum precibus id fuerit efflagitatum, et licet petita confirmatio iis terminis concepta foret ut nullo modo ipsi nociva, Statibus vero nequitquam ingrata esse posset.

Interim tenor supra memorati libelli supplicis ac horum trium punctorum brevi universae urbi innotuit et rumor sparsus est aperiendum quidem templum in platea Crucis, tria autem Jesuitarum templa occludenda, sacerdotemque de Beeck cum aliquibus Plebanistis, maxime J. v. d. Bergh, efficaciori opera et auxilio Jansenistae Cinck totum hoc egregium opus molitum esse. Hinc omnium catholicorum civium animos movere coepit atque implacabilis ira et indignatio adversus D. de Beeck, quem omnes probose designabant et palam detestabantur hostem religiosorum, infestatorem jesuitarum, depravatorem plebanistarum, nefarium auctorem totiusque operis perditum promotorem. In quibusvis popinis aliisque conventibus nihil fere quidem audiebatur quam dirae quibus miserum hunc sacerdotem quisque devovebat. Inter alia haec omnium una vox sese deinceps nec velle nec posse ejus sacro interesse, cum illum ad aram sacrificantem sine gravissimo scandalo numquam conspicerent. Ipsi heterodoxi non tantum murmurati sed execrati sunt hujusmodi sacerdotis et illius adhaerentium malitiam et nefas; inter quos nonnemo palam testatus est numquam se potuisse animum inducere scelestos adeo et nefarios inter Papistas reperiri sacerdotes qui invicem proderent. Nec minus atrociter indignati atque jure exacerbati fuerunt cives catholici adversus Joh. v. d. Bergh, primum instrumentum sacerdotis de Beeck, quem passim in conventibus

ipsis in plateis obvium, cruentis maledictis excipiebant. Quin etiam vulgus et faex populi, quae plateam de Tolbrug inhabitat, eum uxoremque Jansenistas publice proclamabat, minis additis certo aedes ejus direptum iri ubi Jesuitarum templa unquam occluderentur; unde plurimorum malum viro allatum et questus officii ejus non mediocriter imminutus est.

Ast Jansenista Cincque cum Do de Beeck omni adnitens studio ut et Jesuitarum clauderentur templa et Plebani templum aperiretur, litteras Delphis transmisit ad Dum Lelievelt, tunc recens designatum pastorem Vughtensem, paulo ante (ut supra notatum) sacellanum in templo jesuitae de Jonge, ut ejus testimonium D. Dis Statibus probaret, Jesuitas proprietatem atque administrationem templorum usque huc sibi retinere et sacerdotes saeculares tantummodo mercenarios esse et dependentes ab eis famulos, operae pretium erit hic integras de verbo ad verbum (quantum per versionem latinam licet) litteras istas annectere. Sic habent: Reverende admodum Domine atque amicorum optime. Nulli prorsus curae, labori aut industriae a me parcitum jam tribus continuis mensibus ut templum in platea Crucis (unicum ut notum cujus pluribus annis clerus Episcopatus nostri administrationem retinuit) et spes certa est fore ut vobis potiamur, ubi Reverentia tantum zeli habeat pro Busco-Ducensis cleri bono, tantumque pro veritate amoris, quantum generosa indoles Reverentiae sincerus Busco-Ducensis animus ac pietas sperare me jubent scriptoque declaret, quibus nuper conditionibus Reverentiam inter et patrem de Jonge conventum fuerit, ut Vestra Reverentia ejus in templo munia obiret, quamdiu ea et quae speciatim ibi obierit, an usque idem emolumentum eosdemque R. V. fructus perceperit etiam cum alter cum R. V. ibi munus functus est. Item quae munia v. gr. D. Nicols et quibus conditionibus obierit? An ex gazophylacio seu stipe quotidiana vel etiam ex pecunia ad ecclesiam spectante R. V. pars concessa? An reparandi templi curam habuerit? An ut repararetur templum, ut refricerentur ornamenta vel aliud quidvis ad templum pertinens, ipsa R. V. imperavit et solverit? Demum cui stips vel templi pecunia tradita sit etc. etc. Ubi R. V. hisce punctis vere sincereque scripto (et ad requisita, re urgente, etiam juramento) respondere dignata fuerit, aperietur templum. Aliter, culpa R. V., restabit occlusum, quod non tantum in summam ignominiam, dedecus, detrimentum aeternumque totius cleri nostri episcopatus opprobrium vergeret, sed quod R. V. neque apud Deum neque apud homines umquam purgaret.

Ast, licet haec mihi excidant, spectatior mihi est virtus R. V. et notus quo flagrat cleri bonum promovendi ardor singularis. Quare firmissime confido futurum ut R. V. huic meae petitioni absque ulla haesitatione plenissime satisfiat. Hoc avide expectans subscribor jam ab annis Rae Vae humilis servus.

E. V. A. CINQUE.

Ast D. Lelievelt sese talem probavit qualem decet esse probum, dignum, generosum sacerdotem, neque responsarias istis litteris ulla dare voluit, neque quidpiam familiaritatis contrahere cum illo Do Cincque excommunicato. Quae res omnes probos catholicos virtutem viri suscipientes, summo pere recreavit et licet sacerdos de Beeck et Snelle, filius advocati Snelle, iverint in Vught, dominumque Lelievelt domi suae, quibus potuerunt motivis et argumentis aggressi sunt atque adhortati ut memoratis litteris responderet et petitioni Di Cincque utcumque annueret, immotus perstans D. Lelievelt nullis unquam eorum rationibus ad assensum reduci potuit. Ubi bini hi emissarii sacerdotes viderunt operam se oleumque perdere, unum id peramice rogarunt D. Lelievelt ne cui dicta revelaret, saltem id concederet ne maledicentiae ostium aperiretur.

Verum D. Lelievelt, cui intererat ut universo testaretur orbi quantum ipse damnaret indignum christiano agendi modum Domini Cincque et duorum praefatorum sacerdotum, seque neutiquam eorum flagitu reum aut participem, quam infames a Do Cincque litteras accepisset et quidem Di de Beeck et Snelle a se rogatum venissent, palam omnibus tam religiosis quam saecularibus declaravit, ubique detestatus tam nefarium propositum atque impios tum illius tum horum duorum conatus et molimina.

Alium et diversum plane a Do Lelievelt se praebuit hoc in negotio D. Snelle. Hic etenim, ubi per duos annos 1726 et 1727 aut circiter functus esset muniis in templo Jesuitae Doncquers, ab eo amice petiit scripto signatum testimonium de moribus et vita, ut id exhiberet pastori pagi (sic quidem ajebat) ad quem se conferebat obiturus ecclesiasticas functiones. Lubens pro sua facilitate petitioni annuit pater Doncquers, scriptoque tradidit testimonium tenoris hujus: Ego infrascriptus notum facio D. Norbertum Snelle per biennium in oratorio meo functiones sacras laudabiliter obivisse et se, ut probum sacerdotem decet, in omnibus exhibuisse. Daniel Doncquers S. J.

Scriptam hanc declarationem Domini Snelle et de Beeck

per Joh. v. d. Bergh Hagam miserunt concilio Statuum, qua ibi praelecta Dominus ten Hove, Statuum secretarius, inquit Jesuitam Doncquers profiteri ad se spectare templum cum dicat „in oratorio meo”. Cumque ex hoc iste Dominus concluderit urgeretque ut saltem templum patris Doncquers occluderetur ac Jesuita inde pelleretur, Dominus graphiarius Fagel reposuit: dominum Snelle isto in templo forte obiisse munia ante decretum anni 1720, quo tempore functiones sacrae patri Doncquers necdum interdictae erant. Hanc ob rem D. Snelle aliud testimonium Hagam transmisit, quo constaret se munia obiisse in templo Jesuitae Doncquers anno 1726. Hisce declarationibus adversus patrem Doncquers factis, dominus tantum civium odium incurrit, ut nemo eum deinceps aequis oculis intueretur. Ubique fama ejus proscindebatur et absque ambage palam omnes asserebant indignissimum illum esse nomine honesti sacerdotis, cum jam factus esset religionis proditor. Quin imo indignatio atque in hunc virum exacerbatio universum ita excrevit ut neque ipse, neque consanguinei ejus, auderent honestum quoddam consortium frequentare, ne quidem in publicum prodire, ne cogerentur invitis auribus excipere maledicta continua atque merita opprobria. Ipse reformati palam in clamabant jam actum de Papismo cum catholici ipsi sacerdotes adeo facinore invicem insecterantur ac turpiter deprimerent.

Hasce a Do Snelle factas declarationes absque ulla dilatione immediate subsequuta fuisset oclusio templi patris Doncquers, ipsiusque patris expulsio, nisi Joh. v. d. Bergh tum per se tum per D. Cincque efficaciter admodum intercessisset, evidenter demonstrans si Jesuitae templum in his rerum circumstantiis clauderetur, actum esse de se deque fortunis suis, sibi certo urbi cedendum ut infestas furentis pleblis manus evaderet, qui neque aedibus suis parceret, quemadmodum jam nunc coram in os minata fuerat. Versatur Sylvae-Ducis sacerdos religiosus paratus, ubi id requiret necessitas, qui juramento praestetur omnia et singula, quae modo relata sunt, ex ore ipsius Joh. v. d. Bergh sese excepisse. Adde eadem etiam luculenter constare ex liiteris quas mense Decembris 1731 D. Cincque dedit ad praefatum v. d. Bergh aliosque Plebanistas, quorum copiam adscribo.

Optimi et generosi amici. Hesternas vestras huc ante meridiem Delphis excurrans, D. Koppens mihi tradidit. Puto vos intelxisse ex meis datis 12^o me tantum mane colloqui potuisse cum Domino G. H. quem eodem in res nostras

animo affectum offendi quocum affici nuper indicavi. Exposui rationes singulas ob quas D. secretarius cum H. ut minimum Jesuitae Doncquers templum oclusum volebat dictumque Jesuitam expulsum, atque his rationibus rationes apposui, quas probavit dicens: adeundus tibi est Dominus Burgi-comes van Linden. Puto etiam litteris 12^o me vobis significasse, eodem mane omnem a me operam adhibitam esse apud D. secretarium Ten Hove ut servaretur Jesuita Doncquers ejusque templum; at irrito conatu, istum enim immobilem in sententia persistere. Ex iisdem pariter litteris constat vobis eodem me die aedes Domini Burgi-Comitis van Linden tertio adiisse et tamen ejus alloquio non me potuisse frui; ast meliori sorte admissum me a Domino generalis aerarii praefecto van der Heim. Heri mane rursus conveni Dum aerarii praefectum cui iterato negotium patris Doncquers, apertionem ejus templi aliorumque Societatis temporum, qua potui energia commendavi ad amovenda a te quaevis mala et incommoda. Inter exeundum addebam dignaretur perpendere gravissimum tibi fore si hujusmodi incommodis atque atroci persecutione exponeris, idque non alia de causa quam quia confugeris ad praepotes D. D. legitimos superiores tuos, idque isto in negatio quod ab ipsis D. D. aequum censetur et justissimum. Ob has aliasque rationes spes mihi non levis superest fore ut suam de Jesuitis eorumque templis sententionem aliquando immutet. Istinc progressus petivi domum Excellmi Dni Burgi-Comitis van Linden. Renuntiante famulo post horae dimidium redeundum mihi quod necdum commodum et opportunum foret Excellae Suae quemquam admittere, obsequutus sum dictis, ast veritus ne ut fit juxta vulgare dictum et hic famulus aures in manu gestaret. Redux aliquot minoris pretii solidos ipsi retro porrexi, qui quidem solidi tantae fuerant efficaciae ut clavis instar aditum in aedes illico patefacerent, post tantillam in anteriori cubiculo moram. Ad Excel. suam in conclavi conductus fui, ubi per mediam circiter horam mihi concessum est propitias audire et blandientes reddere voces, cum non tantum integrum libellum supplicem nostrum perlegerit sed etiam juberet a me praelegi copiam additamentorum. Deinde ubi plenissime hunc Dum instruxeram de rebus nostris vestraque petitione, necnon de Jesuitis eorumque templis, et ob instantiam Natalis Domini solemnitatem, submissee deprecatus eram ut quam primum dignaretur commissionem expedire, promisit non tantum petitioni meae absque dilatione facturum se satis, seque bina scripta quae tradideram perlecturum, verum et haec plena

consolationis verba adjunxit: „potes citam atque faventem sententiam expectare.” Ita ut spes modo mihi certa sit et indubitata futurum ut die Lunae aut Martis proximo optatam, saltem quoad templum, nostram sententiam consequamur. Vester humilis servus ac fidus amicus Ant. Cincque.

Quae hisce promittitur proximo die Lunae lata est optata et Plebanistis gratissima sententia 17 Decembris, qua prae-potentes D. D. petitione Plebanistarum consenserunt ac Praetori cura demandata est aperiendi templum in platea Crucis; uti factum est 22 ejusdem mensis subsequenti die, D. de Beeck, utpote sacellanus, publica in eo munia resumpsit. Nec satis hoc sed, ad plebaniam ipse aspirans, media cum Plebanistis excogitavit quibus circumventus D. Wydeven ad libere ac sponte Plebaniae renuntiandum induceretur. Hunc in finem Do Wydeven insinuarunt sumptus omnes (summam nimirum 1000 florenorum) ipsi dissolvendos, qui Hagae ad apertionem templi procurandam impensi fuerant; insuper annatim ipsi centum alios florenos persolvendos in elocationem templi; item ducentos in sustentationem saccellani. Respondit his D. Wydeven numquam a se cuiquam commissum negotium hujusmodi sumptus impendendi, adeoque neutiquam se illos dissoluturum neque saccellano quod daret sibi quidquam superesse. His non obstantibus dictus Dominns necdum Plebaniae renuntiare voluit.

Joh. v. d. Bergh adhaesit Do Wydeven. alii autem Plebanistae partes Di de Beeck amplexi et hunc sibi Plebanum constitui urgebant. Quare D. Lorge, caupo de quo ante, Hagam discessit (ut fama tulit) cum libello supplici, quem concinnarat advocatus Snelle, atque hoc libello supplicantes petebant ut D. Snelle, filius advocati, et sacellanus adjungeretur ea lege ut ambo nuperas expensas dissolverent, quarum alias (ad dissolutionem quidpiam conferre mordicus abnuente Do Wydeven) dissolutionis onus pauperi communitati incumberet. Necdum quisquam assequi potuit an libellus ille supplex oblatus fuerit, cum hactenus nullus ejus effectus seu sequela apparuerit; at constat famosum Jansenistam Dalenoort Hagae sacerdotem. ubi is primum audivit id agi, ut Domini de Beeck et Snelle (quorum eximia talenta ac virtutes pernoverat) in Plebaniam Sylvae Ducensem intruderentur, palam dixisse: si ita fieri absolute necesse sit, fiat; praestat emin agrum ab asinis quam a nemine excoli.

Interim D. Cincque litteras litteris superaddit scriptas ad Joh. v. d. Bergh, quibus acriter instat ut sibi satisfiat, mercesque locatae

suae tanta fide et industria operae ac labori debitae solvantur; item ut pecunia a se in negotio perrogata (cujus collectio summam, ut scribit, 200 florenorum longe superat) tandem rependatur. Hujusmodi litterae datae fuerant ab advocatione et procuratore Hagae-Comitano. Adde ipsum Joh. v. d. Bergh praetendisse 500 florenos, quos, si viro fides, tum pro mutua pecunia tum vocationibus sibi debitos divulgabat.

Romano-catholici cives mirari satis non poterant totum hoc negotium pertractari atque absolvi et D. Vicarium interea, ad quem vi muneris imprimis spectabat, otiosum et taciturnum isti nequitquam intervenire. Verum haec admiratio justam in indignationem tandem conversa est, uti certa fama percrebuit, Cornelium van Heeswijck, non ignobilem Plebanistarum athletam, 27 Januarii 1732, praesentibus tribus sacerdotibus et duobus probe catholicis civibus, qui quovis id testentur tempore paratissimi, dixisse sese, initio totius hujus negotii, cum duobus aliis Plebanistis adfuisse Domino Vicario eique se indicasse quod bene speraret de oclusi templi apertione si modo Jansenistae in partem laborum socii et promotores admitti possent, cui pro positione manum porrigens Vicarius respondit: „utere Jansenstis reformatis et quibuscumque quos velis, modo templi apertionem procuraveris.” Cum religiosi sacerdotes hujusmodi narratiumculae se fidem habere non posse reponerent, propterea quod D. Vicarius omnia pernegarat, praefatus Cornelius van Heeswijck subjunxit se praesto esse qui legitimum dictorum suorum testimonium ferret ac non uno probato mox teste omnia stabiliret confirmaretque. Verum hic Cornelius van Heeswijck paulo post subita morte e vivis sublatus ad supremum tremendi Judicis tribunal evocatus est, ipso nimirum die et hora qua templum Jesuitae Doncquers pene Tolbrug sigillo urbis occludebatur. Hoc contigit 4 Februarii 1732, quo die P. Doncquers ad consulem seu vicedominum vocatus est, a quo ipsi significatum est et praelectum decretum praepotentium D.D. 29 Januarii 1732; deinde insinuatam ob rationes memorato in decreto expressum, ipsum non posse diutius eximi aut praeservari a sententia lata a praep. D.D. 7 Maji 1720 et consequenter ipsi ex universo Generalitatis territorio discedendum ut minimum ante lam proxime instantis Aprilis; insuper templum pene Tolbrug occludendum et vacans declarandum esse; item Paymans, isto in templo functiones sacras obire solito, quaevis sacerdotalia munia interdici etc. Rationes expressae in decreto haec sunt: quia evidenter praepotentibus D.D. constat ipsum Jesuitam

Doncquers contra mandatum praep. D.D. sacris muniis functum esse. nimirum excepisse confessiones, aegros administrasse, templi regimen sibi retinuisse exigua mercede conductis sacellanis, etc.

Variae litterae, ad quosdam catholicos cives Haga Sylvam-Ducis transmissae, affirmant Patrem Doncquers a nonnullis Busco-Ducensibus sacerdotibus, exhibitis suorum sacellanorum testimoniis, ad praepotentes D.D. delatum fuisse. Quod probe catholicis non tantum sed et reformatis novum adeo atque infame et detestabile visum est, ut hujusmodi quid antea unquam accidisse nemo recogitet. Catholici quidem cives passim asserunt etiamnum memoria teneri, jam a centum annis quibus Sylva Ducis praep. D.D. imperio subjecta fuit, sacerdotes praesertim religiosos, vexas plurimas gravesque persecutiones perpeposos esse, illos ipsis in functionibus sacris impeditos et turbatos, in exilium propulsos, quin etiam ipsorum aedes et oratoria expolita, templorum suppellectilem atque ornamenta altarium direpta, per plateas circumlata et palam plebiculae ad coenendum fuisse exposita.

Verum enimvero, ne quidem provectae licet aetatis aut senio consumptus, ullus recordari potest hujusmodi flagitia tentata umquam et peracta esse adhortatione, suasionem, cooperationem et proditionem ipsorum catholicorum, multo minus priorum sacerdotum. Praesens itaque haec persecutio exemplum dici potest et debet sine exemplo in aeternum opprobium et infamiam et auctorum atque illorum omnium qui quomodo-cumque istius tragoediae participes exstiterint.

De Broederschap van de Rozenkrans te Megen

door

P. DAVID DE KOK O.F.M.

Pater J. A. F. Kronenburg C.s.s.R. geeft in zijn prachtwerk ¹⁾ twee chronologische lijsten van broederschappen van de H. Rozenkrans, maar kent die van Megen eerst in 1800, die toch in 1636 gesticht is, buitengewoon gebloeid heeft en nog bestaat. Wijl wij haar evenmin bij Schutjes en anderen vermeld vinden, lijkt het ons nuttig het een en ander over dit genootschap mee te delen, te meer nu wij het oudste register dezer instelling in handen kregen.

Wij houden ons aan dit register, dat in de Megense pastorie bewaard wordt, ons tot 1844 volledig inlicht en ons bovendien aanwijzingen geeft betreffende personen en zaken, die wij tot dusver niet goed of helemaal niet thuis konden brengen. Een beschrijving van het register ga dus voorop.

Dit handschrift van 303 × 195 mm. bevat achtereenvolgens 135 beschreven, 61 onbeschreven, 3 beschreven en 19 onbeschreven bladen van stevig papier, Dat men er allerlei handen in vindt, spreekt van zelf. Het heeft een met bruin leder overtrokken houten band, waarop aan beide zijden een afbeelding der H. Maagd in medaillon voorkomt, gevat in stralenkrans en omlijst door sierlijke rand, alles in goud. Natuurlijk heeft deze band in de loop der jaren veel geleden. De beschrijving van de inhoud vindt men hieronder.

¹⁾ Maria's Heerlijkheid in Nederland, dl. VII, blz. 326; dl. VIII, blz. 571—4.

In 1636 is de broederschap opgericht, wat aldus verhaald wordt op blad 1r.:

Verbi Incarnati Aeterni Patris Coaeterni Filii Matri Virgini.
Thaumaturgae perpetuae caelorum terrarumque Reginae
humanae naturae Sospitrici Almae Sacratissimi Rosarii
Confraternitatis in Civitate Megana tutelari maximae Mariae.
Instituta est haec sodalitas anno 1636.

De oprichter was Valerius Alardinus Hessels¹⁾, kanunnik van St. Oedenrode en pastoor van Megen. Hij moet een grote vereerder van Maria geweest zijn, want hij was nauwelijks tot pastoor van Megen benoemd, of hij wendde zich tot de welbekende pater Reginaldus van Leeuwarden²⁾, prior der Dominicanen te 's-Hertogenbosch, opdat deze een zijner medebroeders naar Megen zou zenden tot oprichting der broederschap. Wij lezen dan ook op blad 8r. en v.:

Dominica vigesima tertia post festum Pentecostes eaque quarta Dominica Octobris ipso die S. Amati, qui fuit decimus nonus eiusdem mensis³⁾, anno ab incarnato Domino millesimo sexcentesimo trigesimo sexto instituta est in oppido Megano in altari Beatae Mariae ad hoc specialiter designato (faveat sacrosancta et indivisa una Trinitas atque sanctissima Virgo Mater Maria) Confraternitas Sacratissimi Rosarii per Rdm Virum Dominum Fr. Joannem a Berlicon Sylvaeducensem Ordinis Praedicatorum, Patrem ad hoc specialiter deputatum per admodum venerabilem Virum Dominum Fr. Reginaldum Leowardium, Priorem Conventus Ordinis Praedicatorum Buscoducensium, tunc in Stratum prope Endoviam, ex commissione et personali consensu et auctoritate eidem facta a reverendo Fr. Joanne Bourquetio, S. T. Magistro, eiusdem Ordinis per Inferiorem Germaniam Priore Provinciali, ut patet ex monumento, praefati Bourquetii propria manu signato (quod in archivio huius Confraternitatis asservatur) atque habetur in libro eiusdem Provincialis registri folio vigesimo⁴⁾.

¹⁾ Vgl. SCHUTJES, V, blz. 56.

²⁾ G. A. MEIJER O.P., *Chronicon Conventus Buscoducensis Ordinis Praedicatorum*, blz. 84; SCHUTJES, III, blz. 712; IV, blz. 448.

³⁾ Is oude stijl.

⁴⁾ Het document is niet meer in het Megense archief aanwezig.

De liefde van pastoor Hessels tot Maria blijkt volop uit het register. Blad 2r. draagt een „sui affectus monumentum”, een gedicht, dat aldus begint:

Te tacebo? Non tacebo, Virgo Mater unica. Hierna volgt een „carmen acrosticon” van 101 regels, waarvan elke regel met de opeenvolgende letter van het Ave Maria (eerste gedeelte) begint. In het tweede gedeelte van het Ave Maria, welk gedeelte op dezelfde wijze afgewerkt wordt, leest de dichter: Ora pro nobis *miseris peccatoribus*. Dit was hem echter niet genoeg. Op bl. 229—231 schreef hij wederom gedichten, fragmenten uit S. Bernardus' Sermones de B. V. Maria en het volgend chronicon: Legitime dabitur pugnanti-bus aurea vivae aeternitatis laurea. 1642.

Als stichter en eerste rector van de broederschap schreef pastoor Valerius Hessels natuurlijk zich zelf in en vervolgens zijn reeds overleden voorganger te Megen en broer Lucas Alardinus Hessels. Deze heet bovendien districtus Ossensis et Ravensteniensis decanus ruralis. De werkelijke eerste leden zijn:

Christianus van Hauthen, pastoor te Haren.

Jacobus van Stiphout, pastoor te Macharen.

Paulus a Merivoort, rector van het Maria-altaar te Megen en kanunnik te Boxtel ¹⁾.

Sr. Charles van den Campe, drossaard, rentmeester en schout van het graafschap Megen.

Joncker Johan Boetbergen van Maasbommel.

Matheus de Groot, stadhouder van het graafschap Megen.

Charles van den Campe, secretaris van het graafschap Megen, en Mariken Jan Mercelis, zijn huisvrouw.

Adriaen Mercelis, oud-secretaris der stad Megen, en Elisabeth van Delft, zijn huisvrouw.

Na deze autoriteiten werden in het stichtingsjaar nog 196 personen ingeschreven, wat voor een stedeke als Megen zeker een schitterend begin was. Niet al deze leden behoorden

¹⁾ Deze priester komt echter niet bij SCHUTJES voor.

echter tot de Megense parochie. Wij vinden onder hen mensen uit Macharen, Altforst, Zeelandt en andere plaatsen van de omtrek. De volgende jaren geschieden de toetredingen vooral, schoon niet uitsluitend, op de Maria-feestdagen. In de jaren 1646—1654 staan evenwel slechts vijf namen zonder jaartal opgetekend. Mogelijk was de pastoor, die in 1648 overleed ¹⁾, reeds geruime tijd vóór zijn dood sukkelend en heeft zijn opvolger, Benedictus Eelkens O. Praem., aanvanke-lijk verzuimd nieuwe leden aan te nemen, althans in te schrijven. Maar in 1655 haalde hij het register voor de dag en krijgen wij weer hele rijen Mariaverereersers te lezen, die meestal op de feestdagen der H. Maagd tot de broederschap toetraden. Nu ontmoeten wij voortaan zowel uit de naaste omgeving als uit allerlei plaatsen van Nederland nieuwe leden. Wij de van veraf gekomen leden bijna steeds personen van het mannelijk geslacht zijn, zoals Joannes van Saen uit Amsterdam en Jacobus Stolp uit Hoorn, die onder 8 December 1658 ingeschreven zijn, mogen wij gerust veronderstellen, dat zij doorgaans leerlingen van de Latijnse of van de Franse school zijn. In latere jaren wordt dit een enkele maal aangegeven.

Onder 2 Januari 1661 ontmoeten wij bij de ingeschrevenen een Gerardus Scade, achter welke naam een andere hand heeft geschreven; pastoor in Megen 1696. Hij zal dus als Megense knaap of leerling der Latijnse school toegetreden zijn, want hij stierf volgens Schutjes ²⁾, die hem Schadé noemt en in 1698 pastoor van Megen laat worden, eerst op 20 October 1707. Joannes Wilhelmi de Rovere, die in 1663 ingeschreven werd, was te Macharen geboren, waar hij volgens het register in 1680 pastoor werd ³⁾. Ook hij zal de Latijnse school van Megen bezocht hebben.

Pastoor Eelkens heeft dikwijls zo slechte inkt gebruikt, wat ook latere pastoors tot 1714 deden, dat wij de namen

¹⁾ Diarium Guardianorum Megensium ab anno 1645, blz. 18 (Hs. in het archief van het patersklooster).

²⁾ V, blz. 57.

³⁾ SCHUTJES zegt, dat hij er in 1679 pastoor werd en van 1695 tot 1698 tevens deservitor van Megen was. Dl. V, blz. 23 en 57.

van verscheidende leden niet meer kunnen ontcijferen. Bovendien schreven blijkbaar ook andere mensen als koster en broederschapsmeesters in, want meer dan eens lezen wij onder een datum: mijn huisvrouw of iets dergelijks. Die evenwel, welke nog leesbaar zijn en enigszins voorname personen aanduiden, zullen wij mededelen.

Onder 28(?) Maart 1674 treffen wij een Dominus Gerardus de Vries aan, J. U. Licenciatus, onder 15 December 1675 Heer Johan Christoffel van Montfoort, waarbij een andere hand ter zijde schreef: Obiit den 5 November 1676. Van dit laatste lid kunnen wij iets meer vertellen. Johan Christoffel van Montfoort deed een gebrandschilderd raam in het kloosterpand van de Megense Franciscanen plaatsen. Het raam, dat nog aanwezig is, vertoont een gevierendeeld wapen, waarin wij o.a. een hart en vissen zien, alsook de spreuk, herinnerend aan de geslachtsnaam: Dieu mon fort. Bovendien vertelt het ons de ambten van den schenker aldus: Jan Johan Christoffel van Montfort, Drost, Stadthouder van de Lheenen, Ridder ende Dijckgreeff der Stadt, Graefschappe ende Landen van Megen, ende Vrouwe Hester de Durfort d'Autieges. Hij was dus zeker een voornaam persoon. Juten¹⁾ noemt het huis van Montfoort zelfs een der machtigste van Holland. Was deze edelman een Mariavereerder en vergat hij de kinderen van St. Franciscus niet, in 1843 schonk Vrouwe Montvort, wellicht tot hetzelfde geslacht behorende, nog zes nieuwe kandelaars aan het Megense klooster²⁾.

Dat Jucrana(?) van Bronckhorst, Anna Maria van Radtsvelt en Elisabeth van Stepraedt, die in 1680 toetraden, voorname personen zijn, zegt reeds de betiteling, ook al kent men ze overigens totaal niet. De beide eersten hebben immers

¹⁾ Genealogische Kwartierstaten van Nederlandsche Katholieken, 1e serie. Bergen op Zoom z.j., blz. 13.

²⁾ Het Boek, IX, blz. 40. Zie over het geslacht Montfoort o.a. M. G. Wildeman, De Ridderschap van Noord-Brabant, 's-Gravenhage 1903, nalezing no. 23 en staat 24; De Nederlandsche Leeuw, 1916 en 1918. Volgens het Diarium legde J. C. Montfort namens den graaf van Megen de eerste steen van de te bouwen kloosterkerk. Zie Taxandria, 1940, blz. 12 v.

het woordje *joffer*, dat toen adellijke afkomst beduidde, vóór de naam, terwijl de derde „vrouw tot Aelst etc.” wordt genoemd. Deze Elisabeth van Stepraedt zal tot het vermaarde geslacht behoren, dat in die tijd ook een nog aanwezig gebrandschilderd raam in het pand van het Megense klooster deed plaatsnemen. Dat dit geslacht de Minderbroeders genegen was, blijkt o.a. hieruit, dat Renier, zoon van Caspar van Merwijck en Walraven van Stepraedt, 12 December 1627 het habijt der Eerste Orde ontving en de Van Stepraedts gedurende vele jaren Megense Franciscanen op hun Huize Doddendaal onder Ewijk geherbergd hebben tot verzorging van het zielenheil in Maas en Waal. De ruime kasteelkelder, die op Zon- en Feestdagen wel door 800 gelovigen bezocht werd, diende tot „schuilkerk” ¹⁾).

Gaan wij verder met de voorname leden van de broederschap. Peter Janssen (of Franssen) van Ghemert zal er niet bij te rangschikken zijn, maar is wel een zeer merkwaardig lid, want achter zijn naam staat: *hic captivus* (3 Juli 1689). Of Cornelia Pieck van Beest, 2 Aug. 1691 ingeschreven, uit het bekende geslacht stamt, waartoe ook S. Nicolaas Pieck, de Gorcumse martelaar, behoort, kan ik bij gebrek aan genealogische literatuur niet beoordelen. Om niet te uitvoerig te worden, noemen wij verder slechts Jonker Ottho Carel Anthonius a Herma (4 Jan. 1699), Cornelius van Berchem, landschrijver te Ravenstein (13 Juli 1704), Juffr. Alida de Witt van Den Haag en Monsieur Cornelius de Witt van Den Haag (15 Juli 1708), Jonker Alardus Soudenbalch (1712), Cornelius van der Haghen, med. doctor (1727), Willemijn van Stepraet (1747), Lucas Jos. Biedijckx, med. doctor (1815), en verscheidende leden der bekende en verdienstelijke families Van Horenbeek, Loeffen, Van Niel en Taabe.

Voor al onder pastoor A. J. Recopé (1707—1751) heeft de broederschap buitengewoon gebloeid. Zo bevat de lijst van 1726 maar eventjes de namen van 116 nieuwe leden, die

¹⁾ Stukken in het Rijksarchief te Maastricht en in het kloosterarchief te Megen.

van het volgend jaar zelfs de namen van 398 nieuwe leden. De dragers ervan in deze en andere jaren kunnen onmogelijk allen te Megen wonen. Er zijn trouwens verscheidene namen bij, die te Megen overigens totaal onbekend zijn. Juffr. Susanna Beaufort, juffr. Maria Beaufort en de hr. Gabriel Beaufort (1730) zijn zeker geen inwoners van het Maasstadje evenmin als Christina Duprée (1731). Het is jammer, dat deze pastoor nooit de plaatsnamen vermeldde, terwijl hij toch blijkbaar de verre omtrek afliep om leden te werven. Eens noemde hij toch de plaatsnaam, nl. Haren in de lijst van 1733, maar toen had hij zo ongeveer alle parochianen van dit dorpje voor zijn broederschap gewonnen¹⁾.

De grote devotie, welke de mensen van Megen en omstreken tijdens de middeleeuwen jegens de Allerheiligste Maagd koesterden, was in de achttiende eeuw niet verdwenen. Integendeel, zij hadden de zeer bloeiende broederschap van de rozenkrans in de parochiekerk en die van O. L. Vrouw van Zeven Smarten in de kloosterkerk, ter wier eer ook de nog bestaande kapel was opgericht op de weg van Megen naar Macharen. Meermalen had deze kapel een eigen rector. Geen wonder dus, dat het honderdjarig bestaan van de eerste broederschap in 1736 zeer luisterrijk gevierd is. Zoals wij lezen in het register, hing vóór de ingang van de kerk dit chronicon:

HET HONDERDSTE JAER DES ALDERHEIJLIGSTEN ROOSEKRANS WORT VAN ALLE BORGERS IN VREUGT GEVIERT.

Boven het hoogaltaar waren deze chronica aangebracht:
ANNUS CENTESIMUS DEIPARAE VIRGINIS EX-TOLLITUR.

EXULTET PIUS ET MARIANUS SODALIS IN HAC FESTIVITATE.

DEI GENETRIX VIRGO POPULO SALUS EST AC ROBUR INFIRMO.

¹⁾ In 1803 kreeg de parochie Haren zelf een broederschap van de rozenkrans. **Kronenburg**, a.w., dl. VIII, blz. 572.

SI HUIC DEVOTUS SIS, PATROCINIUM EXPERIERE.

QUI VERUS SERVUS EST ET CLIENS DEIPARAE, IMPOSSIBILE EST UT PEREAT.

A SINGULIS ITAQUE LAUDETUR SANCTISSIMA VIRGO VERA PARENS.

Het stroomde dit jubeljaar natuurlijk nieuwe leden: het waren er niet minder dan 451! En het ging de eerstvolgende jaren zo ongeveer door!

2 Maart 1791 overleed pastoor Biedijkx. Zijn opvolger. Gerardus van Haaff, 2 September 1755 te Megen geboren, begon in 1792 hen, die de eerste H. Communie deden, in te schrijven. Mogelijk deden dit ook zijn voorgangers, al gaven zij het niet aan. Bovendien vermeldde deze pastoor meestal, waar de leden woonden of althans geboren waren, als Utrecht, Rotterdam, Workum, Hilversum, Zierikzee en allerlei andere plaatsen van Nederland. Hier ontmoeten wij zeker vele leerlingen der Franse en Latijnse scholen, wat hij enige malen dan ook expressis verbis aantekende. Zo deden de volgende leerlingen der Franse school in 1794 de eerste H. Communie en traden zij tot de broederschap toe: Jacobus Justinus Winters uit 's-Hertogenbosch en Joannes Stol of Stal uit Dreumel; 25 Maart 1807: A. Thomas, A. Rabeling en B. van der Goirlen; 15 Augustus 1807: Jacobus van der Meulen uit Purmerend, Joannes Clooters uit Amsterdam en Bernardus Stevens uit Utrecht. Voortdurend trouwens ontmoeten wij in deze jaren „extranei” uit Edam, Hoorn, Alkmaar, Amsterdam, Leiden, Culemborg enz., die de eerste H. Communie deden en tot de broederschap toetraden, zonder dat bij hen aangetekend staat, of zij de Franse danwel de Latijnse school bezochten. In 1811 sloten zich zelfs acht leerlingen der eerstgenoemde school bij de broederschap aan, te weten Joannes Antonius Vermeulen uit Hillegersberg, Joannes Henricus Kieven uit Hoorn, Joannes Gerardus Kroes uit Utrecht, Petrus Triebels uit Amsterdam, Theodorus Gallesloot uit Loendersloot, Cornelius Vossen uit Leiden, Bernardus Haan

uit Leiden en Joannes Woesselaar uit Haastrecht. Onder 25 Maart 1815 staan nog deze twee leerlingen van dezelfde school opgetekend: Sebastianus Brunen uit Amsterdam en Ludovicus Gerardus de Kruijf uit Utrecht, terwijl wij in de volgende jaren verscheidende extranei zonder nadere aanduiding tegenkomen.

Wat was die Franse school te Megen eigenlijk? Toen ik haar voor het eerst leerde kennen uit een verzoekschrift, dat een aantal Megense inwoners in de dagen der dreigende suppressie (28 Febr. 1812) aan de autoriteiten zond en dat in het kloosterarchief berust¹⁾, dacht ik aan een school, door de patriotten of de Franse overweldigers opgericht. Pater Lactantius Engelbregt, leraar aan het gymnasium te Megen, wist mij echter te zeggen, dat ongeveer 150 of meer jaren geleden een lid van zijn geslacht leerling van de Franse school was en tevens tot de broederschap behoorde, alsook dat een dergelijke school geruime tijd vóór de inval der Franssen reeds te Megen, Ravenstein en andere plaatsen van Brabant bestond. Ik ging dus aan het zoeken en vond inderdaad den bedoelden jongen als Ludovicus des Vallés onder 1786 in het register ingeschreven. En de literatuur over de Franse school leerde mij, dat zij reeds sedert de zestiende eeuw in ons land voorkwamen en de Megense in geen verband tot de Latijnse school bestond. Onwillekeurig zal zij voor enige leerlingen wel de overgang naar dit college geweest zijn, wat wij gemakkelijk zouden kunnen aantonen, indien wij de vier registers konden raadplegen, waarin de naamlijsten van de studenten der Latijnse school sedert 1645 zijn ingevuld²⁾. Doch meer over de Megense Franse school in een afzonderlijk artikel.

Keren wij terug tot de broederschap. Ongetwijfeld zullen onder de vele honderdtallen leden verscheidene leerlingen

¹⁾ Inventaris, no. 149.

²⁾ Zie **Donatus van Adrichem O.F.M.**, Inventaris van het Oud-Achrief der Latijnsche Scholen te Megen (1645—1877), no. 50 (Neerlandia Seraphica, 1933, blz. 37).

van de Latijnse school voorkomen, wat wij, als gezegd, niet kunnen nagaan. Slechts een enkele maal lezen wij de titel studiosus of syntaxarius achter de naam van een ingeschrevene, in welke gevallen wij zeker met een leerling van het college te maken hebben. Zo vonden wij b.v. onder 1751 een Petrus Biedijckx, onder 1781 een Carolus Lammers, onder 1811 een Reinerus Coops uit Groningen en een Jacobus Joannes van den Burgh uit Amsterdam. Joannes Stöppel, die in 1783 tot de broederschap toetrad, zal wellicht de latere Franciscaan van deze naam zijn, die als jong pater ook te Megen woonde, er in 1806 de boezemvriend van J. G. le Sage ten Broek werd en 11 October 1818 als missionaris op Curaçao overleed¹⁾.

Op 19 April 1794 (Paaszaterdag) had pastoor Van Haaff het geluk aan een Joods echtpaar, Elias en Sara Davids, en hun drie jeugdige kinderen het H. Doopsel toe te dienen. De man kreeg daarbij de christelijke naam Marcus, de vrouw Maria. De achtste Juni van hetzelfde jaar (Pinksteren) deden beiden hun eerste H. Communie en traden zij tot de broederschap toe. Of de Osse Jodin, die 21 Juni 1807 te Megen gedoopt werd en toen genoemd werd Rosa Maria Daniels, eveneens tot de broederschap toetrad, blijkt niet. Wel is als zodanig ingeschreven zekere Franciscus de Vroegen, die op Zondag Quinquagesima (12 Februari) 1809 het Protestantisme afzwoer en voor de eerste maal tot de H. Tafel naderde.

Op Sacramentsdag 1811 hield de pastoor de openbare processie door het stadje, wat hij aldus beschrijft:

Ego infrascriptus parochus Civitatis Megensis testor, quod in festo Sanctissimi Corporis anno millesimo octingentesimo undecimo mensis Junii die decima tertia celebraverim processionem solemnissimam, quodque ego hoc fecerim sola auctoritate mea sine speciali permissu superiorum meorum, sive politicorum neque ecclesiasticorum, ut verum fatear, plerique virorum tum Pastores, cum municipales conatibus meis sub

¹⁾ *Franciscaansch Leven*, 1941, blz. 15 en 17 v.

initium processionem istam meditantibus mihi resistere voluerunt ¹⁾. Ad rejectis ac refutatis illorum argumentis, quae contra processiones objiciebantur, in sensu meo abundavi, timoremque nimium, quem et sibi ipsis et mihi inspiraverunt, abjeci omnesque difficultates superavi per virtutem Domini Jesu Christi, qui vicit mundum et qui triumphat in nobis.

Verder beschrijft de pastoor zeer uitvoerig de indeling en het verloop der processie. Opmerkelijk is het echter, dat de leden van de Rozenkransbroederschap niet als groep meegingen, wat de leden van de S. Anna-broederschap, de leerlingen van de Franse school en de studenten van het college wél deden. Enige opmerkingen plaatste hij bovendien in zijn verslag als deze:

Wijl de processie schitterend was geslaagd, statim Decanum nostrum Rdm Dominum Borret, pastorem in Reek, feci certiore, ut sciret processionem S. Donati tuto sine ullo timore posse restitui. Sciant ergo successores mei pastores Megani processiones in parochia mea per tredecim annos cessasse. Primum enim edictum Directorii Executivi Reipublicae, quod in hoc districtu Regionis Ravensteniensis et Megensis, vulgo Canton de Ravenstein, aliquando prodiit, publicatum fuit festo Trinitatis anno 1798 sicque prima cessatio processionum praecise accidit in hoc festo solemnissimo Sanctissimi Corporis, et illa ipsissima die processio ista splendissime restituta est.

De processie is tot heden blijven bestaan, maar ook de broederschap van de Rozenkrans. Hoewel er in April 1836 en in de voorafgaande jaren nog leden waren ingeschreven, heet de broederschap bij gelegenheid van het tweede eeuwfeest toch hernieuwd, wat aldus met grote letters is aangetekend:

RENOVATIO CONFRATERNITATIS SANCTISSIMI ROSARII.

In memoriam anni ducentesimi in Parochia Megana renovata fuit Confraternitas SSmi Rosarii: idque factum est in

¹⁾ Stukken over de openbare processies te Megen in het kloosterarchief. Inventaris, no. 148.

patrocinio B.M.V. incidente in diem decimam tertiam mensis Novembris 1836, unde tum nova et antiqua nomina adscripta fuerunt.

Rdus Dominus G. van Haaff, Pastor Meganus.
 Rdus Dominus Ant. Lud. Josephus van Blockland, Sacellanus Megensis.
 Rdus Pater Theodorus Brants, Gymnasii Praefectus et Confessarius Monialium.
 Rdus Dominicus van der Doelen, Sacerdos.

Na deze priesters volgen 51 namen van leden, die blijkbaar tot de lekenstand behoren. En wederom treden, behalve de kinderen, die de eerste H. Communie doen, ieder jaar enige personen toe, zij het lang niet in zo'n groot aantal als onder de pastoors der achttiende eeuw, totdat wij deze mededeling als laatste krijgen:

In het jaar 1844 is het Broederschap van den Allerh. Rozenkrans opnieuw in onze Kerk opgericht door den Bisschop Johannes Zwijsen, en daarbij een nieuw Register aangelegd.

In het jaar 1872 is met de andere hier bestaande broederschappen ook dit door den Aartsbisschop Bisschop J. Zwijsen naar de nieuw gebouwde Parochiekerk overgebracht.

H. M. VAN KILSDONK,
 Pastoor van Megen.

Sedert de stichting in 1636 zijn, behalve reeds genoemde nog verscheidende geestelijke personen als lid ingeschreven. Ziehier eerst de priesters:

Theodorus Bydicx, pastoor te Bokhoven, door Schutjes Bedix genoemd, en Antonius Heyligers, „sacellanus” in Gemert, op 2 Februari 1656¹⁾.

Joannes Baptista Lamberti (2 Maart 1661). Een andere hand voegde hieraan toe: Sacellanus et...

Jacobus Mercelli (8 Juli 1661).

Onder 15 Augustus 1661 is zeer onduidelijk geschreven:

¹⁾ Zie SCHUTJES, III, blz. 207, 307 en 694.

Wilhelmus Leonardi den 24 Junius 1676 possessie genomen als pastoor van Megen in plaets van B. Elkens zal. Den Almachtigen wil sijn E. Werde geven heijl out salicheijt.

Lambertus Oelcken(?), pastoor te Appeltern (30 Januari 1673¹⁾).

F. Gerardus Dhamen, deservitor altaris B.M.V. Megensis (14 Januari 1703)²⁾.

Melchior Dhamen, sacellanus Meganus sive vicarius Meganus (8 Juli 1703).

Henricus van Hegelsom (1722).

Caspar van Hegelsom (1722).

Joannes Arnoldus Recopé, deservitor Beneficii B.M.V. in Megen (1723).

Joannes Franciscus Spijrinx (1730).

Leonardus Steijvers, sacerdos (1735).

Guillielmus Stevens, sacerdos (1735).

Nicolaus Claes, (sacerdos (1732)³⁾).

Joannes Lemmers (1738).

Severinus a S. Elisabeth (1744). — Deze zal tot een kloosterorde behoren.

30 April 1721 vestigden de uit Boxtel verjaagde Clarissen zich in het vrije stadje Megen. Het was sinds dien voor deze besloten zusters, hoe vurige vereersters van Maria zij ook waren⁴⁾, volstrekt geen algemene regel, dat zij tot de Rozenkransbroederschap toetraden. Met name worden slechts de volgende leden als Clarissen van het Megense klooster in het register genoemd: Agnes Rinsma (1757), Elisabeth van Yck (1759. Lees: Eijck), Isabella Buijs (1780), Catharina van Hoofd (1832) en Maria Brouwer (1832), die blijkens het necrologium⁵⁾ gestorven zijn resp. December 1757, 6 Juli 1811, 20 Januari 1811, Januari 1838 en Maart 1874. Door

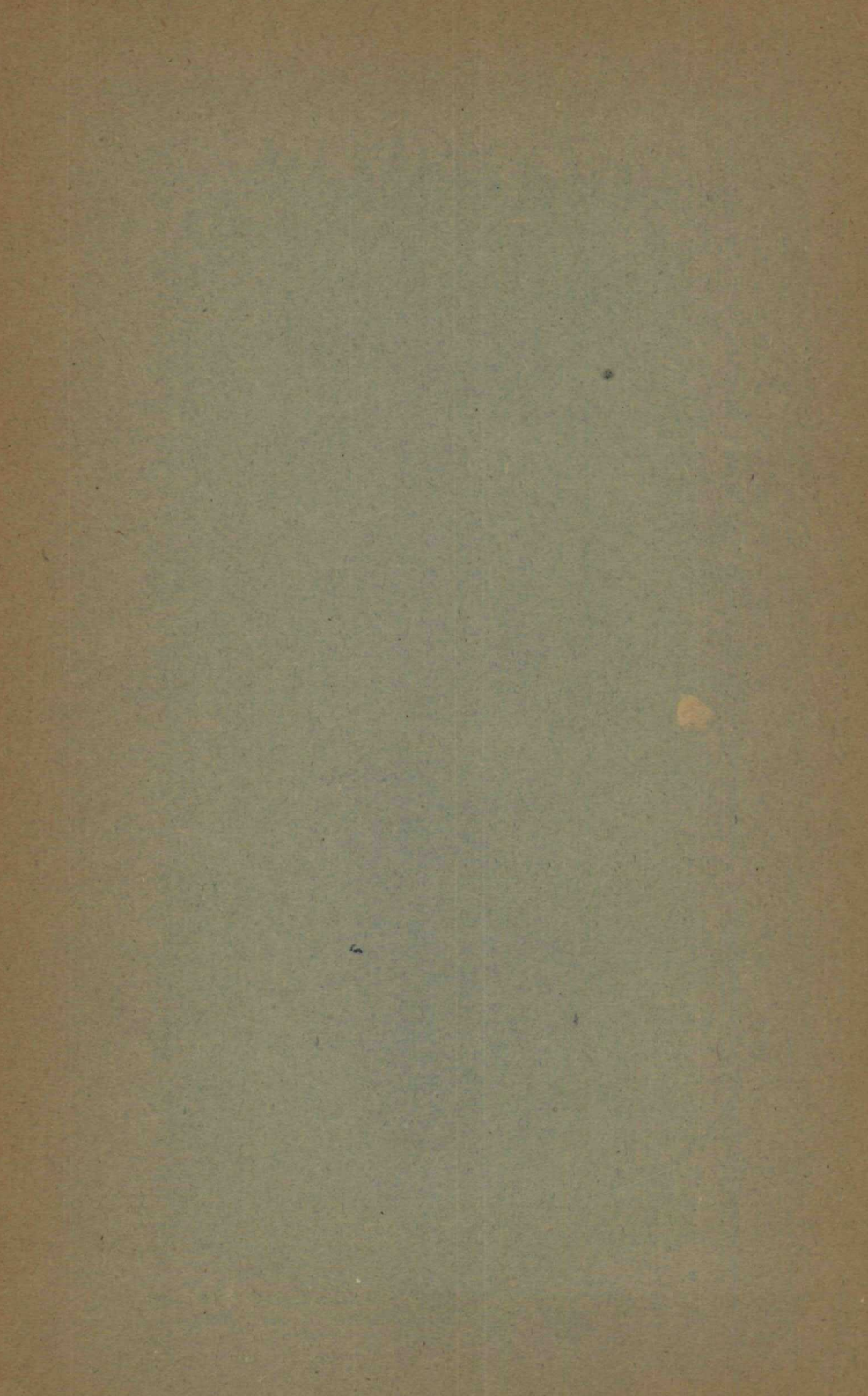
¹⁾ Deze Appelternse pastoor niet bij SCHUTJES.

²⁾ Deze en de volgende priester niet bij SCHUTJES.

³⁾ Mogelijk is hij dezelfde als pater Laurentius Claes O.F.M., die volgens het Megens necrologium 16 October 1759 te Wijchen overleed.

⁴⁾ Zie o.a. **Kronenburg**, a.w., dl. VIII, blz. 244 v.

⁵⁾ Uitgegeven in **Taxandria**, 1934 en 1935.



BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

A. FRENKEN
DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XX

AFLEVERING 2

JULI 1950

INHOUD:

- De Franse school te Megen, door P. David de
Kok O. F. M. blz. 114
- Van Alphen en de Rijksbezoldiging der Geestelijk-
heid, door A. M. Frenken, pr. blz. 118

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f. 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

vergelijking van register en necrologium kan ik er echter nog enige dochters van S. Clara aan toevoegen. Tussen haakjes geef ik de overlijdensdatum. In 1740 werden dan deze zusters ingeschreven: Maria Magdalena de Haes (14 Aug. 1799), Aldegondis Weerts (5 Dec. 1799. Zij is 50 jaar vicares geweest), Clara van Ennette (November 1774), Maria Elisabeth Beens (16 Febr. 1780), Maria Victoria Boeracker (8 Juli 1789) en Rosa Schoute(n) (10 December 1783). In 1758 volgde Constantia de Backer (27 April 1792), in 1767 Christina Kaats, die 28 jaar abdis is geweest, de suppressie van haar klooster in 1812 heeft meegemaakt en ten gevolge daarvan 27 November van dit jaar te Oss overleed, en ten slotte in 1788 Rosa van den Coolwijk (Aug. 1802).

De overige vrouwelijke kloosterlingen, die lid van de broederschap waren, zullen wel merendeels tot het klooster der Harense Franciscanessen behoord hebben. Het zijn Geertruije van Giels (15 Jan. 1695), Elisabeth van Haren (1709), Joanna van Hegelsom (1722); in 1730: Caecila Hoffmans, Helena de Zeeuw, Anna Catharina Hendriks en Catharina Thevis; in 1736: Maria van Oort en Maria Marcelis; in 1738: Maria Elisabeth Aerts, Catharina van de Pas en Lucia van der Wielen; in 1740: Petronella de Haes; in 1743: Joanna Mulders en Antonia Versteegen; in 1748: Anna Catharina van Langstraaten en Catharina van Opstal; in 1753 Johanna Busia en in 1788 een zuster Elisabeth.

Ziedaar enige gegevens over een Brabantse broederschap, die tijdperken van grote bloei gekend heeft.

De Franse School te Megen

door

P. DAVID DE KOK O.F.M.

In het artikel over de broederschap van de H. Rozenkrans te Megen gewaagde ik van de Franse school aldaar. Sinds dien kreeg ik inzage van het getuigschrift, dat in 1786 aan de leerling Ludovicus Gravelle des Vallées — aldus zijn volledige naam — werd uitgereikt en nog steeds bij zijn nakomelingen berust. De toenmalige pastoor van Megen, J. G. Biedijckx, heeft de verklaring eigenhandig geschreven en van zijn zegel voorzien. Zij luidt als volgt:

Allen ende yder dese leesende saligheydt in den Heer.

Den ondergesc. declareert mits dese, dat den Jongeling Ludovicus Gravelle des Vallées, tot Amsterdam gebooren, wettigen zoon van d' Hr. Ludovicus Gravelle des Vallées ende Juffr. Maria Peäl, Eghtenlieden, thans 13 jaaren oudt, hebbende met veel iver de Christelijcke leeringe, soo in de fransche school door den seer beroemden Heer Johan Reimeringer, franschen meester, als door den Eerw. Heer Pastor tot Megen voorgehouden, bijgewoont ende alsoo in d' H. geloofspointen zeer wel g'instrueert zijnde, naar zijne gedane Sacramenteele Biechte op den 15de dagh van de maand Augusti 1786 in de parochiale Kercke tot Megen tot groote stigtige van veele tegenwoordigen Parochianen met groote Devotie zijne Heylige Eerste Communie heeft gehouden.

Item declareert den ondergesc., dat voors^e Jongeling Ludovicus ten tijden, op welcke hij tot Megen heeft gewoont ende de fransche school onder de seer loffelijcke Discipelen van

den voorn. Heer franschen Meester met veel oplettendheydt heeft gefrequentteert, zijnzelve zeer eerlijck, deugsam ende vlijtigh tot de Gods-Diensten heeft gedragen, waarom hij ook verdient van zijne teer beminden ouders hoogst bemindt, ende van allen ende eenyder seer g'acht ende g'eert te worden.

Datum Megen den 20ste dagh Augusti 1786,

J. G. Biedijckx, Roomsch-Priester
ende Pastor tot Megen.

Zegel in lak.

Uit dit getuigschrift blijkt wel het een en ander. De school was geen inrichting van de Megense Franciscanen, nog minder van de Franciscanessen te Haren, maar wel een particuliere onderneming, hetzij van de pastoor, hetzij van een leek. Dit laatste achten wij het meest waarschijnlijk, al gaf de pastoor er ook godsdienstonderricht. In archiefstukken van het Megense klooster wordt zij slechts éénmaal in het voorbijgaan en in stukken van het gymnasium totaal niet genoemd. Ook bij Schutjes vinden wij geen woord over haar.

Sedert de zestiende en vooral in de achttiende eeuw heeft ons land vele Franse scholen gekend. Het waren eenvoudig scholen van lager onderwijs, waarin de kinderen, behalve de Nederlandse taal, lezen, schrijven en rekenen, ook de Franse taal leerden. Was het Latijn oudtijds en in de middeleeuwen de taal der beschaafden en ontwikkelden, sedert de zestiende eeuw werd het Frans dit meer en meer¹⁾. Diplomaten gebruikten de Franse taal, kranten en tijdschriften verschenen er in, handelslui correspondeerden in het Frans, al richtten zij zich ook tot leveranciers of afnemers in Azie, Afrika en Amerika. „Dans les ports les plus visités l'usage en est si fréquent que le français est pris pour la langue nationale”, verklaarde een Franeker hoogleraar in 1756²⁾. Vandaar dat zeer vele burgers, die het enigszins konden doen, hun kinderen naar een Franse school zonden. Dr. Riemens, die

¹⁾ Zie K. J. Riemens, *Esquisse Historique de l'Enseignement du Français en Hollande du XVIe au XIXe Siecle*, Leyde 1919. Over de Franse scholen in 's-Hertogenbosch handelt Dr. M. de Haas, *Bossche Scholen van 1629 tot 1795*, blz. 191 vv.

²⁾ Bij Riemens, a.w., blz. 157.

Brabant en Limburg tamelijk verwaarloost¹⁾, kent zulke scholen o.a. te Gouda, Rotterdam, Schiedam, Dordrecht, Geertruidenberg, Sprang (N.B.), Tiel, Brielle, Den Haag, Kuilenburg, Amsterdam, Delft, Voorburg, Leiden, Bodegraven, Vianen, Leerdam, Gorinchem, Haarlem, Alkmaar, Zaandam, Elburg, Barneveld, Zutphen, Deventer, Kampen, Leeuwarden, Groningen, Franeker, Zierikzee, Middelburg, Vlissingen, Arnemuiden, Veere, Domburg, Goes, Groede, Breda, Zalt-Bommel, Woudrichem en Sluisoord bij Maarsen²⁾. Die van Megen noemt hij echter niet.

Verscheidene dezer scholen waren internaten. Van zodanige aard zal ook de Megense geweest zijn, want in een verzoekschrift van Megense burgers aan de Franse autoriteiten³⁾ heet zij letterlijk een „pensionnat Français”. Dan woonden de leerlingen bij de hr. Reimeringer, de directeur en tevens enige onderwijzer, die de pastoor „zeer beroemd” heet. Vermoedelijk zal de pastoor wel wat overdrijven, — reden te meer voor ons om de betekenis der Megense school niet hoog aan te slaan. Trouwens is het bekend, dat de achttiende eeuw voor het schoolwezen de eeuw van verval was. De Utrechtse hoogleeraar Ijsbrand van Hamelsveld schreef toen zelfs: „Voornamelijk is het verval der scholen ten plattelande zeer zichtbaar”⁴⁾. Welnu, het stadje Megen behoorde zeker tot het platteland. Zijn Franse school, die zich eenvoudig bij het gebrekkig lager onderwijs dier dagen aansloot, mag men dus volstrekt niet gelijkstellen met de tegenwoordige H.B.S. driejarige cursus en de Mulo-school. Onze Ludovicus Gravelle des Vallées telde immers, evenals de meeste andere leerlingen, die in het register van de Rozenkransbroederschap voorkomen, pas dertien jaren, toen hij zijn eerste H. Communie deed en de school reeds verliet. De „zeer beroemde” onderwijzer Reimeringer is, meen ik, een

¹⁾ Vgl. De Haas, a.w., blz. XI.

²⁾ Riemens, blz. 158 vv. en 194 vv.

³⁾ Inventaris van het kloosterarchief, no. 149.

⁴⁾ Bij Janssen en Visser, *Van Plato tot Decroly*. Studieboek der Historische Pedagogiek, vierde druk, Purmerend 1941, blz. 210.

onbekende grootheid. Eén ding pleit echter voor de Megense school: zij was een katholieke instelling, terwijl de meeste andere Franse scholen door Gereformeerden geleid werden.

In bovengenoemd verzoekschrift wordt betoogd, dat het stadje niet kan bestaan „sans les Couvents et ce qui en depende comme le Collège Latin, le Pensionnat Français, la confluence des Etrangers etc.” Toch hadden o.i. de kloosters niets met de Franse school te maken. In het verzoekschrift wordt dan ook verder wel gewezen op de onmisbaarheid der Latijnse school, „ayant toujours été fort renommé et florissant”, maar geen woord aan „le Pensionnat Français” besteed. Wij herinneren er ook aan, dat de studenten van het gymnasium bij verschillende burgers in de kost waren.

Na 1815 schijnt de Franse school spoedig verlopen te zijn. In 1816 vinden wij onder de jongens, die te Megen hun eerste H. Communie deden, nog een Rotterdammer en een uit Druten, in 1817 tien, in 1818 twee, in 1819 vier, in 1820 geen, in 1821 één en in 1822 drie extranei (uit Lith, Macharen en Haren). En dan kunnen deze extranei nog leerlingen van de Latijnse school zijn!

Wijl ook in het archief van het klooster en, blijkens de inventaris, in dat van het gymnasium geen stukken betreffende de Franse school liggen, menen wij te mogen besluiten, dat zij een onderneming was van een katholieke leek, die de steun en de medewerking van de pastoor genoot. Mogelijk is zij reeds omstreeks het midden der zeventiende eeuw opgericht, omdat wij sinds die tijd telkens mannelijke leden van de Rozenkransbroederschap aantreffen, die niet in de omstreken van Megen woonden, maar van Hoorn, Amsterdam en andere plaatsen uit het Noorden afkomstig waren.

Van Alphen en de Rijksbezoldiging der Geestelijkheid

door

A. M. FRENKEN, pr.

I.

De Competentiën der geestelijkheid in het Bossche Vicariaat.

Oudtijds vond de parochiegeestelijkheid een voorname bron van bestaan in een zeker gedeelte, dat haar toekwam uit de jaarlijkse opbrengsten der parochiale kerkelijke goederen, de z.g. portio congrua of canonica, ook wel canon of competentie geheten.

Die goederen bestonden hoofdzakelijk in de kerkelijke tienden. Wel moesten deze grotendeels dienen tot onderhoud der kerken, maar een klein gedeelte daarvan was aangewezen tot competentie der geestelijkheid, kosteren en schoolmeesteren dikwijls inbegrepen.

Toen de kerkelijke goederen in het Bossche bisdom door de Staten-Generaal ten jare 1648 werden aangeslagen (in enkele delen van het bisdom was dit reeds vroeger geschied), werd daarmede tegelijkertijd de overgrote meerderheid dier competentieën voor altijd vernietigd. In sommige parochiën echter bleven ze voortbestaan, hoewel veelal in verkleinde portie. Ter verklaring hiervan dient, dat die kerkelijke goederen, welke aan buitenlandse abdijen, kloosters of andere geestelijke corpora behoorden, krachtens artikel 43 van het vredetractaat van Munster, kort na hun aanslag in 1648,

wederom aan hun rechtmatige eigenaren werden teruggegeven, nochtans onder de verplichting, dat deze de plaatselijke kerkgebouwen, toen in handen der Protestanten, zouden blijven onderhouden en ook zouden voorzien in het onderhoud der plaatselijke Hervormde predikanten en schoolmeesters, die naar de intentie der Staten-Generaal de Katholieke parochiepriesters en schoolmeesters vervangen hadden. Toch bleven de meeste der bedoelde buitenlandse abdijen, kloosters of geestelijke corpora naar vermogen ook nog zorgen voor de competentien der dienstdoende geestelijkheid in sommige Brabantse parochiën, nl. daar, waar zij de kerkelijke tienden geheel of gedeeltelijk bezaten, en ook in de parochiën, welke door hun eigen religieuzen bediend werden, mits zij, zo niet ter plaatse zelf, althans elders in Brabant nog voldoende kerkelijke goederen hadden. Edoch na aftrek van hetgeen zij hadden uit te geven aan onderhoud van kerkgebouwen en predikanten- en schoolmeestertractementen, hielden die abdijen en kloosters soms weinig of niets uit hun tiendinkomsten over. Vandaar dat sommige dezer competentien na 1648 noodzakelijk verminderd moesten worden ¹⁾.

Wij laten de bovenbedoelde parochiën hier volgen met vermelding der competentien, zoals die door de geestelijkheid aldaar jaarlijks onafgebroken tot in het begin der 19e eeuw genoten werden, volgens lijsten, welke door de vicarius apostolicus Antonius van Alphen werden opgemaakt ²⁾.

In het dekenaat Orten :

Schijndel — competentie van de pastoor 500 gl. uit de tienden te Schijndel ³⁾ — competentie van de kapelaan 200 gl. uit diezelfde tienden.

¹⁾ En vandaar ook, dat enkele abdijen en geestelijke corpora in het geheel geen competentien meer betaalden, zoals de abdijen van Echternach en van St. Jacob te Luik, het kapittel van St. Lambertus te Luik, dat van Cortesseem bij Hasselt en de proostdij van Maaseik.

²⁾ Deze lijsten bevinden zich in *Coll. III, doss. III.*

³⁾ De Schijndelse tienden behoorden toe aan de theologische faculteit der Universiteit van Leuven.

Alem — competentie van de pastoor 62 $\frac{1}{2}$ gl. van de abdij van St. Truiden, benevens van diezelfde abdij „vrijen brand”, bestaande in uitgeleefde wilgen struiken.

Oisterwijk — pastoorscompetentie 300 gl. (vroeger 312 gl.) uit de tienden der abdij van St. Gertrudis te Leuven.

Helvoirt — pastoorscomp. 250 gl. en het vruchtgebruik van circa 15 lopensen bouw- en weiland ter waarde van 65 gl., alles van de abdij van St. Gertrudis te Leuven.

Udenhout — pastoorscomp. 300 gl. van de abdij van St. Gertrudis te Leuven.

Haaren — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 800 gl. met last van de kapelaan te onderhouden; nog 15 gl. 15 st. voor den arme; een smal of vlastiendeke à ongeveer 35 gl.; een wagen hooi ter waarde van 6 gl.; 4 mud rogge; 44 karren paardenmest — comp. van de kapelaan 10 gl. voor den arme.

Vucht, parochie van St. Lambertus — bediend door de Duitse orde — pastoorscomp. 100 gl. uit de tienden te Geldrop; 325 gl. uit de tienden te Vucht; 1 mud boekweit uit de tienden te Kromvoort; 1 zak boekweit uit de tienden te Vucht; de spurrietiende te Kromvoort en te Vucht; 4 vimmen dakstroo uit de tienden te Kromvoort en 2 vimmen uit de tienden te Vucht ¹⁾); samen ongeveer 500 gl.

In het dekenaat Geertruidenberg;

Drunen — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp., belast met 20 H. Missen, 330 gl. uit de goederen en tienden der genoemde abdij — comp. van de kapelaan 50 gl.

Waalwijk — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 245 gl. uit de tienden te Alphen, Baarle en Chaam.

Nieuwkuik — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 245 gl.

In het dekenaat Hilvarenbeek:

Tilburg, parochie Het Heike — bediend door de abdij

¹⁾ Deze naturalia werden jaarlijks betaald door de tiendpachters.

Tongerlo — pastoorscomp. 620 gl. van wege de abdij — comp. van ieder der twee kapelanen 90 gl. van wege de abdij.

Parochie Het Goirke — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 620 gl., waarvan hij 20 gl. aan de armen moet geven — comp. van de eerste en tweede kapelaan ieder 90 gl., waarvan elk hunner 10 gl. voor de armen moet besteden — comp. van de derde kapelaan 200 gl., waarvan 10 gl. voor de armen.

Reusel — bediend door de abdij Postel — op titel van gedeeltelijke competentie genoot de pastoor in het laatst der 19e eeuw van de abdij Postel jaarlijks 2 roeden klotturf en 1 vet varken van 200 pond ¹⁾).

Hooge Mierde — bediend door de abdij Averbode — pastoorscomp. 275 gl. uit de tienden der abdij; het z.g. Wilderstiendeke, jaarlijks verpacht voor 36 à 50 gl.; van de oude, nieuwe en kleine Averbodese hoeven, de Koningshoeven geheten, 30 pond boter, 6 vat rogge, 6 vat boekweit, 6 vat haver, het nodige dakstroo en „vrijen brand” ²⁾).

Lage Mierde — bediend door de abdij Postel — pastoorscomp. 134 gl. uit de tienden ³⁾).

Diessen — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 458 gl.

Hapert en Hoogeloon — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 430 gl. — comp. van de kapelaan 50 gl.

Moergestel — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 336 gl, 15 st. uit de tienden der abdij.

Duizel — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 330 gl.

Oostelbeers — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 330 gl.

¹⁾ Omstreeks 1800 betaalde de abdij uit haar tienden te Helmond aan de pastoor van Reusel voor competentie jaarlijks 31 gl. en tot onderhoud der pastorie aldaar 30 gl., zie *B.B.* X 90, 91. De naturalia, welke de pastoor voor competentie ontving, werden bij Besluit van 2 Mei 1800 door het domein gecommuteerd in 65 gl. jaarlijks.

²⁾ Voor al deze naturalia ontving de pastoor sinds 1818 jaarlijks 150 gl.

³⁾ Omstreeks 1800 betaalde Postel uit de tienden te Helmond aan de pastoor van Lage Mierde voor competentie jaarlijks 100 gl.; *B.B.* X 90.

Enschot — bediend door de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 330 gl. met de smalle of vlastiende, bedragende circa 30 gl.

In het dekenaat Helmond:

Gemert — tot 1799 bediend door de Duitse Orde — pastoorscomp. 300 gl. en 60 vat rogge, alles uit de tienden ¹⁾).

Mierlo — bediend de abdij Tongerlo — pastoorscomp. 330 gl. uit de tienden dier abdij,

Lierop — bediend door de abdij Postel — pastoorscomp. 50 gl. van genoemde abdij ²⁾).

Helmond — bediend door de abdij Postel — pastoorscomp. 150 gl. uit de tienden te Helmond — comp. van de kapelaan 40 gl. uit diezelfde tienden ³⁾).

Budel — pastoorscomp. 32 Luikse rijksdaalders uit de tienden van het Lieve-Vrouw-kapittel te Aken ⁴⁾).

Lieshout — bediend door de abdij van Postel — pastoorscomp. de smalle tienden te Lieshout, jaarlijks opbrengend ongeveer 200 gl.

In het dekenaat Eindhoven:

Oerle — bediend door de abdij Postel — pastoorscomp. 34 gl.

Veldhoven — bediend door de abdij Postel — pastoorscomp. 34 gl.

¹⁾ Op een der lijsten schreef v. Alphen in margine deze aantekening: „De inkomsten der pastorij (van Gemert) zijn opgegeven den 30 Nov. 1809 als volgt: De pastorij, onlangs afgebrand, belast met f 1600. De inkomsten der pastorij, zo wegens competentie uyt de tiendens, als van huyshuren, van landerijen, pachten en renten onder zekere lasten de pastorij aangekomen, bedraegen te saemen f 781, 9 (st.), 12 (penn.); nog 205 vaeten rog, eenen kop, een en een derde kan. De jaarlijkse lasten f 440, 1 (st.), 13 (penn.). De pastoor is belast met het onderhoud van twee capellanen.”

²⁾ De abdij betaalde die 50 gl. jaarlijks uit haar rijke tienden te Helmond; B.B. X 90.

³⁾ Koning Lodewijk bracht de pastoorscompetentie in 1809 op 600 gl. en die van de kapelaan op 100 gl. uit erkentelijkheid opzichtsens de pastoor, die bij gelegenheid van 's konings bezoek aan Helmond op 16 April van dat jaar het H. Misoffer voor Z.M. had opgedragen, zie bijlage I.

⁴⁾ Volgens besluit van het gouvernement van 14 Nov. 1799 zouden deze 32 rijksdaalders voortaan betaald worden met 73 gl. 3 st.

Geldrop — bediend door de Duitse Orde — pastoorscomp. 300 gl. uit de tienden te Geldrop en Zesgehuchten, benevens de inkomsten van „den pastoreelen register.”

Nadat de kloosters en geestelijke corpora in België in het laatste quinquennium der 18e eeuw door de Franse republiken gesupprimeerd waren, werden al hun goederen hier in Brabant en derhalve ook de tienden en andere kerkelijke goederen, waaruit bovenvermelde competentien betaald werden, als bona vacantia door de regering der Bataafse republiek in bezit genomen en gesteld onder het beheer van een z.g. Commissie van superintendie en sequestratie te Breda en vervolgens in 1800 (na de bekende transactie tussen de regering der Bataafse republiek en het toenmalig Frans bestuur d.d. 5 Jan. 1800) onder het beheer van een Commissie van Administratie, die eveneens haar zetel had te Breda.

De vicarius apostolicus Antonius van Alphen deed alle moeite om de aldus ingepalmde goederen te doen bestemmen tot onderhoud der katholieke kerkgebouwen en pastoriën en tot onderstand der katholieke geestelijkheid¹⁾, doch hij slaagde slechts in zoverre, dat men alleen maar de competentien wilde voldoen, zoals die door de gesupprimeerde kloosters en corpora voordien betaald waren²⁾.

¹⁾ Vele priesters hadden in die tijd slechts een sober bestaan. Een der redenen, waarom Van Alphen het afkeurde, dat de vreemde priesters, die in die tijd uit Frankrijk en België naar hier waren gevlucht, hier publieke diensten deden, was deze, dat zijn eigen priesters daarvan aanmerkelijk finantieel nadeel leden in hun toch reeds medioker bestaan, daar de gelovigen uit medelijden hun misintenties grotendeels aan die emigranten gaven. (Een andere reden was, omdat dan onder die diensten geen preek of instructie gehouden werd); *Coll. I, doss. 8.*

²⁾ Aan de administrateurs der gesequesteerde goederen was eerst gelast, om ook geen competentien uit te betalen, hoewel dit bij de sequestratie was toegezegd. Van Alphen achtte het daarom in het begin van 1800 nodig, dat alle belanghebbende R.K. gemeenten (kerkbesturen) gezamenlijk een adres zouden richten aan het Wetgevend Lichaam en ter bevordering der zaak te 's-Hage een agent zouden aanstellen. Spoedig daarop werden de competentien weer betaalbaar gesteld.

II.

Over de Competentiën en Toelagen in de jaren 1804—1813.

Toen de representanten van Bataafs Babrant in 1804 bovenbedoelde goederen voor vijf jaren in ammodiätie ontvangen hadden — onder uitbetaling van bepaalde sommen aan het gouvernement tot onderhoud van de Hervormde godsdienst — bestemden zij uit de opbrengsten dier goederen voor eenzelfde vijftal jaren een jaarlijks bedrag van ongeveer 30000 à 32000 gl. tot onderhoud van de Katholieke godsdienst en zijn bedienaren in het departement Brabant en stelden dat bedrag jaarlijks ter beschikking van Mgr. J. B. Rob. van Velde de Melroy, gewezen bisschop van Roermond, en van de apostolische vicarissen van 's Bosch en Breda, Ant. van Alphen en Adrianus van Dongen. Daar de meeste Brabantse parochies tot het vicariaat van 's Bosch behoorden, ontving Van Alphen het grootste deel dier jaarlijkse uitkering, t.w. een som van 15000 gl. ¹⁾. Niet alleen kon hij nu de competentieën uitbetalen en zo nodig zelfs wat verhogen, maar daarenboven ook nog voorzien in de grootste behoeften van sommige andere priesters van zijn vicariaat. Die jaarlijks inkomende 15000 gl. stelde hij onder het beheer van J. Hoogaerts, deken en plebaan te 's Bosch, die door de verschillende dekens de uitbetalingen liet doen en telken jare nog een flink bedrag overhield. Aan dit jaarlijks overschot is de oorsprong te danken van het z.g. pastoorfonds ²⁾.

De hierboven omschreven regeling bleef voortbestaan tot het

¹⁾ Mgr. de Velde de M., die van zijn vroeger bisdom slechts de districten Cuyk, Nijmegen en Maas-Waal had overgehouden, waarvan alleen dat van Cuyk tot Brabant behoorde, ontving jaarlijks 5000 gl.

²⁾ Zie *B.B.* XIX 161, waar wij naast het pastoorfonds ook het z.g. vicariaatsfonds en het fonds voor het seminarie vermeld hebben. Behalve een competentie van 500 gl., welke aan Van Alphen als pastoor van Schijndel toekwam, genoot hij als vicaris 1500 gl. uit het vicariaatsfonds. De drie toenmalige seminarieprofessoren, M. Burgers, A. v. Gils en G. Moser, genoten ieder jaarlijks 400 gl., welke v. Alphen hun waarschijnlijk uit het fonds voor het seminarie had toegekend.

jaar 1810, al ontbrak het van regeringswege niet aan pogingen om daarin verandering te brengen.

Vooreerst had men bezwaar tegen het woord *competentiën*, dat immers een rechtstitel veronderstelt. De commissie van Administratie te Breda begon daarom in 1805 in de betalingsmandaten van *gratificatiën* in plaats van *competentiën* te spreken. De geestelijkheid weigerde algemeen de aldus gewijzigde mandaten te ondertekenen, zodat ook geen uitbetalingen gedaan werden. Van Alphen zond deswege een memorie aan het gouvernement, dat ten laatste aan de commissie een wenk gaf, om hem tot een vriendelijke conferentie uit te nodigen. De commissie erkende op die conferentie de billijkheid van Van Alphen's reclames en kwam met hem overeen, dat voortaan zou gesproken worden van *competentiën of tractementen*. Niettemin bleven de betalingen in het daarop volgende jaar nog als *gratificatiën* op de mandaten gekwalificeerd.

In het begin van 1806 was het gouvernement voornemens om alle dienstdoende priesters in Brabant, of zij *competentiën* genoten of niet, meer gelijkmatig verdeelde toelagen te verstrekken onder voorwaarde, dat het gouvernement dan ook recht zou hebben op hun aanstelling. Een zekere Hanegraaf te 's Bosch werd belast om te bewerken, dat de hoofden der R.K. geestelijkheid in Brabant zich met een verzoekschrift tot het gouvernement zouden wenden om dergelijke toelagen te bekomen. Hij liet zulks aan Van Alphen suggereren door J. van Beverwijk, secretaris te Schijndel, waar Van Alphen pastoor was. Terstond zag de vicaris in deze poging een gevaar voor de kerkelijke onafhankelijkheid. In overleg met Mgr. van Velde de Melroy, die toen te Grave verbleef, en A. van Dongen te Breda gaf hij ten antwoord, dat zij voorzichtigheidshalve op de zaak niet wensten in te gaan „om ons niet te compromitteren met diegenen, welke onmiddellijk over ons gesteld zijn.”¹⁾

¹⁾ Coll. IV.

Dat streven van het toenmalig gouvernement om door middel der geldelijke toelagen meer invloed te krijgen op het kerkelijk bestuur, zou onder de daarop volgende regeringen nog vele jaren lang blijven voortduren. Al kort na de troonbestijging van Koning Lodewijk moet een nieuwe poging ondernomen zijn. Op een ons onbekend schrijven van Van Alphen aan Mgr. van Velde de M. te Grave gaf deze immers 5 Nov. 1806 ten antwoord, dat hij bereid was met Van Alphen en Van Dongen een memorie in te dienen in zake de competentien „tot maintenue der libere collatie onser pastorijen ¹⁾”. Van Dongen was er toen echter voor om eerst af te wachten, of zij bij de aanstelling van pastoors inderdaad moeilijkheden ondervinden zouden en zo ja, zou het dan niet beter zijn, zo vroeg hij, dat niet wij, maar de R.K. gemeenten zich met een adres tot de Koning wenden? In ieder geval — schreef hij 20 December aan Van Alphen — moeten wij vrij blijven in de aanstelling der pastoors ²⁾.

Kort daarop, 26 Febr. 1807, verscheen het bekend besluit van Koning Lodewijk, inhoudende, dat bij vacatures van pastoraten en kapelaniën in Brabant, welker titularissen gratificatiën of competentien van het Rijk ontvangen, een lijst van drie geschikte personen aan de Minister van Binnenlandse Zaken moet voorgelegd worden „met bijvoeging der redenen van aanspraak, welke ieder dier personen op eene opengevallen plaats heeft” en dat de Koning daaruit dan een keuze zal doen. Mgr. van Velde de M., die als aalmoezenier des Konings destijds in Den Haag verbleef, diende 9 Maart (1807) bij Z.M. een rekest in, om hem het

¹⁾ Origineel in *Coll. III, doss. II*. Blijkbaar wilde de koning zich zelf het recht toekennen, om pastoors te benoemen op plaatsen, waar tot aan de Franse revolutie het patronaatsrecht nog was blijven voortbestaan, want op een vraag van A. v. Dongen (zie *Tax.* jg. 49 p. 126 v.v.) antwoordde de Congregatie der Propaganda: „Litteras tuas de 26 Juni elapsi (1806) datas accepimus, quibus qua majori potuit festinatione satisfacere conati sumus; et quod attinet ad jus patronatus, de quo S. Congregationem consuluisti, res ad SSmum relata est, qui pensatis omnibus, tibi parendum necessitati et tollerandum in praesentiarum respondit, dummodo qui nominati fuerint, servatis de jure servandis, idonei reperti fuerint.” *Coll. III, doss. IV*.

²⁾ *Coll. III, doss. II* (origineel).

besluit te doen intrekken of althans opschorten tot zolang de nieuwe kerkelijke organisatie, welke de Koning voornemens was in te voeren, nog niet tot stand zou zijn gekomen. Hij brengt Z.M. daarin o.a. onder het oog, dat in de 22 parochiën van het district Cuyk, tellende 13486 Katholieken, geen enkele pastoor enig salaris (competentie) van het gouvernement geniet, terwijl er voor slechts 432 Protestanten 7 predikanten zijn, die méér dan 5040 gl. trekken¹⁾. Van de 5000 gl., welke hem sinds drie jaren door het Departement van Brabant jaarlijks ter beschikking worden gesteld, besteedt hij 3000 gl. tot onderstand van zijn armste pastoors, alsmede ten bate van enkele godvruchtige fundaties volgens de intentie der stichters, en 2000 gl. voor zijn eigen levensonderhoud. Ten slotte verzoekt hij:

„de laisser les Superieurs ecclesiastiques dans la paisible possession de nommer aux cures vacantes sans distinction, du moins jusqu' à ce que V.M. trouvera dans sa sagesse le moment propre d'établir un ordre de choses stable et uniforme par tout son royaume, et d'exaucer les suppliques de Catholiques, en leur donnant des évêques, si nécessaires pour la continuation du sacerdoce et de la religion Catholique, soit en faisant revivre 3 ou 4 évêchés, dont les titres existent, ou érigeant des nouveaux"²⁾.

Monseigneur drong er bij de twee Brabantse vicarissen op aan, dat ook zij hun bezwaren tegen het Koninklijk besluit zouden indienen. Van Alphen had zich intussen al in verbanding gesteld met zijn vriend en raadsman Antonius van Gils,

¹⁾ Volgens een statistiekje waren er in het land van Cuyk ten jare 1805 voor slechts 232 Protestanten, 5 predikanten met een gezamenlijk inkomen van f 4040.—, zie Bijlage II.

²⁾ *Coll. II en Coll. III, doss. II.* Blijkbaar kon Mgr. v. Velde de M. als aalmoezener het koninklijk paleis te 's-Hage vrij in- en uitgaan en was hij daar een graag geziene gast. Op Zaterdagavond 11 Maart begaf hij zich naar het Hof, om te horen, of zijn rekest op de koning al of niet een gunstige indruk had gemaakt. Gelijk zijn secretaris F. A. Consge op 12 Maart aan Van Alphen schreef, trof hij de koning niet ten paleize „en Monseigneur, na een uurtjen met de koningin met de kaart te hebben gespeeld, keerde om 10 uur terug; hij zal vanavond teruggaan om te zien Z.M. te spreken”. *Coll. III, doss. II.*

president van het seminarie Herlaer, en met de Bredase vicaris Van Dongen om over het Koninklijk besluit een vergadering te beleggen. Deze vergadering werd gehouden 10 Maart op de pastorie van het Heike te Tilburg, waar besloten werd, dat Van Alphen en Van Dongen een verzoekschrift, begeleid van een memorie, bij de Koning zouden inzenden, om het besluit te doen opschorten, totdat Z. M. in overeenstemming met de H. Stoel schikkingen zou getroffen hebben, welke hun geweten zouden gerust stellen¹⁾). Alvorens men zich echter tot de Koning zou wenden, zou Van Alphen wat meer klaarheid trachten te verkrijgen omtrent strekking en bedoeling van het Besluit van 26 Februari.

Hij richtte daarom op 19 Maart een brief aan W. Mollerus, de minister van Binnenlandse Zaken, van wiens kabinet bewust besluit was uitgegaan. Drie dagen later zond Mollerus hem een zeer vriendelijk antwoord²⁾). Het Koninklijk Besluit van 26 Februari moest door Van Alphen en andere vicarissen geenszins opgenomen worden „als eene verkorting in derzelve rechten en inbreuk op vorige Staatsbesluiten en aangenomen principes.” De ware bedoeling van het besluit — zoo schreef de minister verder —

„is vervat in de nevensgaande promemoria, welke ik UH^Eerw. confidentieel toezende, omdat, indien het daarin vervatte gegrond is, de gesustineerde bezwaaren daardoor moeten vervallen, terwijl, indien het tegendeel plaats had, het mij aangenaam zoude zijn dienaangaande geelucideerd te worden, als volkomen bereyd zijnde om, zooveel van mij

¹⁾ Vgl. Allard p. 122—124.

²⁾ Intussen had het besluit van 26 Februari al een begin van toepassing gevonden in de parochie Macharen. Arn. Ed. Borret, die als commissaris van de Bisschop van Luik sinds 1806 het kerkelijk bestuur uitoefende over het land van Megen en Ravenstein, diende bij minister Mollerus op 13 Maart 1807 voor het pastoraat van Macharen een voordracht in van drie candidaten, onder welke Theodorus Enters door de Koning werd uitgekozen. Tot grote verbazing van Van Alphen zag Borret geen „servitude” in het besluit van 26 Februari. De vicaris van Breda had reeds een aanschrijving van het gouvernement gekregen, om overeenkomstig het besluit van 26 Februari aan de minister een nominatie in te zenden ter vervulling der vacante pastoriën te Oudenbosch en Wouw; *Coll. III, doss. II.*

mogt dependeeren, tot opheffing van wettige en bewezen klagen mede te werken."

Bedoelde pro-memoria hield het volgende in:

Reeds sedert lang is bij het Ministerie van Financiën de kwestie geventileerd over de zaak der betaling van de competentien aan de pastoors en kapellaans in het departement Brabant en eene voordragt der commissie van Administratie te Breda, — na gehoudene besoesnes met de Heer van Alphen¹⁾ — aan den Minister van Financiën gedaan, deed dezelve zaak in den aanvang van 1806 met ernst ter hand nemen.

Men twijfelde namelijk, of het Land wel verplicht zoude wezen om deze competentien te blijven voldoen, immers voor zooverre de thans competentien genietende geestelijken, welke deze pastoryen en kapellanyen bekleeden, kwamen te overlijden. Men beweerde, dat deze betalingen meer moesten geacht worden te behooren tot derzelve *personen* als conventualen, dan wel tot derzelve *parochiën* en hieruit besloot men, dat dezelve, evenals de pensioenen van andere leden van gemortificeerde kloosters, met den dood der individus moesten ophouden.

Echter deed gezonde staatkunde en natuurlijke billijkheid besluiten, om deze competentien liever te beschouwen als tractementen van de geestelijken, de parochie bedienende, behoorende niet tot hunne personen, maar tot hunne gemeenten, en dus als een voortdurend bezwaar der goederen van de vernietigde gestichten, die aan den Lande vervallen zijn. Uit dit oogpunt beschouwd, bleef de Staat tot de voortdurende betaling verplicht.

Op dien grond dan ook wilde men de betaling verzekeren en vergewissen en ziedaar de *waare bedoeling en strekking* van het Koninklijk Besluit van 26 Februari l.l. nr. 66, immers voor zooveel den Minister van Binnenlandse Zaken gebleken is.

De bepalingen nopens de volgende aanstellingen der geestelijken, aan wien derwijze deze competentien, tractementen of gratificatiën betaald worden, waren een gevolg van dezelfde beschouwing en moesten dienen:

1^o. In de eerste plaats, om door deze voorwaarde de band van verplichting voor den Staat meer natuurlijk en

¹⁾ Die er op bleef aandringen, dat de competentien niet als *gratificatiën*, maar als *competentiën* zouden uitbetaald worden.

duurzaam te maken en te versterken, er bestond daardoor een nadere reden voor de betaling.

2^o. Ten anderen, om aan den Staat eenen invloed te geven, welken dezelve meende te kunnen vorderen, als hebbende qua successeur der vernietigde corporatiën deze betalingen op zich genomen. Deze corporatiën disponeerden te voren over de bedoelde pastoryen en kapellanyen; het Land zou welligt regt gehad hebben nu hetzelfde geheel en volkomen regt van presentatie of patronaatschap te vorderen; dan men begreep dit niet te moeten doen, maar wilde alleen zekeren invloed uitoeffenen door het regt van keus uit eene nominatie.

Bijgevolg nam de Staat *minder* regt na zich dan de vernietigde corporatiën bezaten, gaf men aan de vicarissen *meerder* magt in de aanstellingen dezer geestelijken dan te voren, want zij hadden *nu* het recht van nominatie niet alleen, maar ook tot bijvoeginge van consideratiën, die de keuse van den door hun bedoelden persoon vrijwel konden waarborgen.

Voort spreekt het van zelve, dat deze electie zoo min als eenige electie van de Burgerlijke magt tot kerkelijke functiën verhindert of uitsluit, dat die benoeming voorts *kerkelijk* moet voltooid worden, dat is volgens de instellingen en gebruiken der kerk, evenals bv. bij de Hervormden de predikanten, die eene collactie ontvangen, vervolgens kerkelijk beroepen en bevestigd worden, of als de Roomsche geestelijken in het Ravensteinsche enz.

Uit het geënarreerde blijkt derhalve, dat de hoofdbedoeling des Koninklijken Besluits is, de voortdurende betaling der competentiën te verzekeren. Derhalve zoo wegens de niet-betaling derzelfde klagen mogten zijn, moeten die geredresseerd worden.

En ten anderen, dat het oogmerk geenszins was, noch om op de rechten der Roomsche kerk, noch om op de regten, welke vóór de vernietiging der geestelijke corporatiën door de vicarissen bezeten werden, eenige inbreuk te maken. Bestaan er ten dien aanzien nog bezwaren, welke zijn dan dezelve? En vooral, zijn er wetten of staatsbesluiten, waarop men zich meent te kunnen beroepen, zooals uit den brief des Vicaris schijnt te moeten opgemaakt worden?

Nieuwe vergaderingen werden gehouden en ten laatste werd besloten, dat Van Alphen en A. van Gils mondeling

met Mollerus zouden gaan onderhandelen. De Bossche kape-
laan M. N. van Hooff, neef van de bekende Eindhovenaar
Johan van Hooff, destijds minister van Justitie, zou hen ver-
gezellen.

11—13 Mei (1807) waren zij in Den Haag. Daar hadden
zij een onderhoud met verschillende voorname persoonlijk-
heden, o.a. met genoemde minister van Justitie en diens secre-
taris, de Helmondenaar mr. Petrus Verhoysen. Beiden waren
van oordeel, dat het verzoekschrift en toelichtende memorie,
welke Van Alphen bij zich droeg, na enige wijzigingen onder-
gaan te hebben, zeer zeker bij de koning moesten ingediend
worden ¹⁾. Het voornaamste onderhoud hadden Van Alphen
en Van Gils evenwel met Mollerus.

De memorie, welke Van Alphen ook aan hem ter lezing
gaf, ging, wat de hoofdpunten betrof, over de oorsprong der
competentiën, het wezen en ontstaan van het patronaatsrecht
en over het verschil tusschen het kerkelijk en het laicaal
patronaat ²⁾. Daar zij vooral bedoeld was als een antwoord
op 's ministers promemoria, werden uit de vooropgezette be-
schouwingen telkens conclusies getrokken, welke de scheve
voorstellingen der promemoria omver wierpen ³⁾. Wel stemde

¹⁾ Een paar weken te voren had Van Alphen het advies van mr. P. Ver-
hoysen aangaande verzoekschrift en memorie reeds schriftelijk ingewonnen;
zie de brief van Verhoysen aan Van Alphen, d.d. 3 Mei 1807, in bij-
lage III.

²⁾ Straks publiceren wij de memorie, zoals ze later geheel werd omgewerkt,
om bij de koning ingediend te worden.

³⁾ Omdat de minister (in zijn pro-memoria) zich beriep op de benoeming
der Roomse geestelijken in het Ravensteinse, wees de memorie op „de
manifeste dispariteyt tussen ons geval en dat van het land van Ravenstein”,
wijl de Heren van dat land daar nog altijd in het bezit van het leken-
patronaat waren gebleven. De kerken en pastoriën aldaar — zo verklaart
de memorie nader — „existeren tans nog in haar geheel, zoals dezelve door
de Heeren gefundeert en gedoteert zijn; de Roomschen bezitten aldaar nog
gemelde kerken en pastoriën met alle derzelve goederen, zij jouisseren van
de fundatiën en dotatiën van de kerken en pastoriën en draagen geenen
last van den godsdienst. Vervolgens (= bijgevolg) existen daar nog alle
de titels, waarop het recht der Heeren van Ravenstein gegrond is.” Edoch
door de Publicatie van het gouvernement, d.d. 11 April 1800, en de daarop
volgende Resolutie van 26 April 1801 werden de kerken, ook in het land
van Ravenstein, „van alle servituut van patronaatschap” ontheven, „waar-
om dan ook den gewesenen Bisschop van Ruremonde (Mgr. v. Velde de Mel-

de minister bij het lezen der memorie niet op alle punten in en ontstond er tussen hem en zijn bezoekers een discussie over de vraag, of het patronaatsrecht, gelijk dit in tal van Brabantse parochies tot aan de jongste grote revolutie bestaan had, al dan niet aan de koning vervallen was, doch Zijn Excellentie zou zich niet langer verzetten, indien men hem zou bewijzen, dat het hier ging over het *kerkelijk* patronaat en dat bij vernietiging daarvan het recht tot benoeming der geestelijken uitsluitend aan den ordinarius toekwam ¹⁾.

Na zijn thuiskomst uit Den Haag besteedde Van Alphen veel zorg aan de omwerking van verzoekschrift en memorie. Hij ondernam dit werk zelf, maar pleegde daarbij overleg met zijn ambtgenoot A. van Dongen, die met hem beide stukken bij de koning zou indienen. Zijn voornaamste medehelpers bij de omwerking waren Mr. Henricus Oomen te Breda en president A. van Gils ²⁾. Vooral het omwerken der memorie had heel veel in, waarom men besloot, eerst het verzoekschrift in te zenden en later de memorie. De inzending van het verzoekschrift geschiedde omstreeks 8 Juni. Wijl er afschriften bestaan van twee verschillende verzoekschriften, is het moeilijk te zeggen, welk van beide werd ingezonden. Het kortste werd door Allard gepubliceerd ³⁾; hier volgt het langere model ⁴⁾.

roy), tans eersten aalmoesener van Zijne Koninklijke Majesteit, van gemelde Publicatie gebruik heeft gemaakt te St. Teunis in het land van Cuyk tegen de subalterne van het gouvernement, welke Hoogstdezelve in zijne vrije uitoefeninge van zijne Bisschoppelijke rechten wilde belemmeren." (Het voorgevallene in St. Anthonis betrof M. v. Elswijk, die in 1803 door Mgr. v. Velde de M. tot kapelaan aldaar werd aangesteld, zie Schutjes III 126).

¹⁾ Allard p. 124—126, 375, 376.

²⁾ Aan hen liet hij hoofdzakelijk de uiterlijke vorm der stukken over. Aan Oomen verzocht hij bijzonder de hem toegezonden concepten „volgens stijl der regtsgeleerden wel netjens te deduceren", terwijl Van Gils, behalve voor de vorm in het algemeen, ook zorgen moest voor een keurige omzetting in het Frans. In zijn *Ephem.* 10 Maart 1807 en volgende dagen gewaagt Van Gils passim van het verzoekschrift en de memorie.

³⁾ Allard p. 123, 124; het daar afgedrukt rekestje is ontleend aan *Corresp.* p. 11. Van Dongen verkoos liefst een korte en zachte supplek (supplica brevis ac mansueta), maar Van Alphen en Van Gils waren het daarin niet met hem eens.

⁴⁾ Copie in *Coll. III, doss. II.*

Sire!

Les Vicaires Apostoliques du diocèse de Bois-le-Duc et de la partie Hollandaise du ci-devant diocèse d'Anvers recourent avec la plus respectueuse confiance au pied du throne de Votre Majesté pour exprimer la profonde sensation, que leur a causée un extrait, qui leur a été communiqué, du verbal des actes près du Ministre de l'interieur de Sa Majesté, le Roi de Hollande, du 2 Mars 1807 No. 2, par lequel leur sont notifiés les trois premiers articles d'un extrait du Registre des decrets et resolutions de Votre Majesté en date du 26 Fevrier No. 66, pris d'après la proposition du Ministre des finances du 15 Novembre No. 15, concernant les gratifications ou competences à payer à des ecclesiastiques de la communion Catholique dans le Departement de Brabant.

La resolution de Votre Majesté nous affecte d'autant plus péniblement, que nous nous étions flattés, que les sujets Catholiques de Votre Majesté ne seroient point soumis à de nouveaux griefs dans la nomination de leurs pasteurs spirituels, griefs inconnus meme sous les constitutions précédentes de ce pays, quoique si peu favorables à leur communion, La publication du gouvernement en date du 11 Avril 1800 accordoit à chaque communion religieuse la libre nomination et institution de leurs fonctionnaires ecclesiastiques selon les regles etablies dans cette communion. Les Catholiques ne s'attendoient certainement pas de se voir privés, et eux seuls privés, de cette liberté à l'égard du petit nombre de leurs ecclesiastiques, qui jouissent sous le nom de gratification d'une modique competence, droit réel, qui leur compete, et charge réelle, inherente aux dîmes et autres biens ecclesiastiques.

Nous nous reposions dans cette idée avec d'autant plus de securité, Sire, que la constitution du Royaume promet la meme protection aux communions de tous les cultes et que dans les autres societés religieuses l'élection des fonctionnaires ecclesiastiques est laissée à la disposition de la communion respective, nommément à celle des Protestans, dits Reformés, qui jouit de faveurs pecuniaires si insignes de l'Etat et en meme tems de la liberté entiere de constituer leurs Ministres religieux.

L'embaras des circonstances, où nous place le decret susmentionné de Votre Majesté, augmente, quand nous considerons notre incompetence à l'effet de reconnaître, comme conforme au droit ecclesiastique, l'élection ou la presentation

à quelque cure ou vicairie, hors du cas de droit legitime de patronage, droit que Votre Majesté ne reclame pas dans le decret communiqué, et auquel les fonctions mentionnées de curés et vicaires ne sont pas actuellement soumises, droit enfin, que notre conscience nous defendroit de reconnoitre, s'il ne fut préalablement conferé par une auctorité ecclesiastique competente.

C'est avec confiance, Sire, que nous osons reclamer dans ce cas l'exemple de votre auguste frere, le Monarque Empereur des Francais et Roi d'Italie, qui ne s'est prevalu d'aucune presentation à aucune fonction ecclesiastique, si non d'après le droit, qui lui en a été reconnu par le souverain Pontife, chef de l'Eglise Catholique; encore les élections et collations des cures et vicairies de son empire sont restées aux Evêques respectifs, meme de celles, dont les honoraires sont fournis par le tresor de l'Etat.

Nous supplions très humblement Votre Majesté de vouloir etre persuadée, que ce n'est qu'à regret et pour obeir au cri de notre conscience, que nous portons nos doleances sous les yeux paternels de Votre Majesté, la priant avec instances pour le maintien et le progrès de notre sainte religion d'y jetter un regard favorable.

Et pour ne point trop importuner Votre Majesté dans ses augustes occupations, nous avons pris la respectueuse liberté de deduire ces motifs et autres, tendants à meme fin, dans un memoire, que nous avons cru de notre devoir de porter au pied du throne de Votre Majesté, pour implorer sa bonté paternelle sur ses fidèles sujets Catholiques de ce Departement et pour calmer la douleur et la consternation, que leur causera infailliblement le decret du 26 Fevrier No 66, s'il doit ressortir sa pleine exécution.

C'est donc avec la plus entiere et la plus humble confiance, que nous nous adressons à Votre Majesté, afin qu'il lui plaise d'altérer et de modifier tellement le decret du 26 Fevrier No 66, que le droit entier et libre nous soit maintenu de l'élection et institution des curés et vicaires, qui jouissent de quelque honoraire, et que les anciennes competences, payées de tout tems par les decimateurs, leur soient continuées. Quoi faisant etc.

Wegens het lang uitblijven der toegezegde memorie zond het Ministerie van Binnenlandse Zaken 12 Nov. 1807 aan

Van Alphen een schrijven ¹⁾, om deze ten spoedigste in te zenden „ten einde de afdoening van zaken daardoor bespoedigd worde.” Daar de memorie toen in Breda was, haastte Van Alphen zich het ontvangen schrijven aan Van Dongen mede te delen. „Ik geraak vis à vis van Syne Exc. den Minister in de uysterste verlegentheyd” — zo berichtte hij aan Van Dongen — „en hoepe door Ulieden spoedig daaruyt geret te zullen worden.”

Kort daarop werd de memorie eindelijk bij de Koning ingezonden. Van het stuk bestaan meerdere exemplaren in verschillende lezingen; één daarvan is geschreven in het Frans, zodat men wel mag veronderstellen, dat deze tekst bij de Koning werd ingediend. Daarom zullen wij de memorie volgens de Franssen tekst mededelen. Niettegenstaande haar omvang, achten wij ze een volledige publicatie waard. Het monumentale stuk is volgens de klassieke regels der „ars bene dicendi” opgebouwd en onderwerpt het Koninklijk Besluit van 26 Febr. 1807 aan een wel eerbiedige, maar tevens grondige en vernietigende critiek.

Memoire adstructif des motifs de la requête, présenté à Sa Majesté le Roi de Hollande par les Vicaires Apostoliques de l'Évêché de Bois-le-Duc et de la partie Hollandaise du ci-devant diocèse d'Anvers. ²⁾

Sire!

Dans tous les tems, souvent très penibles, de notre administration spirituelle nous nous sommes efforcés à inculquer aux sujets Catholiques de Votre Majesté confiés à nos soins, ces sentimens d'amour, de respect et de soumission, que notre sainte religion nous prescrit envers l'autorité civile, qui nous commande. Nous y avons consacré non seulement toute l'autorité de notre fonction, mais aussi les exhortations et les soins des curés et autres fonctionnaires ecclésiastiques, qui nous sont subordonnés.

¹⁾ Het schrijven kwam van de hoofdcommies voor de Binnenlandse Zaken, Janssen genaamd.

²⁾ Copie in *Coll. III, doss. II.*

Aussi, tandis que nous pouvons nous flatter, que les Catholiques de nos districts ont donné l'exemple d'un parfait accomplissement de ce sacré devoir, nous reconnoissons avec empressement, que le Gouvernement, et sur tout le Gouvernement paternel de Votre Majesté, a secondé nos efforts par la protection, qu'il nous accorde par la libre jouissance des droits, egaux aux autres comunions religieuses, qu'il nous laisse d'après la constitution, les decrets et loix de notre patrie: protection et liberté! que Votre Majesté a daigné nous assurer par sa parole Roiale dans les gratuites audiences, qu'elle nous a accordées, tant à Breda, que dans sa residence à la Haye, lors de son avenement au trône de Hollande.

C'est donc avec une entière et douce confiance, comme avec le plus profond respect, que nous suivrons le devoir de notre conscience en portant sous les yeux de Votre Majesté les motifs des doleances, exprimées dans notre humble requête de ce jour ¹⁾, à l'égard du decret de Votre Majesté du 26 Fevrier, par lequel il nous est enjoint, à chaque vacature de cure ou vicairie, dont les titulaires perçoivent quelque competence ou traitement, payé par les dîmes ou autres biens ecclesiastiques, de nommer trois sujets, dont un à l'élection de Votre Majesté seroit pourvu du titre de la fonction vacante.

Nous exposerons a Votre Majesté d'abord les principes, qui nous ont fondés à supplier Votre Majesté de modifier et d'alterer tellement son decret du 26 Fevrier, que la libre collation et institution des fonctionnaires salariés susdits nous soit maintenue. Et en meme tems nous deduirons les raisons de notre humble demande, que néanmoins par les ordres de Votre Majesté les payemens des competences, fournis de tous tems par les decimateurs, leur soient continués.

Quant au premier point, c'est un principe et meme un dogme reconnue par tout Catholique, que l'institution des fonctionnaires spirituels appartient dans son origine exclusivement à la libre disposition des Superieurs Ecclesiastiques, par consequent aux Eveques ou à ceux, qui en remplissent les fonctions, chacuns dans leur ressort. Car l'autorité et les pouvoirs, qui resultent de cette institution, etant purement spirituels et dirigés à une fin spirituelle, ils ne peuvent avoir leur source, que dans cette autorité, que le divin auteur de notre religion a accordée à son Eglise, de perpetuer le predication de la foi et la

¹⁾ In het origineel, dat bij de Koning werd ingediend, zal men de woorden *de ce jour* wel hebben laten vervallen.

distribution des biens spirituels jusqu' à la fin des siècles.

Une consequence immediate de ce principe est : que, quand le droit d'influencer ou de determiner l'institution canonique compete à quelque autre qu' à l'evêque, pasteur ordinaire, par l'élection, la nomination ou la presentation du sujet en vertu du droit de patronage etc., ce droit meme a sa soucre dans l'autorité de l'Eglise Catholique, qui l'ait accordé d'après les regles, etablies par les canons.

Une autre consequence, non moins evidente, du principe est, que le droit de nomination, de presentation etc., etant une exception de la regle commune et du droit originel, que ce droit ne doit jamais etre supposé, mais prouvé etre acquis par une voie canonique.

Cette chaine de principes est reconnue et demontrée par tous les canonistes Catholiques, comme il seroit aisé de faire voir par les termoignages de Van Espen, de Riger, de Vallensis et autres. ¹⁾

Et l'utilité de ces regles sautera aux yeux, si on considère, de quelle importance il est, que les paroisses, quand au spirituel, soient dirigées par des pasteurs et ministres habiles, vertueux, adaptés aux necessités respectives des fidèles ; tous objets, dont on reconnoitra aisement, que les Evêques ou ceux, qui en exercent l'autorité, sont les meilleurs ou les seuls juges.

Fondée sur ces principes, l'Eglise Catholique, qui dans les premiers siècles n'a pas reconnu de droit de patronage, ne l'a accordé, ni reconnu dans les suivans que d'après certaines regles restrictives, qu'elle n'a cessé de rappeler et d'inculquer, quand ce droit degeneroit en abus.

C'est ainsi, que dans son dernier Concile Oecumenique de Trente — — Sess. XXV, Chap. 9 de Reforme — — l'Eglise charge les Evêques de ne reconnoitre aucun droit de patronage, qui ne soit demontré par des documens autentiques et autres preuves requises de droit ; elle les autorise en meme tems de faire la revision de certains benefices, soumis au droit de patronage pendant le laps des 40 dernières années, avec pouvoir meme apostolique d'annuller et revoquer ce droit, s'ils ne le trouvent accordé d'après une necessité evidente de l'eglise et de son ministère, en restituant aux patrons ce qu'en vue de ce droit ils auroient donné à quelque pieuse

¹⁾ Een der memoriën in Nederlandse tekst citeert meer volledig : Z. B. v. Espen, *Jus ecclesiasticum universum* II, tit. 21, N. 2 v.v. ; P. J. v. Riegger, *Institutiones jurisprudentiae ecclesiasticae* III, § 115 ; Vallensis (André del Vaulx, prof. van Leuven), *Decretal.*, lib. 3, tit. 7, N. 3.

fondation; et tout ceci, ajoute le Concile, pour retablir les benefices dans leur ancien état de liberté.

Votre Majesté sentira donc aisement l'embarras, que devoit nous causer l'exécution du decret du 26 Fevrier, qui soumet plusieurs de nos églises à une exception du droit commun, à une servitude, dont notre charge nous oblige de les defendre par tous les moyens legitimes.

L'Eglise en nous chargeant de ce devoir veut neanmoins expressement, que les superieurs des diocèses reconnoissent les droits de patronage et autres de cette nature legitiment établis, sur tout ceux des Princes de la terre. Aussi, Sire! si dans le decret Roiale susmentionné il s'agissoit de pareils droits, fondés dans les vrais principes, nous serions les premiers à les reconnoitre avec autant de respect, que de promptitude.

Mais, Sire! en regardant l'objet de près et sans prejuguée, on sera bientôt persuadé, que le decret susdit est aussi peu conforme aux principes, aux loix et à la discipline de notre Eglise, qu'aux principes, reconnus et adoptés dans ce pays, à la constitution et aux loix et decrets, qui en sont resultés.

Les canonistes reconnoissent generalement, que les dîmes dans le Belgique ont été introduites pour l'entretien du culte religieux. Cet entretien est leur état et destination primitive et originelle et cette charge essentiellement inherente aux dîmes ecclesiastiques, possédées naguère par les corporations, actuellement supprimées, en sorte que, quand meme de l'aveu de l'Eglise, la possession de ces dîmes étoit en d'autres mains que de ceux, qui étoient proposés au culte, les possesseurs neanmoins demeueroient toujours chargés de leur entretien, à fournir de les memes dîmes.

Cette verité n'est pas seulement établie expressement par les loix canoniques de notre Eglise et reconnue par les jurisconsultes, mais elle a toujours été la base des loix portées dans notre pays, meme sous les gouvernemens étrangers à notre communion.

C'est ainsi que les Etats Generaux dans leur loi ou placard du 16 Janvier 1778 nomment cette charge inherente essentiellement aux dîmes ecclesiastiques: *wezenlijk aanklevende en leggende op de geestelijke tiendens*; c'est dans cette loi, que leurs Hautes Puissances etendent la charge de dîmes à l'entretien des églises paroissiales et des clochers.¹⁾

¹⁾ Zie inhoud van het plakaat in B.B. V 269.

Et des le tems de la fondation de la Republique les traitemens des ministres Reformés — — culte alors dominant — — ont été payés du fond de les dîmes, toujours en consequence du meme principe; meme après la paix de Westphalie, qui garantissoit aux corporations estrangères — — les memes, dont il est actuellement question et qui se trouvent supprimées — — la possession de leurs biens, les dîmes de ces corporations n'ont été rayées du sequestre, qu'avec la charge expresse de payer les traitemens entiers des ministres, au moins dans les paroisses où les biens pastoraux, occupés alors par notre Etat, ne suffisoient pas à cette charge ¹⁾, notre gouvernement, non obstant la garantie de Munster, croient toujours cette obligation inherente aux dites dîmes, biens ecclesiastiques.

La surcharge, que resuloit de cette loi de payer les ministres Protestans, n'exemptoit point les corporations-decimateurs Catholiques de l'entretien des curés et autres fonctionnaires Catholiques, destination originelle de ces biens; aussi ils ont continué de jouir de leurs competences, mais à raison de la surcharge susdite et du peu de produit des biens, ces competences, en beaucoup de paroisses, ont été reduites à bien peu de choses.

Après la dernière revolution de notre pays: meme inhesion aux memes principes, temoins le decret du gouvernement du 21 Aout 1798, adressé à l'administration intermediaire de la Departement de Brabant. A ce tems la republique Francaise avoit occupé les dîmes et biens des corporations supprimées, situés dans cet Etat, et son administrateur d'Averdoing refusoit de payer les charges d'entretien des églises etc., y affectées. Par le decret susmentionné l'administration provisoire de ce Departement fut chargée de veiller à ce que l'administrateur nommé fit le payement de toutes les charges, affectées sur ces biens et dîmes. Les termes du decret sont remarquables: *Considerant — dit le gouvernement — que les pretentions de la Republique Francoise sur les biens de l'Ordre Teutonique et autres corporations ecclesiastiques supprimées, situées dans cette Republique, fussent elles valides hors de contestation et reconnues comme telles par cet Etat, neanmoins la Republique Francoise dans ce cas meme ne pourroit les possider, qu'avec l'obligation de telles impositions,*

¹⁾ In een der concepten worden enkele predikanten, wier tractement door bedoelde geestelijke corporatiën betaald werd, uitdrukkelijk vermeld, n.l. die van Waarle, Eersel, Oisterwijk, Helvoirt en Schijndel.

droits et charges, affectées spécialement sur ces biens et reconnues comme telles . . . Et parmi ces charges viennent en premier lieu les compétences, comme inherentes *ab origine* à ces biens et dîmes, selon l'expression de la loi du 16 Janvier 1778.

Nous osons esperer, que ces raisons et preuves sommaires persuaderont Votre Majesté, que la charge de payer les compétences aux fonctionnaires ecclesiastiques en question est inherente aux dîmes et aux biens susdits; que par consequent en en sollicitant la continuation, nous ne demandons pas une faveur nouvelle pour les ministres de notre religion, mais simplement le paiement continué d'une dette, inherent à ces biens, dont, par le fait de la suppression et par des arrangemens survenus, l'Etat est entré en possession.

Aussi Votre Majesté par le meme decret du 26 Fevrier, article 1, a daigné accorder à les pretres la continuation du paiement de la competence, mais c'est peutêtre cette concession meme, qui a servi de base à la disposition ulterieure — — art. 2 et 3 — — du decret, par laquelle à Votre Majesté est attribuée l'élection d'une personne entre trois, comme titulaires aux fonctions salariées par le dit paiement. Comme si ce paiement fondoit quelque droit de patronage, de presentation ou élection à ces titres ecclesiastiques.

Mais daignez nous permettre, Sire! de montrer avec le plus profond respect, que cette consequence n'est encore conforme, ni aux droits canoniques de l'Eglise, ni aux principes reconnus et mis en pratique dans notre pays.

Les canonistes Catholiques, qui reconnoissent tous le principe établi ci-dessus, que la charge de payer les compétences est inherente aux dîmes ecclesiastiques, montrent en meme tems, que le droit de patronage, dont la principale prerogative est la presentation ou élection aux benefices, prend sa source ailleurs, scavoir dans la fondation et dotation, reconnues par les règles de l'Eglise Catholique. Ainsi le decimateur est obligé partout à fournir la competence des curés ou à y suppléer, quand les biens pastoraux n'y suffisent pas, sans que cette obligation lui fonde le droit de presenter, si d'ailleurs il ne jouit pas du droit de patronage. Ainsi l'Eveque n'agueres d'Anvers — — comme decimateur — — payoit la competence au curé de Hoeven, district de Breda, tandis que la presentation à la cure étoit à l'Abbé de S. Bernard comme patron.

Nous osons aussi, Sire! reclamer l'exemple de votre auguste

frère; le grand Napoleon nomme aux evechés de ses vastes états, mais d'après le concordat et la concession expresse du Chef de l'Eglise Catholique. Mais Sa Majesté imperiale et roiale ne nomme pas aux cures, ni aux succursales, dont la libre institution est aux Eveques, meme de celles salariées par le tresor de l'Etat.

Les règles de notre Eglise ne reconnoissent donc pas le droit d'élection ou presentation, comme emanant du payement de quelque competence du fond des dîmes ou autres biens ecclesiastiques, aux quels la charge de ce payement est inherente. Les principes, suivis de tout tems dans notre patrie, n'y sont pas plus favorables.

Les ci-devant Etats de cette republique, conformement aux principes établis ci-dessus, ont payé aux ministres de leur religion les traitemens convenables, pris sur les biens des corporations ecclesiastiques, supprimées par la paix de Munster. Ils ont de meme obligé les corporations, qui continuoient d'exister alors, mais supprimées actuellement, de payer de semblables traitemens dans les paroisses, dont elles étoient decimateurs, sans toutefois reconnoitre de ce chef, soit en eux mêmes, soit dans les decimateurs étrangers, aucun droit d'élection ou presentation aux fonctions ministerielles de leur culte; signe evident, que le droit de notre pays ne connoit pas le payement de les competences comme un titre au droit à la presentation, mais à la seule succession legale dans le droit de patronage.

Mais c'est peut-être cette succession meme, Sire! que votre conseil aura voulu reconnoitre dans Votre Majesté comme Chef de l'Etat, possesseur actuel des biens et dîmes des corporations ou dignités ecclesiastiques, ci-devant patrons de ces benefices, et en diriver le droit d'élection, exprimée dans le decret du 26 Fevrier.

Nous nous persuadons, que la perspicacité de Votre Majesté verra aisement le peu de fondement de cette pretention. Le droit de presentation à tous les benefices en question, etant de patronage *ecclesiastique*, il ne peut se deriver que sur les vrais successeurs au meme titre ou dignité ecclesiastique, auquel ce droit de patronage est attaché par le droit de l'Eglise; et Votre Majesté ne se reconnoitra pas la succession dans les titres d'Abbé ou autres, supprimés actuellement, suppression, qui fait retourner le droit de patronage ou de presentation à sa soucre originelle: à l'autorité des Eveques ou de ceux, qui en tiennent la place.

Autre chose seroit ce, Sire! s'il agissoit de patronage, que les canonistes appellent *laïque* ou *seculier*, attaché soit à quelque dignité ou titre civil, soit à la possession de quelque bien-fond purement temporel: dignités, titres ou possession, dans lesquels Votre Majesté peut être regardé comme vrai successeur. Et ce cas peut avoir lieu dans d'autres églises, que celle, dont nous reclamons actuellement la liberté.

Les principes et usages, ci-dessus mentionnés, ont été confirmés par la loi du 11 Avril 1800, qui porte que l'élection des fonctionnaires ecclésiastiques, conformément à l'esprit de l'acte de constitution d'Etat, est laissée à la disposition de chaque communion religieuse; loi, qui à tout egard a été respectée par le gouvernement d'Etat, comme il conste par la resolution du 26 Avril 1801 No. 33, et qui dans regne de Votre Majesté a été suivie à l'egard de toutes les sociétés religieuses et a été pratiquée et se pratique encore envers les Reformés, dont les ministres, meme dans les moindres communautés où leur nombre est très petit, sont abondamment salariés du trésor royal, pendant que le decret royal du 26 Fevrier 1807 No. 66 porte une exception de l'effet de la loi susdite du 11 Avril 1800 à l'egard de ce petit nombre de prêtres Catholiques, qui jouissent de quelque competence sur les biens ecclésiastiques du Royaume et parmi lesquels plusieurs curés, par exemple de Hage, Gilsen, Ginneken, Lierop, Veldhoven, Reusel, Oers¹⁾ et autres, ne reçoivent qu'une modique somme de 40, 60 ou tout au plus de 80 florins, à cause de laquelle somme l'élection à ces cures devrait être soustraite aux Eveques ou ordinaires et transferée à Votre Majesté Royale.

La deduction, quoique succincte, de ces principes persuadera, nous l'esperons, Votre Majesté, que le droit d'élection, exprimée dans le decret du 26 Fevrier, n'est fondé, ni dans le droit ecclésiastique de notre Eglise, ni dans le droit et jurisprudence, suivie de tout tems dans notre pays; que par consequent nous nous trouvons dans le cas, exprimé dans le Concile de Trente, qui nous oblige à maintenir la liberté des titres et fonctions ecclésiastiques, confiés à notre direction; obligation, dont nous nous acquitons à regret, mais avec la plus profonde soumission et respect, dans la confiance que Votre Majesté regardera, comme un témoignage et un garant de notre fidelité envers son auguste

¹⁾ Oerle.

personne et son gouvernement, la fidélité à remplir les devoirs spirituels de nos places.

Permettez encore, Sire! qu'à ces raisons de droit nous ajoutons quelques raisons de convenances locales, qui acheveront de persuader Votre Majesté, que ce droit d'élection n'est ni utile au bien spirituel de vos sujets Catholiques, ni même praticable en certain cas.

La penurie des prêtres Catholiques, qui prend des degrés alarmans ailleurs, se fait aussi sentir dans votre Etat, Sire! notamment le vicaire sousigné de Bois-le-Duc se trouve actuellement dans le cas d'avoir à remplir cinq ou six places, sans trouver un seul prêtre indigène disponible à y placer. Nous nous trouvons donc souvent dans l'impossibilité absolue de proposer trois sujets à l'élection de Votre Majesté, sans priver d'autres églises de leurs pasteurs, ou sans comprendre dans le nombre des sujets peu adaptés aux places vacantes. Cette même penurie privera souvent les paroisses de prêtres deserviteurs pendant les vacances, nécessairement plus longues, des cures ou vicairies, et par conséquent les privera des secours spirituels, maintefois extrêmement nécessaires et de la plus indispensable urgence.

Le décret de Votre Majesté comprend aussi dans l'élection les vicairies stipendiées, chose inouïe dans la discipline de l'Eglise! Ces vicaires, n'étant pas de titulaires de bénéfices, mais simple assistens ou coöperateurs des curés, amovibles et à déplacer selon la nécessité des paroisses et la volonté des Supérieurs. Peu de dignes prêtres sans doute s'empresseront de faire des démarches pour obtenir par election royale une place, favorisée d'une retribution, souvent fort chétive, et dont ils peuvent se voir privés à chaque instant.

En montrant le défaut de droit d'élection comme résultant du paiement de compétences, nous avons montré en même temps la charge de ce paiement comme inhérente aux dismes et biens ecclésiastiques; et nous avons posé la base de notre humble demande, exprimée dans la requête de ce jour, pour en obtenir la continuation à ces prêtres, curés ou vicaires, qui en ont joui jusqu'à présent.

Nous en réitérons ici, Sire! la très humble demande et avec d'autant plus de confiance, que nous ne demandons rien de nouveau en faveur de notre religion, rien de défavorable envers d'autres communions, rien même en faveur, proprement dit, des ecclésiastiques de nos districts, mais plus tôt en faveur des fidèles, vos sujets, Sire! confiés à leurs soins

spirituels, dont les ancêtres ont laissé ces biens et subsides pour l'entretien de notre sacré culte, et sur lesquels retomberoit cette charge de l'entretien partiel de leurs pasteurs, si ceux-ci se trouveroient privés des subsides, payés de tous tems par les biens ecclésiastiques.

Votre équité ne souffrira pas, Sire! que tandis que nous voions toutes les autres communions religieuses jouir de tous leurs droits et de toute l'égalité et liberté constitutionnelle, accordée à tous les cultes, tandis que nommement la communion Protestante Reformée perçoit le paiement entier des traitemens de ses predicans ou ministres, jusque dans les communautés les moins nombreuses et sans aucune restriction de leur droit libre de placer leurs fonctionnaires d'après les règles de leur communion, tandis que c'est de nos ancêtres dans la meme foi, et des nôtres seuls, que sont provenus ces biens et subsides, — Vous ne souffrirez pas, Sire! que nous soions les seuls, qu'on privera d'un droit de competence, inherant à ces biens, ou d'un droit de liberté de collation, acquis par le fait de la suppression des corps, ci-devant patrons; que nous soions seuls soumis au droit restrictif d'élection¹⁾, droit si peu honorable, à notre avis, à Votre Majesté, si peu conforme aux droits établis et à la constitution, si contraire, à ce que nous apprehendons, au repos et au progrès spirituels de vos sujets Catholiques.

Daignez, Sire! nous soulager des angoisses, où nous place notre devoir en relation du decret du 26 Fevrier; daignez modifier ou alterer tellement ce decret, que nos droits et ceux de nos églises restent intact. Cette bienveillance de Votre Majesté nous sera un nouveau motif, et meme un moien de plus, de benir la Divine Providence pour ces desseins sur notre chère patrie en placant Votre Majesté sur son throne, d'implorer Sa protection sur son règne, sur sa sauvée personne, son gouvernement et son auguste famille et d'enchaîner tous les coeurs de vos sujets, soumis à notre direction spirituelle, par de nouveaux liens de reconnaissance au throne de Votre Majesté, pour en meriter à toujours la protection et la bienveillance.

Aan de Congregatie der Propaganda schreef Van Alphen 5 Juli 1807, dat het ingediend verzoekschrift, naar hij dacht, wel geen uitwerking zou hebben. De reden gaf hij aan:

¹⁾ De copiïst schreef: un droit restrictes d'élection.

„Totum gubernium, omnes ministri sunt non-catholici. Rex bonus est; religio nostra, quam profitetur, ipsi cordi est, nobisque favere intendit, sed convenientia in hunc finem media non satis perspicit. Sacerdotes, qui ei a latere sunt¹⁾, boni sunt, sed res nostras, Ecclesiaeque nostrae statum non satis perspecta habent, nimiumque, ut experti sumus, suae Gentis et Ecclesiae praeoccupatis opinionibus inherent antiquis, parlatorumque sententiis adhaerent²⁾. Waarop de Congregatie 5 Sept. d.a.v. antwoordde: „Quod attinet ad jus patronatus, de quo Regium Decretum latum est, parendum tibi necessitati et tollerandum in praesentiarum esse respondemus. Eca enim est conditio atque iniquitas temporum, ut ad majora mala avertenda, in aliquibus, quae ad disciplinam pertinent, invito quidem animo connivendum esse oporteat”³⁾.

De uitslag viel echter mee, want 13 Dec. 1807 verscheen een koninklijk decreet van deze inhoud⁴⁾:

Tot nader order wordt gesurcheerd de executie van het Decreet van den 26 Februari l.l. No. 66, voor zooveel betreft de begeving der daarbij vermelde pastorijen en kapellanijen, onder bepaling nogthans, dat van alle vacaturen van pastorijen en kapellanijen en van de benoeming van geestelijken tot derzelver vervulling, door den geestelijken Superieur, waaronder dezelve behooren, kennis zal moeten gegeven worden aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken⁵⁾.

¹⁾ De Franse abbé's P. J. Bertrand en P. Chr. de Lamblardi; mogelijk bedoelde hij eveneens abbé Flament.

²⁾ Naar een „rudis copia” van de hand van v. Alphen in *Coll. III, doss. IV*.

³⁾ Arch. bisd. 's-Bosch, origineel.

⁴⁾ Mollerus bracht 16 December het decreet ter kennis van Mgr. v. Velde de Melroy, v. Alphen, v. Dongen en Borret.

⁵⁾ Niettegenstaande de schorsing van het Besluit van 26 Febr. 1807 onderzond Van Alphen in 1809 toch nog moeilijkheden van de kant des Konings bij de aanstelling van een pastoor te Aarle-Rixtel. Na de dood van pastoor L. v. d. Heuvel aldaar († 20 Mei 1809) werd J. Bekkers als diens opvolger door v. Alphen aangesteld, doch de Koning benoemde de verdienstvolle kapelaan van Helmond H. J. Beugels. Ofschoon deze voor het pastoraat van Aarle-Rixtel bedankte, bleef de Koning zijn benoeming handhaven. Van Alphen zond dienaangaande een forsens brief (epistolam fortem) aan de Minister van Eeredienst, de koninklijke aalmoezenier J. J. Cramer ondersteunde zijn zaak bij zijn Majesteit (zie de brief van Cramer aan A. v. Gils, d.d. 20 Aug. 1809, in Bijlage IV) en ten laatste schijnt de Koning op de aanstelling van Beugels niet verder aangedrongen te hebben. Zie *Ephem.* 30 en 31 Mei, 4 en 6 Juni, 4 en 29 Juli, 2 Aug. en 30 Oct. 1809.

De regering beraamde nu het plan om voor alle godsdienstbedienaren, Hervormde zowel als Katholieke, in het gehele koninkrijk een nieuwe en meer algemene bezoldiging in te voeren ¹⁾. G. Vogelvanger, secretaris bij het Ministerie van Eredienst, verzocht daarom in een niet-officieel schrijven aan Van Alphen 22 Oct. 1808, hem in het kort in te lichten over oorsprong, aard en gesteldheid der competentien ²⁾. Een half jaar later, t.w. bij het bezoek van Koning Lodewijk aan het seminarie Herlaar op 20 April 1809, nam de vicaris de gelegenheid waar, om o.a. ook de bezoldigingskwestie bij Zijne Majesteit ter sprake te brengen. De koning vroeg hem dan al zijn mededelingen op schrift te stellen en bij hem in te zenden. Enige dagen later zond Van Alphen hem een „tafereel” van de inkomsten zijner geestelijken ³⁾. In het schrijven, dat het tafereel begeleidde, leest men o.a. ⁴⁾:

Uyt het hier bijgevoegde tafereel zal Uwe Majesteit ontwaaren, dat hetgeen de R. geestelijken ten allen tijden, voorheen van de gesupprimeerde corpora's, tans van 't Rijk, genoten hebben ⁵⁾, bedraagt f 13736—8.
dat de toelagen, door mij opgegeven, zullen
bedragen f 29641
en dus te samen een somma van f 43377—8.

Voorgemelde tafereel, Sire, hebbe ik d'eer aan Uwe Majesteit met allen eerbied voor te draagen, laetende verder aan Uwe Maj. over daarin dusdanige veranderingen te maken, als Uwe Maj. in desselfs wijsheyd en in aanmerking van den finantielen toestand van ons koninkrijk zal vermeenen te behoren.

Alleen, Sire, sal ik de vrijheyd gebruyken voor te draagen, of Uwe Maj., wiens ingewanden van bermhartigheyd altoos openstaan voor de armen en noodlijdenden, niet zoude kunnen goedvinden, bij het toestaan van eenigen toeslag aan de

¹⁾ Koninkl. decreet van 2 Aug. 1808.

²⁾ *Coll. IV.*

³⁾ De vele rapporten, welke bij of naar aanleiding van het bezoek des konings op zijn rondreis door N.-Brabant door de autoriteiten overal aan hem werden ingediend, werden algemeen „tafereelen” geheten.

⁴⁾ Concept in een dossier met stukken over *Van Alphen en de competentien* (arch. bisd. 's-Bosch).

⁵⁾ Dus de eigenlijke competentien.

R. geestelijken, dezelve te adhorteren om hunne arme medebroeders mede deelagtig te maken van 'tgeene aan den eenen of anderen, boven desselfs ordentelijk bestaan, zoude mogen overschieten, belastende daarmede de conscientie van eenider, die van de milddadige goedheid van Uw Maj. zal participeren¹⁾).

Intussen had de Minister van Eredienst, G. A. baron van der Capellen, met het oog op de te ontwerpen bezoldiging aan de Consulerende Commissie tot de Zaken van het R.K. Kerkgenootschap, die 25 Febr. 1809 was samengesteld²⁾, in opdracht gegeven om op de allereerste plaats te beraadslagen over de wijze, waarop de regering invloed zou kunnen verkrijgen op de benoeming der geestelijkheid³⁾. Het was dus duidelijk, wat voor bedoeling de regering had met de voorgenomen bezoldiging.

Het bezoldigingsbesluit verscheen 11 Sept. 1809. Daarbij bestemde de Koning voor het jaar 1810 een som van f 120000 ter bezoldiging der godsdienstbedienaren, wier eredienst tot dan toe in het geheel niet of slechts enigermate door de Staat was bekostigd, t.w. f 100.000 voor de R.K. geestelijkheid en f 20.000 voor het Luthers kerkgenootschap. De 15e September verscheen een aanvullend decreet van de Minister van Eredienst:

„que les redevances, dont jouissent les curés du Brabant sous le nom de *competences*, feraient partie de (ces) 100000 fl. et se trouveraient par là supprimées ainsi que les différentes sommes déjà accordées”⁴⁾).

Dezelfde 15e September verscheen een gedrukt schrijven, waarin genoemde Minister het besluit van 11 September

1) Verder betuigt hij zijn dank voor het juist ontvangen Koninklijk Besluit, waarbij de opbrengsten der Schijndelse tienden wederom bestemd worden „tot onderstand voor minvermogende studenten, ten einde hunne studiën in het seminarie van 's-Hertogenbosch te vervolgen en voort te zetten”; zie *Allard* 151—153.

2) J. Hoogaerts, plebaan-deken van 's-Bosch, was lid van deze commissie.

3) *Coll. III, doss. II.*

4) *Coll. II.*

aan de R.K. kerkvoogden bekend maakt en hun vraagt, om hem inlichtingen te verschaffen aangaande de administratie van kerk- en armfondsen en hem de inkomsten. jura stolae enz. der geestelijken op te geven¹⁾.

De Consulerende Commissie vond de som van 100000 gl. voor de clerus van het gehele land veel te gering en hoewel zij doorgaans een slappe houding tegenover het gouvernement aannam, gaf zij in een bezwaarschrift van 25 October haar mening aan de Koning onbewimpeld te kennen²⁾. Na aan Z.M. voorgesteld te hebben om die 100000 gl. jaarlijks ter verdeling in handen te stellen der kerkelijke overheden, constateert zij, dat de competentien en de 32000 gl.³⁾, welke het gouvernement jaarlijks aan de Brabantse geestelijkheid uitkeerde, betaald werden uit de opbrengsten der geconfisceerde kerkelijke goederen in het bisdom 's Hertogenbosch.

„Cette somme et les competences, tirant leur origine des biens-fonds, qui ont autrefois appartenus à l'Eglise Catholique, elles sont donc pour elle une possession legitime, dont on ne peut la depouiller sans injustice. Si ces revenus, qui excèdent la somme de 500000 fl., étaient précomptés sur les 100000 fl., mis à la disposition du Ministre, il en resulterait une deduction trop considerable et qui reduirait presque à rien les secours, que V. M. se propose d'accorder.”

Dan doet de Commissie den Koning een gemakkelijker en zekerder middel aan de hand om in het onderhoud van de clerus te voorzien, een middel, dat ook minder bezwarend is voor de Staat. Zij wijst dan namelijk op het bestaan van

¹⁾ Coll. III, doss. II.

²⁾ Coll. II. De aartspriester H. F. ten Hulscher, lid der Consulerende Commissie, schrijft 13 Oct. 1809 aan Van Alphen, dat hij nog niet weet, wat hij op het besluit van 11 September zal antwoorden. Opgave der jura stolae acht hij eenvoudig onmogelijk. De Commissie zal de zaak bespreken en daarom verzoekt hij Van Alphen aan Hoogaerts zijn gevoelen mede te delen, of nog liever een memorie op te stellen, „die ons als tot eene handleiding zou kunnen strekken.” (Coll. III, doss. II). Vermoedelijk heeft Van Alphen aan dat verzoek voldaan en werd bovenbedoeld bezwaarschrift opgesteld naar een door hem geschreven memorie.

³⁾ Elders is sprake van ongeveer 30000 gl., daarom schreven wij hier- voren „ongeveer 30000 à 32000 gld.

vele oude kerkelijke beneficiën, „autres que ceux, dont les produits, versés dans le trésor public, servent au traitement des ministres de la religion réformée" ¹⁾). Als Zijne Majesteit bij elke vacature der bedoelde beneficiën zou willen bepalen,

„que les fruits en sont appliqués au profit des ecclésiastiques catholiques, et en peu d'années les ministres de cette religion, sans avoir des richesses, seront honorablement entretenus, et le trésor public sera soulagé de tout dépense à leur égard."

Wat de opbrengsten der *jura stolae* betref, oordeelde de Commissie:

Les droits connus sous le nom de *jura stolae* sont de la plus haute antiquité dans l'Eglise. On pourroit en faire remonter l'origine à ces offrandes, que les premiers chrétiens déposent volontairement aux pieds des Apôtres. Ces oblations ne peuvent être exigées, elles sont les fruits de la reconnaissance. Elles se mesurent sur l'étendue des soins et de la sollicitude pastorale. Elles se donnent en secret; elles varient même dans une seule paroisse selon les temps, les circonstances et les personnes; leur revenu augmente ou diminue en raison du zèle et de l'assiduité d'un pasteur. Demander aux curés, qu'ils li fassent connoître la valeur, c'est les placer dans l'alternative: ou de faire une déclaration inexacte, ou de mettre à une trop rude épreuve la générosité de leurs paroissiens. De plus, la déclaration demandée n'ameneroit pas le Ministre au but, qu'il se propose. Dans les paroisses de campagne les *jura stolae* se réduisent presque à rien; dans la plupart des villes, où ils pourroient avoir quelque valeur, les paroisses n'ont pas de circonscription, les habitans peuvent en changer arbitrairement et la transmigration d'un petit nombre des familles riches suffit pour mettre dans une grande médiocrité le pasteur, qui étoit le plus dans l'aisance.

La Commission pense, Sire, que les *jura stolae* doivent rester tels qu'ils sont à la discrétion des fideles, qui en font

¹⁾ De commissie doelt hier op de vele oude altaarbeneficiën en kanunnikenprebenden, welke sinds 1648 aan Protestantse personen begeben werden en waarvan de reuenuën niet geheel (zoals met die der overige aangeslagen kerkelijke goederen het geval was), maar slechts voor $\frac{1}{3}$ in 's lands kas gestort werden (tot steun van de Protestante godsdienst) en voor $\frac{2}{3}$ door die Protestantse beneficiënten (vruchtgebruikers) genoten werden.

la juste récompense des pasteurs et qui en blameroient la publicité, parce qu'ils les regardent comme les liens d'une charité vraiment chrétienne et d'une reconnaissance secrète, qui unissent les uns avec les autres.

In het antwoord, dat Van Alphen bij de Minister op diens schrijven van 15 Sept. 1809 inzond, gaat hij vooreerst na, hoe de competentien, welke sommige zijner geestelijken van ouds genieten, ontstaan zijn. Vervolgens behandelt hij de vraag, hoe de gelovigen van het Bossche Bisdom van af de vrede van Munster in het onderhoud hunner geestelijken (afgezien van de competentien) voorzagen. Hij schrijft ¹⁾:

De Roomschen bij den Munsterschen vreden van alle geestelijke goederen, fundatiën, kerken en gestigten ontzet zijnde, is geheel het onderhoud van den godsdienst en desselfs bedienaars gekomen tot last der Roomschgezinden, welke geene de minste sourcen hebben overgehouden, dan wel de liefdadigheyd en godsdienstige milddadigheyt hunner geloofsgenoten.

Na maete dat de verbittering, uyt hoofde van verschilligheyd van religie, verminderde en de uytoefening van den Roomschen godsdienst meerdere consistentie kreeg, heeft men bedagt geweest op bestendigere middelen om in het onderhoud van den godsdienst en desselfs bedienaars eenigsins te voorsien.

En terwijl men tot gedeeltelijk onderhoud der bedienaars van den godsdienst op de eene plaats eene jaarlijksche, bepaalde som in geld toelejde, heeft men op andere plaatsen aan dezelve toegestaan den eenen of anderen omgang in koren, boekwijt, hop of boter, na de meest gewonelijke producten der gemeentens, bij alle welke omgangen de hoeveelheyd is overgelaaten aan de milddadigheyt der gemeentenaren.

Verder heeft men tot onderhoud der pastoren zoveel mogelijk in gebruyk gehouden de sogenaemde geringe jura stolae, welke ter gelegentheyd der bedieningen, zondagsgebed, dopen en trouwen en begraefenissen plaats hebben.

En in hetgeene aan voorschreven middelen tot onderhoud ontbreekt, is tot nu toe soweel mogelijk voorsien geworden

¹⁾ Concept. in doss.: *Van Alphen en de competentien.*

door milde giften der Roomschen van vlees, speck en andere eetwaeren, alle welke giften, schoon in zigzelve gering, tot het bestaan der geestelijken nog al iets op sommige plaatsen bijbrengen.

Met hen, die jaarlijks een zekere som gelds (uit de kerkkas) ontvangen — zoo schrijft hij verder — is een regeling getroffen, in hoeverre zij belast zijn met het onderhoud van pastorie, kerk of godsdienst. De gelden worden gevonden uit: 1^o de schaalcollecten, vooral op zon- en feestdagen, 2^o de verpachting van kerkstoeltjes en banken, 3^o op meerdere, vooral kleinere plaatsen het kerkegeld, dat door de kerkmeesters aan de huizen wordt opgehaald ¹⁾, 4^o giften van meer vermogende ingezetenen.

Op dusdanige algemeene wijze is sedert den Munsterschen vreden ten allen tijden in dit ons bisdom in het onderhoud van den godsdienst en desselfs bedienaars voorsien geworden. De Roomschegezinden, aan dese usantiën en gebruyken gewoon, hebben altoos vrijwillig en gulhartig tot dese eyndens het hunne toegebracht en den zegen des Heeren daarvoor genoten. Geen gemor is daarover gehoord, geene klagte daarover ontstaan. En gelijk de Roomschen met eene godsdienstige bereidwilligheyd dese lasten gedraegen hebben en nog draegen, zo hebben de Roomsche geestelijken van hunnen kant zig ten allen tijden vergenoegd met desselfs bestaan, waartoe dezelve mede bezigen de patrimonieele inkomsten, welke zij, veel of wijinig, bezitten....

In het bewind over den armen en armenfondsen hebben de R. geestelijken in Bataafs Braband geenen invloed, wordende de Roomsche armen meestal mede gealimenteert uyt de gemeene armenkas, waarvan de administratie behoort bij de respective gemeentebesturen. Dus heeft er geene vereeniging plaats tussen de inkomsten der geestelijken met die der armen.

Te Zalt-Bommel, te Zevenbergen en op de Zwaluwen moeten de Roomschen hunne eygen armen onderhouden en, bij gebrek aan vaste fondsen, alleen uyt de collectens, welke

¹⁾ Wat op meerdere plaatsen kerkegeld genoemd werd, heette men elders communicantengeld, omdat het betaald werd door allen boven de 1e communie.

in de kerken voor de armen geschieden, en verdere alemoesen der vermogenden, welke last op gemelde plaatsen voor de Roomschen niet gering is.....

Wegens de sogenaemde jura stolae sijn er geene kerkelijke verordeningen bekend, die dezelve bepalen; ook wordt er geen tarief geobserveert. Volgens oude gebruyken word er echter in de meeste gemeentens ter gelegenheid der bedieningen tot onderhoud der geestelijken iets gecontribueert. Dan, schoon dese gebruyken als eenigsins verplichtende beschout kunnen worden, zoude men echter de onwilligen daarover geregelijk niet derven aanspreken, zoals dusdanigen nooyt daarover sijn aangesproken.

Dese oude gebruyken sijn verschillende op verschillende plaatsen. De sogenaemde jura stolae van dopen, inleyden der kraamvrouwen, sondegsghebed, bedienen der zieken sijn genoegsaem door geheel het bisdom door de oude usantiën en gebruyken bepaalt op eenen schelling, eenige plaatsen uytgenomen, alwaar nog minder word gecontribueert. Die van trouwen van twee tot vijf schellingen. Hetzelve is van de lyckdiensten of uytvaerden, welke zig almede daarop bepaelen. Wijnige plaatsen zullen er gevonden worden, alwaar het gebruyk minder of meerder bepaelt.

Hoewel Van Alphen een eventuele salariëring der geestelijkheid niet a priori afwees — hij stelde zelfs lange lijsten op van de inkomsten zijner geestelijken (een werk, dat hem veel hoofdbrekens moet hebben gekost) en zond deze aan de Minister — maakte hij toch een bedenking, opdat „het bestaan der geestelijken verbetert en geensins verergert worde”. Zullen onze geloofsgenoten, zo vroeg hij, zich niet gedispenseerd achten van hun gewone liefdegaven aan hun geestelijken, indien deze door de regering gesalarieerd worden? En als de eenmaal toegekende salarissen dan later, b.v. wegens de toestand der staatsfinanciën, eens zouden ingetrokken worden, dan zouden de afgeschafte liefdegaven niet gemakkelijk meer in te voeren zijn. ¹⁾ Daarom achtte hij het

¹⁾ Hij wees er op, „dat het volk, vooral de boerenstand, seer gehecht is aan desselfs oude usantiën en gebruyken en seer afkerig van al dat nieuw is, waarom het, zo al niet onmogelijk, immers meer als bezwaarlijk is, hetzelve tot nieuwe gebruyken over te haalen of terug te brengen tot de oude, welke geraakt sijn buyten gewoonte.”

wenselijk, dat de Koning een jaarlijkse som aan de respectieve kerkvoogden zou toekennen en dat deze, onder verantwoording aan de regering, de ontvangen gelden aan hun geestelijken volgens behoeften zouden uitdelen.

Mgr. van Velde de Melroy schreef 30 Nov. 1809 aan de Minister in antwoord op diens schrijven van 15 September, dat de beraamde bezoldiging het lot der geestelijken zou verslechteren in plaats van verbeteren¹⁾. Ook van verschillende andere zijden werden bezwaarschriften tegen de bezoldigingsbesluiten ingezonden²⁾. Van de nieuw-aangeboden toelagen werd dan ook door de Katholieke clerus nergens gebruik gemaakt, behalve op enkele staties der Hollandse Missie³⁾.

Een nieuwe bezoldiging, ontworpen in 1810, waarbij „de kerkdienaars van alle bestaande gezindheden gelijke tractementen uit 's rijks kas zouden erlangen”, kwam niet tot stand wegens het verloop der staatkundige gebeurtenissen.

Na de inlijving van het koninkrijk Holland in het Franse keizerrijk decreteerde Napoleon, dat de gelden, welke tot dan toe aan de Brabantse kerkvoogden waren betaald ter verdeling onder de Brabantse clerus, voortaan als toelagen aan elke geestelijke afzonderlijk zouden uitbetaald worden. Deze toelagen werden weldra verhoogd en veranderd in vaste pensioenen of tractementen. President van Gils, die toentertijd belast was met de uitvoering der jurisdictie in het vicariaat (wyl Van Alphen verbannen was), verbood in 1812 deze pensioenen of tractementen aan te nemen, daar hij dit ongeoorloofd achtte⁴⁾. Zo kwam het, dat van toen af, mede in verband met Napoleon's mislukt plan van kerk-

¹⁾ B.B. II 41 v.v.

²⁾ Borret had de inkomsten der jura stolae — gelijk hij 2 Nov. 1809 aan v. Alphen schreef — slechts in vago opgegeven en den minister tevens laten weten, dat de geestelijken in zijn ressort in statu quo wensten te blijven „vergenoegd met hunne geringe inkomsten.” Hij had tot antwoord gekregen, dat zijn rapport in het geheel niet voldoende was en dat alles specifiek moest opgegeven worden; *Coll. III, doss. II.*

³⁾ B.B. XII 369.

⁴⁾ B.B. II 163, 164.

organisatie, aan de Brabantse geestelijkheid geen uitbetalingen meer gedaan werden¹⁾ en dat ook de competentien, welke door meerdere van hen steeds van ouds genoten waren, over de jaren 1811—1814 werden ingehouden²⁾.

III.

De strijd om de toelagen onder Koning Willem I.

Ook Koning Willem I zocht om politieke beweegredenen de bedienaren van de godsdienst door rijksbezoldiging aan zich te verplichten³⁾. Nauwelijks had hij de regering aanvaard, of de hoofden der godsdienstige gezindten ontvingen een circulaire, d.d. 8 Dec. 1813, van mr. Hendrik van Stralen, commissaris-generaal voor de Binnenlandse Zaken, om ten spoedigste opgaven in te zenden van het personeel der fungerende bestuurders der kerkgenootschappen en van de leraars der gemeente. Daar Van Alphen nog in ballingschap verbleef, werd de circulaire eerst medio-Febr. 1814 den seminarie-professor Joh. Henr. Smits, „fungeerenden vicaris in het bisdom van 's Bosch“, toegezonden⁴⁾.

Inmiddels waren twee Koninklijke besluiten verschenen; het een van 23 Dec. 1813, luidend:⁵⁾

Wij, Willem enz. Overwegende, dat onder de Fransche Regeering de goedkeuring der beroepingen van kerkelijke leeraars aan den Keizer was gereserveerd, en dat in afwachting der bepalingen, welke, zoo bij de organisatie der Eerediensten in het algemeen als bij de beschikkingen der heerlijke regten omtrent het jus patronatus in het bijzonder, zullen gemaakt worden, provisionele voorzieningen noodig zijn; wijders in

¹⁾ Voor zover wij weten, bleven alleen W. Staessens, pastoor te 's Bosch, en waarschijnlijk eveneens de Bossche deken J. Hoogaerts, ook toen nog pensioen of tractement ontvangen.

²⁾ Slechts aan de pastoors van Udenhout en Haaren werden in 1812 en 1813 provisioneel enkele uitbetalingen gedaan, nl. aan elk van hen 500 francs in 1812 en 250 francs in 1813. Over de bezoldigingsplannen in die tijd, waarvan geen enkel tot uitvoering kwam, zie *Handboekje voor de Zaken der R.K. Eeredienst* jg. 2 p. 27 v.v.

³⁾ Terlinden I 49.

⁴⁾ *Coll. III, doss. III.*

⁵⁾ Doss.: v. Alphen en de competentien.

aanmerking nemende, dat op het oogenblik van de verdrijving der Franssen nog een aantal aan den Keizer ter goedkeuring aangeboden beroepingen onafgedaan waren hangende, waaromtrent dus behoort te worden gedisponeerd; gehoord de voordracht van onzen Commissaris generaal voor de Binnenlandsche Zaken, hebben besloten en besluiten;

1^o. Alle beroepingen van kerkelijke leeraars, welke bij het einde der Franse regeering in deze landen wel kerkelijk geschied waren, maar nog geen effect gesorteerd hadden, omdat de Keizerlijke goedkeuring daarop nog niet was verleend geworden, zullen worden gebracht ter kennisse van den Commissaris generaal voor de Binnenlandsche Zaken, ten einde onderzocht en naar vereischte in onzen naam geapprobeerd te worden.

2^o. *Geen beroepingen van Predikanten van den Hervormden godsdienst, noch ook van zoodanige leeraars van andere kerkgenootschappen, als toelage uit 's Lands kasse genietende, zullen kunnen geschieden dan na vooraf verkregen te hebben toestemming van onzen Commissaris generaal.* De approbatie der ten gevolge dezer toestemming gedane beroeping zal op door denzelfden gedane aanvragen en op zijne voordracht door ons zelve worden verleend.

3^o. De Commissaris generaal is belast met de uitvoering van dit Besluit.

Omdat de benoemingen der R.K. geestelijken in de noordelijke provinciën tijdens het Napoleontisch keizerrijk regelmatig hadden plaats gehad, dachten de Katholieken aldaar, dat bovenstaand besluit hen niet aanging. Derhalve maakten zij er zich niet druk over en in het zuiden, dat toen nog onder de dwingelandij van Napoleon stond, bleef het besluit zelfs zo goed als onbekend.

Het tweede besluit, d.d. 19 Jan. 1814, bepaalde, dat de Hervormde en andere kerkelijke leraars, die tot 1810 toelagen van de Staat ontvingen, deze van af 1 Dec. 1813 weder zouden genieten, terwijl aan alle anderen beloofd werd, dat ook in hunne bezoldiging voorzien zou worden.

Om nu beide vermelde besluiten goed ten uitvoer te kunnen brengen, verzocht Van Stralen bij circulaire van 16 Maart 1814 aan de drie kerkvoogden in Brabant (Mgr. van Velde

de Melroy¹⁾, Van Alphen en Van Dongen) en ook aan de aarts priesters in de Hollandse Missie: 1^o. opgave van de tractementen en vaste inkomsten der pastoors met aanduiding der kassen, fondsen en goederen, waaruit die gelden genoten werden, 2^o. bericht omtrent de toevallige inkomsten der pastoors. Ook verzocht hij onderricht te worden, of bij het sterven der geestelijken geen doelmatiger en billijker regeling der competentien zou kunnen plaats hebben, wijl daarin grote ongelijkheid bestond²⁾. Tegelijkertijd deelde hij Van Alphen mede, dat ook de traktementen, welke hij en de drie seminarie-professoren en de pastoors van het vicariaat tot 1810 ontvangen hadden, respectievelijk 1500, 1200 en 15000 gl., zouden gecontinueerd worden³⁾.

Door Mgr. van Velde de M. en Van Dongen werd de circulaire terstond beantwoord, doch bij afwezigheid van Van Alphen, wiens terugkomst uit zijn ballingschap niet zo spoedig volgde als verwacht werd, gaven Van Gils en Moser eerst op 16 April een provisorisch antwoord. Deze zagen in de koninklijke besluiten een eerste stap tot eenzelfde ongelukkige kerkorganisatie als in Frankrijk was ingevoerd, en hun wantrouwen werd nog groter na publicatie der grondwet van 29 Maart 1814, vooral wegens art. 139, waarbij de Koning zich het recht voorbehield van „inzage en beschikking omtrent de inrichtingen van die gezindheden, welke eenige betaling of toelage uit 's lands kas genieten”. In hun (provisorisch) antwoord op de circulaire van 16 Maart verklaren zij dan ook, dat zij reeds gegevens verzameld hadden, om aan het verlangen van de Commissaris-generaal te voldoen, maar dat zij in de inmiddels aangenomen grondwet een onoverkomelijk beletsel zien om de gevraagde opgaven te doen⁴⁾.

1) Hij bestuurde als administrator apostolicus de districten Nijmegen, Maas-en-Waal en het Brabants district Cuijk.

2) Dit laatste verzocht hij niet aan de aarts priesters der Hollandse Missie; in plaats daarvan vroeg hij hun een opgave der pastoriën, die het meest onderstand nodig hadden; *Arch. Aartsb. Utrecht*, Dl. 39 p. 22—25.

3) *Coll. III, doss. III.*

4) Hun antwoord vindt men in zijn geheel in Allard p. 236, 237 en B.B. II 194, 195.

De rekbare terminologie van art. 139 der grondwet wekte bij de Katholieken algemeen grote argwaan, bijzonder bij de Kerkelijke overheid, o.a. de Pauselijke internuntius Mgr. Aloisius Ciamberlani, die als vice-superior de Hollandse Missie bestuurde ¹⁾, J. Cramer, de bekende aartspriester van Holland en Zeeland, pastoor van het Maagdenhuis te Amsterdam, en Gerrit van Nooy, aartspriester van Utrecht, pastoor te Maarssen ²⁾.

Van Alphen, uit zijn langdurige ballingschap eindelijk op 24 April in zijn pastorie te Schijndel teruggekeerd, voelde niets voor een gouvernementele bezoldiging der geestelijkheid; hij zag daarin gevaar voor de kerkelijke onafhankelijkheid. De van ouds bestaande competentien echter eiste hij op, daar het gouvernement deze *de jure* verschuldigd was. Nu was hij van oordeel, dat de toelagen, welke de Koning wilde toestaan, mogelijk wel uit dezelfde kerkelijke fondsen als de competentien zouden betaald worden en dus met de competentien konden gelijk gesteld worden. Daarom wilde hij de toelagen, niettegenstaande zijn bezwaren tegen art. 139 der grondwet, niet zo maar dadelijk helemaal prijsgeven. Vooreerst liet hij aan de geestelijken van zijn vicariaat weten, dat zij hun competentien met de achterstallen moesten reclameren ³⁾, hetgeen zij ook deden. Vervolgens legde hij in een brief van 22 Mei aan Ciamberlani zijn bezwaren aangaande art. 139 der grondwet bloot ⁴⁾, en beantwoordde op 23 Mei de vermelde circulaire van de Commissaris-generaal mr. H. van Stralen.

Aangaande diens eerste verzoek antwoordt hij, dat de tractementen en vaste inkomsten der pastoors en kapelaans

¹⁾ Hij verbleef toentertijd meestal in Duitsland.

²⁾ G. v. Nooy ging geregeld bij v. Gils te rade, *B.B.* XII 370.

³⁾ *Coll. III, doss. IV.*

⁴⁾ In deze brief gaf hij Ciamberlani ook kennis van zijn terugkomst uit de ballingschap. Ciamberlani antwoordde hem 4 Juni 1814; hij drukte zijn blijdschap uit over diens bevrijding en berichtte tevens de verlossing van Pius VII uit de gevangenschap; vervolgens gaf hij zijn mening over bovengenoemd artikel en de toelagen. Dit antwoord van Ciamberlani delen wij mede in Bijlage V.

(in zijn vicariaat), die steeds tot 1810 hun competentieën genoten, reeds door ieder van hen aan Z.E.Gestr. zijn opgegeven. De fondsen en goederen, waaruit ze betaald werden, zijn de tienden en andere geestelijke goederen der onlangs in België en elders gesupprimeerde abdijen en geestelijke corpora. In het kort zet hij uiteen, hoe ten allen tijde erkend werd, dat aan die goederen, en bijzonder aan de tienden, ab origine de last kleefte tot onderhoud van de godsdienst en zijn bedienaren. Aangaande de pastoors, die tot nog toe geen competentie van het land ontvingen, kan hij op het ogenblik geen genoegzame mededelingen doen, maar zodra zijn bezigheden het toelaten, zal hij Z.E.Gestr. dienaangaande voldoening schenken. Op diens tweede vraag kan hij geen volledig bericht geven, daar de toevallige inkomsten der pastoors bijna overal verschillend zijn. Na dan nog een goede verklaring van de ongelijkheid der competentieën gegeven te hebben, wijst hij er op, dat ook de sommen, welke het gouvernement hem sinds 1804 ter beschikking stelde, betaald werden uit de opbrengsten der geestelijke goederen in Brabant. Dat deze sommen — zo schrijft hij dan ten slotte — wederom betaald zullen worden, is te danken aan de goedheid des Konings, maar, voegt hij er bij, nu vernemen wij, dat ze zullen toegekend worden onder voorwaarden, die onaannemelijk zijn. ¹⁾

Hierop zond Baron Roëll, secretaris van Staat van Binnenlandse Zaken, hem een z.g. geruststellende verklaring, welke ook aan andere kerkoversten, die bezwaren maakten, omstreeks diezelfde tijd werd toegezonden. Die geruststellende verklaring bestond in een Koninklijk Besluit van 16 Mei 1814, dat het recht, waarover in art. 139 der grondwet gesproken wordt met betrekking tot de godsdienstige gezindten, die enige betaling of toelage uit 's lands kas genieten, „geen ander kan zijn dan hetwelk met die betaling in verband staat en dat Wij ons daardoor alleenlijk bevoegd achten tot be-

¹⁾ Eigenhandig project in *Coll. III, doss. III.*

schikkingen van eenen financieelen aard" ¹⁾). Hierdoor werden Van Alphen's bezwaren tegen art. 139 geenszins weggenomen en wij mogen wel veronderstellen, dat zijn bezoek aan Den Haag op 20 Juni 1814 tot hoofddoel had, met het gouvernement over de toepassing van dat artikel in mondeling overleg te treden. ²⁾ Doch overwegende, dat in het Besluit van 16 Mei 1814 geen voorwaarden gesteld werden, stapte hij ten slotte over zijn bezwaren heen tot blijken zou, of de gelden al dan niet als competentien zouden uitgekeerd worden. Evenals de andere Brabantse kerkvoogden liet hij dus toe, dat men de toelagen zou aannemen en op 2 Sept. 1814 zond hij een opgave bij het gouvernement in van de wijze, waarop de sommen, welke hem sinds 1804 ter beschikking waren gesteld. door hem verdeeld waren, daarbij de wenselijkheid betogend om de uit te keren gelden wederom ineens aan hem, behoudens verantwoording, ter verdeling toe te kennen. Hieraan werd niet voldaan, want bij dispositie van den secretaris van Staat voor de Binnenlandse Zaken, d.d. 8 Oct. 1814, werden de gelden verdeeld, zoals Van Alphen had opgegeven, maar op naam gesteld der door hem vermelde geestelijken, ten einde de betaling overeen te brengen „met de tegenwoordig bestaande finantieele inrigtingen" ³⁾.

Zoals was toegezegd, zou de bezoldiging ook uitgestrekt worden tot hen, die nog nooit enige toelage van het gouvernement ontvangen hadden, derhalve tot de geestelijkheid in de districten Nijmegen en Maas-en-Waal en in de gehele Hollandse Missie. Bij Koninklijk besluit van 28 Sept. 1814 werd aan die toezegging een begin van uitvoering gegeven. Daarbij toch werd de bezoldiging uitgestrekt tot de geestelijkheid van het aartspriesterschap Holland en Zeeland. Het besluit behelsde de namen van hen, wien de koning een toelage wilde toekomen en bepaalde: 1^o. Dat geen toelagen

¹⁾ *Handb. Zaken R.K. Eeredienst* jg. 1 p. 104.

²⁾ „Hagae-Comitum in rem suae Ecclesiae moratus", schrijft Van Gils; v. Alphen was vergezeld van J. H. Smits en bleef meerdere dagen in Den Haag; *Br. en Circ.*, Allard p. 406, *B.B.* II 198.

³⁾ *Doss.: v. Alphen en de competentien*; vgl. *Albers* I 42.

zullen gegeven worden aan vacante plaatsen, doch alleen aan fungerende geestelijken. 2^o. Dat overeenkomstig de beginselen, bij het Besluit van 10 Dec. 1813 bepaald, „bij het vacant worden der pastorijen en andere geestelijke bedieningen, waaraan het genot van toelagen uit 's lands kas is verknogt, dezelve toelagen voor den opvolger niet zullen kunnen gecontinueerd worden, tenzij vooraf door den daartoe bevoegden kerkvoogd van den secretaris van staat voor de Binnenlandse Zaken vrijheid tot wedervervulling der vacerende plaats met behoud van dat subsidie is verkregen, zullende vervolgens door denzelfde kerkvoogd aan den secretaris van staat voornoemd kennis worden gegeven van de gedane nieuwe benoeming, ten einde daarop Z.K.H. aggreëtie te erlangen" ¹⁾).

Een geestelijke, die met een toelage begunstigd werd, zou deze dus de eerste keer onvoorwaardelijk ontvangen, maar wenste later diens opvolger eveneens een toelage te krijgen, dan moest de Kerkvoogd: 1^o. daartoe verlof vragen aan de Secretaris van Staat voor de Binnenlandse Zaken en 2^o. dezen kennis geven van de gedane benoeming, om de Koninklijke goedkeuring of de aggreëtie daarop te ontvangen ²⁾).

Door deze condities werd de ongerustheid, welke art. 139 der grondwet reeds verwekt had, nog veel groter.

De internuntius Ciamberlani en Van Alphen hielden elkaar op de hoogte omtrent al wat zich rondom de toelagen afspeelde ³⁾. In een brief van 20 Oct. 1814 (geschreven te Amsterdam ten huize van Cramer) liet Ciamberlani aan Van Alphen weten, dat hij Rome over de gehele toedracht der zaak had ingelicht. Verder schreef hij hem in diezelfde brief over de audientie, welke hij met Cramer op Zondag 16 October had gehad bij de Koning, om dezen de onhoudbaarheid der

¹⁾ *Doss.: v. Alphen en de competentien.*

²⁾ Hoewel het besluit spreekt van „geestelijke bedieningen, waaraan het genot van toelagen is verknogt“, wilde men dus toch feitelijk de toelagen niet aan de bediening, maar aan den persoon verbinden. De competentien echter waren vast verbonden aan de bediening.

³⁾ Onder de kerkelijke autoriteiten des lands vond in die tijd niemand zoveel fiducia bij de internuntius als Van Alphen.

twee gestelde voorwaarden aan te tonen. Hij had Cramer gelast om daarover met Baron Roëll in correspondentie te treden, terwijl hij zelf een pro-memorïe bij de Koning zou indienen, daar Z.M. hem dit ter audientie gevraagd had¹⁾. Niemand, meende Ciamberlani, zou die memorïe beter kunnen opstellen dan Van Alphen en daarom drong hij er op aan, dat deze zo spoedig mogelijk dergelijk stuk, zowel in het Nederlands als in het Latijn, hem (Ciamberlani) zou willen toezenden²⁾. Hierop vroeg Van Alphen enkele inlichtingen aan Ciamberlani, die hem alsdan opnieuw dringend verzocht om voor de samenstelling van bedoelde pro-memorïe zorg te dragen³⁾. Het stuk, dat toen door Van Alphen werd opgesteld, luidde ongeveer als volgt:⁴⁾

Het is een leerstuk bij de Roomsche Catholieken, dat onsen Zaligmaker, zijne kerke instellende, dezelve heeft bekleet met eene souveraine magt in al hetgeene de leer, de bediening der Sacramenten, haar bestuur en discipline betreft, en dat deze haere macht onafhankelijk is van alle wereldsche macht, als onmiddelijk voortspruitende van Dengeenen, aan wien van sijnen Goddelijken Vader alle macht is gegeven in den hemel en op aarde.

Bekleet met deze onafhankelijke en souveraine macht, verkondigde zij het Evangelie door geheel de wereld, stigde overal bijzondere kerken, stelde over dezelve de nodige leeraers. Den apostel (Paulus) liet sijnen discipel Titus op het eiland Kreta, om in alle steden van dat eyland de nodige bedienaers daartestellen.

Tevergeefs versette zij hier tegen de Sanhedrin der Joden; tevergeefs gebruykten de heydensche Keysers alle hunne magt en middelen van vervolgingen, om dese goddelijke religie, waare het mogelijk geweest, in haere geboorte te smoren.

1) Dat moeten nu alle kerkvoogden doen, schreef Ciamberlani aan Van Nooy op 21 October; „potius mori quam libertatem Ecclesiae captivam reddere”; *Arch. Aartsb. Utrecht* Dl. 39 p. 31, 32.

2) Zie de brief van Ciamberlani in Bijlage VI.

3) Zie de brief van Ciamberlani, d.d. 27 Oct. 1814 in Bijlage VII.

4) „Ongeveer”, want de tekst, welken wij mededelen, is naar een concept (van de hand van v. Alphen) in *Coll. II*. Of en in hoeverre de internuntius van het stuk gebruik heeft gemaakt is ons onbekend.

De apostelen, die soals hunne goddelijke leer niet asemde als eerbiedigheyd en hoogagtinge voor en gehoorsaemheyd aen de wettige oversten in al hetgeene het burgerlijke betreft, zig niet anders beschouwden als onderdaenen, beschouwden zig in hunne geestelijke bedieningen en functien niet als bedienaers van den Staet, maer als bedienaers van God en van hunnen Zaligmaker, voor wien zij het afgesantschap bedienden.

In gevolge dese leer van het Evangelie gaeven zij aen God, dat God toekomt en vervulden met eenen apostolieken iver de plichten van het Evangelie te verkondigen, de kerken te stigten, de nodige herders over dezelve te stellen; de volkeren te leeren, te onderwijsen, de Sacramenten te bedienen en op den weg der zaligheyd te geleyden, terwijl zij door haere leeringen, voorbeelden en exempels zig de getrouwste onderdanen toonden, in al hetgeene het burgerlijke betrefte, der keyzers, hunne vervolgers, en door haere gehoorsaemheyd en onderdanigheyd den mont stopten van hunne vijanden zelve, zoals blijkt uyt die uytmuntende verdedigschriften der oudvaders van de eerste kerken, welke, aen den alvernienenden teyd ontsnapt, ons nog sijn overgebleven.

Dese souveraine en onafhangelijke oppermacht, met dewelke de apostelen onmiddelijk door hunnen Goddelijken Leermeester sijn bekleet geworden, hebben dezelve, met alle de plichten daeraen verknogt, aen hunne wettige opvolgers, dewelke zij verkozen, overgegeven om dezelve tot het eynde des weerelds over te brengen door diegeene, welke hun in hunne bedieninge wettig zouden opvolgen.

Dese haere souveraine en onafhangelijke macht, sonder dewelke geene societijt kan bestaen, heeft onse kerke ten allen tijden zo zorgvuldig gemainteneert en vooral haere vrijheid in het benoemen en aenstellen van haere bedienaers. Zij wiste wel — en alle regtsgeleerden komen hierin overeen —, dat de vrije aenstellinge der bedienaers een der essentieelste en noodzakelijkste attributen is der souveraine oppermagt, waervan wij, de Roomschen, ten allen tijden ook in dese landen, zelve onder het bestuur der voormalige Hoogmogenden, altoos gejouisseert hebben, schoon in die tijden de vrijheyd van religie hier niet was geproclameert, maer de Roomsche religie alleen bij oogluylkinge was getollereert en de uytoefeninge van den Roomschen godsdienst aan veele entraves onderworpen.

Om uwe patientie, Doorlugtigsten Vorst, niet te misbruyken, sal ik hier alleen voorbrengen de aloude leer van onse Kerke, welke in het laatste Algemeen Concilie van Trente is vernieuwd en opgeheldert.

Na dit alles, Doorl. Vorst, zal Uwe K.M. niet meer verwonderd sijn over die algemeene neerslagtigheyd, vrees en agterdogt, welke alle de R. Catholieken bij het emaneren der constitutie, vooral van den 139sten artikel, heeft bevangen; eene vrees en algemeene neerslagtigheyd, welke de solemneele geproclameerde vrijheyd van godsdienst en religie en de aangeboren en alomme bekende vaderlijke goedheyd van Uw K.M. heeft kunnen een weynig mitigeren en de bekende legale interpretatie van gemeld artikel uyt Uwe souveraine machten en goedheyd, Uwe K.M. zo eygen, alleen heeft kunnen wegnemen en stillen.

Maer, Doorl. Vorst, heeft de hiervoor gemelde Uwe K. interpretatie de opgevatte onrust in de voor ons gewigtigste van alle saken gestilt, dat het mij geoorlooft wese aen Uwe K.M. open te leggen de algemeene sensatie, welke onder de R. Catholieken opnieuw verwekten de aangeboden tractementen aen de R. Cath. pastoors onder conditien, welke hun vorige opgevatte vrees nopens meergemeld 139e artikel doen herleven, verijdelen de interpretatie van Uwe K.M. en de vrijheyd van onse religie en kerke aen ketenen leggen.

Om van de aangeboden tractementen te kunnen genieten, moeten op de eerste plaats de kerkelijke oversten permissie van Uwe K.M. hebben om bedienaars te benoemen. Er is geen eene R. kerkelijke overste, het zij met eerbied gezegt, Doorl. Vorst, binnen de palen van uw reyk, die, behoudens sijne plicht, tot het nakomen deser conditie zig kan verplichten. Met sijne kerkelijke macht word hem teffens de verplichtinge opgelegd van over de gelovigen, aen sijne zorg toevertrouwt, de nodige herders te stellen en wel met die vrijheyd en onafhangelijkheid, met dewelke de Apostelen en hunne opvolgers ten allen tijden zig van dese plicht gequeten hebben.

Even onaannemelijk is de 2de conditie, waar bij de pastoren, wettig benoemd en aangestelt, de uitoefeninge van hunne plichten van de goedkeuringe van eene vremde macht zoude afhangen, eene goedkeuring welke om veele reedenen zoude kunnen geweygert, of voor lang kunnen verschoven worden. Eenen pastoor kan door geweld en macht in het uytoefenen sijner functien belet worden, maar nimmer of ooyt in die belettinge vrijwillig instemmen.

Ziet hier, Doorl. Vorst, de redenen waarom nòg onze religie, waarvan de vrije uitoefeninge door Uw K.M. so solemneel is versekert, nòg onze conscientie toelaeten onder de voorgemelde condities de door uwe Ministers aangeboden pensioenen te accepteren en ons verplicht vinden om aan de aangeboden pensioenen te renuntieeren.

Cramer, die, gelijk Ciamberlani hem bevolen had, met Baron Roëll over de twee bewuste condities in correspondentie trad, ontving van dezen telkens een onbevredigend antwoord, dat namelijk de gegeven voorschriften slechts betrekking hadden op het finantiële en dat geen verlof nodig was tot aanstelling van een pastoor of kapelaan als zodanig, maar tot het doen der aanstelling *met behoud van subsidie* ¹⁾.

Intussen was men begonnen met hier en daar aan de pastoors de toelagen te presenteren. In het vicariaat van Breda en in het land van Ravenstein waren er nog al velen, die ze aannamen, ook enkelen in het land van Cuyk, maar door de overgrote meerderheid werden ze geweigerd ²⁾.

Van Alphen verbood het aannemen der toelagen aan al zijn geestelijken, behalve aan degene, wien enkel maar (en zonder enige voorwaarde) hun oude competentien werden aangeboden. Hij beschouwde de bezoldiging van de clerus niet als een op zich zelf staande zaak, maar als een maatregel tot voortzetting van het caesaro-papistisch regerings-systeem, dat sinds vele jaren allerwege in Europa was toegepast om de Kerk afhankelijk te maken van de gouvernementen, een systeem, waarvan hij de grondslag zag gelegd in de valse filosofie der 18e eeuw. Zo zal men de aanhef be-

¹⁾ Schrijven van Roëll, d.d. 27 Oct. 1814, (*doss.: v. Alphen en de competentien* en Allard p. 240) zie ook het schrijven van Roëll aan Van Nooy d.d. 25 Nov. 1814 in *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 39 p. 33, 34.

²⁾ Behalve aan hen, die tot 1810 competentien genoten hadden, werden de gelden aangeboden als een vast tractement van 500 francs, zó nochtans dat daarvan afgetrokken was hetgeen de bezoldigden volgens hun laatste opgave als vaste inkomsten van hun kerken of gemeenten genoten. De bezoldiging leek dus wel iets op die der geestelijkheid in Frankrijk en België, welke volgens het concordaat en de organieke artikelen van 1801 was ingevoerd.

grijpen van zijn brief van 4 Nov. 1814, gericht aan deken Hooqaerts, om het aannemen der toelagen te verbieden.¹⁾

Eerwaarde Heer Deken.

De grote vijand van onse religie, Napoleon, is wel overwonnen, maar den aldergrootsten, de hedendaegse philosophie, nog niet. Zij weet zig nog in te dringen in alle de cabinetten der hoven en is nog so stout, als zy ooyt is geweest en gaat altoos regtstreeks aen op haar oogwit: „ecrasez l'infame”. Na de vryheyd der religie solemneel geproclameert te hebben, na zo eene solemneele interpretatie der constitutie opzigtens de artikelen, welke de Roomschen so billijk en so seer alarmerden, accordeert men nu de zo weynig beduydende toelagen onder conditien, die de geheele hierarchie onser Kerke omverre werpen en niet anders bedoelen dan de Kerke te brengen in de zwaarste slaverny, waarvan geene exempels exteren.

Nog verder sullen sy welhaest gaan en wy riskeren nog eens bloot gestelt te worden aan dezelve vervolginge, welke nauwelijks komt te eyndigen. Het misterie van boosheyd verklaart zig meer en meer en komt daegelyks meer opentlyk in werkinge en eene christelyke kloekmoedigheyd, gepaart met eene volmaakte eendraegt, zal hoogst noodzakelyk wesen, om aan dat monster het hoofd te bieden.

Het insigt kan niet anders syn, dan of wel ons te beroven van de beloofde subsidien, of wel onse religie teenemael te vernietigen. Zag men alleen op het eerste, dit was makkelijk te overkomen; dan ik voor my vreesse het tweede. Om dit tegen te gaen, laet ik alle pastoors vermanen door haare respective dekens, geene de minste toelagen van het gouvernement te accepteren sonder naedere mijne toestemminge, van welke aanneminge ik niet vervremd²⁾ was na de my toegesonden legale interpretatie, gegeven op mijne vertoogen. En ik versoeke UEerw. de Heeren van de stad hiervan te verwittigen. Men ziet wel, dat gemelde interpretatie niet anders heeft gediend dan om sand te werpen in onse oogen.

Ik blijve met eerbied en agtinge, in haast

Eerw. Heer Deken, UEerw. dw. dienaar
A. van Alphen, vic. gen. Apost. van
't bisdom van 's Bosch.

Schijndel den 4 9ber 1814.

¹⁾ Origineel in *Br. en Circ.*

²⁾ Afkerig.

Dat Ciamberlani en Cramer zich, evenals Van Alphen, met kracht tegen het aannemen der toelagen verzetten, zagen wij reeds ¹⁾. Ook de andere kerkoversten lieten niet na, zich er tegen uit te spreken ²⁾. De oud-bisschop van Roermond schreef in een circulaire van 19 Oct. 1814 aan zijn geestelijken aangaande de z.g. gerúststellende verklaring van 16 Mei 1814: „Verum quidem est, interpretationem benignam desuper subministratam esse, qua manente merces honesta..... tuta conscientia poterat recipi. Hanc tamen interpretationem fallacem, irritam et inanem esse, tristi litterarum Secretarii Status ³⁾ experientia convincimur ⁴⁾.” G. van Nooy berichtte 10 Nov. 1814 aan Van Gils de minister 's anderendaags te zullen mededelen, dat hij en zijn pastoors in het Utrechtse de aangeboden gelden niet zullen aannemen ⁵⁾. Alleen de vicaris van Breda, A. van Dongen, en de commissaris Borret in het land van Ravenstein, lieten hun geestelijken de toelagen accepteren ⁶⁾.

Van Dongen was van oordeel, dat de kerkelijke overheid bij het doen van eventuele benoemingen nog voldoende vrijheid behield. Zij kon immers benoemen, wie zij wilde. Wel riskeerde zij, dat de benoemde niet door de Koning voor agreeabel verklaard zou worden, doch dan kon de benoemde toch nog altijd gehandhaafd blijven; alleen zou deze dan geen toelage krijgen. Tegen deze redenering voerde

¹⁾ Aangaande Ciamberlani zie men nog diens schrijven aan Van Nooy d.d. 13 Nov. 1814 in *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 39 p. 137—141.

²⁾ Allard p. 240, 409, *B.B.* XII 371.

³⁾ Bedoeld is een schrijven van 7 Oct. 1814, waarbij aan de clerus in de districten van Mgr. v. Velde de M. de toelagen werden aangeboden.

⁴⁾ *Doss.: v. Alphen en de competentien.* Daarin bevindt zich ook een uitgebreid extract ener Franse memorie, welke Mgr. v. Velde de M. in December 1814 aan de Koning presenteerde, om de twee condities afgeschafte te krijgen. Uit die memorie blijkt, dat aan de 33 pastoors uit de districten van Mgr. v. Velde de M. een gezamenlijke som van slechts 2000 gl. als toelage was aangeboden.

⁵⁾ *Coll. II*, vgl. *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 39 p. 32.

⁶⁾ De professoren van het seminarie en de voornaamste pastoors in het vicariaat van Breda konden deze handelwijze van hun vicaris niet goedkeuren. Zowel in het Bredase als in het Ravensteinse bleven niet weinigen de toelagen weigeren; *Corresp.* p. 122.

Ciamberlani echter aan, eerstens dat de liefdadigheidzin der parochianen opzichtens hun pastoors, als deze rijkstoelagen zouden genieten, een gevoelige knak zou krijgen, zodat een opvolgend pastoor, die geen toelagen meer ontvangen zou, geen bestaan meer zou hebben; en vervolgens dat het gouvernement vandaag of morgen krachtens art. 139 der grondwet gebruik zou kunnen maken van het „recht van inzage en beschikking“¹⁾). Ook voor Van Alphen golden deze redenen; bovendien achtte hij zulk een aanvankelijke aanneming van toelagen niet fair en was hij van mening, dat een dergelijke aanneming althans impliciet een erkenning zou betekenen van het gewraakt Koninklijk Besluit van 28 Sept. 1814. In ieder geval moesten de kerkoverheden volgens hem één lijn trekken. De handelwijze van zijn Bredase collega keurde hij daarom ten strengste af. „Haec fuit prima divisio inter tres Ordinarios!“ verklaarde hij later in een brief aan de Propaganda te Rome²⁾.

De internuntius schreef 31 Dec. 1814 aan Van Alphen over de herhaalde pogingen, welke hij bij de Koning en het gouvernement deed om de uitbetaling der toelagen te doen uitstellen, totdat hij uit Rome een beslissing zou ontvangen hebben. Ook zond hij hem een afschrift van de diplomatieke Nota, welke hij tot datzelfde doel aan Roëll had doen toekomen. Tevens berichtte hij, dat hij op Maandag 2 Januari naar België zou gaan en onderweg Breda zou aandoen; hij had gehoord, dat de Vicaris aldaar zijn zienswijze betreffende de toelagen zou veranderd hebben; was dit niet het geval, dan zou hij zijn best doen om hem daartoe over te halen³⁾.

Vóór zijn afreis naar België gaf Ciamberlani aan de aarts-

¹⁾ *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 39 p. 32, noot 2.

²⁾ Men begrijpt, dat het al of niet aannemen der toelagen, vooral ten gevolge van de handelwijze van Van Dongen en Borret, op verschillende plaatsen heel wat onenigheid bracht onder de pastoors. Zo verklaarde de deken van Druten bij gelegenheid van het St. Willibrordusfeest te Leeuwen 7 Nov. 1814, dat hij de toelagen zou aannemen, indien er geen strikt verbod van Monseigneur (v. Velde de M.) zou komen. Drie der aanwezige pastoors o.a. die van Dreumel, kwamen tegen die verklaring op en er ontstond een zeer hevige woordenwisseling; *Coll. II.*

³⁾ Zie bijlage VIII A.

priesters der Hollandse Missie bevel om hun geestelijken het aannemen der toelagen te verbieden, indien de regering zou voortgaan deze te presenteren zonder de beslissing van Rome af 'te wachten. Dit laatste optreden van de internuntius wekte dermate de verbolgenheid van het gouvernement, dat hij op 19 Jan. 1815 tijdens zijn Belgische reis op onheuse manier buiten Brabant werd gezet ¹⁾).

18 Febr. 1815 gaf de koning een nieuwe verklaring: Dat het Besluit van 28 Sept. 1814 geheel en al in verband staat met het vroeger Besluit van 16 Mei 1814 en dienovereenkomstig moet uitgelegd; dat alzo het besluit van 28 Sept. 1814 geen andere strekking heeft, dan om bij een vacature „te beoordeelen of te beslissen, of het genot van de bevorens geacordeerde toelage wederom aan de vervulling der vacature kan worden verbonden; en vervolgens, of aan den aangestelden geestelijke de toelage, aan zijn voorganger in officio toegestaan, bij voortduring zal worden uitgereikt" ²⁾).

Ook deze verklaring liet de zaak gelijk ze was en de kerkelijke autoriteiten, Van Dongen en Borret uitgezonderd, bleven van mening, dat men de toelagen niet mocht aannemen.

Omstreeks dezelfde tijd ontving Ciamberlani van de Romeinse Congregatie der Propaganda navolgende beslissing, d.d. 16 Dec. 1814:

Quod per duas conditiones appositas subsidiis, oblati a gubernio etiam ecclesiasticis Catholicis in Hollandia, detur eidem gubernio civili quidam influxus in electionem et confirmationem parochorum, quod laedit libertatem Ecclesiae; ideoque si gubernium eas revocet et quamcumque aliam, quae pariter laederet libertatem Ecclesiae, tunc ad summum tolerari poterit ut, attenta necessitate in qua pastores versantur, ipsi recipiant subsidia; aliter debeant absolute recusare. ³⁾

Ciamberlani bleef zeer actief. Dit blijkt vooral uit zijn brief van 20 Febr. 1815 aan Van Alphen. Na daarin een

¹⁾ Terlinden I 53 v.v., *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 59. p. 262, 263, Kleyn tjens I 35 v.v.

²⁾ *Coll. II en Doss.: v. Alphen en de competentien.*

³⁾ *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 20 p. 257.

omstandig relaas gegeven te hebben over de onwaardige behandeling, ondervonden tijdens zijn Belgische reis, deelt hij hem onder de nodige geheimhouding mede, wat hij de laatste tijd bij Koning en gouvernement zo al ondernomen had om de kwestie der toelagen tot oplossing te brengen. En weer doet hij dan het dringend verzoek, dat Van Alphen hem zijn oordeel over een en ander zal doen weten ¹⁾).

In een brief van 8 Maart d.a.v. brengt hij de Vicaris dank voor diens antwoord, verzuchtend:

„Ultinam, quae Revma Dominatio Tua sentit, sentirent omnes!” Wat hem zelf betreft, zal hij zijn ingenomen standpunt blijven handhaven: „Quo coepi, eodem ne dubites, Rev. Dne, firmo pede, adjuvante semper Dei O. M. gratia, totum confecturus iter. Nolunt amplius mecum rem pertractare et me omnium perturbationum ajunt esse causam. Dicant autem et faciant quidquid velint, muneri meo numquam deero... Illud, Rev. Dne, maxime dolendum, quod nonnulli sint pastores, sicuti mihi relatum est, qui ausi dicere sint, nullam ab ipsis inveniri in conditionibus difficultatem. Patientia pro nunc habenda est, donec tempus opportunum talem audaciam corrigendi perveniat.” ²⁾

De door Rome gegeven beslissing nam inderdaad de verdeeldheid onder de geestelijkheid geenszins weg. Men bleef er over redetwisten, of de twee gestelde condities in werkelijkheid strijdig waren met de onafhankelijkheid der Kerk. Als de condities herroepen werden, zou volgens Rome het aannemen der toelagen op zijn hoogst geduld kunnen worden, „gezien de noodzakelijkheid, waarin zich de pastoors bevinden”, doch wie zou uitmaken, voor wie een toelage al of niet noodzakelijk zou zijn tot levensonderhoud? In plaats van te verminderen, nam de verdeeldheid zelfs nog toe ³⁾.

¹⁾ Zie de brief in Bijlage IX.

²⁾ Origineel in *Coll. II.*

³⁾ Mgr. v. Velde de M. schreef 5 Mei 1815, dat het hem pijn deed, dat vele pastoors in het land van Cuyk aangaande de toelagen er een andere mening op na hielden dan hij; ook in en rondom Nijmegen scheen men toen genegen om de toelagen aan te nemen; *Coll. II.*

Die tweespalt onder de clerus om zulk een geldelijke aangelegenheid en het feit, dat steeds meerderen buiten zijn vicariaat zich genegen toonden om de toelagen aan te nemen, achtte Van Alphen buitengewoon bedroevend. Bij geruchte vernemend, dat zelfs Ciamberlani, de vurige tegenstander der toelagen, naar de kant der voorstanders zou beginnen over te hellen ¹⁾, liet hij in de maand April zijn vriend Van Gils (daar hij zelf met bezigheden overstelpt was) aan Ciamberlani een brief schrijven, om hem al zijn bezwaren nog eens goed onder het oog te brengen en hem tevens te verzoeken aan de H. Stoel een nadere uitspraak te vragen, die de eenheid onder de clerus zou kunnen herstellen ²⁾.

Toen hij de brief van Van Gils ontving, had Ciamberlani waarschijnlijk kort te voren zich reeds om zulk een nadere uitspraak tot Rome gewend. In ieder geval werd Rome opnieuw geraadpleegd en een nieuw decreet, d.d. 13 Mei 1815, volgde ³⁾. Het werd door Kardinaal L. Litta, prefect der Propaganda, aan Ciamberlani toegezonden en schijnt eerst in September aan de Nederlandse geestelijkheid algemeen bekend te zijn geworden. De inhoud komt hierop neer: Indien de Kerkelijke Overheid aan de regering moet kennis geven van het overlijden eens priesters enkel en alleen opdat de regering kunne onderzoeken, of diens opvolger staatstoelage behoeft; indien de Kerkelijke Overheid verder, zonder enig antwoord af te wachten, de nieuwe pastoor vrij en onafhankelijk kan benoemen en aanstellen, zelfs onmiddellijk na de dood des voorgangers; indien eindelijk de gedane benoeming onder opgave van naam en voornaam aan de regering moet worden bekend gemaakt, enkel en alleen opdat zij oordele, of enige bezoldiging nodig is, dan mag men de toelagen aannemen. Staan de zaken anders, dan niet ⁴⁾.

¹⁾ Het gerucht was hoogstwaarschijnlijk ongegrond. Een uitgebreide correspondentie over de zaak der toelagen tussen Ciamberlani en Rome bevindt zich in het archief van het staatssecretariaat in het Vaticaan, zie Terlinden, I 49, noot 2.

²⁾ Men vindt de brief in Allard p. 410—412.

³⁾ Op een verzoekschrift van 24 Maart 1815.

⁴⁾ *Arch. Aartsb. Ultr.* Dl. 20 p. 250—253.

Cramer gaf het decreet ter lezing aan Roëll ¹⁾ in de hoop, dat deze zich met de strekking daarvan zou kunnen verenigen. De eerste lezing scheen bij hem een nog al gunstige indruk te maken, maar enkele uren later ontbood hij Cramer weer en deelde hem mede, dat de besluiten van 28 Sept. 1814 en 18 Febr. 1815 volstrekt niet in de geest van het Pauselijk decreet mochten uitgelegd worden, zodat het duidelijk was, dat de befaamde condities ten volle van kracht moesten blijven en dat dus ook volgens de tweede uitspraak van Rome geen toelagen mochten aanvaard worden ²⁾.

Middelerwijl was de nieuwe grondwet van 24 Aug. 1815 tot stand gekomen. Het gewraakt artikel 139 der vorige constitutie was nu vervallen en in plaats daarvan bepaalde de nieuwe grondwet in art. 192, dat de bestaande kerkelijke toelagen verzekerd blijven en bovendien: „Aan de leeraars, welke tot nog toe uit 's lands kas geen of een niet toereikend traktement genieten, kan een tractement toegelegd of het bestaande vermeerderd worden.” En in art. 193: „De Koning zorgt, dat de toegestane penningen, die voor den openbaren godsdienst uit 's lands kas worden betaald, tot geen andere doeleinden besteed worden, dan waartoe dezelve bestemd zijn ³⁾.

„De constitutie (van 1814) is wel weg — schreef Van Nooy op 15 September 1815 aan Van Alphen ⁴⁾ —, maar de beruchte voorwaarden blijven bestaan, zoolang de Koning

¹⁾ „Quoniam Excellentia Sua non vult amplius mecum de Missionis rebus pertractare”, schreef Caimberlani vanuit Amsterdam 19 Sept. 1815 aan Van Alphen; *Coll. II.*

²⁾ Zie evenvermelde brief van Ciamberlani aan Van Alphen; vgl. ook de brief van A. Conszen aan Van Alphen, d.d. 19 Sept. 1815 in Allard p. 412, 413 en die van Ciamberlani aan Van Nooy, d.d. 17 Sept. 1815 in *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 39 p. 38, 39. Op een latere aanvraag van Cramer, d.d. 19 April 1817, antwoordde de Congr. der Propaganda 17 Aug. d.a.v., dat geen nieuwe uitspraak meer nodig is, wijl de condities niet herroepen werden; *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 20 p. 255—258, Dl. 39 p. 41.

³⁾ Dr. J. Witlox, *De Katholieke Staatspartij I* 72, noot 2, zegt, dat bij het tot stand komen der grondwet van 1815 Van Gils door mr. Ch. v. der Horst omtrent de artikelen over de godsdienstvoeling hield met het lid der commissie Dubois. Van Gils verlangde, dat de toelagen niet aan de individuele personen, maar aan de kerken zouden toegekend worden en dan *fixo jure.*

⁴⁾ *Coll. II.*

ze niet intrekt." In plaats echter van die voorwaarden in te trekken, vaardigde de Koning, balorig wijl de toelagen nog steeds vrij algemeen geweigerd werden, op 29 Augustus en 15 September 1815 achtereenvolgens twee nieuwe besluiten uit. Het eerste bepaalde, dat alle toelagen, bij Besluit van 28 Sept. 1814 aan R.K. geestelijken toegekend, welke men vóór 1 October niet zal hebben willen ontvangen, als ingetrokken zullen beschouwd worden: het tweede, dat alle landstoelagen van welke aard ook, aan de Noord-Nederlandse R.K. geestelijken toegekend (dus ook de z.g. competentien), zullen vervallen, indien men ze niet vóór 1 November zal hebben aangenomen, en dat „de aldus voor den Lande uitgewonnen gelden vervolgens zullen strekken voor R.K. geestelijken of gemeenten, welke onderstand behoeven en verlangen" ¹⁾).

De grote meerderheid der geestelijken in de Hollandse Missie bleef ook toen nog de toelagen weigeren; in het district van Van Nooy waren er slechts een paar, die ze aannamen.

In het vicariaat van 's Bosch leek het haast, of de regering het er op aanlegde, om er verwarring en verdeeldheid te stichten. Aan nagenoeg alle pastoors, aan wier ambt geen competentien verbonden waren, ook aan de professoren van Herlaer en nog aan een drietal andere priesters ²⁾ werden in 1814 of 1815 toelagen aangeboden; allen weigerden ze aan te nemen, behalve Adam van Gils, pastoor te Empel ³⁾. Aan de meerderheid van hen, die recht op competentien hadden, werden deze zuiver en onvermengd met enige toelage ge-

¹⁾ *Handb. Zaken R.K. Eeredienst* jg. 1 p. 135, 136, waar het Kon. Besluit van 15 Sept. 1815 gedateerd staat op 16 Sept.

²⁾ J. D. v. d. Meulen te 's Bosch en de proosten (rectoren) van Bedaf en Liessel.

³⁾ Hij was in 1804 aangesteld als rector der kerk van de Zevenbergse Hoek. De toenmalige pastoor van Zevenbergen tekende aan: „per fenestram intravit" (Schutjes V 1020). Door het Bestuur van het vicariaat werd de kerk van de Hoek in 1813 verplicht iets bij te dragen ten behoeve der armekas van Zevenbergen; rector van Gils toonde zich weigerachtig en werd toen tot deservitor in Empel aangesteld. Het schijnt, dat de man hierover verbitterd was.

presenteerd; zonder enig bezwaar konden dezen hun competentie aannemen. Aan sommigen echter bood men toelagen aan, vermengd met hunne competentie¹⁾; op bevel van Van Alphen weigerden deze allemaal iets aan te nemen²⁾; het waren de pastoors van Alem, Budel, Geldrop, Gemert, Helmond, Lagemierde, Lierop, Lieshout, Oerle, Oisterwijk, Reusel en Veldhoven³⁾. Eindelijk was er nog een vierde groep, welke niets te weigeren had, wijl haar niets werd aangeboden; daartoe behoorden enkele pastoors, de professoren van het Klein Seminarie, de kapelaans (met uitzondering van enkelen, die hun competentie uitbetaald kregen), en nog enkele andere priesters.

Het was misschien om wat beter zicht in de verwarde toestand te krijgen, dat Baron F. M. Goubau d'Hovorst, directeur-generaal voor de zaken van de Katholieke Eredienst, in Januari 1816 aan Van Alphen (door bemiddeling van de gouverneur van N.-Brabant) het verzoek deed toekomen, hem een opgave te bezorgen van alle priesters uit zijn vicariaat, die toelagen ontvingen, met vermelding van hun naam, kwaliteit, ouderdom, standplaats en parochianenaantal en tevens van het montant hunner toelagen⁴⁾. De

¹⁾ Nl. aan hen, die tot 1810 naast hun competentie, omdat deze te gering waren, van Van Alphen ook nog enige toelage ontvangen hadden uit de som van f 15000, welke hem jaarlijks ter beschikking was gesteld, zie hiervoren pag. 124.

²⁾ Men verzocht de rentmeesters, die met de uitbetaling waren belast, de toelagen te scheiden van de competentie. Een enkele maal werd hieraan voldaan, maar door het gouvernement werd dit „seer euvel” opgenomen en daarom spoedig verboden.

³⁾ De competentie, aan al deze pastoors sinds 1815 door het gouvernement ingehouden, werden hun, met goedvinding van het gouvernement, over de jaren 1815, 1816 en 1817 betaald door Van Alphen uit de som van f 55648,66, welke hem, op titel van sedert 1814 onvoldaan gebleven toelagen en competentie, bij besluit van 5 Sept. 1817 werd disponibel gesteld, ten einde de R.K. Bosschenaars tegemoet te komen in de f 60000, welke zij (krachtens besluit van 11 Dec. 1816) in 's Rijks kas moesten storten wegens het vereffenen der geschillen over de St. Janskerk; *Coll. III doss. IV, B.B. II 344, 345.*

⁴⁾ Niet lang na dit onderzoek en waarschijnlijk daarmee in verband stelde het departement van de R.K. Eredienst ook een onderzoek in naar de schade, welke sommige pastoors mogelijk geleden hadden ten gevolge van het verkopen der pastorale tienden, zie bijlage XII.

vicaris voldeed hieraan, maar maakte weer als altijd zorgvuldig onderscheid tussen toelagen en competentien, zie bijlage X. Bij de door hem opgemaakte lijst voegde hij een zeer breedvoerige memorie, waarin hij de bezoldigingskwestie van haar oorsprong af nog eens opnieuw (hoe dikwijls had hij het al gedaan!) uiteenzette. Aan het slot dezer memorie spreekt hij het vertrouwen uit, dat hij de Directeur-generaal er van overtuigd zal hebben,

„hoe hard het aan de Roomschen moet voorkomen, vooral in dese tijden van vryheyd, de vryheyd niet te hebben van te mogen renuncieeren aan eene gratie en gunste, welke aan te nemen conscientie en religie niet toelaten, of wel om het gebruyk van dese vryheyd berooft te worden en berooft te blijven van een wettig recht der competentien, gegrond op de wettigste titels, welke er konnen bijgebracht worden.”¹⁾ Bij vermelde lijst en memorie voegde hij bovendien een missive (een beknopt resumé van de memorie), waarin hij Goubau ten dringendste verzoekt het daarheen te leiden, „dat door eene stellige en voor ons, Roomschen, geruststellende verklaring van Z.M. den Koning de verschillen geeyndigt worden, door welkdanige verklaring ook teffens wederlegt en den mond gestopt zoude worden aen de quaedwilligheyd, die zig niet ontsiet voor te geven, dat dese hinderpalen²⁾ alleen worden daargestelt om met de daad de Roomschen in dese gewesten te versteken van een voordeel — — in vergelyk met het getal der Hervormden in dese provincie en de somme hun toegelegd weynig beduydende — — welke men niet durfde nalaeten hun in schijn toe te kennen”³⁾.

IV.

Conflict tussen Van Alphen en Mgr. van Velde de Melroy.

Vermeld Koninklijk Besluit van 15 Sept. 1815⁴⁾ werd voor Mgr. van Velde de M. aanleiding, om zonder enig overleg

1) Copie in *doss.: v. Alphen en de competentien.*

2) De bewuste conditiën.

3) Concept in *doss.: v. Alphen en de competentien.*

4) Zie blz. 172.

te plegen, noch met Van Alphen, noch met een der aarts-priesters in de Hollandse Missie en evenmin met Ciamberlani, opeens van gedragslijn te veranderen. Bij circulaire van 12 Oct. 1815 deelde hij zijn geestelijkheid mede, dat met het verval van art. 139 der grondwet van 1814 naar zijn mening van zelf ook de twee condities van 28 Sept. 1814 kwamen te vervallen. Gezien tevens een schrijven van de Minister van Binnenlandse Zaken, het Koninklijk Besluit van 15 Sept. 1815 notificerend, staat hij daarom toe, dat zijn clerus de toelagen aanneemt, totdat een algemene regeling der competentien zal tot stand gekomen zijn. Men zie echter toe, waarschuwde hij, „ne in apochis¹⁾ subsignandis quidquam dignitati aut juribus nostris ordinariis contrarium insertum habeatur”²⁾).

Dit zo geheel onverwacht besluit was voor Van Alphen en de aarts-priesters der Noordelijke kerkdistricten, ja voor de overgrote meerderheid van de clerus in Zuid en Noord een pijnlijke teleurstelling. Zelfs onder zijn eigen geestelijken waren er, die de zwenking van Mgr. van Velde de M. onbegrijpelijk vonden, o.a. Jacobus van der Heyden, pastoor te Dreumel.

Deze richtte op 23 October een schrijven aan Monseigneur, waarin hij er op wijst, dat de apostolische vicaris van 's Bosch en de internuntius als vice-superior der Hollandse Missie verboden de toelagen aan te nemen. En wel — naar hij hoorde — omdat Rome dit onder de bewuste condities zou verboden hebben. Wijl nu Monseigneur geen gebod gegeven heeft, om de toelagen af te halen, zal hij het afhalen van de zijne uitstellen, totdat hij nader antwoord ontvangen mag, te meer wijl — gelijk Monseigneur verleden jaar zelf schreef — de Ministers vandaag deze en morgen een geheel andere uitlegging van dezelfde zaak geven³⁾. Hoewel het schrijven des pastoors naar de vorm zeer beleefd en nederig was, was het naar zijn inhoud toch inderdaad wel wat

¹⁾ De betalingsmandaten.

²⁾ Copiën in *Coll. II* en *Doss.: v. Alphen en de competentien.*

³⁾ Copie in *Coll. II.*

kras. Het antwoord, dat Monseigneur hem gaf, gedateerd te Brussel 29 October ¹⁾, was dan ook alles behalve vriendelijk. Na gezegd te hebben, dat zijn mening aangaande de toelagen aan de pastoor, blijkens diens schrijven, volkomen bekend is, gaat hij verder ²⁾:

Animo tamen contententes litteras tuas, amaritudine replemur amarissima, quod nostrum agendi modum quasi *decisionibus Apostolicis contrarium* censoria virgula notare videris, tu, Rev. Domine, cui notum est — — *et cui e clero nostro notius quam tibi?* — —, quanta charitate, quanta benevolentia, quantis laudibus nos, immeritos quidem, in quarto Breve, quo honoratos nos voluit nuper, Sanctissimus Dominus complexus fuerit ob perspectam jam dudum singularem nostram in beatissimam personam et Apostolicam Sedem reverentiam et devotionem; qui amorem Dei et Ecclesiae cum ipso matris lacte suximus, totaque mente ad annum aetatis nostrae septuagesimum tertium, uti confidimus, intactum conservavimus; qui difficillimis et periculosissimis temporibus per viginti duos annos dignitatis episcopalis totidem continenter pro fidei defensione, pro jurium Ecclesiae Apostolicae conservavione certavimus, non formidamis villicationis nostrae, et praesertim *in casu interpellato*, rationem reddere Christi in terris vicario, nostrumque agendi modum a Sanctitate Sua non improbatum iri confidimus, ejus voluntatem pro lege, ejus vocem pro oraculo nos, quoad spiritum ducemus, habituros, ejusque auctoritati in omnibus numquam non libentissime obtemperaturos, sanctissime profiteamur palamque declaramus.

Ten slotte maant hij de pastoor aan, om naar zijn Bisschop te luisteren en in diens raadgevingen te berusten, „si evidentissimae inobedientiae notam effugere desideres.”

De plotselinge omkeer van Roermonds oud-bisschop in de kwestie der toelagen griede wel niemand zozeer als Van Alphen. Deze had zelf immers steeds voeling gehouden met de andere kerkoverheden en speciaal met Van Velde de M., met

¹⁾ Sinds einde 1811 woonde Mgr. v. Velde de M. te Brussel bij zijn broer Emmanuel.

²⁾ Copie in *Coll. II.*

wie hij sinds lang een bestendige vriendschap onderhield ¹⁾). En zie, geheel achter hem en de andere kerkoverheden om, ging Monseigneur nu in zulk een gewichtige aangelegenheid een beslissing nemen, die (naar het oordeel van Van Alphen) niet alleen de verdeeldheid onder de clerus nog zou doen toenemen, maar ook fataal was op zich zelf. Toen hem het antwoord van Monseigneur aan de pastoor van Dreumel bekend was geworden (er gebeurde bijna niets van betekenis in de Nederlandse kerkdistricten, of Van Alphen werd er in gekend), kon hij niet nalaten zijn verontwaardiging over Monseigneurs houding tot uiting te brengen. Hij deed dit in een brief aan diens secretaris F. A. Consgen ²⁾). De inhoud van de brief is ons niet bekend, maar dat daarin een of andere al te scherpe uitdrukking voorkwam, kan ons niet verwonderen. Wellicht wierp hij Monseigneur zelfs voor de voeten, dat deze zijn draai in de kwestie der toelagen genomen had, gedreven door de vriendschap des Konings, die hem op 6 Dec. 1814 tot Kommandeur der orde van de Nederlandse Leeuw had benoemd ³⁾). Ook het antwoord, dat Consgen gaf om zijn principaal te verdedigen, is ons onbekend. Hoogstwaarschijnlijk voerde hij daarin gefingeerde personen en affaires op; dat deed hij immers dikwijls in zijn correspondenties, aanvankelijk uit voorzichtigheid voor het geval, dat zijn brieven in verkeerde handen mochten komen; ook van Alphen en en anderen deden dat in die tijd voorzichtigheidshalve wel eens ⁴⁾, maar voor Consgen schijnt het ten laatste een soort van liefhebberij geworden te zijn. Deze „*conversatio in absconditis parabolarum*”, zoals men ze zou kunnen noemen,

¹⁾ Mgr. v. Velde de M. bewees aan Van Alphen en diens vicariaat veelvuldige diensten door het toedienen van H. Vormsel en H. Wijdingen.

²⁾ Dat hij zich tot Consgen richtte en niet rechtstreeks tot Monseigneur, was iets heel gewoons. Monseigneur zelf schijnt niet veel gecorrespondeerd te hebben, althans in die tijd; zijn meeste correspondentie liet hij helemaal over aan Consgen.

³⁾ Later schreef hij naar Rome ter verklaring van Monseigneurs omkeer: „*Nactus amicitiam Regis, ab eoque decoratus.*”

⁴⁾ G. v. Nooy schreef 21 Sept. 1815 aan Van Alphen; „Ik begrijp, dat men al meer en meer op ons zal letten en dat wij in het schrijven omzigtig zullen moeten te werk gaan”; *Coll. II.*

werd nu door Van Alphen op Consgen's voorbeeld voortgezet in een repliek, waarvan wij de voornaamste gedeelten, mede van wege hun curiositeit, hier mededelen ¹⁾.

Ik bekenne rondborstig uyt, dat ik te hevig ben geweest in myne uytdrukkingen . . . Ik ondergaën seer gaarne de vernederinge en versoeke U.E. uyt mynen naem by Berthi ²⁾ excus te versoeken . . .

De principale saek, waerover questie, is eene affaire, van beyde de partyen beschouwd als van het grootste belang . . . geene particuliere, maar eene gemeene saek . . .

Zoals betaemde, draagt men de saek voor aan myn Heer van Zevenbergen ³⁾ en syn antwoord is zodanig, als men het konde en moest verwagten, ⁴⁾ waardoor dan ook de belanghebbenden in hunne sustenuen versterkt wierden ⁵⁾. Intussen de tegenpartij van den Heer van Zevenbergen ⁶⁾ liet niet na te chicaneren en de saek ten principale door alle soorten van draeyingen te verduyteren, waerdoor echter de belanghebbenden zig niet lieten verblinden.

Eventwel om alle moeylykheden en proceduren voor te komen, zend men andermael alle de stukken en advisen vóór en tegen na(ar) den Heer van Zevenbergen. Volgens syne oude gewoonte antwoord hierop gemelde Heer ⁷⁾ en veronderstelt de gevallen — men kan niet klaarder —, in welke gevallen men mag of niet mag aan de pretensiën der tegenparty toegeven. Indien, zegt hij, dat de sin is van het ingelevert schrift der party ⁸⁾, dat de belanghebbende de volle vryheyd hebben om met haere waeren te handelen na(ar) welbehagen ⁹⁾, die in en uyt te slaen na(ar) goedvinden sonder imand daarin te kennen, so kan het toegelaeten worden

¹⁾ De lezer, door al het voorafgaande voorbereid, zal de versluerde inhoud van het stuk, ook zonder onze toelichtende nota's, gemakkelijk genoeg begrijpen, maar toen wij zelf aanvankelijk, niet zo voorbereid, het stuk zelfs bij herhaling en met veel aandacht lazen, snapten wij, eerlijk gezegd, er niets van. Het stuk (minuut) ligt in *Coll. II*.

²⁾ Mgr. v. Velde de M.

³⁾ De Paus van Rome (de stad der zeven bergen).

⁴⁾ De decisie van 16 Dec. 1814, zie hiervoren p. 168.

⁵⁾ Gelijk verder op nog duidelijker blijkt, wil schrijver de indruk wekken, dat het gaat over een proces in een of andere handelszaak.

⁶⁾ Het gouvernement.

⁷⁾ Het decreet van Rome d.d. 13 Mei 1815, zie hiervoren p. 170.

⁸⁾ Het Koninklijke Besluit van 28 Sept. 1814.

⁹⁾ Om de geestelijken in volkomen onafhankelijkheid te benoemen.

daarna(ar) met de party te handelen¹⁾. Dan zo dit de sin niet is, of wel men daarvan daarna zoude afaen, komt hy zulks ten stipste te verbieden.

Dit antwoord, hoe claer ook, was nog niet afdoende. Men moest eerst op eene legale wijze den sin kennen, welke de tegenpartij aan haer ingelevert schrift gaf. Ten dien eynde begaf de saekgelaste van den Heer van Zevenbergen (zig) bij den saekgelaste van O. Boven²⁾, leverde over copie en leesde teffens voor het besluit van den Heer van Zevenbergen, waermede men scheen op het gehoor genoeg te nemen. Dan eenige minuten daarna de saekgelaste der party, het besluit van den Heer van Zevenbergen nader ingesien hebbende³⁾, ontbied teffens den saekgelaste van den Heer van Zevenbergen en zegt, dat de Heer van Zevenbergen seer qualijk het stuck van syne partye heeft begrepen (en dat men van geene waeren mag beschikken, in of uyt te leveren, sonder consentbillet⁴⁾) . . .

Dit alles geschiet na het overleyden van Mejuffrouw Const⁵⁾. De procureur C. Lani⁶⁾ geeft daarvan⁷⁾ kennis aen de belanghebbenden — — ook, zo men vertrouwt, aan Berthi, gelijk ook Anthonisse⁸⁾ daarvan in het kort kennis heeft gegeven aen Fac⁹⁾, indien de brieven niet syn geëgaereert — —, welke alle zig hebben gehouden aen het spreekwoord van onsen ouden en venerabelen Augustien: „Zevenbergen heeft gesproken, de saek is geeyndigt”¹⁰⁾ en hebben daarvan kennis gegeven aan die er bij geïnteresseert waeren.

In dese omstandigheden komt gelijk uyt de locht gevallen het antwoord van Berthi¹¹⁾ — een antwoord, dat beslissend is, en dat in eene saek, welke van allen zo gewigtig is beschout, vooral van mijn Heer van Zevenbergen — sonder iemand

¹⁾ De toelagen van het gouvernement aan te nemen.

²⁾ De zaakgelastigde van de Heer van Zevenbergen is de aartspriester Cramer; de zaakgelastigde van O. Boven is Baron Roëll; O. Boven = de Koning.

³⁾ Dit alles slaat op het onderhoud van Cramer met Roëll in September 1815, zie hiervoren p. 171.

⁴⁾ Zonder de twee fameuze condities na te komen.

⁵⁾ De constitutie van 1814.

⁶⁾ Ciamberlani.

⁷⁾ Van het onderhoud van Cramer met Roëll.

⁸⁾ Van Alphen zelf.

⁹⁾ F. A. Consghen.

¹⁰⁾ Het bekende woord van St. Aug.: Roma locuta, causa finita.

¹¹⁾ De circulaire van Mgr. v. Velde de M., d.d. 12 Oct. 1815.

te horen der geassocieerden ¹⁾), welke op dezelve linie met hem staen! die soo vriendelijk en vertrouwelijk met hem gehandelt hebben! Of dese handelwijze cordaat is en vrinde-lijk, zal ik aen UE. oordeel overlaeten. Wanneer er onder de geassocieerden van den Heer Handschoen ²⁾ dusdanigen gevonden wierden, zoude hunne societeyt welhaest gedissol-veert sijn.

Mede zal ik aan UE. oordeel overlaeten, wat sensatie zulks maekt, hoe den eenen zig verbleyd, terwijl den andere met neerslagtigheyd niets anders kan doen dan aan Berthi mijn Heer van Zevenbergen tegenstellen. Den eenigste troost voor Anthonisse is dat hem niemand zal verweyten, tot dese onaengenaeme gevolgen occasie of aanleydinge gegeven te hebben....

Daar er in den brief van Fac eenige passasiën voorkomen, welke Anthonisse personeel sijn, vermeene ik denzelven geen ondiens te doen (met) desaengaende eenige elucidatiën te geven. Nooyt heeft hij zig bemoeyd met saken van anderen, vooral niet met die van Berthi, buyten het geval, waarover UE. schrijft ³⁾. Die Heer buurde al te na bij de Heeren van Utrecht en Bommel ⁴⁾ om niet te weten, wat in hun huys omging. Hij was ook te seer doordrongen van hoogagting voor Berthi om niet ten uystersten verbaast te staan over dat onverwagt nieuws. Hij doet onderzoek en men antwoord hem ⁵⁾ volgens plicht, raedende van teffens hierover te schrijven en van de saek kennisse te geven. Men handelt, gelijk men zoude willen met zig zelven gehandelt te hebben....

Het is verre van Anthonisse, immer of oyt Berthi van eygenbelang verdagt, veel min bedocht te hebben; dat sal hij hijliglijk verklaren; hij had hierin alleenlijk voor de algemeene oorsaak, die van den beginne heeft plaats gehad en de aanleydinge tot dese ongelukkige twisten heeft gegeven. Fac word wel versogt, hiervan Berthi te versekeren.

In antwoord op een brief van 10 Nov. 1815 schreef Ciamberlan: 29 Nov. d.a.v. aan Van Alphen ⁶⁾, dat hij de handel-

¹⁾ De andere kerkelijke autoriteiten.

²⁾ Mgr. F. A. graaf de Méan, bisschop van Mechelen; met diens geassocieerden zijn de andere bisschoppen in het Zuiden des lands bedoeld.

³⁾ Het geval met de pastoor van Dreumel.

⁴⁾ De geestelijken der Hollandse Missie.

⁵⁾ Hij doet onderzoek, nl. bij Van Alphen, en deze antwoordt hem.

⁶⁾ Origineel in *Coll. II.*

wijze van Mgr. van Velde de M. niet genoeg kon betreuren en van de H. Stoel, gelijk Van Alphen hem had voorgesteld, een nieuwe verklaring zou trachten te verkrijgen, waarbij het aannemen der toelagen bij niet-herroeping der twee voorwaarden strikt verboden zou worden. Ook had de Internuntius aan Monseigneur een brief geschreven — „humillime et maxima cum prudentia, quum praesertim optime Dominum, ejus secretarium, noverim” — — waarin hij schijnbaar uitging van de veronderstelling, dat Monseigneur wel enig regeringsstuk zou ontvangen hebben, hetwelk de beslissing van Rome (van 13 Mei 1815) goedkeurde en dus de twee bekende voorwaarden, althans indirect, herriep. Monseigneur zou hem een grote dienst bewijzen door hem dat stuk te willen mededelen, daar dit ook voor de clerus in Holland wel van belang moest zijn. Ook van de verdere inhoud van zijn brief aan Monseigneur — een omstandige uiteenzetting van de stand der kwestie, voor zover hem die bekend was — gaf Ciamberrani in zijn antwoord-schrijven aan Van Alphen een resumé en vervolgde dan:

En, Rev. Dne, totam summam literarum, quas ego dedi ad Ill. et Rev. Episcopum nuper Ruremundensem. Nihil in eis mihi videtur reperiri posse, quod offendat Episcopum et Gubernium et causa sit Dno secretario dandi responsum, prout dare Revmae Dominationi Tuae non est veritus. Dicat autem quidquid velit, functus sum munere meo. Potest nunc Ill. et Rev. Dnus Episcopus optime dignoscere, utrum justae sint rationes, super quibus fundavit suam permissionem. Quidquid sit, semper debuisset audire, si non me, Rev. Domnem Tuam et se informare de statu rerum in Hollandia. Videbimus quid mihi sit responsum. Statim communicabo... Omnes Amplissimi D.D.ni Hollandiae Archipresbyteri — laudes sint Deo — et ipsi optime cogitant et causam Ecclesiae sustinent. Quale damnum ex circularibus Ill. et Rev. Dni Episcopi ¹⁾ sit oriturum, nemo est, qui non videat. Deus parcat Ipsi. Gubernium in suis opinionibus confirmabitur, quod nempe omne malum sit ablatum per novum Decretum de 18 Februarii hujus anni.

¹⁾ Diens circulaire van 12 Oct. 1815.

Toen Monseigneur de pastoor van Dreumel later met suspensie en ontslag bedreigde, nam deze zijn toelage aan.

Ondanks deze gebeurtenissen bleef de oude vriendschap tussen Van Alphen en Mgr. van Velde de M. nog ongeschokt voortbestaan, zoals uit hun voortdurende correspondentie blijkt. Bijzonder tijdens Monseigneurs ziekte in 1816 — in het begin der Meimaand van dat jaar werd hij voorzien van de Sacramenten der stervenden — gaf Van Alphen hem in zijn brieven de hartelijkste bewijzen van belangstelling en toegenegenheid. ¹⁾

Een nieuw incident kwam de vriendschap beider mannen weldra op nog zwaarder proef stellen. Ook de pastoor der Augustijnerkerk te Nijmegen, de Augustijnerpater Franciscus Smeyers, door Van Alphen een „dignissimus pastor” geheten, weigerde, niettegenstaande het streng gebod van Mgr. van Velde de M., een rijkstoelage aan te nemen. Denkelijk meende hij meer te moeten gehoorzamen aan de Paus dan aan diens administrator. Bedreigd met suspensie en ontslag, bleef de pastoor standvastig weigeren, maar zocht op 9 Mei 1817 zijn toevlucht tot de algemeen bekende tegenstander der toelagen, Antonius van Alphen. Wij weten niet, wat deze de bedrukte pater gezegd heeft of liet weten, maar zeker is, dat hij hem niet liet zonder troost of raad. Ook zond hij (blijkbaar tegelijk met een of ander pakket) een schrijven over het incident aan Monseigneur, maar als gewoonlijk geadresseerd aan diens secretaris. Men begrijpt, dat de bemoeienis van de Bossche vicaris met de Nijmeegse pastoor Monseigneur volstrekt niet naar de zin was. Consngen schreef hem „in haaste” navolgend briefje d.d. Brussel 27 Mei ²⁾:

¹⁾ Van Alphen koesterde een waarachtige hoogachting voor Mgr. v. Velde de M.; hij beschouwde hem als een eminent prelaat, al was hij niet blind voor diens kleine zwakheden. Vooral keurde hij in hem af, dat hij zich te veel liet leiden door zijn secretaris Consngen. „Est vir omni laude dignus, sed nimium aliorum consilia audire videtur”, schreef Ciamberlani in 1806 aan de aartspriester Ten Hulscher” (*Bijdr. Bisd. Haarlem* jg. 38 p. 135).

²⁾ Coll. II.

Hoogw. Heer!

Hartelijke dank zegge ik UHoogw. voor het afgezonden, waarmede ¹⁾ gedaan hebbe volgens U gewoonte ²⁾.

Ik bekenne met UEerw., dat de stormwinden zeer gevaarlijk zijn. Doch des te meerder voorzigtigheid voor die het roer bestuuren, opdat het schip niet met de ladinge gevaar lijd.

Het is te bejammeren, dat zoo weinig vertrouwen in sommige onderhoorige heerscht, waardoor het oppergezag verflouwt en ingevolge de wijsgeeren staaft in hunne ondernemingen. Het zal UEerw. niet onbekent zijn, hoe Monseigneur zich gedraagd met alle, die zijn raad inroepen en waarvan er vrij-eenige uit U diocese zijn. Z.D. Hoogw. thoont hun, de decisiën van hun Overheid te moeten volgen en dit doende gerust te zijn. Hij laat zich in geen manieren uit en wenschte, dat men insgelijcx zóó overal dede. Maar de 9(en) dezer schijnt er weder contrarie raad gegeven te zijn. Monseigneur heeft besloten, die zijn stellingen niet willen volgen, hun ontslag te geven en te verzenden tot die, welkers raad zij volgen. Want hij zoo in het een voor als in het ander tegen de eensgezinde wil.

Z.D. Hoogw. groet UHoogw. vrendelijkst, hebbende ik de eer met eerbied te zijn enz.

Hierop schreef Van Alphen 8 Juni 1817 aan Consngen een uitvoerig verweer, dat hij aldus begint ³⁾:

Alleraengenaemst is het ons geweest te vernemen den goeden welstant van Monseigneur, wiens gezontheid bij voortdoring toelaet de Bisschoppelijke functien te verrichten. Onse algemeene wenschen en gebeden zijn, dat den Alderhoogsten Hoogstdenzelven nog lange jaaren tot welwesen van ons Nederland gelieve te bewaeren. Gelieft Monseigneur van dese onse wenschen te versekeren en mijn eerbied en hoogagting aen Hoogstdenzelven aen te bieden.

Niet zo aangenaam is geweest het overige van uw missive, als welke niet onduydelijk te kennen geeft UEerw. misnoegen en genoegsaem opentlijk aenduyt, alsof wij ons in Ulieder

¹⁾ Hs: maar mede.

²⁾ De brieven van Consngen zijn alle tamelijk slordig, zowel wát stijl als schrift betreft.

³⁾ Klad in *Coll. II.*

saken inlieten en het saed van tweedragt onder de geestelijken van Monseigneur zaeiden.

Kennende den prijs van vreed en bysonder de noodzakelijkheid van de eendragt, vooral in kerkelijke saken en in dese tyden, heb ik mij ten allen tijden zorgvuldig gewagt van al hetgeene den vreden of eendragt onder ons zoude kunnen storen en wenste wel, dat alle hierin met mij gehandelt hadden, zoals ik gehandelt heb met anderen. Mijn gezag heb ik altoos zoveel mogelijk gemainteneert, gelijk dat der H. Kerke en haere verdere bedienaers, wel wetende, dat het mijne niet lang zoude staen, als dat van de anderen kwam te vallen.

Op het ontfangen van UEerw. missive heb ik onderzoek gedaen, zo wegens het voorworp uwer klagten als wegens den raad, welke den 9en Mey in eene bijeenkomste zoude sijn gegeven. Naer een noukeurig onderzoek heb ik desaangaende niets kunnen ontdekken, hetgeene billijke redenen van misnoegen zoude kunnen gegeven hebben. Alleen heb ik bij die gelegentheid ontwaert, dat de verschillendheyd van gevoelens opzigtens de toelaagen mogelijk aenleydinge tot het opgevatte misnoegen kan gegeven hebben, hetgeene ik alvorens eenigsins vermoede.

Wat de toelaagen betreft, ik heb dezelve altoos beschout, ook sonder de minste conditie, als seer gevaerlijk vóór de vrijheyd van onse religie en als eene saek van dat gewigt, welke door den Stoel van Rome moest beslist worden. Dit was het algemeen gevoelen.

Romen spreekt. Het beweent de noodzakelijkheid, welke aldaer was voorgedraegen van zig om sijn bestaen tot de wereldsche macht te moeten wenden, „dolendum est”¹⁾. De redenen van „weenen” zal UEerw., zowel als ik, ligtelijk kunnen opmaken uyt hetgeene wij in Vranckrijck hebben gesien en nog daegelijks overal zien en horen.

Sijne Hijligheyd verwerpt de conditien; en wanneer men de conditien had willen intrekken, alsdan *laat hij niet stellig toe* als iets dat onverschillig is (de toelagen aan te nemen), veel min gebied die aan te nemen, maar zegt alleen, dat het *gedult* kan worden, „tolerari potest.” Hierop was het gemeen geroep overal en bij alle weldenkenden: „Scripta Roma venerunt” en men beschouwde de saak als afgehandelt, in zo verre self(s), dat veele van mijne voornaamste geestelijken —

¹⁾ Hij bedoelt hier de eerste decisie van Rome.

— ter occasie van de uytleggingen en uytvlugten, welke men begon te zoeken om zig aan de uytpraak van Rome te onttrekken — — mij ten sterksten versogten het aannemen der toelaagen niet toe te laeten, en nog sterker versogten nimmer te gebiedten die aan te nemen, met bijvoeginge, dat in dit geval hunne consciëntien niet zouden toelaeten mij te gehoorsaemen, niet uyt ongehoorsaemheyd of misagting van mijn gezag, maer uyt eerbied voor en uyt gehoorsaemheyd aen een gezag, boven het mijne verheven. Dusdanige wierden er alreets in die teyd en worden er nog overal veele gevonden.

Na vervolgens gewezen te hebben op Rome's tweede discussie en op de daarop gevolgde conferentie van Cramer met Roëll, gaat hij verder:

Gelijk diegeenen, welke de toelaegen aannemen, tot welk district of bisdom zy ook behooren, zig beroepen op het gezag der kerkvoogden, welke voor de toelaegen uytkomen, zo kan het ook gebeurd sijn, dat diegenen, welke zich tegen de toelaegen versetten, zig beroepen hebben op ons en op die kerkvoogden en anderen, welke het aannemen der toelaegen als ongeoorlooft beschouwen. Op dese wijze, en op dese wijze alleen, kan ik eenigen invloed gehad (hebben) op diegenen, welke bij Ulieden zó als wij denken ¹⁾, zoals Monseigneur en die kerkoversten, welkers gevoelens contrarie sijn aan de onse, elders invloed hebben gehad op diegeenen, welke met hun van hetzelfde gevoelen sijn. Dan ik vertrouwe, dat dese invloed niet ten quaede kan genomen worden.

Dat Monseigneur zig niet inlaet in huyshoudelijke saken van andere bisdommen, of in saeken, welke behoren tot de particuliere discipline der bisdommen, sonder de gemeene discipline der algemeene kerke te raeken of nouwe betrekkinge daarmede te hebben, zulks is mijns dunkens loffelijk en prijsbaer. Dan, dat Monseigneur tans zo gereserveert zoude zijn en zig niet zoude uytlaeten in saeken, welke de bisdommen van een land alle aengaen, ofwel de gemeene discipline der algemeene kerke betreffen, of daarmede of met de leer en gezag der kerke zo nou verbonden sijn, — of zulks loffelijk is, zoude ik niet durven zeggen. Anders, zo het mij voorkomt, hebben hierover gedagt de Bisschoppen van het voormalig

¹⁾ = eender denken als wij.

Belgien, welke niet ider aen zig zelve hebben overgelaeten, maer gesamentlijk in gemeene belangens eene gemeene saek gemaekt hebben. En was dese band van eenheyd nog nouwer tussen dezelve toetgetrokken geweest, ik gelove dat onse kerke nog vrij minder zig te beklaegen zoude hebben.

Monseigneur wilt de eensgezindheyd in zijn bisdom; niets loffeliker, niets noodzakeliker dan dese eensgezindheyd. Dan, indien dese eensgezindheyd tussen de geestelijken van 't zelve bisdom noodzakelijk is tot welvaren van 't bisdom in 't bijzonder, vrij noodzakeliker, zo mij voorkomt, is de eensgezindheyd der bisdommen voor de kerke in 't algemeen. Dan, het zij met eerbied gezegt, om dese eengezindheyd en eenheyd, dat eerste en voornaamste kenteken der waere kerke, te bewaeren, kennen wij geen anderen middel, dan in gevoelens eens te sijn met het Opperhoofd der kerke, hetwelke de Eeuwige Wijsheyd als het middelpunt heeft gestelt der eenheyd en met eene dusdanige uytgestrekte en goddelijke macht heeft voorsien, om in sijne kerke, dat zo uytgebreyd ligchaam, de eenheyd te bewaeren.

Zeker is te bejammeren, dat er zo weinig vertrouwen en eendragt heerscht, waardoor niet weynig in hunne ondernemingen gestaeft worden, zoals UEerw. seer wel aenmerkt, de hedendaegse wijsgeren, die (om) niets anders uyt sijn als om „divide et impera”. Dan, zij weten wel, dese wijsgeren, dat zij in hunne pogingen niet kunnen of zullen slaegen bij diegeenen, welke aen dit middelpunt gehegt en met hetzelfde nouw verbonden blijven, waarom dan ook dat middelpunt ten allen tijden is geweest het voorworp van hunnen haed en vervolging. Dit middelpunt is de fontijn, waeruyt voortvloeyd, en het fundament, waerop dat steunt al ons gezag. Dit gezag verdedigen is ons eygen gezag verdedigen, welk ons gezag met hetzelfde moet staen of vallen.

UEerw. bekent met mij het groot gevaer der stormwinden en ik beken met UEerw., dat er dus des te meer voorsigtigheyd nodig is voor die het roer besturen, opdat het schip met de lading geen gevaer leyde. Dan, om buyten de allegorie niet te gaen, UEerw. zal met mij wel bekennen, dat in dusdanige tempesten de onderstuurmans zig moeten gedraegen na de orders van den oppersten stuurman; sonder dat riskeert schip en lading.

Ten slotte deelt hij nog mede, einde Mei een brief van Kard. de Litta, prefect der Proganda, d.d. 10 Mei, ont-

vangen te hebben, waarin hem prorogatie van enige faculteiten wordt verleend, maar waarin Z. Eminentie ook een periode inlaste „relatief tot de saek in questie”, in welke periode hij te kennen gaf, aan Monseigneur een „instructie” te zullen zenden.

Consgen gaf 13 Juni 1817 navolgend antwoord, waarin zich veel sarcasme paart aan een weinig gemoedelijkheid¹⁾:

Hoogwaarden Heer,

Op het oogenblik dat gister U brief mij werd behandigd, warden er tegelijk 3 andere aan Monseigneur besteld. Deze eerst openende, zag Z. D. Hoogw., dat reets de 7en dezer d'Heer Smeyers met een extrait, door UHoogw. hem toegezonden²⁾, liep door de stad Nijmegen. Hoe aangenaam was het dan aan Monseigneur, immediaat door U brief te hooren, dat zulk egt was, waarom ook Z. D. Hoogw. mij wel bijzonder belast allen toegepasten dank te betuigen aan Uwe Hoogw., die zich zekerlijk wel arbeid moet gegeven hebben, om zoo de copien aan de twee onderhoorige en wederspannige pastores van Monseigneur te laten toekomen.

Dan, Z. D. H. belast mij ook wel expresselijk U te antwoorden, dat hij tot hiertoe nog de twee conditien niet en kend en gelooft wel geïnformeert te zijn, dat UHoogw. alle verzekering kan hebben, dat deze voor UHoogw. insgelijcx niet bestaan.

Verwondert niet minder, hoe men uit Roomen, de handelwijze van Monseigneur kennende, hem hierover niets te kennen geeft, jaa, hoe dat Z. Hijligheid hem nog onlangs heeft vereerd met eene bijzondere commissie — zeer analoque — om eene zaak tusschen oversten en onderdaan, die zich tot Z. H. hadden gemeld, met voorzigtigheid ten einde te zien brengen, commissie, welke men waarlijk niet toebetrouwd aan diegenen, welke tegen de stellingen van Z. H. handelen en als van het middelpunt schijnen af te wijken!

Z. D. Hoogw. stelt dagelijkse nieuwe competentien voor, welke Z. Kon. Maj. goedjongstig toestaat, en hem zijn nog

¹⁾ Coll. II.

²⁾ Waarschijnlijk de „periode” van Kard. de Litta, waarover v. Alphen schreef op het einde van vorige brief.

geene condities voorgelegd. Monseigneur bejammerd bitterlijk, dat twee van zijne pastores, zich beroepende op hunnen raad¹⁾, de eensgezinde in zijne jurisdictie stooien. Dan, gelijk ik reets aan UHoogw. hebbe geschreven, zal gaarne zien hunne bedieningen ophouden en naar andere vertrekken. Moet de stad Nimmegen mogelijk door dit geval, gelijk te 's Bosch geschied is, eene kerke vernietigd zien²⁾, zulkx moet op den onderdaan, mistrouwende van zijne overheid, en op zijn raad, die zich weinig in een ander jurisdictie moeste stooien en vrij zal zijn daarover te verantwoorden, geweten worden. Mogelijk zal het extrait in andere plaatzen beter kunnen worden toegepast, en zulkx wanneer het volgens U voorzigtigheid meerder door het land zal worden gepubliceerd.

Daar Monseigneur nog nooit iet van Z. E. de Card. Litta heeft ontfangen, zal hij afwagten wat hem zal toegezonden worden, ten einde zijne verdere handelwijze *opnieuw* alsdan voor de voeten van Zijne Hijligheid te laten brengen. Naar hartelijke groetenisse van Z. D. H. blijve met eerbied enz.

Daar UHoogw. een zoo groot vermogen op den Heer Smeyers heeft, wenschte Monseigneur voor het gemeen goed van zijne diocese, dat *UHoogw. hem in het gevolg raade de onderwerpinge aan Zijne Overheid.*

In deze weke heeft Monseigneur er circa 1000 gevormd, gaat voor eenige daagen uit de stad.

In een kort, zakelijk briefje geeft Van Alphen dan nogmaals enkele redenen aan, waarom de toelagen naar zijn mening onaanvaardbaar zijn; hij eindigt met de woorden:

Dat Monseigneur te Romen welgesien is en verheerlijkt word met commissiën, wil ik wel geloven; hij heeft dit gerneriteert en ik vermeene, dat onse hoogagting, die in gevoelens verschillen, groter is voor Hoogstdenzelven dan wel van anderen. Wat de antwoorden van Romen betreft, ik vermeene er te kunnen allegeeren, welke niet min vleyende sijn voor mij, maar het komt hierop niet aan.

¹⁾ De raad, die anderen hun gaven.

²⁾ Over die Bossche kerk — bedoeld is de St. Jan. — schrijft Consgen hier voorbarig en onjuist. In Den Bosch ging het toen over de kwestie, of de voorwaarden, waaronder de Koning de St. Jan aan de Katholieken wilde toekennen, al of niet zouden aangenomen worden. De oplossing was, dat de St. Jan voor goed aan de Katholieken kwam.

De Bossche vicaris had intussen de Internuntius in kennis gesteld van het conflict, waarin hij met Mgr. van Velde de M. via Consngen geraakt was. O.a. liet hij hem weten, dat Kardinaal L. Litta in een brief van 10 Mei 1817 hem geschreven had:

„ . . . maximo moerore afficimur, quod . . . orthodoxa religio in quodam persecutionis statu versetur et exhibitorum subsidi-
diorum specie illam in captivitatem adducere moliantur. Quod
autem sit Apostolicae Sedis ea de re iudicium, scilicet *non
licere oblata subsidia capere, nisi a Gubernio appositae duae
conditiones revocatae fuerint*, opportunam instructionem a
Rev. Do. Al. Ciamberlani te accepisse jam puto”¹⁾.

Ook berichtte hij de Internuntius over de brieven, welke Pater Smeyers zowel van Monseigneur als van Consngen ontvangen had. Op 16 Juni 1817 antwoordde Ciamberlani van uit Munster aan Van Alphen²⁾:

. . . „Quod litteras ejus tenoris, quem mihi communicavit, ab Emmo et Revmo Dno Cardinali Praefecto S. Congr. de Propag. Fide receperit Revma Domtio Tua, vehementissime gaudeo. Magis authenticum et clarum testimonium de iudicio lato per S. Sedem super conditionibus, apposisis negotio subsidi-
diorum, exoptari equidem non posset.”

Verder zegt hij niet te begrijpen, waarom hij (Ciamberlani) nog steeds geen antwoord van Rome ontving op zijn herhaalde vraag om een beslissing, welke de gehele kwestie voor goed zou uitmaken. Over Consngen laat hij zich uit: „Quis non juste exardesceret audiens, quae facta sunt ab illo miro viro, qui in maximum discrimen adducit Dominum suum et alios vehementissime perturbat.” En aangaande Pater Smeyers:

Scripsit ad me R. P. Augustinus Neomagiensis super eodem negotio. Respondebo, quod debeat ad R. D. T. sese dirigere, ab eaque sit auditorus quid faciendum. Faveat autem D. T. ei dicere, ut transumptum litterarum — — quas ad eum dedit

¹⁾ Doss.: v. Alphen en de competentien.

²⁾ Origineel in Coll. II.

et Principalis¹⁾ et dedit Subalternus²⁾ — — ad me mediante Domtione T. R. mittat; ego dicam postea, quid ultra faciendum. Interim scribat ipse Pater ad Subalternum, quod nullatenus dubitari possit de decisione, lata per S. Sedem, *non licere acceptare subsidia, nisi a Gubernio fuerint revocatae conditiones oppositae, quia istae laedunt libertatem Ecclesiae; quare faveat Dnus Subalternus mittere authenticum documentum de tali revocatione, ut posset idem Rev. Pater tuto prodire in exequendis mandatis Principalis, nec contra supra-laudatam S. Sedis decisionem agere*³⁾.

Mgr. van Velde de M. ondervond inderdaad geen moeilijkheden wegens het aannemen der toelagen, evenmin als Van Dongen; in hun gebied werden de twee fameuze condities niet gesteld. Ook werd gezegd, dat deze alleen golden voor de Hollandse Missie, maar niet voor Noord-Brabant. Monseigneur en de Bredase vicaris verheugden zich daarover. Hoe dit mogelijk was, vond Van Alphen onbegrijpelijk. Zouden zij de priesters in Holland dan alleen laten staan in de strijd? Zulk een gemis aan solidariteit stuitte hem tegen de borst. Bovendien, als de regering hen beiden vrij liet bij het doen hunner benoemingen, dan geschiedde dit slechts hic et nunc uit politieke beweegredenen; een tijd lang kon ze van het *gebruik* van haar recht afzien, doch haar *recht*, gefundeerd in Koninklijke Besluiten, behield ze.⁴⁾ En daarom was hij van mening, dat de vrijheid en onafhankelijkheid der kerk nooit gewaarborgd zouden zijn,

1) Mgr. v. Velde de M.

2) Consген.

3) Bij de correspondentie van Ciamberlani met Van Alphen diende de pastoor van Maarssen, G. v. Nooy, in deze tijd als tussenpersoon. Met deze aartspriester moest Van Alphen echter zeer voorzichtig zijn, schreef Ciamberlani aan het einde van boven aangehaalde brief:

Cautissime procedendum, quia ille mirus vir non ex mala intentione, sed ex defectu debitae prudentiae et nimia loquacitate et abundantia idearum factitiarum posset majorem dare occasionem, ut innocentes patiuntur." Smeets schrijft (*Arch. Aartsb. Ultr.* Dl. 39 p. 120), dat tussen Ciamberlani en Van Nooy een „vertrouwelijk-vriendschappelijke, bijna gemoedelijke verhouding" bestond. Dit moet dus wel cum grano salis verstaan worden. Vgl. *Bijdr. Bisd. Haarlem* Dl. 39 p. 258 v.v.

4) Ook had Monseigneur volgens Van Alphen allerlei *mondelinge* geruststellende toezeggingen van Koning en gouvernement ontvangen. Daartegen

„zoolang de decreten en besluiten niet voor allen, ook voor de geheele (Hollandsche) Missie, zouden herroepen zijn, want dezelfde macht, die zij (de regering) bezit in de provinciën der Missie, heeft zij ook ten onzent.” Als we niet allemaal één lijn trekken, zo oordeelde hij, zal eerst de priesterschap in Holland en daarna die van het gehele land geknecht worden ¹⁾).

Van dezen tijd af begon de oude vriendschap tussen Mgr. van Velde de M. en Van Alphen, naar het getuigenis van laatstgenoemde, te verkoelen,

Eindelijk geschiedde wat sinds lang gevreesd werd: 1 Aug. 1817 werd Smeyers als pastoor door Mgr. van Velde de M. ontslagen, omdat hij standvastig bleef weigeren een toelage aan te nemen. Naar het klassieke woord „haud tanto cessabit cardine rerum”, kon Van Alphen bij zulk een gewichtige aan gelegenheid niet rustig blijven. Hij schreef een lang pleidooi aan de prefect der Propaganda, meergenoemde Kardinaal de Litta, en zette daarin heel het gesol met de competentien en toelagen nog eens uitvoerig uiteen ²⁾.

Het doel der regering was volgens hem niets anders dan „écraser l'infame”. Natuurlijk signaleerde hij de houding van Mgr. van Velde de M., wiens voorbeeld vele priesters de toelagen deed aannemen. Ook vermeldde hij Monseigneurs optreden tegen de twee pastoors (J. v. d. Heyden en F. Smeyers), maar hij verzocht daaromtrent niets. ³⁾ Zijn verzoek was alleen,

wierp hij op: „Quaestiones inter gubernium et ecclesiae praepositos, cum tempore necessario exoritur, decidendas fore non juxta promissiones orales et dicta transeuntia, sed juxta decreta universalia pro toto statu regni lata, quae decreta permanent.”

¹⁾ Ook G. v. Nooy was van oordeel, dat men de twee voorwaarden eerst in het noorden en dan in het zuiden wilde invoeren.

²⁾ Klad in *Coll. II*. Hij zond het pleidooi naar Rome via de internuntius Ciamberlani.

³⁾ Na gezegd te hebben, dat het gouvernement verdeeldheid trachtte te brengen tussen de priesters in het Noorden en die in het Zuiden; vervolgt hij, doelende op Consген: „In hunc finem in partes suas attrahere conati sunt virum, qui tota anima est Episcopi olim Ruremundensis, viri senis optimi et mitissimi.” Een paar weken later schreef hij aan Kard. de Litta aangaande Mgr. v. Velde de M.: „Vir bonus est et ab omnibus dilectus Episcopus, cujus consideratione et auctoritate, qua merito Romae gaudet, inimici nostri Romae abutuntur per eum, qui ipsi a secretis et tota ejus anima est, quod ut Roma sciat, totius regni clerus ardens desiderat.” *Coll. II*.

dat de Paus alle regeringssubsidie aan de geestelijkheid, ook al zou dit zonder enige conditie gegeven worden, zou willen verbieden; „qui quae sua sunt quaerunt, clamarent, qui vero quae Christi, in Domino gaudentes laetarent.”¹⁾ Zou dat verbod onmogelijk zijn, dan zou hij wensen, dat de subsidiën toegekend werden niet aan de pastoors, maar rechtstreeks aan de Katholieke gemeenten, welke immers in het levensonderhoud harer herders hebben te voorzien. Hij eindigde zijn pleidooi met deze woorden:

*Defectio haec Episcopi (olim Ruremundensis) bonos omnes sumopere contristavit, infirmos scandalizavit, clerum divisit, gubernium animavit et Pontificis decretis et mandatis Vice-prefecti ejusque Archypresbyterorum inobedientes in provinciis Missionum sacerdotes justificavit. Non manducasset Paulus carnem in aeternum, si esca scandalizasset fratrem.*²⁾ *Episcopus scandalizat et Ecclesiae libertatem et independentiam sacrificat.*³⁾

Hic in presenti status est Catholicorum apud nos. Pusillus quidem grex est, sed plenus fide, observantia, obedientia et reverentia erga S. Sedem.

Het geval met pastoor Smeyers werd intussen algemeen in den lande bekend. In de couranten werd zelfs een campagne tegen de Nijmeegse pater gevoerd. Doch met Van Alphen kozen velen diens partij, ook mannen van gezag, zoals de aartspriesters in het Noorden⁴⁾.

Het krachtig pleidooi van Van Alphen, dat vermoedelijk nog ondersteund werd door Ciamberlani, die zich nog immer met hem tegen de toelagen bleef verzetten, schijnt te Rome indruk gemaakt te hebben. Kardinaal de Litta zond Mgr. van Velde de M. een flinke terechtwijzing thuis. Hij sprak er zijn

¹⁾ In plaats van *laetarentur* zal hij wegens het rijm zich veroorloofd hebben te schrijven *laetarent*.

²⁾ I *Corr.* VIII 13.

³⁾ Hier vooral ziet men, wat men te denken heeft van de bewering van Albers I 44, dat Van Alphen zijn mede-kerkvoogden Mgr. v. Velde de M. en A. v. Dongen in de kwestie der toelagen niet veroordeelde, maar dat bij hem gold: *Quisque in suo sensu abundet*.

⁴⁾ *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 39 p. 31.

verbazing over uit, dat de bisschop pastoor Van der Heyden te Dreumel gedwongen had de toelage aan te nemen. Zo ook dat hij pater Smeyers zijn ontslag had gegeven en na daarover een vermaning van de Propaganda ontvangen te hebben, hem bovendien nog gesuspendeerd had in zijn priesterambt. Verder beval hij Monseigneur de voorschriften van de H. Stoel stipt op te volgen, zijn pastoors aan te manen de toelagen volstrekt te weigeren, „nisi conditiones duae revocentur” en Smeyers terstond in zijn pastoraat te herstellen. ¹⁾

Zo werd dan de 74-jarige Bisschop, die zoveel voor de Kerk gedaan en zelfs ballingschap doorstaan had en in alles, zeker ook in de kwestie der toelagen, het heil zijner onderhorigen beoogde, door de Prefect der Propaganda gevonnist. Haast tragisch! Een diepe droefheid moet hem aangegrepen hebben. Toch liet hij de moed niet zinken; hij achtte zich verongelijkt en deed rechtstreeks een beroep op de Paus.

Ciamberlani berichtte dit 27 Jan. 1818 aan Van Alphen en verzekerde hem, dat Monseigneur weer hetzelfde antwoord uit Rome zou ontvangen, er goedlachs bijvoegend: Solet dici „Bis pueri senes”, sed nos dicamus oportet „Quater pueri senes.” Toch vergiste de wijze en ervaren Ciamberlani zich deze keer in Romes jurisprudentie. De pauselijke staatssecretaris, Kardinaal Consalvi, schreef 7 Maart 1818 aan Mgr. van Velde de M.:

....Sanctitas Sua, urgentioribus Ecclesiae negotiis, quae omnem ejus apostolicam efflagitant sollicitudinem, diu noctuque implicata, rei tuae plenam atque absolutam rationem habere nondum potuit. Quia vero eadem Sanctitas Sua propter egregias virtutes, Ecclesiae pastore dignas, quarum in episcopatu tuo tot tamque illustria praebuisti argumenta, singulari prorsus charitatis affectu Amplitudinem Tuam complectitur, de causa doloris tui et Ipsa magnopere dolet, mihi que jussit, ut hosce paternae dilectionis suae sensus Tibi interim significem, ex

¹⁾ *Coll. II*; de brief van Kard. de Litta (copie) is gedagtekend 13 Dec. 1817. Ook de verder door ons aangehaalde stukken betreffende de polemiek tussen Van Alphen en Mgr. v. Velde de M. bevinden zich in *Coll. II*.

quo non parum solatii aegro animo tuo obventurum fore non dubitat. Bono igitur laetoque animo sis, Praesul optime, quandoquidem vel ex hac ipsa responsione mea facile conjicere poteris, quantum Amplitudinis Tuae decor, dignitas atque auctoritas Summo Pontifici cordi sit....

Ongeveer ter zelfder tijd zond Kardinaal Raphael Mazio, secretaris van Zijne Heiligheid, een schrijven aan Consgen, die zich eveneens tot Rome had gewend. Mazio schrijft niet te kunnen uitdrukken het grote leed, dat de allergerechvaardigste droefheid van de hoogvereerde Bisschop hem heeft veroorzaakt. Ook deelt hij mede, dat Kardinaal de Litta nu veel spijt heeft over het gebeurde („de facto congregationis, cui praeest”).

Consgen zond 5 April „op bevel van Z.D. Hoogwaardigheid” copiën van beide brieven, begeleid van een kort, maar vriendelijk schrijven, aan Van Alphen. Deze gaf 22 April, ditmaal rechtstreeks aan Monseigneur, navolgend antwoord:

De copiën der twee brieven, uyt Romem onlangs ontfangen en op bysonder bevel van Uw Doorl. Hoogw. door den Heer Secretaris mij toegesonden, sijn mij wel geworden. Gelieft bij dese mijne schuldige dankbaarheyd voor de gegeven communicatie te aenvaerden.

Heb ik uyt de mij toegezonden copien met smert moeten opmaken de aendoeninge, welke Uw Doorl. Hoogw. gevoelt over eene ongelukkige saek, waerin Uw Doorl. Hoogw. schijnt te sijn in gewikkelt, met geene mindere vergenoeginge heb ik uyt voorgem. copien ontwaert het deel, dat in de aendoeninge van Uwe Doorl. Hoogw. nemen twee zo uyt-muntende mannen, zo (wel) als de personeele gevoelens van hoogagtinge voor uw doorl. persoon, bisschoppelijke waerdigheyd en gezag, welke Hoogstdezelve met Sijne Hijligheyd in meergem. brieven open leggen.

Des te aengenaemer is dit geweest, zo aen mij, als aen alle diegeenen, welke het geluck en d'eer hebben van U.D.H. van nabij te kennen, alle welke met voorgem. uyt-muntende mannen dezelve gevoelens van hoogagtinge, en op dezelve motiven, U.D.H. toedraegen en daerom ook niet sonder aendoeninge vernemen, of ooyt vernemen zullen, hetgeene U.D. H. maer eenigsins onaengenaam zoude kunnen wesen.

Intussen geve de Heer, dat de omstandigheden der teyden, zoals de bezigheden van Zijne Hijligheyd, aen Hoogstdenzelven spoedig mogen toelaeten, van dese saek, U.D.H. concernerende, een volle en volstreckte kennisse te nemen, om alzo de bestaende questie, zo dezelve nog niet genoegsaem beslist mogte wesen, tot welsijn van sijne Kerke spoedig te beslissen.

Altoos indagtig de diensten, welke U.D.H. aen ons bisdom heeft bewesen, zolang de staet der gesontheyd zulks heeft toegelaeten, zal ik niet nalaeten U.D.H. in mijne kranke gebeden en sacrificien indagtig te wesen en den Heer te smeeken van U.D.H. van al hetgeene U.D.H. onaengenaem zoude konnen wesen te willen bewaeren en te verleenen de nog voor U.D.H. overige daegen — — mogen dezelve menigvuldig wesen! — — in volle rust te mogen overbrengen. In dese hope heb ik d'eer mij met allen eerbied en hoogagtinge te noemen, enz.

Toen Van Alphen dit schreef, was te Rome reeds de eindbeslissing gevallen. Men vindt ze vastgelegd in een breve van Paus Pius VII, d.d. 18 April 1818, gericht aan Roermonds oud-bisschop. Na vermeld te hebben, hoe de Congregatie der Propaganda eerst van gevoelen was, dat Monseigneurs handelwijze in het aannemen der subsidiën, door de Koning aangeboden, niet strookte met het oordeel van de H. Stoel, gaat Z.H. verder:

Nunc vero, rebus dilucide ac manifeste perspectis, cum constet subsidia, a prefato Rege ad preces Tuas parochis tibi subjectis concessa, nulli prorsus obnoxia esse conditioni, qua libertas Ecclesiae in pastorum electione laedatur, inde cognovimus, Te a sententia nostra, iterato prolata, tota hac in re minime recessisse.

Ad anxietates vero omnes et dubia tollenda, quae fortasse exoriri possent ex eo, quod publice pateat iudicium nostrum, circa subsidia latum, non posse ea scilicet acceptari, si adjunctam habeant conditionem aliquam, qua libertati Ecclesiae praejudicium inferatur, oportunum ducimus edoceri a Te ecclesiasticos, jurisdictioni tuae subjectos, nisi forte id jam egeris, subsidia clero tuo a Rege concessa, nullis fuisse conditionibus alligata proptereaue nihil impedimento esse, ut ea acceptentur.

Tranquillo igitur Te pacatoque prorsus animo esse jubemus, atque ita omnino Te volumus existimare, ut putes nihil prorsus de propensissima voluntate illa nostra esse detractum, qua Te, ob insignia merita tua totque argumentis probatum studium in Ecclesiam Dei atque in Apostolicam hanc Sedem, sumus omni tempore prosequuti, parati interea etc.

Tegelijk ontving Monseigneur een hartelijke brief van Kard. Consalvi, substantieel ongeveer van dezelfde inhoud als de Breve des Pausen ¹⁾. Ook van deze twee brieven zond Consgen (8 Mei) copie aan Van Alphen, wederom met een brief er bij van hem zelf, waarin hij schrijft: „De troostvolle woorden van Z.H. brengen geene kleine verlichting op het bedrukt gemoed van Z.D.H., hoewel de verwondering van eenige personen in de zaak te bevinden, Haar nog al eenig tijd zal bij blijven”. Na deze beslissing des Pausen, zo verklaart hij dan, „zal deze zaak haast voor de Hollandsche Provinciën de verdere ophelderinge kunnen bijbrengen.” Na verder nog gezegd te hebben, dat Pater Smeyers zich tot Monseigneur heeft gewend, opdat deze voor hem „een behoorlijk tractement” aan de Koning zou verzoeken, sluit hij zijn schrijven met enkele vriendelijke (voor ons onbelangrijke) mededelingen.

Hierop zond Van Alphen, ook nu weder rechtstreeks, aan Monseigneur van Velde de M. navolgend schrijven:

De copiën der 2 brieven van Romén, welke U.D.H. de goedheid heeft gehad door de Heer Secretaris mij te communiceren, sijn mij geworden.

Gemelde brieven sijn voor U.D.H. seer vleyende en vereerende en konnen niet nalaeten U.D.H. op te beuren. Daer de gemanifesteerde principes van U.D.H. opzigtens den H. Stoel en het loffelijk gedrag van U.D.H. gedurende den loop der revolutie, alomme bekend, te Romén niet onbekent konden wesen, konde het niet anders, of U.D.H. moest de aendagt en hoogagtinge van den H. Stoel tot zig trekken, evenals U.D.H. door Hoogstdesselfs dienstbaere bereytwillig-

¹⁾ Deze brief van Kard. Consalvi en de Breve des Pausen staan in hun geheel afgedrukt en vertaald in *De Godsdienstvriend*. Dl. I p. 87 v.v.

heyd, voorbeeldig leven en gezonde principes ons allen heeft gestigt, versterkt en de liefde en hoogagtinge bij alle en eenider heeft verworven. Altoos met gevoelen deelgenomen hebbende in al hetgeene U.D.H. maar eenigsins onaengenaem konde wesen, konnen wij niet nalieten mede deel te nemen in al hetgeene voor U.D.H. vereerend, aengenaem en troostig is, zoals voorseker sijn de brieven, waermede Rome U.D.H. komt te vereeren.

Des te aengener sijn mij geweest gemelde copien, doordien ik in dezelve ontwaere hetgeene mij in mijne wederwaardigheden mede wat opbeurt. Zijne Hijligheyd, so het schijnt, verseert in 't gevoelen, dat het decreet der Congregatie op het district, aen de sorg van U.D.H. aenbevolen, niet toepasselijk is, terwijl S.H. teffens mede niet onduydelijk te kennen geeft, dat voorgemeld decreet onveranderlijk blijft en in volle rigeur voor die het aengaet.

Dus om de toelaegen te mogen aannemen voor diegeenen, welke onder het decreet van S.H. sijn begrepen, moeten de conditien van den kant van het gouvernement sijn herroepen. Dit is de eerste conditie. De 2e conditie is: eene wesentlijke noodzakelijckheyd van den bedienaer der kerke ¹⁾. Mankeren dese conditien, of maer eene derzelve: „*debent omnino — — pastores — — recusare.*” Bestaen beyde dese conditien, door den H. Stoel voorgeschreven, alsdan beschout S.H. het aenvaerden der toelagen niet als eene saek, welke onvoorschillig is of goed op zig zelve, maer als een minder kwaed, hetgeene om de noodzakelijckheyd alleen ten hoogsten mag gedult worden: „*ad summum tolerari poterit.*”

Wij schijnen, Hoogw. Heer, op een ongelukkig teydstip geboren. De Heer sta ons bij met sijnen geest van raad, wijsheyd en sterkte en schikke alles tot welsijn van Zijne Kerke en Zijne eer en glorie! In dese hope hebbe d'eer enz.

Ziedaar het einde van het conflict tussen de twee voortreffelijke kerkvoogden Mgr. van Velde de M. en Van Alphen.

V.

Polemiek van Van Alphen met P. G. van Ghert.

Intussen kreeg Van Alphen over dezelfde zaak nog een andere polemiek te voeren met iemand, die in onze waardering heel wat lager staat dan Mgr. van Velde de M., maar

¹⁾ Voor zijn levensonderhoud.

zeker niet minder bekendheid in den lande verwierf, Mr. Pieter Gabriel van Ghert, in die tijd commissaris-generaal bij het departement voor de Zaken van de R.K. Eredienst.

Deze trad in Februari 1817 met onze Bossche Vicaris in correspondentie om hem er toe over te halen, dat hij het aannemen der toelagen aan zijn geestelijkheid zou veroorloven.

Van Ghert was toen 35 jaren oud, practizerend Katholiek, maar wiens geest door een blinde bewondering voor Hegel, zijn leermeester, overstuur was geslagen. Een nationale Katholieke Kerk, van hoog tot laag ingeschakeld in de absolute Staat, stond hem voor ogen als een heilig ideaal, dat hij hartstochtelijk nastreefde, zonder in zijn verblinding in te zien, dat zijn katholiciteit daarmede in het gedrang kwam.¹⁾ Een der eerste middelen om zijn ideaal te verwezenlijken, zag hij in het omvormen der Katholieke geestelijken tot staatsambtenaren en daarom moesten hun staatstoelagen uitgereikt worden. Vandaar dat hij met de Bossche vicaris, de grote tegenstander der staatstoelagen, in correspondentie trad.²⁾ Zijn brieven aan Van Alphen kunnen er wellicht toe bijdragen om de man, die later aan de Katholieke Kerk nog zoveel kwaad zou berokken, nog iets beter te doen kennen.³⁾

Van Ghert's eerste brief, waarin Van Alphen hoogstwaarschijnlijk voor de eerste keer zijns levens met de man kennis maakte, volgde hier.

Hoogwaardig Heer.

Confidentieel.

Zeer gaarne wil ik alles, wat in mijn vermogen is, bijdragen om het lot der R.C. Geestelijken over het algemeen, en die van de Meyery in het bysonder, te verbeteren, wanneer slechts de overtuiging heb, dat de wijze, waarop ik dit zoude trachten te bewerkstelligen, Uw HEerw. welgevallig wezen

¹⁾ Zie het mooie artikel „Piet van Ghert en Hegel“ van L. J. Rogier in *Studiën*, Dl. 122 p. 115 v.v.

²⁾ Misschien kwam daar nog bij, dat hij met hooggeplaatste geestelijken graag in relatie stond.

³⁾ Deze brieven zijn in origineel aanwezig in *Coll. II*, waarin ook de copiën of concepten der antwoord-brieven van Van Alphen.

en haar doel zal kunnen bereiken. Hoogst onaangenaam toch zoude het mij zijn, indien ik met het inzicht om goed te doen, een maatregel voordroeg en dan naderhand zoude moeten ondervinden, dat hij toch Uw HEerw. goedkeuring niet weg droeg. Ik heb derhalve noodig geoordeeld, alvorens daartoe over te gaan, Uw HEerw. zelve te schrijven, ten einde met meerdere gerustheid van geweten en met volkomen zekerheid te kunnen waken.

Uw HEerw. heeft bij onderscheidene missives verzocht, dat de bezwaren, door verschillende Kerkvoogden geopperd tegen de bepalingen van Z.M. Besluit de dato 28 September 1814 No 6, mogten worden uit den weg geruimd met opzigt tot het continueren der toelagen. Zeker echter is het, dat dezelve noch voor Uw H.Ees. vicariaat, noch voor dat van Breda, noch voor Roermonde bestaan, daar het bovengedacht Besluit alleenlijk ziet op de eigenlijk gezegde *Nederlandsche Missie* en geenssins toepasselijk is op de Baronie van Breda, Roermonde of de Meyery van 's Hertogenbosch. Om Uw HEerw. echter hieromtrent geheel gerust te stellen, zal ik al mijn invloed bij den Minister, mijn chef, in het werk stellen om hem door eene *ministerieele dispositie* gemelde verklaring te doen geven, waardoor mijns bedunkens alle bedenkingen moeten wegvallen¹⁾, wanneer ik slechts van Uw HEerw. de verzekering bekoome, dat zij daarmede genoeg zal nemen.

Op die wijze is er noch agreatie, noch verlofvraging om de vacature, met of zonder continuatie der toelage, te mogen vervullen, noodig, daar Uw HEerw. niets anders behoeft te doen, dan bij het ontstaan eener vacature daarvan kennis te geven door te zeggen: „In de pastory N. is door het overlijden of verplaatsen van N.N. den.... der maand.... voorgeschied, die een toelage of competentie²⁾ genoot van... guldens, den... der maand... door mij in zijne plaats benoemd N.N., weswege ik de vrijheid neem Uwe Excellentie te verzoeken de noodige voordragt te willen doen, ten einde voornoemde opvolger de toelage of competentie van zijn voorganger geniet.”

Vindt Uw HEerw., dat die toelage of competentie niet groot genoeg is geweest, dan kan zij die gelegenheid waarnemen om méér te vragen en de som te bepalen.

¹⁾ Dat daarmede alle bedenkingen voor Van Alphen volstrekt niet wegvallen, bleek ons reeds uit hetgeen hiervoren is medegedeeld.

²⁾ De woorden of *competentie* staan tussen de regels bijgeschreven; zo ook een paar regels verder.

Op dit een en ander Uw HEerw. antwoord inwachtende,
heb ik de eer mij met de meeste achtung te noemen

Uw HEerw. dw. dienaar
Brussel, 3 February 1817. P. G. van Ghert.

Indien de idealistisch aangelegde Van Ghert zich inderdaad inbeeldde, dat hij door dit hoffelijk briefje „alle bedenkingen” bij Van Aphen zou doen wegvallen, zal diens onderstaand antwoord hem wel bewust gemaakt hebben van zijn vergissing. Wij geven het antwoord in zijn geheel, omdat het Van Aphen's standpunt in de kwestie der toelagen helder toelicht.

Copia.

Wel is mij geworden de missive van den 3en deser, waer mede UE. mij wel heeft believen te vereeren en aan te bieden in confidentie deszelfs goede diensten, ten einde het lot onser R. geestelijken te verbeteren. Gelieft mijne dankbare erkennisse voor UE.es attentie en genegendheid opsigtens ons bij deze aan te nemen en teffens mij de vrijheid te vergunnen van met allen eerbied mijne gevoelens wegens den inhoud van UEes missive in confidentie voor UE. open te leggen.

UE. schijnt in het denkbeeld te verseren, en wel:

1° Dat het Koninklijk Decreet van den 28 Sept. 1814 alleen ziet op de Missie van Holland, niet op ons, vicarissen apostoliek.

2° Schijnt UE. verschil te maken tusschen de toelagen aan ons en die aan de Hollandsche Missie geaccordeert, waaruit

3° UE. deduceert en besluit, dat de onafhankelijke vrijheid van eijgen bedienaers aan te stellen — — een attribuet zo essentieel aan alle souvereine macht, welkdanige volgens onse leer en geloof onse Kerke bezit binnen haer ressort — — niet gekrenkt word, nog ten opsigte van den gewesenen Bisschop van Ruremonde, nog van den Vicaris Apostoliek van Breda, nog van mij.

Van over meer dan één jaar heb ik de vrijheid gebruikt eene ample memorie, zo wegens de toelagen als wegens onse competentien, aan Syn Exc. den Heer directeur-generaal van den R.C. Eeredienst ¹⁾ toe te zenden. Dese mijne memorie bevat wijdlopig al hetgeene tot de toelagen betrekking heeft. En daer UE. ongetwijffelt tot dusdanige stukken vrijen toe-

¹⁾ Baron Goubau d'Hovorst.

gang heeft, neme ik de vrijheid UE. met allen eerbied tot dezelve te renvoyeren, zullende UE. in deselve wijdlopig ontwikkeld vinden, hetgene ik de vrijheid neme hier in 't kort aan te stippen. En wel:

1° Wegens het eerste point, namentlijk dat het Koninglijk Besluit van den 28en Sept. 1814 niet ons, maar alleen de Hollandsche Missie zou concernerer, zal UE. bij het insien van het Koninglijk Besluit ontwaren, dat de fameuse conditien en voorwaarden bij gemeld Besluit zozeer niet worden ingevoert, dan wel gededuceert uit het Decreet van 23 Dec. 1813, als in hetzelfde klaar opgesloten, waerom dan ook gemeld decreet als den basis word gestelt, waerop de voorwaarden steunen, zoals het Koninglijk Besluit van den 28en Sept. 1814, hetgene niets anders is als eene applicatie op de Missie van Holland van de principes van het Decreet van den 23 Dec. 1813.

2° Dat voorgemeld Decreet van den 23en Dec. 1813 van den kant van het Gouvernement altoos is en nog word beschouwd als nog aanwezig; zijnde en blijvende daerop gebaseerd de bewuste conditien.

3° Dat gemeld Decreet blijkens de termen, in welke het is geconcipteert, niet is geëmaneerd voor dese of die provincie, voor dit of dat kerkgenootschap, maer voor het geheele Rijk, voor alle kerkgenootschappen, welke zig in hetzelfde bevinden.

4° Dat dus het Koninglijk Besluit van 28 Sept. 1814, gebasseert op voorgemeld Decreet, waervan het niet is dan de applicatie, deselve extensie heeft en zig uitstrekt tot alle de Roomschen van het gehele Rijk.¹⁾

5° Dat dit ook is den gemanifesteerden wil en intentie van van het Gouvernement, schoon het Gouvernement aan ons niet direct, zoals aan de Missie van Holland, het Besluit van 28 September heeft toegesonden, als zijnde zulks niet nodig, doordien aan ons het genot der toelagen en de continuatie derzelve reeds door het Decreet van 23 Dec. 1813 en de Constitutie versekert waren.

6° Dat deze wil en intentie van het Gouvernement ten klaarsten blijkt: 1° Uit alle die verscheidene en nadere Koninglijke Besluiten, geëmaneerd om het voorgemeld Besluit van

¹⁾ Deze resolutie (het Kon. Besluit van 28 Sept. 1814) werd wel aan de aarts priesters van Holland toegezonden — zo schrijft hij elders — „maar het dispositive regardeert alle de R.C. priesters.”

28 September tot geruststelling der R. Catholieken te expliceren en te versagten, alle welke Besluiten aan ons, vicarissen apostoliek, op eene legale wijze, evenals aan de kerkvoogden der Missie van Holland, zijn toegesonden geworden, zonder dat men ooit den minsten schijn heeft gegeven, dat het Besluit van den 28en Sept. 1814 ons niet zoude regarderen. 2° Uit de Koninglijke Besluiten voor de geestelijken van 't district van Breda, die de toelagen aanvaardden, bij welke Besluiten hunne aanstellingen, conform aan 't Besluit van 28 Sept. 1814, door Zijne Majesteit moeten worden geagreëerd, alvorens acte voor betaling te ontvangen; hierover nog een woord hierna. 3° Uit het navolgende geval, een bewijs zonder repliek. Van voor eenige maenden solliciteerd zekeren burgemeester voor zijnen pastoor, zonder wete van desen, jaarlijksche toelagen, welke toegestaan worden ¹⁾, maer wel uitdrukkelijk onder de bewuste conditien en voorwaerden met citatie en allegatie van het Koninglijk Besluit van 28 Sept. 1814. Alleen zal ik hier UE. doen reflecteren, dat gemelde burgemeester en pastoor onder ons bisdom ressorteren, en de vrijheid nemen uit dit een en ander te deduceren, dat meergemeld Besluit van den 28en Sept. 1814 op ons zowel ziet, als op de Missie van Holland, of wel dat men zoude moeten veronderstellen, dat het Gouvernement onkundig is wegens zijne eijgen wetten en besluiten, ignorerende op wie deselve toepasselijk zijn, eene suppositie, welke voor het Gouvernement zeer honende zoude wesen.

Wat nu het 2e point betreft, het verschil namentlijk, dat er tusschen onse toelagen zoude zijn en die aan de Missie van Holland toegestaan, desaangaende kan ik, het zij met eerbied gesegd, geen het minste onderscheid vinden. Uit mijne hiervoor gemelde memorie zal UE. ten klaarste zien het verschil tusschen de toelagen en onse *competentien*. Het recht, dat sommige van onse geestelijken, of om exacter te spreken, het recht, dat sommige parochianen hebben in hunne wettige herders, voor wiens bestaen zij verplicht zijn te zorgen, zal UE. in gemelde memorie zijnen oorsprong sien nemen uit de wettigste titels, door beide machten van Staet en Kerk geapprobeerd, door eene pacifike en nooit onderbrokene possessie van eeuwen bevestigd, geëerbiedigd door alle de

¹⁾ Bedoeld is de toelage van f 300 aan de pastoor van Neerloon, toegestaan (op verzoek van de burgemeester van Neerloon) 13 Juni 1816; een afschrift van het Besluit, waarbij die toelage werd toegekend, vindt men in *Corresp.* p. 136.

verschillende gouvernementen van dese Landen, welke successivelijk malkeer zijn opgevolgt, de tyrannike regering van Napoleon alleen uitgenomen.

In het voorbijgaen zal UE. hieruit wel kunnen opmaken, hoe smertende en hoe drukkende het moet wezen voor de R. Catholieken van ons bisdom, in hunne herders, voor wiens bestaen zij moeten zorgen, zig verstoken te zien van een recht, waarvan zij in hunne herders altoos gejouisseerd hebben ¹⁾; zig opnieuw beswaerd te vinden met het onderhoud van hunne herders en van geheel den godsdienst, waervoor zij dagelijks die immense tiendens nog moeten betalen ²⁾ en waervoor nog exteren die menigvuldige geestelijke goederen, door hunne godsdienstige voorouders ten dien einde nagelaten. En om wat reden worden die brave en getrouwe R. Catholieken in hunne herders van hun recht berooft? Waerom opnieuw beswaerd met het onderhoud van hunnen godsdienst? Omdat hunne herders, getrouw aan hunnen oppersten Herder, niet aannemen conditien en voorwaerden, zedelijk onmogelijk en contrarie aan hunne religie en conscientie. Omdat hunne herders renuntieren aan eene *gunst*, aan eene *gratie* ³⁾, waeraan te renuntieren men altoos de vrijheid heeft gehad bij alle volkeren en ook bij de Koninglijke Besluiten de vrijheid word gelaten, als voortvloeiende uit de natuur van *gunst* en *gratie*. Indien UE. mijne onderhorigen in dit hun onbetwistbaer recht door deszelfs invloed konde herstellen, zo zoude UE. voorseker deselve ten hoogste verpligten. Dit in het voorbijgaan wgens onse *competentien*, welke wij als een onbetwistbaer recht met recht inroepen.

Van eenen anderen aard zijn de toelagen, welke het gouvernement van sijnen kant als gratificatiën beschouwd en waerop wij geen recht pretenderen. Onse toelagen zijn in hunnen oorsprong niets anders dan eene *gunst* en *gratie*, door de voormalige representanten van Bataafsch Braband uit de geestelijke goederen, welke zij voor 5 jaeren in admodiatie hadden, voor den tijd van 5 jaeren gratieus toegestaen, daarna onder Koning Lodewijk sonder eenige conditie, en bij vervolg ⁴⁾ door Zijne Majesteit, onsen Koning, conform aen de principes en het decreet van den 28en Sept. 1814, onder de bewuste conditien, op gezegde decreet van 23 Dec. geba-

¹⁾ Het recht nl. op de competentien.

²⁾ Aan het Domein.

³⁾ De toelagen.

⁴⁾ Vervolgens.

seert, aan de geestelijken van Holland voor de eerste reize geaccordeert. Ziet daer al het verschil tusschen onse toelagen en die aan de Hollandsche Missien geaccordeert: wat vroeger en laeter ¹⁾). Dus de onafhankelijke vrijheid van eigenen bedienaers aan te stellen loopt hetselve gevaar op bij ons als bij die van Holland, waarmede het derde point is beantwoord.

Mijn collega van Breda deelde mij het gepasseerde jaar den middel mede, die hij gebruikt om sonder beswaer van conscientie, zo hij zig laet voorstaen, tot het genot der toelagen te geraken. Hij communiceerde mij teffens, hetgeene mij hoogst aangenaem is geweest, de besluiten van Z.M., den Koning, op zijne nominatien en aanstellingen. Deeze middel is juist deselve, die UE. de goedheid heeft mij voor te dragen. Dan, ik moet opentlijk bekennen daerin niet aan te treffen die gerustheid van gemoed, welke UE. vermeent daerin te vinden.

Wel is waer, op die wijze is er geen questie om handopening of approbatie te versoeken; de kerkvoogd geeft 1° alleen kennisse van de benoeming en den benoemden persoon en 2° versoecht de kerkvoogd, dat de benoemde van de toelage mag jouisseren.

Wat het eerste point betreft, daerin ben ik nooit nalatig geweest. Maer wat het tweede point aangaet, nooit heb ik mij, in qualiteit als ordinarius van ons bisdom, voor particuliere pastoren hierin willen inlaten, maer aan kerkmeesters gezegd van zig voor het recht van hunne pastoors ²⁾ bij het gouvernement te moeten adresseren uit name van hunne gemeentens, die sorgen moeten voor het onderhoud der geestelijken, die hun bedienen. De Apostelen, door geheel de wereld het Evangelie verkondigende, hebben aan de Bisschoppen, welke zij aanstelden, wel de macht gegeven en de verpligtinge opgelegd van, daer het nodig was, de nodige herders aan te stellen. Dan, de verpligtinge om te voorsien in het bestaen der herders hebben zij opgelegd en gelaten aan de gelovigen, over welke zij de herders aanstelden. De Apostel Paulus liet sijnen discipel Titus te Creta om door geheel het eiland, daer het nodig was, herders aan te stellen; dit was eene der voornaemste Bisschoppelijke pligten. Dan, wanneer dezelve Apostel handelt van het natuurlijk recht, dat de be-

¹⁾ M.a.w. het enig verschil is, dat de ene wat vroeger en de andere wat later werden toegestaan.

²⁾ Het recht op competentie.

dienaers hebben tot een redelijk bestaen, dan wend hij zig tot de gelovigen zelve, hun tonende en opleggende den plicht, die deselve hebben om te voorsien in 't bestaen van hunne herders. zoals blijkt uit sijnen brief tot de Corinthianen C. 9, alwaer hij dit zeer fraeij, bondig en wijdlopig ons heeft beschreven. En het is hierom, dat ik niet graeg desen last ¹⁾, vooral bij kennisgeving van mijne aanstelling ²⁾, op mij soude nemen, maer liever overlaten aan de respective R. Gemeentens, die zulks onmiddelijk aangaet, te meer, daar het uit de Koninglijke Besluiten, welke in 't district van Breda op de aanstelling van den vicaris apostoliek aldaer volgen, blijke vooreerst:

Dat alvorens de order van betaling word daergesteld, de aanstellingen van den vicaris apostoliek ³⁾ door Z.M. geagreëerd moeten worden; vervolgens dat Z.M. zig wel degelijk voorbehoud, ook in 't district van Breda, het recht, hetwelk Hoogstdeselve pretendeert in het besluit van den 28en Sept. 1814 te zijn opgesloten, schoon Z. M. het gebruik van dit recht, van den kant van den vicaris, voor het tegenwoordige stilzwijgende laet voorbijaen. Blijkt verder uit gemelde Besluiten, dat de nominatien en institutien van den kerkvoogd altoos van de agreatie van Z.M. afhangen om de toelagen te kunnen genieten; juist datgeene, hetwelk de Stoel van Rome vermeent en verklaert, met de vrijheid en onafhanke-lijkheid van onse kerk en van haer gezag in het geestelijke niet te kunnen zamen staen.

UE. bied mij verder aan deszelfs goede diensten, om door eene Ministeriële declaratie ons de versekering te geven, dat het Besluit van den 28en Sept. 1814 op de Baronij van Breda, Ruremonde of de Meijerij van 's Bosch geensints toepassel-ijk is, waardoor UEes bedunkens alle bedenkingen moeten wegvallen. Dese goede diensten en offertes zie ik aan als een gevolg van de bereidwillige genegentheid en vriendelijk verlangen om ons van dienst te wezen. Gelieft er, Mijn Heer, mijne opregte dankbaerheid voor aan te nemen en teffens met aandagt te overwègen de redenen, waerom mijne conscientie niet toelaet bij dusdanige Ministeriële declaratie te berusten.

Zeker is 't bij alle R. Catholieken, dat het Besluit van den 28en Sept. 1814 contrarie is aan de aangeborene en

¹⁾ Aanvraag om competentie voor een of ander pastoor.

²⁾ Vooral zou hij dat niet graag doen bij gelegenheid, dat hij aan het gouvernement kennis zou geven van een door hem gedane aanstelling.

³⁾ De aanstellingen, gedaan door den vic. apost.

onafhankelijke vrijheid onser kerke. Ook diegeenen, welke van zig hebben kunnen verkrijgen de toelage aan te nemen, zijn het hierin met ons volmaakt eens. Blijken hiervan zijn alle die uitlugten, alle die menigvuldige en verschillende wegen, welke zij hebben ingeslagen en nog inslaen, alle die middelen, welke zij gebruikt hebben en nog gebruiken om zig aan de letter van meergemeld Besluit en aan de uitspraken van Romen te onttrekken. Verder, staande dusdanige Ministeriële verklaringe voor ons, vicarissen, gegeven, zal meergemeld Besluit, hoe contrarie ook aan de vrijheid van de R. Kerke, in volle kracht blijven, immers met opsigte tot de Missien in Holland, en vervolgens ¹⁾ de vrijheid, bij dusdanige declaratie aan ons toegekend, niet dan precair wesen. Immers hetselve recht, dat Z.M. als souverein deser Landen over de R. Catholieken van Holland heeft, heeft Hoogstdeselve over alle de R. Catholieken van het geheele Rijk; niemand kan Hoogstdezelve zulks betwisten. Het gebruik en uitoefeninge van dit recht kan Z.M. voor eenen tijd aan andere laten, maar zolang het bewuste Besluit bestaat, bestaet ook het recht, daerin opgesloten.

Eene der voornaamste kentekens over onse kerke is haere *Eenheid*, eenheid in leer en geloof, in zede en algemene discipline. Alle inbreuk, op dese eenheid gemaekt in Holland of elders, redundert op ons. Onse Kerke, zeyd den Apostel, is het geestelijk lichaem van C. Jesus, waervan alle gelovigen zijn als zoveele lidmaeten: en als één lid iets lijd, zeyd den Apostel, zo lijden alle de leden mede. De slag, aan haere vrijheid toegebracht in Holland, treft ons mede. Wij zouden ongevoelig moeten zijn en vrij onverschillig, zo wij daer geen deel in namen. Hetgeen de Roomschen van Holland vandaag, kan ons morgen treffen, te meer daar het gouvernement, aan wie het zeker niet onbewust kan zijn, op wie deszelfs besluiten passen, in alle voorkomende omstandigheden tot den dag van heden klaar heeft getoont, dat het Besluit van 28 Sept. 1814 even op ons als op anderen applicabel is, zoals hiervoor klaar is bewesen.

Wel is waer, het gouvernement kan wel van sijne algemene besluiten in particuliere gevallen eenigen uitnemen, latende de besluiten voor anderen in wesen en kracht; en het zal denkelijk desen middel wesen, welchen UE. de goedheid heeft voor te dragen, ten einde ons aan het Besluit van den

¹⁾ Bij gevolg.

28en Sept. 1814 te onttrekken en van hetselve te eximeren. Dan, in dit geval zoude dusdanige uitsonderinge en exemtie van ons voor ons eene wesentliche dispensatie sijn in 't Besluit van den 28en Sept. 1814, van welkdanige dispensatie — — mijns oordeels — — wij geen gebruik zouden mogen maken. De reden hiervan is, dat de gedispenseerde door het gebruik maken der dispensatie de wettigheid erkend van de wet of besluit, waerin met hem gedispenseert is, iets waarover, zoals hiervoren reeds is bewesen, die zelfs niet en kunnen, welke geene swarigheid maken in de toelagen te aanvaerden.

Hierbij komt nog eene van de niet min gewigtigste redenen, de verergernisse namentlijk, welke het gebruik van dusdanige dispensatie zoude geven, zo hier als elders, vooral in en op de Missien van Holland. Het aannemen der toelagen van en door ons zoude uitgebasuint worden en van de dispensatie weinig of niets gesproken, getuyge de ondervinding.

In ons bisdom — — God lof — — hebben wij voor als nog eene volkomen rust en eendragt, waervan het welwezen van ons bisdom afhangt; allen getroosten zig in het gemis der toelage. Indien ik nu van mij konde verkrijgen de toelage aan te nemen en deselve te laten aannemen, zoude teffens de rust gestoort, de eendragt gebroken en partijschappen geboren worden; sommige, mij aanhangende, zouden zig op mij en mijn gezag beroepen, terwijl andere, denkelyk wel de meeste, niet zouden nalaten het gesag van het Opperhoofd onser Kerke, waeraan ik, evenals zij, onderworpen ben, tegen mij in te roepen en zig beroepende op onse kerkelyke wetten en discipline mij opentlyk tegenstreven. Dese verschillendheid van gevoelens en oneenigheden tusschen de geestelyken, zo onder malkaar als met hunnen kerkoverste, zoude noodsaakelyk teffens overslaen tot de wereldlyke, waardoor op een moment de goede orde bij ons gestoort soude worden en alles in rep en roer geraken.

Het gemene gevoelen bij ons is en ik mene in mijne meermaels geciteerde memorie ten klaarste bewesen te hebben, dat dese questie voor ons, R. Catholieken, finael beslist is door de uitspraken van den H. Stoel, vooral na de conferentie, welke Zijne Excellentie den Minister der Binnenlandsche Zaken in die tijd gehad heeft met den aarts priester van Holland, den Heer Cramer. Missen wij hierin, zal die uitspraak zo zeker niet wesen dan wij ons wel inbeelden, dan vermeen ik echter, het zij met eerbied gezegd, dat het zeker onse plicht is eene nadere en finale decisie van Zijne Heiligheid af te

wagten en dat de gehoorsaemheid, eerbied en hoogagting, welke wij aan Hoogstdeselve zijn verschuldigt, ons wel stip-telijk verbiedende verbieden in eene saek, voor onse religie van het uiterste belang, iets te ondernemen, waardoor wij het oordeel en de uitspraak van den H. Stoel zouden vooruitlopen.

Zoude ik mij op de Ministeriële declaratie beroepen, welke UE. de goedheid zoude hebben te tragten ons te besorgen, waardoor wij van 't Besluit van den 28en Sept. 1814 ont-heven zouden verklaart worden? Dan, dese, zolang gemeld Besluit aanwesig blijft, al waar het ook voor de Hollandsche Missien maer alleen, zoude geene gerustheid van gemoed of conscientie kunnen geven; deeze vrijheid, voor ons bij dispen-satie verleend, zoude om redenen, hiervoor gemeld, alleen als precair beschouwt worden en de oneenigheden niet kunnen voorkomen. Wanneer ik van over twee jaren de vrijheid heb gebruikt en de eer heb gehad met den Heer commissaris Janssen in Den Haag over de toelagen in briefwisseling te zijn geweest ¹⁾, heb ik ZijnEd. met eene eerbiedige vrijheid alle die oneenigheden voorzeggd, welke uit het besluit van den 28en Sept. 1814 noodzakelijk moesten volgen. Tot bewijs bragt ik alsdan bij de in die tijd beginnende oneenigheden en scheuringen in Holland tusschen de geestelijken zo onder mal-kaer, als met hunne wettige oversten. Ik ben ongelukkig maar al te waere propheet geweest; en hetgeen wij dagelijks horen en zien, bevestigd meer en meer mijne voorsegging.

Bij deze gelegenheid kan ik niet afwezen van nog met een woord aan te raken een triviaal argument, dat men dagelijks moet horen. Waerom, vraegd men, waerom laet men de thans in functie zijnde geestelijken de toelagen niet aannemen? Vinden de kerkvoogden de bewuste conditiën en voorwaer-den contrarie aan hunne rechten en aan die van hunne kerke, dat zij bij vacature weigeren te voldoen aan het besluit van den 28en Sept. 1814! Wel is waer, de nieuw benoemde opvolgers zullen alsdan van de toelagen versteken blijven, maar intus-schen zullen de thans fungerende geestelijken gedurende hun leven van de toelagen jousseren en na hunnen dood de kerk-voogden met vrijheid de vacante plaetsen vergeven.

¹⁾ Toen het gouvernement niet meer de competentiën uitbetaalde aan hen, die deze niet hadden willen aannemen, omdat ze, geamalgceerd met de toe-lagen, waren aangeboden, vroeg Van Alphen in een brief van 17 Mei 1815 aan J. D. Janssen, commissaris voor de kerkelijke zaken, naar de reden, waarom die uitbetaling niet meer geschiedde. Hierop volgde de briefwisseling, welke Van Alphen hierboven bedoelt. *Doss. : v. Alphen en de competentiën.*

Of de kerkvoogden in dese veronderstellinge hunne aangeborene vrijheid zouden blijven behouden, komt mij seer twijfelagtig en bedenkelijk voor. De toelagen worden geacordeert of gecontinueert ingevolge het besluit van den 28en Sept. 1814 en onder de voorwaerden daer bij bepaelt; de toelagen zouden gepercipieert worden en wel uit kragt van gemeld besluit; vervolgens ¹⁾ door het aannemen der toelagen zoude gemeld besluit herkent en ten minste indirect aangenomen worden. Of nu het gouvernement, nadat de geestelijken, en wel met voorkennisse en toestemminge van hunne kerkvoogden, van meergemeld Besluit gebruik souden gemaakt hebben ten einde het pecuniële voordeel te genieten, — Of, vrage ik, het gouvernement met recht niet zoude kunnen aandringen op de nakominge der conditien, onder welke de pecuniële voordelen sijn beloofd en aangenomen, zoude ik niet derven beslissen, ik vermeen echter van ja. Dan, wat hier ook van zij, zeker komt het mij voor, dat dusdanige handelwijs van kerkvoogden, zo al niet trouweloos, ten minste niet oprecht zoude wesen. Iets aannemen, hetgeen alleen beloofd en gegeven word onder conditien en voorwaerden, die sien op het toekomende, met intentie van aan de conditien en voorwaerden niet te zullen voldoen, wanneer den tijd om daeraan te voldoen zal daer zijn, is mijns dunkens geene sincere handelwijse. Wanneer men handelt, vooral met een gouvernement, moet men cordaet, openhartig en sinceer wesen; men moet doen, hetgeen men doen kan; beloven en nakomen, hetgeen men vermag te beloven en na te komen; en tegen hetgeene men vermeent niet te kunnen of te vermogen, met eerbied sijne beswaren voordragen. Dusdanige sijn altoos mijne gevoelens geweest en mijne handelwijse.

Daer UE. zo klaer in confidentie manifesteerd deszelfs verlangen om ons en onse religie van dienst te wesen, zal ik wederzijds de vrijheid nemen, mede in confidentie. UE. voor te dragen de middelen, welke mijns oordeels de geschikste sijn, en mogelijk de eenigste, om dit heilzaam oogwit te bereiken. Zij zijn dese: 1° Dat het besluit van den 28en Sept. 1814 uit den weg worde geruimt, niet alleen voor de Roomschen van onse vicariaeten, maer ook voor alle de R. Catholicken van het gehele Rijk. Zal de vrijheid van religie, zo solemneel beloofd en versekert, bestaen, zo moet ieder religie de vrijheid hebben van haeren godsdienst onbelemmert uit te

¹⁾ Bij gevolg.

oefenen, conform aan haere constitutie en principes. 2° Dat de toelagen niet onmiddelijk aan de R. geestelijken, maer aan de Gemeentes, over welke zij gestelt zijn, geaccordeert worden. De geestelijken zijn bedienaers, niet van den Staet, maer van God en Zijne Kerke wettig gesonden en in het geestelijke gestelt over hunne respective Gemeentens, welke Gemeentens voor hun bestaen en voor 't bestaen van hunnen godsdienst moeten zorgen. Het is dus natuurlijk en billijk, dat hetgeene tot onderhoud van den godsdienst en deszelfs bedienaers word gegeven, onmiddelijk kome aan diegene, welke met de sorg voor den godsdienst belast zijn. Indien UE. door deszelfs veelvermogenden invloed bij Zijne Excellentie, deszelfs chef, dit konde bewerken, zoude zeker aan onse religie den grootsten dienst bewijzen en bij onse Kerke zig ten hoogsten verdienstig maken.

Na andermael aan UE. mijne opregte dankbaarheid voor deszelfs genegendheid en attentie voor ons betuijgt en mij en onse religie aan UEes protectie op het nederigste aanbevolen te hebben, heb ik d'eer mij met allen eerbied en hoogachting te noemen....

Hierop antwoordde Van Ghert 31 Maart 1817, wederom in een allervriendelijkst schrijven:

„Onafgebrokene bezigheden”, zoo begint hij, „zijn oorzaak geweest, dat ik Uw HEerw. geëerden en mij zeer aangenamen brief niet eerder heb kunnen beantwoorden. Gelief mij zulks ten beste te duiden en te gelooven, dat mij niets meer genoegen kan verschaffen dan U.H. Eerw. en haar geestelijk ressort te allen tijde van dienst te wesen, wanneer ik daartoe gelegenheid kan vinden.”

Uitvoerig betoogt hij dan wederom, dat het Besluit van 28 Sept. 1814 alleen toepasselijk is op de Hollandse Missie. Als dat Besluit ook aan Van Alphen is toegezonden en een enkel pastoor zelfs de bepalingen van dat Besluit „in zijne dispositie” heeft gevonden, dan is dit toe te schrijven aan een vergissing der ambtenaren. Ook het Koninklijk Besluit van 23 Dec. 1813 is niet van kracht voor het vicariaat van 's Bosch. Toen het immers werd uitgevaardigd, maakten 's Bosch en Breda nog geen deel van het Rijk uit, wjl de

Bondgenoten die streek toen nog niet veroverd hadden. Wel worden de toelagen dikwijls toegestaan onder de bevoording: „hebben goedgevonden enz., dat, agreërende de persoon van N.N.” doch dit is slechts een vorm, welke „alleenlijk de goede gezindheid van den Koning uitdrukt jegens de persoon, die bezoldigd wordt, zoals het gewis niemand onaangenaam kan zijn in 's Konings gunst te staan en daarvan bewijzen te mogen hebben.” Zo iets is geen agreatie van de persoon. In België alleen is de agreatie van de persoon een vereischte om tractement te kunnen genieten „hetgeen echter, mijns bedunkens, tegen de religie niet kan strijden, daar het overeenkomstig het door Z.H. met den len consul aangegane concordaat is, hetgeen Z.H. nog onlangs heeft verklaard, dat Zij wil en gelast, dat hetzelve in België in alle opzichten zal worden opgevolgd.”¹⁾ Ook behoeft de vicaris niet te vrezen, dat de Koning met verloop van tijd het Besluit van 28 Sept. 1814 op het Bossche vicariaat toepasselijk zal verklaren, want als hij dat voornemen had, had hij zulks al lang gedaan; Z.M. heeft zulke intentie volstrekt niet „daar Hij alles doet, wat hij kan om nieuwe zwarigheden voor te komen.” Onbegrijpelijk, dat de vicaris zijn vrees „reeds op de toekomst uitstrekt, daar dezelve althans nu niet gegrond is en wanneer die vrees bewaarheid wierd, er *alsdan* nog immer tijd zoude zijn om de toelagen niet langer te ontvangen.” Na dit alles zal de vicaris wel bemerken, dat er geen kwestie is van *dispensatie* in het Besluit van 28 Sept. 1814, daar dit Besluit voor zijn vicariaat *niet bestaat*, „maar dat ik heb bedoeld Uw HEerw. eene verklaring te bezorgen, dat hetzelve op uw ressort niet toepasselijk is.” Het slot van de brief luidde:

¹⁾ Bedoelde Pauselijke verklaring zal dus omstreeks begin 1817 gegeven zijn. Een jaar later bekrachtigde de Paus (volgens Ter Linden I 263. noot 2) een beslissing der Congregatie van Kerkelijke Zaken, genomen in haar zitting van 17 Aug. 1817, luidend; „Conventio anni 1801... vim suam in Belgio habere pergat, exceptis tantum articulis respicientibus privilegia concessa ei, qui tunc temporis regnabat, quaeque non nisi Catholicis Principibus conceduntur.”

Aangenaam zoude het mij zijn, wanneer ik door de voorgaande argumenten alle bedenkingen bij Uw HEerw. mogt hebben weggenomen en daardoor bewerkstelligd, dat de geestelijken niet alleen hunne competentiegelden, maar bovendien traktementen mogten genieten, daar zij alsdan een beter lot zouden bekomen en zij de ingezetenen tevens zouden verligten. Wanneer echter eenmaal aan den Koning wordt voorgesteld om maar alleen de competentiegelden te betalen, wat mijns inziens wel zoude worden toegestaan, zouden de Pastoors daardoor alle voordeelen verliezen, die zij anders kunnen genieten. En het is ook daarom, dat ik het met mijn geweten niet heb kunnen overeenbrengen om zulk een nadeelig voorstel te doen en dat ik liever heb verkozen over deze kiesche zaak eerst met Uw HEerw. in correspondentie te treden, ten einde zoo iets voor te komen, wat de reden is dat Uw HEerwes memorie ¹⁾ zoolang onbeantwoord is gebleven. Ondertussen kan ik niet nalaten Uw HEerw. te verklaren, dat ik zeer gevoelig ben over de cordaatheid Harer rensenigementen en over het vertrouwen, hetgeen zij wel in mij gelieft te stellen, Uw HEerw. verzekerende, dat zij in alle voorkomende gelegenheden staat kan maken op mijne welwillendheid om Haar van dienst te zijn, wanneer zulks in mijn vermogen is, en zij alzoo immer vrijelijk over mij kan disponeren. Met verzoek mij nader Haar gevoelen te laten weten, ten einde dese zaak te kunnen afdoen. Ik heb de eer enz.

Van Alphen gaf hem weer een breedvoerig antwoord. Deden de vriendelijkheid van Van Ghert en diens herhaalde, haast overdreven, betuigingen van dienstwilligheid de vicaris, aan wie 's mans onkatholieke mentaliteit hoogstwaarschijnlijk toen nog onbekend was, enige hoop op hem stellen voor de Katholieke zaak in het algemeen en die der toelagen in het bijzonder? Het is mogelijk, maar zeker wilde hij bij de commissaris-generaal voor het Departement voor de Zaken van de R.K. Eredienst niet de minste twijfel laten opkomen omtrent de onwankelbaarheid zijner mening over de toelagen. In zijn nieuw antwoord aan Van Ghert haalt hij daarom nogmaals enkele argumenten aan uit zijn vorig schrijven, om deze

¹⁾ Aan Baron Goubau.

nu nog wat verder uit te werken. Zou een werelds soeverein — vraagt hij — het dulden en zou hij zijn gezag als onafhankelijk beschouwen, indien de aanstelling van zijn bedienaars wegens hun bestaan zou afhangen van de toestemming en goedkeuring van een andere soeverein? Dat in zo menigvuldige en verschillende regeringsstukken „door erreur van de klerken mislaegen zouden sijn ingekropen”, kan hij zich niet voorstellen ¹⁾. Wel geeft hij toe, dat het Besluit van 23 Dec. 1813 eerst gepubliceerd werd, „wanneer wij nog onder het juck der Franschen waeren”, doch dit belet niet, dat dit Besluit genomen werd „voor 't geheele Rijk, zoals hetzelve vóór de Fransche usurpatie bestont, en moest successivelijk plaats hebben in alle de provinciën, welke, van de Franschen verlaeten, tot de voorige integriteyt van het Rijk weder kwamen.” Hij haalt daar een paar bewijzen voor aan ²⁾ en zegt, dat het aldus van de beginne af, overal en door allen, ook door het Ministerie begrepen, is, „zijnde UEd., volgens desselfs antwoord, de eerste, die door eenen onvermoeylijken iver en zugt, om ons van dienst te wesen, dese exceptie heeft uytgevonden.” Aangaande het concordaat van 1801 tussen de Paus en de toenmalige Franse Republiek wil hij slechts even opmerken

„dat gemeld concordaat is afgeperst en geïmprobeert geworden door veele eerste kerkvoogden, welke echter volgens hunnen plicht aan hetzelve, nu aengegaen zijnde, zig bereidwillig onderworpen hebben; dat indien het concordaat met

¹⁾ Aangaande diezelfde bewering van Van Ghert schreef Van Alphen later aan H. den Dubbelden, deken en pastoor te Gemert: „Mijne bewijsen niet konnende tegenspreken, wilde hij doen geloven, dat zulks alleen mislaegen waeren van de subalterne klerken; beter zoude het sijn geweest, indien hij stilzweigende dit alles was voorbijgegaen.” *Coll. II.*

²⁾ 1^o Gemeld decreet van de 23 December bevat twee dispositien: eene wegens de toelaegen, eene tweede wegens de heerlijke rechten. De dispositie wegens de heerlijke rechten is altoos beschouwt, zoals zij nog beschouwt word, als applicabel zowel op onse als andere districten; dus moet eveneens de eerste dispositie beschouwt worden.

2^o Gemeld decreet is den basis, waarop de uytbetaling is gecontinueert geworden voor diegeenen, welke reets in die teyd competentien of toelaegen genoten... Neemt gemeld decreet weg en wij zullen geenen meerderen grond van aanspraak op de toelaegen hebben, dan die van Holland vóór het Besluit van den 28en Sept. 1814 hadden.

diezelven goede trouw door Napoleón was nagekomen, met dewelken het van Zijne Heiligheyd is aengegaen, onse religie en kerke daerover zig zozeer niet zouden hebben te beklagen; dat gemelde concordat, zodanig als men daarvan misbruik heeft gemaakt, die droevige gevolgen heeft gehad, waerover onse kerke nog lange jaeren zal zugten. Eenen attente opletter en vooral ooggetuyge, welkdanig ik 4 jaeren ben geweest in Vrankryck, kan niet dan beweenen de slavernij, waeronder onse kerke aldaer heeft gezugt."

Na dan ten bewijze hiervan een paar voorbeelden gegeven te hebben, stelt hij de vraag: „Zouden wij bij ons geene redenen vinden om in dese wat huyverig te wesen?" Méér dan 20 jaren heeft hij „langs alle wegen, edoch vrugteloos" aangedrongen op „ons sonneclaire recht op onse competentien." Het plakkaat der Hoogmogenden van 16 Jan. 1778, „gegrond op de natuurlijke billijkheid, op den aard der saeken en op de jurisprudentie van geheel Nederland", is alom bekend ¹⁾; niettemin zijn de brave ingezetenen verplicht de tienden af te staan aan het domein en genoodzaakt „op eygen immense kosten hunne vervallen kerken in staed te brengen en te houden." Vervolgens wijst hij nog op het machtsmisbruik van het gouvernement ten aanzien van de kloosterlingen. „Veele religieusen van beyde de geslagten hebben de middelen, welke zij hadden, in 't een of ander klooster bijgebracht, om versekert van hun bestaen aldaer een kloosterlijk leven te leyden. De kloosters zijn gesupprimeert, hunne ingebragte doten geconfiskeert. Wel is waer, men heeft hun pensioenen beloofd; dan, van over 2 à 3 maenden hadden zij dezelve nog niet bekomen; veele van dese hebben zig in dienst van anderen moeten begeven om van gebrek niet te sterven." Aan welke onzekerheden, moeilijkheden en vernederingen zou dus de clerus blootstaan, als hij bij het gouvernement zijn bestaan zou moeten zoeken. Ten slotte beroept hij zich

¹⁾ Dit plakkaat bepaalde, dat de verplichting om de kerken in Staats-Brabant te onderhouden, nadat de inkomsten der kerkfabriek daartoe besteed zijn, op de geestelijke tienden berust, zie *B.B. V 269*.

wederom op de uitspraak van de H. Stoel, die het aannemen der toelagen ongeoorloofd verklaarde.

Hierop gaf Van Ghert 25 Juni 1817 navolgend antwoord:

Hoogwaardig Heer

Ik ben zeer gevoelig over het vertrouwen, hetgeen Uw HEerw. bij haren laatsten brief aan mij wel heeft willen betoonen, en over de opregtheid, die ik in denzelfven aantref. Ik ben het wijders volmaakt met Uw HEerw. eens, dat aan de geestelijke magt het regt van benoeming van priesters, voor zooverre het kerkelijke aangaat, uitsluitend toekomt. Dan, ik verklare niet te kunnen inzien, dat hetzelfde zoude worden gekrenkt, wanneer de R. C. Pastoren toelagen uit 's lands kassen aannemen. Het geheele punt van kwestie onder Uw HEerw. ressort is, of het Besluit van 28 Sept. 1814 al dan niet daarop toepasselijk is. En alle twijfel moet daaromtrent verdwijnen door de officieele ministerieele verklaring, welke ik Uw HEerw. heb aangeboden, daar dezelve als posterieur aan vroegere dispositien en gegrondvest op onderscheidene Koninklijke Besluiten, voor Breda en Roermonde genomen, alles afdoende is.

Men moet bij het beoordeelen eener zaak, mijns bedunkens, slechts naar haar *tegenwoordigen* staat zien en nagaan, hoedanig dezelve zich voordoet, want bij eene verandering in de toekomst blijft het niet dezelfde zaak en *dan eerst* zoude het tijd en nog vroegtijdig genoeg zijn om, wanneer dezelve tegen den Godsdienst mogt strijden, zich daartegen te verzetten. *Thans* echter, dunkt mij, moeten alle bezwaren ophouden door de dispositie, hierboven vermeld. Wanneer men zoo vreesachtig is en zich door veronderstellingen laat beangstigen, kan men tegen alles bedenkingen maken. Op die wijze zoude men thans reeds kunnen huiverachtig zijn van in Holland te blijven wonen uit vrees, dat de Protestantschen Godsdienst aldaar wederom zoude gaan domineren en de oude vervolging tegen de Katholijken terugkeeren; doch zoude zulk eene vrees niet ongegrond zijn en iemand dwaas doen thans reeds die gewesten voor toekomstige onmogelijke redenen te verlaten?

De geest des tijds heeft eene geheel andere wending genomen; wij hebben eene grondwet, die allen godsdiensten gelijke bescherming belooft, en een vorst, die alle zijn onderdanen dezelfde protectie verleent. Dezelfde aanmerking geld

omtrent de afhankelijkheid der R. C. Priesters van het gouvernement door het ontvangen hunner toelagen. Thans kunnen zij daardoor van hetzelfde niet meer afhankelijk worden dan zij zijn, daar hier nog geen kwestie is van agreatie, zooals dezelve in Frankrijk bij het concordaat wordt voorgeschreven, en in België opgevolgd. Het is mogelijk en ik geloof dat zeer gaarne, dat men onder Napoleon daarvan misbruik hebben gemaakt, doch heeft er ooit in Frankrijk zulk een rampzaligen tijd voor onze religie bestaan? Onder het tegenwoordig bestuur is er in België nog nimmer een geestelijke, die door den Kerkvoogd was voorgesteld, gerecuseerd geworden en het is wel zeker, dat dat ook niet zal geschieden, zoolang er op het zedelijk gedrag van zoodanigen niets te zeggen valt, hoe hij overigens ook denken moge. Dan, ook deze formaliteit bestaat voor 's Bosch niet.

Denkelijk kome ik met den Baron Goubau den 8e of 10e naar 's Bosch en als ik tijd kan vinden, zal ik trachten Uw HEerw. met Zijn Ed. een bezoek te komen geven. Aangenaam zal het mij zijn, wanneer wij dan in een amicaal gesprek elkander kunnen verstaan, daar ik geen ander oogmerk heb, dan om de belangen van de R.C. Kerk en het welzijn van derzelve bedienaren te behartigen en ik Uw HEerw. nooit te minder zal achten, wanneer wij daaromtrent ook al niet eens konden worden, wel wetende, dat ik met een eerlijk man heb te doen, die opregt te werk gaat en, het geestelijke boven het wereldsche stellende, zich door geene verkeerde oogmerken laat verschalken.....¹⁾

Hopende het genoegen te hebben Uw HEerw. spoedig in gezondheid te mogen aantreffen, heb ik de eer mij met de meeste hoogachting en vriendschap te noemen

Brussel, 25 Juni 1817.

Uw HEerw. dw. dienaar
P. G. van Ghert.

Het bezoek aan Den Bosch, dat door Van Ghert in uitzicht was gesteld en voornamelijk ten doel had, om met Van

¹⁾ Hier laat hij enkele regels volgen over de bekende „declaration explicative” van graaf de Méan, aartsbisschop van Mechelen, aangaande de eed op de grondwet; hij schrijft nl.: „Uw HEerw. zal zich gewis met mij verheugen over de uitleggende verklaring over den eed, door den Bisschop de Méan gedaan, welke Z.H. wel heeft gelieven te agreëren en daardoor alle geschillen weg te nemen. Ik twijfele geenszins, of Uw HEerw. zal dat belangrijke stuk, hetgeen met een expressen uit Rome is gekomen, reeds in de courant hebben gelezen.” Bedoeld stuk stond 25 Juni (datum van v. Ghert's brief) in de *Gazette générale des Pays-Bas*, zie Terlinden I 192.

Alphen en een commissie uit de Katholieke Bossche burgerij zekere geschillen over de St. Janskerk te beslechten, werd eerst bepaald op 10 of 12 Juli en daarna uitgesteld tot 20 en 21 Juli. Toen Van Alphen, begeleid van Van Gils en deken Hoogaerts, het hoge gezelschap te 's Bosch op 21 Juli wilde begroeten, waren de Heren echter nog niet gearriveerd. 's Anderen daags bevonden zich de vicaris en de president reeds in de vroege morgen in de Gouden Leeuw, waar zij hoorden, dat, behalve Baron Goubau en zijn secretaris Van Ghert, ook Zijn Excellentie Ocker Repelaer van Driel, minister van waterstaat, onderwijs en protestantse eredienst, en diens secretaris de Jongh mede gekomen waren. Van Alphen en Van Gils kregen gelegenheid om Van Ghert even te spreken over het uur, waarop zij met bovenbedoelde commissie ter audientie bij beide ministers zouden toegelaten worden. Zoals Van Gils schrijft, was Van Ghert zeer beleefd en uiterst vriendelijk, „benignus, amicissimus et officiosus.” De audientie had plaats om twee uur in het paleis van de gouverneur. In zake de beslechting der geschillen over de St. Janskerk, het voornaamste onderwerp der conferentie, kwam men tot overeenstemming. Doch toen in verband daarmee ook de toelagen ter sprake kwamen, ontstond tussen Van Alphen en Van Ghert een hevig dispuut (altercatio vehemens). Van Gils wist er echter spoedig een kalmer wending aan te geven. Op diens uitnodiging bezochten de ministers met hun beider secretarissen 's anderendaags het seminarie Herlaer ¹⁾, waar zij met Van Alphen en de provisoren Hoogaerts en J. van der Voort (pastoor van St. Michiels-Gestel) de maaltijd gebruikten. Hun Excellenties toonden zich over alles goed tevreden ²⁾ en bij hun vertrek zeide Repelaer o.a. nog, dat er aan de kwestie der toelagen een einde diende te komen, maar dat het de Koning niet makkelijk was aller wensen te vol-

¹⁾ Ook twee zontjes van minister Repelaer en hun leermeester, de heer Van der Dussen, waren in het gezelschap.

²⁾ Alleen toen het ging over het bijwonen van toneelvoorstellingen, geraakte Van Alphen in hooglopende woordenwisseling met Baron Goubau.

doen, dat de regering in het begin voor allerlei moeilijkheden stond enz. Dit werd gaarne beaamd, maar met wat goede wil zou toch alles wel te schikken zijn, meende de gastheer Van Gils.¹⁾

VI. Einde van de strijd om de competentien en toelagen.

Van Alphen maakte steeds streng onderscheid tussen de competentien en de toelagen. Van de toelagen wilde hij niet weten, doch de competentien bleef hij bij elke geschikte gelegenheid opeisen. In sommige parochiën werden, gelijk wij zagen, de competentien, wjl aangeboden vermengd met de toelagen, door de geestelijken geweigerd. De pastoors, of liever de kerkbesturen, dezer parochiën werden door Van Alphen herhaaldelijk aangespoord om de hun rechtens toekomende competentien bij het gouvernement aan te vragen.²⁾

Gedurende enige jaren bleven deze aanvragen vruchteloos, doch in 1819 en '20 verschenen Koninklijke Besluiten tot uitbetaling van enkele competentien, namelijk die van de pastoor en de kapelaan van Helmond (Kon. Besluit 10 Aug. 1819), van de pastoors van Geldrop, Mierlo en Oisterwijk en de kapelaan van Schijndel (Kon. Besluiten Aug. 1820) en die van de pastoors van Drunen, Gemert en Lieshout (Kon. Besluiten Oct. 1820³⁾). De betaling dezer competentien ge-

¹⁾ Over het bezoek der ministers aan Den Bosch en Herlaer; zie *Ephem.* 15, 22 en 23 Juli 1817; *Allard* p. 260—264.

²⁾ Op een aanvrage van Mart. Coolen, kapelaan te Waalwijk, vroeg de gouverneur van Noord-Brabant (ten einde te voldoen aan een missive van de Directeur-Generaal v. d. Zaken v. d. Kath. Eredienst) op 19 Juni 1818 aan de burgemeester van Waalwijk, „of de rekwestrant van een goed gedrag is, een liberale denkwijze beleijsd.“ De burgemeester antwoordde 23 Juni, „dat gemelde Heer bekend staat ter goeder naam en faam, dat hij in alle deelen een zorgvuldig en leerzaam gedrag houdt en dat hij bij zijne godsdienstoeffening zijn onderhorigen opwekt tot deugd, godsvrucht en gehechtheid aan Koning en Vaderland“; *Corresp.* p. 151.

³⁾ Wegens het nodig onderzoek naar de uit te betalen competentien zond de Gouverneur van N.Brabant 11 Sept. 1820 aan Van Alphen enige vragen om inlichtingen. O.a. vroeg hij een lijst van competentien en of er nog andere uitkeringen van die aard te doen waren. Wat dit laatste betrof, wees Van Alphen op de reuenuën van koster en organist te Oirschot. Nadat de St. Peterskerk aldaar — zo schreef hij — bij minnelijke schikking met alle inkomsten en voordelen, welke aan die kerk of hare bedienaars

schiedde vermoedelijk door toedoen of onder invloed van Van Ghert, die op 13 Oct. 1820 aan Van Alphen een confidentieel schrijven richtte, waarin men leest:

„Uw Hw. zal uit de verschillende besluiten, welke Z.M. sedert eenigen tijd heeft gelieven te nemen en waarbij ons Departement ¹⁾ wordt gemagtigd tot de uitbetaling der competentien van zoodanige uwer onderhoorige geestelijken, welke daarom hebben verzocht, wel hebben kunnen opmaken, dat er geene kwestie meer is, om die te vermengen met de toelagen, en de competentien dus gaaf worden voldaan ²⁾.”

Om nu de R.K. geestelijken uit het Bossche vicariaat het indienen van rekesten en de daarmede vergezeld gaande kosten te besparen — zo schrijft hij verder — is hij van plan een algemeen rapport aan Z.M. te doen, om aldus deze zaak voor allen en op dezelfde voet te vereffenen, zonder

toekwamen, was overgegaan aan de Katholieken, wilde de Hervormde koster, Albertus Nahuys, zijn jaarlijkse inkomsten, t.w. 200 gl. en 2 mud rogge, welke hij van het Geestelijk Comptoir genoot uit de goederen van het St. Peterskapittel te Oirschot, niet afstaan, al was hij bij besluit van het Departementaal Bestuur van Brabant d.d. 16 Dec. 1803 daartoe gelast. Hij stierf 16 Febr. 1804. Desniettegenstaande had het R.K. Kerkbestuur deze reuvenen nog in 1820 niet voor de R.K. koster kunnen bekomen. De organist te Oirschot trok jaarlijks 5 mud rogge met Lichtmis en 3 mud boekweit met St. Maarten; de vroegere organist Johan Sohngen, later organist in de gereformeerde kerk, genoot die competentie nog steeds in 1820. Ook zond de Gouverneur aan Van Alphen een lijstje van „overgeslagen of onbekende posten” met de vraag, of 's Rijks domein daarmede werkelijk belast was. Op dat lijstje komen o.a. voor, onder het hoofd *Teutonise Orde*; de organist van Gemert 54½ gl., de koster aldaar 48 vaten rogge, en de conector der Latijnse school te Gemert 100 gl.; *Coll. III, doss. IV.*

¹⁾ Bij Koninklijk Besluit van 30 Nov. 1818 was de voldoening der competentien, waarmede 's Rijks domeinen waren belast, aan de beide Departementen voor de Erediensten opgedragen; *Handb. voor de Zaken der R.K. Eredienst*, Jg. 1, p. 169.

²⁾ De competentien en toelagen, welke in deze tijd door de R.K. geestelijkheid in N.Brabant ontvangen werden, werden door sommige Protestanten, zoals door de pamflettist Sincerus Brabantus (Ds. Scholten), aangehaald ten bewijze, hoe goed de Brabantse Katholieken van regeringswege in die dagen behandeld werden. Candidus Brabantus (mr. J. H. Sassen) antwoordde o.a., dat (in 1820) voor toelagen (en competentien) aan de priesters in N.Brabant slechts een som van f 48120 is toegestaan, „terwijl voor den Hervormden Eeredienst alleen wegens tractementen van predikanten wordt besteed de aanmerkelijke som van f 91663,20, waarbij op te merken valt, dat volgens het door wijlen de Heer Gouverneur Hultman opgemaakt statistiek er op 1 Jan. 1815 niet meer dan 32743 Hervormde zielen en daarentegen een bevolking van 259498 Katholijken binnen deze Provincie aanwezig waren”; F. de Kock, *Katholieke Herdrukken II* (Heiloo 1938) p. 167.

dat de geestelijkheid enige aanvraag zal behoeven te doen. Hij gelooft niet, dat de Vicaris daartegen enige bedenking zal hebben, daar de geestelijken een *wettige* aanspraak op de competentien hebben. Toch zal hij gaarne vernemen, alvorens het rapport uit te brengen, of zijn plan de goedkeuring van de Vicaris wegdraagt ¹⁾.

De vicaris gaf hem ten antwoord, dat hij met diens voornemen zeer ingenomen was, waarna Van Ghert hem op 5 Febr. 1821 liet weten, dat hij gevolg gegeven had aan zijn plan en dat zijn departement nu gemachtigd was een algemeen rapport ter betaling der competentien aan de Koning uit te brengen. Alleen moest nog gewacht worden op de nodige inlichtingen van Gedeputeerde Staten te 's Bosch. „Uw HEerw. kan verzekerd zijn — zo besloot hij zijn briefje — dat zoodra ik dezelve ontvang, ik onverwijld de belangens der R.C. geestelijkheid op de meest gunstige wijze bij Z.M. zal voorstaan. Ik heb de eer UwHW. van mijne hoogachting te verzekeren en te verzoeken om, wanneer ik haar of de geestelijkheid van eenigen dienst kan zijn, steeds over mij te beschikken.” Toen Van Alphen daarop maanden lang niets meer van de zaak hoorde, bracht hij ze Van Ghert nog eens in herinnering, die hem 22 Dec. 1821 antwoordde, dat zijn departement reeds in October een gunstig rapport bij Z.M. had uitgebracht ter uitbetaling der competentien, maar dat de zaak mogelijk door de Koning wegens zijn veelvuldige bezigheden uit het oog verloren was. Hij gaf de vicaris daarom de raad een klein rekestje aan Z.M. te zenden en verzekerde nog eens, dat de competentien zouden uitbetaald worden. ²⁾

Inderdaad, bij Koninklijk Besluit van 30 Nov. 1822 werden al de geestelijken van het vicariaat, wier competentien sinds 1815 nog steeds waren ingehouden, in het genot daarvan hersteld en wel onder bepaling, dat hun de eerste keer de vier verlopen jaren 1818—1821 ineens zouden uitbetaald worden; het waren Van Alphen als pastoor van Schijndel

¹⁾ Coll. III, doss. IV.

²⁾ Coll. III, doss. IV.

en de pastoors van Alem, Budel, Lage-mierde, Lierop, Oerle, Reusel, Veldhoven en de kapelaan van Drunen ¹⁾).

De Rijksbegroting voor het jaar 1832 was de eerste, waarop de competentien, onvermengd met de toelagen, in een afzonderlijke post stonden uitgetrokken, „vermist de aard daarvan geheel verschillende is van dien der gewone tractementen en toelagen.” De gezamenlijke competentien waren toen begroot op f 21630,66^{1/2} ²⁾).

Thans nog een woord over de toelagen. Door de geestelijkheid in Holland werden herhaalde pogingen gedaan om de twee hatelijke condities ingetrokken te krijgen, zoals door de aartspriester Cramer ter audientie bij de Koning, toen deze einde Februari 1816 Amsterdam bezocht ³⁾; ook trad Cramer in October 1817 nog met de regering in onderhandeling om de kwestie bij te leggen ⁴⁾, maar alle pogingen liepen op niets uit en de condities bleven gehandhaafd. ⁵⁾

¹⁾ De bedragen hunner competentien waren dezelfde als die in 1816 door Van Alphen waren opgegeven (zie Bijlage IX); alleen de competentie van de pastoor van Budel was iets minder (72^{1/2} gl. in plaats van 73 gl. 3 st.). Bij Kon. Besluit van 30 Nov. 1818 was bepaald, dat de competentien, voor zover zij toen nog in naturalia (granen enz.) bestonden, voortaan in vaste geldsommen moesten uitbetaald worden; *Handb. voor de zaken der R.K. Eered.*, jg. 2 p. 111.

²⁾ *Handb. R.K. Eered.*, jg. 3 p. 306. In 1848 bedroegen de competentien f 21745,51^{1/2}, nl. f 21703,04^{1/2} aan 63 pastoors, 18 kapelaans en 9 andere kerkelijke bedienaars in N.Brabant en f 42,47 aan 2 pastoors en 1 kapelaan in Gelderland. Bij Besluit van 6 Juli 1827 was toegestaan, dat de competentien voldaan zouden worden, zonder dat bij verplaatsing of overlijden der titularissen een speciale machtiging des Konings zou nodig zijn; *Handb. R.K. Eered.*, jg. 2, p. 110, 111.

³⁾ In *Coll. II* ligt dit extract uit een brief, d.d. 7 Maart 1816, van C. L. v. Wijckerslooth (de latere bisschop van Curium): „Deux curés de marque, un d'eux mr. Lexius, sont venus dernièrement chez l'archiprêtre et lui ont dit, que convaincus ils renoncoient à recevoir les subsides. — Le roi étant à la fin du mois passé à Amsterdam, mr. Cramer lui parla encore des subsides pour le prier de retirer les conditions; *een gouvernement verandert zulks zoo licht niet*, fut la reponse.” Volgens Ciamberlani zou de Koning toen gezegd hebben, dat de condities nooit zouden ingetrokken worden; *Arch. Aartsb. Utr.*, Dl. 39 p. 41.

⁴⁾ *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 39 p. 42—47.

⁵⁾ Ook de onderhandelingen (in 1823 en 1824) tussen de regering en de pauselijke legaat, Mgr. Nasalli, over art. 15 van het bekende project-concordaat (van Baron Goubau), waarbij de salariering der R.K. geestelijkheid geregeld werd, liepen op een totale mislukking uit; zie Terlinden I 275, 288, 289, 317—321.

Gerrit van Nooy, de aartspriester van Utrecht, bleef zich tot zijn dood (27 Nov. 1832) tegen de toelagen verzetten ¹⁾. Veel slapper was de houding van Cramer in diens laatste levensjaren († 9 Maart 1824). ²⁾

Wat onze Van Alphen aangaat, zelfs afgezien van alle voorwaarden of toekomstige bezwaren, kon voeding uit de staatsruif — het bleek ons reeds uit zijn herhaalde verklaringen — hem persoonlijk maar weinig bekoren, doch zolang de beide condities niet uitdrukkelijk voor het gehele land werden ingetrokken, stond zijn besluit onwrikbaar vast, zijn geestelijken geen toelagen te laten aannemen. Evenals Van Nooy, bleef hij ze tot aan zijn dood (1 Mei 1831) resoluut weigeren ³⁾.

Door zijn opvolger Henricus den Dubbelden werd de kwestie der toelagen voorgelegd aan de Congregatie der Propaganda. Hoewel zijn voorganger — aldus was het antwoord der Congregatie, d.d. 7 Juni 1832, hier in het kort weergegeven — terecht kon vrezen, dat het gouvernement de nakoming der twee voorwaarden nog zou eisen, schijnt thans geen reden tot dergelijke vrees meer te bestaan, daar het gouvernement sinds vele jaren niet meer op de stipte nakoming dier voorwaarden let, zodat de toelagen kunnen aangenomen worden ⁴⁾. In 1832 werden diensvolgens de toelagen (jaarwedden) door de geestelijkheid van het Bossche vicariaat aanvaard (ingaande 1 Jan. van dat jaar).

Voor Holland en het noordelijk deel des lands werden de moeilijkheden uit de weg geruimd door een Koninklijk Besluit, genomen in September 1845 op voordracht van Mr. J. B. van Son, minister van de R.K. Eredienst. Doch alle bezwaar werd eerst voor goed opgeheven door de grondwet van 1848,

¹⁾ Ook J. G. Le Sage ten Broek toonde zich tegenstander van rijksbezoldiging der geestelijkheid; Dr. Witlox, *De Katholieke Staatspartij* I 120.

²⁾ *Arch. Aartsb. Utr.*, Dl. 39 p. 47—49.

³⁾ In het jaar van zijn dood was het grootste deel van de R.K. geestelijkheid des lands nog steeds buiten het genot ener Rijkstoelage of jaarwedde; *Arch. Aartsb. Utr.*, Dl. 20, p. 196.

⁴⁾ Een Nederlandse vertaling van het antwoord der Propaganda vindt men in Albers I, Bijlage III.

waarin van enige „zorg” des Konings aangaande de besteding der gelden, voor de godsdienst uit 's lands kas te betalen, niet meer gesproken werd ¹⁾).

* * *

Tot slot de vraag, of de Bossche vicaris zich in zijn verzet tegen de toelagen niet liet leiden door een overdreven wantrouwen tegenover de regering. Zou hij, achteraf gezien, niet evenmin ernstige moeilijkheden bij de aanstelling zijner geestelijken ondervonden hebben als Mgr. van Velde de M. en A. van Dongen, indien ook hij, evenals zij, de toelagen had laten aannemen? Vooreerst zou men hierop kunnen antwoorden, dat Van Alphen bij het bepalen van zijn gedrag de zaak in kwestie nu eenmaal niet achteraf kon beschouwen. Ook Mgr. van Velde de M. en A. van Dongen moesten maar afwachten, hoe de zaak zich verder in haar gevolgen ontwikkelen zou. Dat die gevolgen voor hen beiden niet ongunstig waren, was dit misschien niet hoofdzakelijk te danken juist aan de onverzettelijke houding van Van Alphen? Zou het gouvernement de twee fameuze conditiën niet overal doorgevoerd hebben, indien ook Van Alphen de toelagen had laten aannemen? Wat hiervan zij, men moet de kwestie bezien in samenhang met de gehele kerkelijke politiek onder Koning Willem I en dan kan men het wantrouwen van de Bossche vicaris tegenover het gouvernement volstrekt niet overdreven achten. Dat die politiek voor de Katholieken niet de funeste gevolgen heeft gehad, welke inderdaad te vrezen waren, lag waarlijk niet aan de mannen van het gouvernement, maar had andere oorzaken. De voornaamste daaraan was de vastberaden houding van mannen als Antonius van Alphen.

¹⁾ *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 20, p. 197.

BIJLAGEN

I

1809, Mei 23. Koning Lodewijk betoont zijn erkentelijkheid opzichtens de pastoors van Helmond, Ravenstein en Steenberg, die bij zijn bezoek aan die plaatsen het H. Misoffer voor hem hadden opgedragen.

Voor 't Rijk. Landdrostambt van Braband, Divisie van Policie Litt. E.

Extract uit het verbaal van den landdrost van Braband¹⁾.

Dingsdag den 23en van Bloei maand 1809.

De Landdrost ontvangen hebbende eene dispositie van Zijne Excellentie den Minister van den Eeredienst de dato 17en deser No 1, waarbij de Landdrost wordt aangeschreven om aan den Minister op te geven, welke Roomsche Catholijke Pastores voor Zijne Majesteit de Misse hebben gelezen gedurende de reise, door Hoogstdezelve laatstelijk in dit Departement gedaan, met bijvoeging van informatiën omtrent den min of meer gunstigen toestand, waarin zich de statiën dier Pastores bevinden met betrekking tot de inkomsten daaraan gehecht, zoo wat aangaat de tractementen, competentien en andere vaste betalingen, als de jura stolae of toevallige inkomsten, welke door die Priesters mogten genoten worden.

Informeert daarvan bij deze de Heeren Roomsche Catholijke Pastores van Helmond, Ravenstein en Steenberg met aanschrijving, om de hiervoor vermelde opgave binnen acht dagen na receptie aan den Landdrost in te zenden.

Accordeert met voors. verbaal
De Secretaris-generaal
Was getekend: Vogelvanger.

¹⁾ Doss.: v. Alphen en de competentien.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

A. FRENKEN
DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XX

AFLEVERING 3

FEBRUARI 1951

INHOUD:

O. L. Vrouw van Handel, door P. Ed. Loffeld, C. S. Sp.	blz. 267
Priesters te Megen en Macharen, door P. Mar- culphus Heijer O.F.M.	blz. 308
Register van Personen	blz. 311
Register van Plaatsnamen	blz. 319
Register van Zaken	blz. 323

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f. 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

II.

Statistiekje over het jaar 1805, ontleend aan een gedrukte „Generale lijst”, welke als bijlage werd gevoegd bij een gedrukt extract uit het register der resolutiën van het Departementaal Bestuur van Brabant (2 Mei 1805)¹⁾.

DISTRICTEN	Gereform. huisgezinnen	Zielen-aantal der Gereform.	Gereform. predikanten	Hun inkomen	Gereform. schoolmeesters	Hun inkomen
Peelland	174	703	14	f 11120	17	f 6580
Kempenland	120	513	11	„ 8610	18	„ 6900
Oisterwijk	302	1281	13	„ 8740	10	„ 3200
Maasland	98	375	9	„ 6660	11	„ 3200
Land van Breda	363	1426	14	„ 8400	7	„ 2532
Land van Bergen-op-Zoom	112	441	8	„ 5450	8	„ 3000
Land van Cuyk	59	232	5	„ 4040	5	„ 1400
Totaal	1228	4971	74	f 53020	76	f 26812

¹⁾ Coll. III, doss. II.

III

1807, Mei 3. In antwoord op een brief van Van Alphen schrijft Mr. P. Verhoysen, secretaris van het ministerie van Justitie, zijn mening over het rekest en de memorie, welke Van Alphen en Van Dongen bij Koning Lodewijk willen indienen tegen het Koninklijk Besluit van 26 Febr. 1807 ¹⁾.

Hoogwaardige Heer!

Dat het bewuste Besluit des Konings dusdanigen oorsprong heeft, als UHW. geliefd aan te stippen, geloove ik in alle deelen, want dusdanige manoeuvres kunnen altoos gesouteneerd worden door een betoog, hoe dusdanig Minister of Persoon, die er de uitvinder van mogte zijn, zorgt, dat Zijner Majesteits rechten niet alleen bewaard, maar zelfs diegene, welke tot hier toe nimmer in active oeffening van het gouvernement geweest zijn, als het waare uit den duistere worden opgehaald.

De memorie van adstructie en bijgevoegde requeste heb ik zo naauwkeuriglijk, als tijd en omstandigheden mij toelaten, geexamineerd en over het geheel zeer voldoende en ter materie dienstbaar bevonden. Ampel heb ik met den Heer Flamand, archivist van Z.M. ²⁾, en den Heer Pastoor van Terheyde ³⁾, zo over den inhoud en strekking derzelve als over het onderwerp, gesproken. Die Heer ⁴⁾ schijnt zeer veel rechts aan te treffen in dat Decreet, speciaal omdat hetzelfde zoude gegrond zijn op een *jus patronatus reale aut glebae*: De Koning is eigenaar der goederen van de gesupprimeerde corpora, ergo etc. Althans kwam het Z.E. bezwaarlijk voor om de memorie, zoals ze ligt, in te geven, te meer omdat ze te lang, maar vooral omdat ze te veel op het recht van de zijde der verzoekers gebaseerd is. Men moet thans, zo het zich opdoet, meer op de gevoelens van welwillendheid van den Souverain aanwerken. Het moet wel niet gemakkelijk gaan om, als de voet van Hoogstdezelve eenmaal vooruit is gezet, denzelve weer te doen inhalen: *sed revocare gradum* etc. ⁵⁾ Het moet mede allerbezwaarndst voorkomen om een gegeven

¹⁾ Arch. bisd. 's Bosch, oorspr.

²⁾ Ch. S. Flament, zie *N.N. Biogr. Wdb.* III sub: A. J. A. Flament.

³⁾ Jac. Roels, pastoor van Terheiden, schijnt den vicaris van Breda in zijn verzet tegen het Besluit van 26 Febr. 1807 als raadgever te hebben bijgestaan, zie Allard p. 124.

⁴⁾ Flament.

⁵⁾ Virg. Aen. VI 128.

Besluit te veranderen; een dementi aan zich zelve geven is met de voorzigtigheid, doorzigt en overleg van den Souverain nauwelijks overeen te brengen. Bijzonderlijk dient men in het oog te houden, dat de intrekking van het Besluit niet voeglijk zal volgen op een betoog van een dezerzijdsch recht, dewijl dit een gebrek, of liever een onrecht, in den neemer van hetzelfde zoude veronderstellen. Met één woord: het laat zich zien, dat men onder eene monarchale regering niet gewoon is zijn recht op den voorgrond te plaatsen.

Wat mij aangaat, ik heb altoos gemeent, en dat meene ik tot hiertoe nog, dat uit het furneren der competentie door de abtdijen aan de pastores niets meerder kan getrokken worden, dan alleenlijk dat die competentien gegeven zijn, omdat de abtdijen er thiendheffers zijn, gevolglijk moeten beschouwd worden als *onera realia*, *decimis inhaerentia* et cum *illis ad quamvis manum transeuntia*, zonder dat die last enig recht verschaft op de aanstelling van den pastoor. De aanstelling, het *jus praesentandi* etc. van en tot die waardigheden, moet naar mijn inzien gezogt worden in de hoedanigheid van het recht daartoe, bij de abtdijen quatales geresideerd hebbende, en nu wederom of en op wien dat recht door de suppressie derzelven overgegaan is. Waaromtrent ik al weder van oordeel ben, dat door de suppressie van het corpus morale, door de vernietiging der abbatiale qualiteiten, capitulaire instellingen en statuten, door of volgens welke dusdanige benoemingen of praesentatiën geschieden en welke qualiteiten of instellingen *sano sensu* niet kunnen gecenseerd worden op den verkrijger der goederen te zijn overgegaan, het recht van benoeming of aanstelling ad *Ordinarium* teruggekeerd is.

Wat hier nu ook al van zijn moge, zo zal het wel nodig zijn, dat de Hoogw. Heeren Vicarissen Generaal naar herwaards overkomen om die zaak meer van nabij te praepareren en alsdan door het overgeven van eene andere memorie werkzaam te zijn om die aangelegen zaak op haare ware, ten minste op eene betere hoogte als ze thans is, te brengen. Deze of soortgelijke boodschap is ook aan Z.H.W. den Heer Van Dongen door den Heer Roels gedaan en het is alzo zeer waarschijnlijk, dat er tusschen de Hoogw. Heeren reeds deswegens correspondentie zal geopend zijn.

Ik verzoeken U.H.W. de verzekering mijner hooge achting te aggreëren

U.H.W. dw. dienaar
Verhoysen.

Haag, 3 Mei '7.

IV

1809 Aug. 20. J. J. Cramer, aalmoezenier van Koning Lodewijk, schrijft aan Ant. van Gils over hetgeen hij deed om den Koning, die zich tegenover Van Alphen het recht had aangematigd te Aarle-Rixtel een pastoor te benoemen, van dat vermeend recht te doen afzien ¹⁾).

Amplissime Domine!

Ik heb uwen van 17 Aug. ontfangen met dankbaarheid voor dien van zijn Hoogw. ²⁾ Ik gevoel alle het gewicht van zijne aanmerkingen en ben ook voorneemens daarop naar mijn vermogen te werken, zoo er nog meer aan te doen is en Z.M. mij daar verder wil over onderhouden. Dog zoo mij niet bedrieg, of zoo ik Z.M. ken, dan zal die zaak dood bloeden. Ik ben dan bij den Koning geweest; ik moest hem eerst spreken over eene kerk buiten eene onzer poorten ³⁾, die bij executie verkocht zoude worden. De tijd was kort, de tafel bediend, de Ministers reeds geroepen om met Z.M. te eeten. Ik haalde uit de zak alle mijne memoriën en presenteerde hem den brief van zijne Hoogw. „De qui est celle la?” — „De Mr. le vicaire” — „Je ne veux pas” en hij trok mij uit de hand mijne andere papieren, daar ik hem eene zeer korte uitlegging van gaf, brak ze open en stak ze in zijne zak. Van het venster, daar wij gestaan hadden, gaande na de tafel in 't midden van de zaal, daar presenteerde ik hem den brief wederom en hij wijgerde andermaal hem aan te nemen. Ik zeide hem: „Cela ne se peut pas, Sire! il faut finir cette affaire” — „Qu' est ce qu'il dit donc?” — „Sire, il dit, que sa conscience ne lui permette pas de manquer à ses devoirs; au rest, il est un homme precieux pour l'Eglise, tout est en ordre dans son diocèse; peutêtre qu'il ayt quelques fois des idees extravagantes, mais dans cette affaire il a raison.” Hier nam hij den brief aan en stak hem in de zak en hiermede was alles afgeloopen en in 't uitgaan sprak hij nog een kort poosje over de capel en het feest van 2 September ⁴⁾. Ik vlij mij, dat de zaak afgeloopen zal weezen en hij zig niet verder daarmede zal bemoeyen. Dit denk ik nog meer, omdat hij mij deezen morgen met een zeer vergenoegd weezen en al

¹⁾ *Corresp.* p. 42.

²⁾ Van Alphen.

³⁾ Te Amsterdam.

⁴⁾ 2 September was 's Konings verjaardag.

lachende aankeek na den dienst, als ik hem had geassisteerd op de tribune. Voor het overige „cor Regis in manu Domini”; wij moeten bidden.

Zijne Hoogw. zal mij, hoop ik, niet quaalijk neemen, dat ik van „idees extravagantes” gesproken heb. Het schoone van eene schilderije bestaat in de schaduwe. Zoo hij mij daar een proces wil over aandoen, dan zal ik aanstonds zoeken te accordeeren¹⁾.

UWE. ziet hier, hoe lomp en eenvoudig ik handele met den Koning, maar het is zijne eigen schuld en daarom is hij er wel meede tevreden. Zijn hart scheen over te loopen bij mijn inkomen — — haec inter nos — — en hij sprak van den Paus met eene aandoening, die ik onbequaam ben uit te drukken²⁾. De tijd wat te kort om er lang over te spreken, ik antwoorde niet anders als: „Il se porte en heros, Il est la gloire de l'Eglise à notre consolation.” Ik bedank UE. voor het zenden van hetgeen daar betrekking op heeft; het is niet wel uit het Italiaans overgezet, ik hoop U eene betere overzetting te kunnen zenden. Het stuk wegens de excommunicatie was beter verholten te blijven; de zin is ook min of meer onduidelijk; in het Italiaansch zijn die stukken verwonderlijk schoon.

Verder mij in UWE. gebeden en vriendschap beveelende, vernieuwe hier mijne gevoelens van hoogachting, verzoeken zijne Hoogw. van herten te groeten en van mijne diepste eerbied te verzeekeren en zegge mij, Amplissime Domine,

UWE. dw. dienaar en vriend

J. Cramer, aalmoessenier des Konings

Amsterdam, 20 Oogstmaand 1809.

P.S. Men wil hier twijffelen, of de pastorye in questie niet eene is, daar de Koning eenige pretentie van patronaat zoude kunnen voorwenden als aan hem gedevolveerd van de kloosters, daar zij te vooren onder hoorden. Verzoeken hier antwoord op.

¹⁾ Deze vergoelijkende verklaring mocht Cramer wel geven, want als iemand van geen extravaganties wilde weten, dan was het Van Alphen.

²⁾ Paus Pius VII, die over Napoleon de excommunicatie uitsprak, was 5 Juli in gevangenschap naar Savona gevoerd.

V

1814 Juni 4. Ciamberlani feliciteert Van Alphen met zijn behouden terugkomst uit de ballingschap, bericht hem de verlossing van Pius VII uit diens gevangenschap en schrijft verder over de bezwaren van hem en de geestelijkheid in Holland tegen art. 139 der Grondwet en het aanvaarden der toelagen ¹⁾.

Reverendissime Domine,

Gratissimae atque jucundissimae mihi fuerunt literae tuae de 22 elapsi Maji, quibus et de felici tuo in Patriam reditu me certiozem faciebas. Si omnes et singuli istius dioecesis fideles eodem felici reditu quammaxime gavisi sunt, majus equidem est exultantis amini mei gaudium, quum peroptime dignoscam, quanto sit Reverendissima Dominatio Tua zelo praedita pro Sacrosancta Romano-Catholica Religione defendenda ac Sedis Apostolicae juribus vindicandis. Fui in spiritu amplexus admodum R.R.D.D. van Gils et Mooser, ubi eorum felicem reditum perceperam ac summopere eis gratulatus ²⁾. Potior ratio exigit, ut Te, Revme Dne, peramanter amplectar et millies et millies deosculer. Hinc intelligas velim, quanto cordis affectu Tibi mihi que gaudeam. Misericordissimus Deus, cujus omnipotens dextera non solum laqueos dirae captivitatis, quibus victima detinebatur visibile et venerabile Ecclesiae Caput, verum etiam eos, quibus tot ipsius Matris Ecclesiae fidi ministri et strenui propugnatores — — inter quos non ultimum equidem locum tenet Revma Dom. Tua — — victi detinebantur, contrivit, dignetur Te incolumem in religionis bonum diutissime conservare. Magnam gloriam es apud homines adeptus, sed majora apud Deum merita ac proinde majori in coelis praemio gaudebis. Quidquid ipsi fideles Buscoducenses in laetitiae signum, ubi feliciter eis datum fuit Te reducem ex exilio excipere, peregerint, nonne semper fatendum, nullatenus posse tuis meritis aequari? Omnia ad majorem Dei gloriam et majorem sacrosanctae nostrae religionis triumphum referamus.

Postremae, quas Roma accepi, literae erant de 21 Aprilis. Referebant, in fine ejusdem mensis esse illuc perventurum SSmm Dnum, ita saltem esse credendum. Ast certum est,

¹⁾ Deze en de hierachter volgende brieven van Ciamberlani aan Van Alphen zijn oorspronkelijk en berusten in *Coll. II*.

²⁾ Van Gils en Moser waren in Februari 1814 uit hun ballingschap weergekeerd.

quod die 4 Maji adhuc esset Cesenae. Quod modo sit Romae, facile mihi suadeo. Expecto aliquas alias literas, quibus certior fiam. Ut vero gratiae agantur omnipotenti et misericordissimo Deo pro reddita Suo in terris Vicario libertate ejusque faustissimo ad Urbem reditu, minime opus est, ut authentica recipiamus nuntia. Ego expectavi de die in diem et quum non recepissem, tandem misi ad omnes Amplissimos D.D. Archipresbyteros literas circulares, die 26 elapsi mensis datas, quibus sollemnis Missae celebratio, concio circumstantia rei analogae et sollemnis cantus hymni *Te Deum laudamus* etc. cum oratione in fine *Deus cujus misericordiae non est numerus et bonitatis infinitus est thesaurus* etc., necnon collecta *Deus, omnium fidelium pastor et rector, famulum tuum Pium* etc., prescribebantur. Omnibus his expletis, danda est Benedictio populo cum S.S. Sacramento, quod, dum et Missa et *Te Deum* cantantur, publicae fidelium venerationi debet esse expositum. Numquam satis poterunt reapse agi gratiae Optimo Deo, qui tantum robur tantamque vim et constantiam largiri dignatus fuit S.S. Dno Nostro, ut impios et crudeles inimici conatus omnes gloriose vicerit et superaverit. Misericordias Domini in aeternum cantabimus.

Quod Revma Dom. Tua viderit Emin. et Revmum Dnum Cardinalem Brancadoro Parisiis, gaudeo. ¹⁾ Nullatenus dubito, quin et humanissime eam exceperit et ejus zelum et constantiam pro rei Catholicae defensione summopere commendaverit Eminentia Sua.

Summas tibi, Revme Dne, ago gratias, quod de nova constitutione Patriae vestrae fueris mecum supradictis tuis literis loquutus. *Meus* ²⁾ mihi scripsit sub die 7 Aprilis proxime elapsi, quod in ipsa constitutione esset articulus contrarius Ecclesiae, quod nempe Princeps sive Rex disposeret de institutionibus communionum, quatenus istae aliquod subsidium a Statu acciperent. Ajebat deinde idem *Meus*, quod ipse loquutus fuerat cum Principe, exponens difficultatem et insuper significans Altitudini Suae Regali, nullum pastorem posse petere, stante natura dicti articuli, subsidia eaque a Statu recipere; ac tandem addens, quod hujusmodi constitutio a nullo Catholico approbari posset ideoque mirari non deberet Altitudo Sua, si multi Catholici Notabiles negative responderant. Ad haec

¹⁾ Kard. Cesar Brancadoro, secretaris der Propaganda, vroeger nuntius te Brussel.

²⁾ Hiermede bedoelt hij de aartspriester J. Cramer.

Princeps respondit — — sequitur ipse *Meus* — — : „Talia non animadverti; ego nolo, nec debeo me immiscere in rebus vestrae religionis. Satis inter Catholicos conversatus sum, ut sciam, ita mihi esse agendum. Efficiam, ut articulus permutetur et possim ego habere tantummodo inspectionem super redditibus pastorum, qui petituri sunt subsidia.”

Utrum praedictus articulus fuerit permutatus, nescio; ast puto quod non. *Meus* mihi aliter significasset. Si igitur non est permutatus, sicuti quisquis alius qui possit et sacrosanctae nostrae Romano-Catholicae religioni et Ecclesiae libertati et legibus adversari, nullo modo debent pastores subsidia petere, nec accipere, licet — — N.B. — — Princeps vellet dare ex suo proprio aerario et motu proprio, quia tractu temporis Aatholici possent interpretari in alio sensu, et libertati Ecclesiae obstet. Vivant omnes pastores, prout hucusque vixerunt; id est magis expediens, quoniam non coguntur subsidia accipere. Scribam ad *Meum*, quod virtute strictissimae obedientiae veto, ne ullus pastor petat, neve accipiat subsidia, absolute, si articulus, de quo quaestio, non est permutatus, non obstantibus declarationibus favorabilibus factis a Principe ¹⁾, qui et ipse, uti optime animadvertit Revma Dom. Tua, est constitutioni subjectus. Si vero articulus est permutatus, veto ne accipiant absque meo consensu, quia in tali casu bene erit examinanda permutatio facta et pro majori securitate sententia Sacrae Congregationis, ad quam omnia referre non utique praetermittam, expectanda erit.

In re tanti momenti omnes unanimiter agamus, est utique necesse, omnesque conatus adhibeamus, ne via abusibus ac violationi libertatis, qua Ecclesia juxta sui divini fundatoris voluntatem gaudere debet, aperiatur. Rogo tandem Revmam Dom. Tuam, ut omnia, rem hanc maximi momenti concernentia, etiam imposterum mihi communicare faveat. Interim ego verae amicitiae, observantiae singularisque existimationis sensu subscribor, Revmae Dom. Tuae,

Humillimus et addictissimus famulus
Mónasterii, 4 Juni 1814. A. Ciamberlani

¹⁾ Het Kon. Besluit van 14 Mei 1814 was nog niet aan Ciamberlani bekend.

VI

1814 Oct. 20. Ciamberlani laat aan Van Alphen weten, dat hij Rome over de zaak der toelagen heeft ingelicht en daarover met Cramer een audientie heeft gehad bij de Koning en verzoekt, dat Van Alphen een pro-memoriam zal opstellen om deze bij Zijne Majesteit in te dienen.

Amstelodami, die 20 Oct. 1814
Apud Ampl. Dom. Cramer

Reverendissime Domine,

Quas ad Te Monasterio dedi literas, tuto fuisse redditas confido. Ex eis percipere potuit R.D.T., quid consilii coeperam relate ad pensiones, pastoribus Catholicis per gubernium civile hujus Patriae dandas, et quid de tali puncto sentirem. Jam certiore Eam insuper facio, omnia a me ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide Monasterio, similiter et ad Secretarium Status ¹⁾, etiam fuisse relata, nec praetermissum mentem meam aperire Emin. D.D. Cardinalibus, melius nempe esse, si nullam a gubernio civili pastores Catholici pensionem recipiant, quum id semper periculosum esse possit.

Huc Amstelodamum quum pervenissem, Ampl. Dus Archiepiscopus Cramer mihi exhibuit transumptum authenticum Declarationis, factae a Principe sub die 14 Maji currentis anni, audito prius Consilio Status, per quam Altitudo Sua Regalis explicat sensum secundae partis Art. 139 Constitutionis ²⁾ et profitetur, se nullum habere nec habere velle jus sese immiscendi in rebus exercitium religionis concernentibus et praxim ecclesiasticam, sed solum in rebus, quarum natura *les finances* concernit. Transumptum hujus Declarationis et R.D.T. obtinuisse suasum est mihi, quapropter nec mitti, nec plura de ea verba arbitror esse facienda. Quidquid sentirent pastores et alii de hujusmodi declaratione Principis, ego firmus fui in coepto consilio omnia exponendi Sacrae Congregationi et expectandi iudicium S. Sedis, cui omnes, uti decet, sese prompte subicere debent. Misi igitur Romam transumptum hujus Declarationis in lingua Gallica. Nondum recepi responsum, nec mirum, quum tot alia negotia sint modo Romae pertractanda.

¹⁾ De Pauselijke Staatssecretaris.

²⁾ Betreffende 's Konings recht van „inzage en beschikking”, zie hiervoren p. 156.

Non amplius vero est quaestio modo de ipsa Declaratione; est quid aliud majoris et maximi momenti, quod nos excitat.

Proxime elapso die Sabathi ad vespervas vide folia quaedam ¹⁾, a Ministro Interioris sive Secretario Status ²⁾ transmissa ad hunc Ampl. Dum Cramer, in quibus notati sunt pastores, quibus Gubernium concedit pensiones et summae etiam earumdem pensionum sunt praescriptae. In fine horum foliorum autem dicitur, quod pensiones dantur sub duobus conditionibus: 1a est quod imposterum superiores ecclesiastici, vacantibus pastoratibus, non possint nominare et constituere alios pastores successores, si prius id faciendi permissionem a Gubernio non obtinuerint; 2a conditio est, quod si obtinuerint talem permissionem, tamen non possint pastores, nominati et constituti ab ipsis superioribus ecclesiasticis, munia pastoralia exercere et esse de facto pastores, si prius ab ipso Gubernio non fuerint approbati. Quis umquam, Rev. Dne, talia percipiens, non infremisceret? Habui Dominica similiter proxime praeterita audientiam particularem a Principe; mecum venit Ampl. Cramer. Prout meum erat, clarissime et constantissime exposui, nullatenus admitti posse huiusmodi condiciones, quae adversantur quammaxime sacrosanctis Ecclesiae legibus et libertati, qua Ecclesia gaudere debet. Dixi insuper, quod ipsemet S. S. Dus Noster rigore prohiberet omnibus pastoribus pensiones acceptare, stantibus conditionibus id genus. Plura alia exposuit Amplissimus et ostendit per hasce condiciones destrui etiam penitus Declarationem Altitudinis Suae, de qua supra mentionem ego feci. Curavi etiam, ut Ampl. Cramer absque mora scriberet ad Ministrum Interioris supradictum et significans se recepisse folia, de quibus questio, diceret clare, a nullo superiore posse ullatenus admitti atque acceptari supra expositas condiciones, quia sunt contrariae sacrosanctis Ecclesiae legibus.

Princeps tandem respondit, ut *Pro-Memoria* super hac re sibi exhiberetur. Hoc *Pro-Memoria* a nemine alio potest melius confici quam a Rev. Dom. Tua. Rogo igitur obtestorque, ut citius quam fieri poterit ad me in lingua Hollandica et Latina simul se junctim faveat mittere. Exponat rationes, quibus impossibile est supradictas condiciones admittere etc. Deus avertat captivam reddere libertatem Ecclesiae. Unanimiter omnes superiores Ecclesiae clamare debemus, omnes Archi-

¹⁾ Behelzend het Kon. Besluit van 28 Sept. 1814.

²⁾ Baron Roëll.

presbyteri etc. Faveat Dominatio Tua Revma de hoc scribere ad Revmum Dnum collegam, vicarium apostolicum Bredanum. Interim ego verae amicitiae observatione atque existimationis sensu subscribor

Humillimus famulus
A. Ciamberlani.

VII.

1814 Oct. 27. Ciamberlani geeft Van Alphen op diens verzoek nog enige nadere inlichtingen in zake de toelagen en vraagt hem opnieuw om daarover een pro-memorie op te stellen.

Reverendissime Dne,

Statim absque ulla mora ad acceptissimas tuas literas de die 24 currentis mensis, mihi que mane redditas, respondeo, ast paucis me debeo expedire.

En hisce meis inclusum transumptum conditionum, de quibus quaestio; adjectum est transumptum responsi, quod Ampl. Dus archipr. Cramer dedit ad Ministrum Interioris sive Secretarium Status. Quum tam facile Gubernium res permutet et destruat, semper timendum, ne imposterum Catholici decipiantur. Perpendet, quaeso, R. D. T. ipsas condiciones. Possetne dubitari, quin, si post mortem pastorum actualium — — omnes diutissime vivant — — superiores ecclesiastici non petant permissionem constituendi alios successores pastores, non solum non daret ipsum Gubernium pensionem successoribus absque sua permissione constitutis, verum etiam impediret, quominus iidem successores constituerentur? Et si essent constituti, impediret exercitium munium pastoralium? Condiciones appositae impossibile est *absolutissime*, ut admittantur. Et R. D. T. id optime novit. Et Principi et Ministro ejus id clarissime significatum est; idque ab omnibus Archipresbyteris erit repetendum.

Rogo iterum obtestorque, ut R. D. T. faveat exarare rationes et argumenta in medium afferre, quibus clare probetur, contra leges Ecclesiae, contra libertatem, qua gaudere debet Ecclesia, etc. esse ipsas duas condiciones. Eodem modo, quo R. D. T. causam Ecclesiae defendet, et R. Dus vicarius Bredanus et etiam Illustr. et Rev. Dus episcopus nuper Ruremundensis et ego defendere debemus; ideoque rogo insuper obtestorque, ut ad me in lingua Latina vel Gallica faveat ad me mittere supradictas rationes et argumenta. Hunc favorem rogo Te, Rev. Dne, et admodum Rev. Dnum van Gils, quia optime novi vos.

Non dubito, quin Ampl. Dus archipr. van Nooy jam honorem habuerit D. T. R. alloquendi. Praemonebo S. Congregationem de iis, quae Tibi, Rev. Dne, cordi est, ut praenoscat. Ubi recepero responsum super Declaratione Principis, statim communicabo.

Mitto praesentes meas literas ad admodum Rev. Praesidem van Gils, prout mihi faciendum ajebas. Te peramanter amplector et constantissimae amicitiae, observantiae atque existimationis sensu subscribor, R. D. T. humilis et observ. famulus Amstelodami, 27 Oct. 1814. A. Ciamberlani

P.S. Mitto apertas hasce meas literas ad adm. R. D. Praesidem van Gils, ut legere possit, antequam Revmae Dom. Tuae reddat.

Sit animo pacato R. D. T., quia non deero utique novas hasce alias circumstantias et modum agendi Gubernii Romam exacte referre.

VIII.

A.

1814 Dec. 31. Ciamberlani schrijft aan Van Alphen over de laatste démarches, door hem bij de Koning en het Gouvernement gedaan, en over zijn aanstaande reis naar Belgie.

Reverendissime Domine,

Excusatum me habeat, quaeso, Revma Dom. Tua, si citius ad acceptissimas suas literas, postremo datas, non responderim. Inter assiduas occupationes versari fui coactus. Consilium jam caeperam prohibendi acceptationem pensionis, sed quum oretenus bis fuissem cum Principe loquutus et si nihil definitive responderat, spem aliquam Altitudo Sua Regalis praeferebat rem iri compositum, prudenter mihi erat agendum. Tum cum Dno secretario Status¹⁾, tum cum Dno commissario Rerum Ecclesiasticarum²⁾ fui praeterea Hagaecomitis loquutus et debita cum observantia, sed clarissime et constantissime, uti meum erat, rem nostram Ecclesiaeque libertatem defendi; nec praetermisi loqui de suspensione etiam solutionis pensionis facienda absolute a Gubernio, quia aliter ego cogerer absolute prohibere acceptationem, donec res tota sit a Summo Pontifice definita. In scriptis, dixit Exc. Dus secretarius, ut

¹⁾ Baron Roëll.

²⁾ J. D. Janssen.

ego darem ea, super quibus coram eo institeram, et dedi Notam seu „Pro-Memoria”, cujus transumptum hisce adjectum mitto ad R.D.T. ¹⁾). Si forte — — quod vero nolo suspicari — — adhuc daretur aliqua pecuniae summa pastoribus vel sacellanis Hollandicis, statim ut nomine meo faciat circularēs, in mandatis dedi Ampl. Dno Cramer et sub strictissima obedientia prohibebuntur omnes et singuli acceptare. Idem fiet in omnibus aliis districtibus.

Ampl. Dus archipresbyter districtus Frisiae fuit deceptus, sed per tres literas ab eo datas ad Dum Commissarium culpam resarcivit, acceptis meis literis. Videbimus quid sit futurum, ubi accepero responsum S.S. Dni Nostri. quod statim tibi, R.D., communicare satagam.

Proxime futuro die Lunae 2^o novi anni hinc Brabantiam versus, Deo volente, discedam. Citius quam fieri poterit ibi adesse debeo; quare non possum Bredae commorari per aliquos dies; debeo proseguere iter meum. Doleo, me non posse peramanter amplecti R.D.T., sed quod differtur, non aufertur.

Rev. Dnum collegam permutasse modo sententiam percepit ²⁾; sin minus, ut permutet ego studiose curabo et expresse cum eo hac de re loquar.

In spiritu interim Te peramanter amplector, R.D., et verae amicitiae atque existimationis sensu subscribor, R.D.T.

Humillimus et observ. famulus et amicus

Roterodami, 31 Dec. 1814

A. Ciamberlani

P.S. Faustissimum ex corde apprecor novum annum.

B.

1814 Dec. 18. Diplomatieke nota, waarbij Ciamberlani aan Roëll verzoekt de uitbetaling der toelagen uit te stellen tot een antwoord uit Rome zal ontvangen zijn; anders zal hij zich verplicht achten het aannemen der toelagen te verbieden ³⁾.

A son Excellence Monsieur le Baron Roël, secretaire d'Etat au Departement de l'Interieur.

Monsieur le Baron

Je me flatte, que votre Excellence aura bien compris ce

¹⁾ Zie volgende bijlage.

²⁾ Dat A. v. Dongen, hier bedoeld, werkelijk van zienswijze veranderd zou zijn, vonden wij nergens bevestigd.

³⁾ Coll. II (copie).

que j'ai eu l'honneur de lui dire dans la conférence, qu'elle a eu la bonté de m'accorder. Cependant pour éviter toute équivoque, je prends la confiance de lui repeter ici, ainsi que nous en sommes convenus, les principes, qui me guident et dont il ne m'est pas permis de m'écarter. Nous savons tous, que S.A.R. le Prince souverain ne veut que le bonheur de ses sujets et que ce bonheur est l'objet constant de ses efforts; sans doute il en trouve déjà la recompense dans leurs cœurs; c'est au moins ce que je puis assurer des Catholiques Romains.

S.A.R. a voulu leur donner une preuve de sa sollicitude Patronelle en faisant distribuer parmi ceux de leurs ministres, qui n'étoient pas dans l'aisance des sommes proportionnées à leurs besoins; mais il n'étoit sûrement pas dans son intention, que cet acte de bienfaisance put troubler les consciences et devenir par là un sujet de division entre eux et leurs Supérieurs Ecclesiastiques. Or c'est ce qui arriveroit infailliblement, si le Prince tenoit irrévocablement aux conditions, qu'il y a mises.

J'ai eu l'honneur de dire à Votre Excellence les raisons, qui s'opposent à ce que nous puissions les accepter. Elle a paru les sentir; elles sont tellement impérieuses, qu'il nous ne seroit pas permis de céder sans manquer à nos devoirs les plus essentiels. Je ne crois pas, que le Souverain Pontife, à qui je ne pouvois me dispenser d'en rendre compte, en juge autrement.

Je me permets en consequence, M. le Baron, de vous reiterer la prière de ne faire payer aucune des sommes accordées, avant que la reponse de Sa Sainteté me soit parvenue. Je me vois forcé à insister sur ce point à cause des conséquences, qui pourroient en resulter, quoiqu'il ne s'agisse en ce moment que des successeurs de ceux, qui jouissent déjà des biefants de S.A.R.

Je serais d'autant plus aise, que Votre Excellence prit ce parti, que je me verrois obligé de leur faire moi-même la défense de les accepter jusqu'à nouvel ordre.

J'aimerois bien mieux, que le projet, que Votre Excellence avoit conçu d'abord, eut été adopté et qu'on eut mis une somme à la disposition des Archiprêtres, sauf à leur demander un comte annuel de la repartition, qu'ils en auroient faits. Eux seuls en effet connoissent mieux que personne les besoins et le mérite des curés de leurs arrondissements respectifs. Cette mesure n'auroit suscité aucune difficulté, le but de S.

A.R. auroit été atteint et tout le monde seroit content.

Je prie Votre Excellence de recevoir l'assurance de mes dispositions les plus sincères à concourir en tous points aux vues toujours bienfaisantes de S.A.R., le Prince souverain, et de la haute considération, avec laquelle j'ai l'honneur d'être,

Monsieur le Baron, de Votre Excellence

Le très humble et très obeissant serviteur

La Haye, 18 Dec. 1814.

(etoit signé) Ciamberlani.

IX.

1815 Febr. 20. Brief van Ciamberlani aan Van Alphen, waarin hij hem bericht, hoe hij, te Mechelen zijnde, buiten het land van Brabant werd gezet; dat Cramer op zijn bevel het aannemen der toelagen aan de geestelijkheid in Holland verboden heeft en dat hij (Ciamberlani) de beslissing van Rome over het aannemen der toelagen aan het Gouvernement heeft medegedeeld. Verder schrijft hij over de manier, waarop de kwetsie wellicht zou op te lossen zijn, en wint daarover het gevoelen van Van Alphen in.

Reverendissime Dne,

Quid mihi acciderit Mechliniae, quin ex publicis foliis R. D.T. perceperit, minime dubito. Ut vero quomodo res se habuit dignoscat, eam egomet exponam.

Ex mandato S.S. Dni Nostri Belgium petii, non ut jurisdictionem aliquam exercerem, sed solummodo ut episcopis, pastoribus caeterisque e clero, qui Romam plura scripserunt, responsa et mentem S.S., finem tot scandalosis dissentionibus imponere quammaxime cupientis, oretenus et privatim communicarem¹⁾. De hoc fine, ob quam S.S. Dus Noster me in Belgium mittere constituerat, Principem supremum facere certiozem non praetermisi et Altitudo Sua Regalis plenum dignata fuit mihi dare assensum, immo tanta in me uti bonitate dignata fuit, ut gratum sibi foret dixerit, si denuo Bruxellis obsequia sibi mea, prout ego me esse facturum significaveram praerberem.

Nihil aliud, praemonito Principe supremo, mihi esse agendum arbitrabar, eo magis quod nullum Pontificium Breve, Gubernio Bruxellensi exhibendum, ad me datum esset, quum

¹⁾ Zie Terlinden I 53 v.v.

nullam, uti supra dixi, jurisdictionem deberem in Belgio exercere. Attamen consilium coeperam obsequia mea, quando Bruxellas pervenissem, etiam Gubernii Ministris et praesertim Excell. Dno comiti de Thiennes, commissario generali Justitiae, exhibenda.

Urbanissime fui Mechliniae loquutus cum Vicariis Generalibus, cum canonicis, cum presbyteris et semper privatim responsa et S.S. Dni Nostri mentem patefaciens. Dum feliciter bonum inceperam opus, en inopinata daemonis — — ita dicendum est — — molimina exploduntur. Die 19 elâpsi Januarii venit domum Officialis militum, vulgo *jamdarme*, qui ad Dnum Subintendentem civitatis me duxit. Statim Dnus Subintendens mihi prelegebat Decretum, Bruxellis missum et a supradicto Dno comite de Thiennes latum ¹⁾. Basis erat, quod quum nullus extraneus posset in illis provinciis jurisdictionem exercere sine beneplacito seu consensu Gubernii, et presbyter — — simulabat non nosse quis ego essem — — A. Ciamberlani de sua missione, ut constaret, non curasset, spatio 24 horarum extra territorii Brabantini limites deberet exire, eum milite *jandarme* ad eosdem limites usque comitante ²⁾.

Respondi ad Dnum Subintendentem, nullam a me fuisse in Belgio exercitam, nullamque esse exercendam jurisdictionem, sed solum responsa et mentem S.S. Dni Nostri oretenus et privatim communicanda Episcopis etc. — — exposui quae supra retuli — — nullumque propterea Pontificium Breve esse Gubernio exhibendum. Dixi fuisse a me praemonitum Principem de fine, ob quem S.S. mihi in mandatis dederat, ut Belgium peterem, et plenum assensum benigne fuisse ab Altitudine Sua Regali datum etc., et nihilominus quando Bruxellas pervenissem, reverentiam meam Ministris Gubernii ferre me non fuisse praetermissurum. Ipse vero Dnus Subintendens petebat, ut excusarem eum, si tali me tristitia afficiebat, quia mandato erat satis a se faciendum. Ergo inaudita parte, causa instituta fuit, latum iudicium, poena decreta et executioni mandata.

Veni Hagamcomitis, ut omnia Principi humiliter narrarem. Ut in scriptis omnia exponerem A.S.R. jussit, necnon ut in hac civitate expectarem. Dedi Notulam, expecto et nihil adhuc definitur ³⁾.

¹⁾ Zie het bevelschrift in *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 59 p. 262, 263.

²⁾ De gendarmes voerden hem 20 Januari van Mechelen naar Antwerpen.

³⁾ Iets later verklaarde de koning hem, dat zijn uitzetting in onwetendheid was geschied; *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 59 p. 254.

Major autem in me oborta est in hac civitate tempestas, sed prae oculis semper habeo: *Eum esse timendum, qui corpus et animam perdere potest.* Ex parte mea non poteram quidem majori uti prudentia relate ad conditiones additas subsidio, quod ex thesauro publico vult pastoribus Catholicis Gubernium dare. Memoria tenet procul dubio R.D.T., me ad eam respondisse, quod cum bis essem cum Principe de eodem negotio loquutus, non poteram per circulares literas eo momento interdicerere pastoribus pensionem acceptare, donec S. Sedis super conditionibus iudicium innotesceret, prout Ill. et Revmus Dus nuper Episcopus Ruremundensis et Rev. Dom. Tua fecerant, sed expectandum mihi adhuc erat, ut aliquod Altitudimis S.R. responsum acciperem. Nullo accepto autem responso et sufficienti transacto tempore cum Exc. Dno barone Roell, secretario Status, fui loquutus in hac civitate — — Principe absente — — et dictis dicendis rogavi, ut saltem dignaretur suspendere et differre solutionem cujuscumque summae pensionum, donec ego S.S. Dni Nostri responsum acciperem super conditionibus. Nihil certi mihi Excell. Sua respondit. Et ego dixeram etiam, quod si non fieret talis suspensio solutionis, me iri coactum ad prohibendum per literas circulares pastoribus omnibus acceptare. Tunc dixit Exc. Sua, ut quae oretenus exposueram, in scriptis daren. Id libenter feci per *Notam*, cujus transumptum misi ad adm. R. D. van Gils, a quo Rev. Domni. Tuae erat tradendum. In ea autem Nota non solum iteravi preces pro suspensione solutionis pecuniae, verum etiam iterum exposui, quod si hoc non fieret, ego cogerer per literas circulares prohibere pastoribus acceptionem.

Loquutus insuper fui cum Dno Jansen, commissario negotiorum ecclesiasticorum, eadem quae Exc. Dno secretario Roell exposueram exponens. Immo ipso Dno Jansen, petenti a me, quid essent dicturi pastores, si solutio pensionum suspenderetur, respondi esse eis significantum, quatenus conquirentur, a me, Superiore eorum Ecclesiastico, ita et justis de causis fuisse constitutum et ad hunc finem preces latas. Nec ipse Dnus Jansen aliquid certi mihi dixit, sed solum rem iri compositum, aiebat.

In re tanti momenti, ne ullatenus muneri meo deessem, antequam Hollandiam desererem, Belgium petiturus, misi ad Archipresbyteros etiam transumptum *Notae* praedictae, quam Exc. Dno ministro Roell exhibueram, et rogabam, ut animadverterent, utrum Gubernium pergeret nunc dare pensionem et

casu quo non exauditis meis precibus pergeret, ajebam, ut per circulares etiam nomine meo interdicerent omnibus pastoribus et sacellanis acceptare, donec S. Sedis iudicium super conditionibus additis perveniret.

Ampl. Dnus Cramer, videns in publicis foliis articulum, quo pastores invitabantur ad exigendam pecuniam pensionem, et insuper recipiens a Dno Jansen supplicem libellum, Gubernio exhibitum a quodam sui districtus pastore pensionem postulante, et requisitus de informatione super exposita necessitate, iudicavit, et recte, quod Gubernium adhuc vellet non obstantibus meis precibus pensiones dare. Quapropter respondit ad eumdem Dnum Jansen, se posse favorabiliter opinari de necessitate, per pastorem exposita, sed quia Superior Ecclesiasticus rogaverat Gubernium suspensionem solutionis subsidiorum ejusque preces non exaudita videbantur, se teneri in conscientia obedire Superiori et dare circulares literas, quibus pastores, donec responsum SS. Dni Nostri super apposis conditionibus perveniret, acceptare prohiberentur.

Dedit igitur Ampl. Dnus Cramer circulares hujusmodi. Per eas non solum in Amplnem Suam, verum etiam et multo magis in me maxima Ministrorum Gubernii excitata fuit indignatio. Et Archipresbyterum et memet apud Dnum Jansen primum, deinde apud Exc. Dnum Roell, secretarium Status, justificare et defendere studui, necnon Ecclesiae causam ejusque libertatem, Deo adjuvante, constantissime, uti meum erat, sustinui, communicando insuper utrique iudicium a S. Sede super duabus conditionibus latum ¹⁾, quod est: *non licere* cum eisdem conditionibus pensiones acceptare. — — Ex alio sejuncto folio hoc iudicium extensum percipiet Rev. Dom. Tua — —. Sicut Exc. Dnus Roell semper affirmare conabatur, Principem nolle se in aliqua alia re immiscere, nisi in sola oeconomia, et dignoscere statum stationum, utrum reapse amplius indigeant subsidiis et dignoscere etiam personas, quae beneficio publici thesauri gaudere volunt, ego rem proposui tali modo: Vacante aliqua statione Superior Ecclesiasticus libere et independenter a quocumque influxu Gubernii debet nominare et instituere neopastorem, quemcumque vult et quocumque temporis momento. Nominato vero et instituto neopastore cum tali et absoluta libertate atque independentia, significet ipse Superior Ecclesiasticus nomen et cognomen neopastoris Gubernio et Gubernium tunc se informet de necessitate stationis et de pastore,

¹⁾ De decisie van 16 Dec. 1814.

utrum prima ¹⁾ existat et utrum alter ²⁾ pensionem mereatur, et faciat quod sibi magis arrideat; si vult dare pensionem, det; sin minus, non det. Non plane satisfecit haec mea propositio, quia vult ut Superior antequam nominet pastorem, debeat expectare Principis responsum, utrum velit dare pensionem.

Apud etiam Principem et Ampl. Dnum Cramer et meipsum per scripta justificare et defendere studui libertatem Ecclesiae sustinere. *Notam* meam communicavit Altitudo S. Regalis Exc. Dno Roell. Hic per epistolam me rogavit, ut ipsum adire vellem. Adivi et statim loqui de dicta *Nota* incoepit et non erat beniguo animo in me. Ajebat quoque, esse faciendas ab eo aliquas explicationes, ut nihil prorsus mali in conditionibus inveniri posset. Tunc ego Exc. Suam rogavi, ut mihi in scriptis dare dignaretur ipsas explicationes, ubi essent confectae, et ego statim essem Romam missurus, ut S.S. Dnus Noster, cujus est de talibus praesertim materiis judicare, judicaret. Respondit Exc. Sua, quodsi Princeps ita vellet, mihi esset traditurus.

Postea novi, a Consilio Status esse faciendas supradictas explicationes. Adivi ejusdem Consilii membrum N.N. Catholicum ³⁾.... Consilium jam habitum est, ipsumque membrum,... retulit, se arbitrari rem esse compositam vigore novi Decreti a Principe ferendi....; transumptum inveniet D.T.R. in folio adjecto ⁴⁾.... Exemplar quoque literarum, quas Superior Ecclesiasticus dare deberet ad Gubernium occasione vacantium stationum... mihi dedit idem membrum Consilii et R.D.T. transumptum eorum in adjecto similiter folio... inveniet ⁵⁾.

¹⁾ Necessitas stationis.

²⁾ Pastor.

³⁾ De verdere inhoud van het schrijven zullen wij grotendeels inkorten.

⁴⁾ Bedoeld stuk is geheel conform aan de verklaring des Konings d.d. 18 Febr. 1815 (zie p. 168), welke aan Ciamberlani blijkbaar op 20 Febr. nog niet bekend was.

⁵⁾ De twee briefjes, waarvan de inzending door de Kerkoverste aan de Minister volgens Ciamberlani's zegsman voldoende zou zijn, zouden volgens dezelfde zegsman aldus kunnen luiden: 1^o. Conformément à la résolution de S. A. R. du . . . j'ai l'honneur d'informer V. Exc., que Monsieur Jean, curé à la Haye, est décédé le 1 Mars 1815, avec l'humble sollicitation, que la pension, dont son prédécesseur jouissoit, soit accordé à son successeur. J'ai l'honneur etc. 2^o. J'ai l'honneur d'informer V. Exc., que Monsieur Pierre vient d'être institué curé à la Haye en remplacement de Monsieur Jean, en priant V. Exc. de vouloir bien solliciter pour lui à S. A. R.. pour qu'elle daigne lui accorder la continuation de la pension, dont son prédécesseur a joui. J'ai l'honneur etc.

Haec omnia inter nos remaneant opus est, quum nihil prorsus ex parte Gubernii adhuc notum sit. Interim rogo obtestorque R. Dom. Tuam, ut faveat mihi candide significare — — de mea prudentia ne dubitet — — quid sentiret, si res ita reapse essent constitutae. Hasce etiam sensus novi ferendi Decreti explicationes, factas a membro Consilii, a meque Latine scriptas, mittam Romam, si reapse Decretum feratur. Ast exopto summopere nosse R. Dom. Tuae sententiam, ut melius valeam scribere Romam. Si velit R.D.T. audire admodum R.R.D.D. van Gils et Moser, poterit omnia eis, commendato secreto, communicare. Utrique eorum, si meae observantiae sensa testetur, gratissimum mihi fecerit. Tandem singularis amicitiae atque existimationis sensu subscribor, R.D.T.

Hum., add. et observ. amicus et famulus
 Hagaecomitis 20 Febr. 1815. A. Ciamberlani
 Apud R.P. de Bitter, Casuaristraat ¹⁾.

¹⁾ J. de Bitter, O.F.M., pastoor te 's Hage.

Staat der competentien en toelagen van de geestelijkheid in het Bossche vicariaat, op verzoek van de Directeur-Generaal voor de zaken van de Kath. Eredienst in Februari 1816 door Van Alphen opgesteld¹⁾.

N A M E N	Kwaliteit	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Communicanten in 1816 ²⁾	Competentiën (1e getal guldens, 2e stuivers)	Aangeboden toelagen ³⁾ (in guldens)
Corn. v. d. Velden	pastoor	63	Aalst	480 482 482 ⁴⁾	380		200
Joh. Bapt. Beckers	„	43	Aarle-Rixtel	1000 1005 1005	700		100
Theod. Snoeckx	„	59	Alem	220 211 211	152	62—10	200

¹⁾ *Coll. I, doss. 2.* In deze Staat hebben wij ook ingelast de opgaven betreffende 's Hertogenbosch, die voorkomen op een aparte lijst (in *Coll. III, doss. IV*), welke aan Van Alphen op diens verzoek (brief 16 Jan. 1816) door de Bossche pastoors werd toegezonden.

²⁾ Het aantal zielen en communicanten werd opgegeven, omdat het gouvernement bij het bepalen der toelagen min of meer rekening wilde houden met de grootte der parochiën.

³⁾ Het laatste vakje met *aangenomen toelagen* kunnen wij gevoegelijk weglaten, daar er alleen de toelage van de pastoor van Empel in voorkomt (de enige, die aangenomen werd).

⁴⁾ Waar drie getallen staan, is het bovenste volgens opgave, gedaan in 1807, het middelste volgens opgave, gedaan door het gouvernement in 1816, het onderste werd door Van Alphen in 1818 op de tabel van 1816 genoteerd. Betreffende het middelste getal merkt hij op: „De civile en geestelijke jurisdictien verschillen somwijlen, waardoor hier en daer eene merkelyk verschil voorkomt in de civile opneemingen en die, dewelke door de respective pastoren is gedaan.”

N A M E N	Kwaliteit	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Communi- canten in 1816	Competen- tiën	Aangeboden toelagen
Joh. Gielis	pastoor	62	Ammerzode en Wel	1000 1005 1005	600		100
Joh. Franc. Busselen . .	assistent	47	„ „				
Wilh. v. Asten	pastoor	72	Asten	2200 2267 2267	1740		100
Jos. v. d. Berg	kapelaan	35	„				
Joh. v. Handel	pastoor	38	Baardwijk	730 721 721	500		100
Ger. v. d. Heyden	„	57	Bakel	1600 1498 1600	1206		100
Joh. v. Krey	kapelaan	27	„				
Adr. Smits	proost	49	Bedaf	240	170		200
Henr. Seb. Loomans . . .	pastoor	69	Beek en Donk	1100 1149 1149	775		100
Jac. v. Asten	„	50	Berchem	1500 1529 1529	1100		80
Ant. Cuyten	„	39	Bergeik	1800 1529	1200		200

Wilh. Priems	kapelaan	32	„	1800		
Nic. Hoogers	pastoor	58	Berlicum	1814	1300	80
				1736		
				1736		
Jac. Petr. Spriessen . . .	kapelaan	41	„			
Joh. v. Coll	pastoor	63	Best	1800	1300	150
				1800		
Marcel. Goossens	kapelaan	30	„			
. 1)	pastoor		Bladel	700	500	100
				787		
				787		
Joh. Stoppel	„	47	(Zalt-)Bommel	812	580	100
				987		
				812		
Jos. de Noot	„	50	Borkel en Schaft	500	330	150
				406		
				406		
Wilh. Ign. de Bruyn . . .	„	70	Bokhoven ²⁾	193	131	80
				191		
				191		
Fr. Ant. de Wijs	„	43	Boxtel	2660	2000	80
				2859		
				2660		
Jac. de Wit	kapelaan	30	„			
Petr. Jos. Sprangers . . .	„	27	„			

1) De pastoor van Bladel, M. Leyten, was 4 Febr. 1816 gestorven; Schutjes III 286.

2) Van Alphen schreef: Bouchoven.

N A M E N	Kwalitet	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Communi- canten in 1816	Competen- tien	Aangeboden toelagen
Wilh Smarius	pastoor	68	Breugel	600 600	420		150
Wilh. Habraeken	„	45	Budel	2200 1781 2200	1730	73—3	100
Paul. Bazelmans	kapelaan	25	„				
Philip. Jac. v. Lil	pastoor	52	Cromvoirt	325 379 379	233		200
Siardus v. Dijck	„	56	Diessen	800 837 837	630	458	
Justin. de Louw	„	31	Dieden ¹⁾ Deurne	230 1805 2485 2485	1370		150
Joh. Burgmans	kapelaan	30	„				
Joh. Nouwens	pastoor	41	Dinther	1400 1209 1400	1000		100
Petr. Berkers	„	42	Dommelen	318 301 301	240		200
Joh. Franc. Minckelers .	„	43	Driel	1750	1250		80

Joh. Gast	kapelaan	26	„	1750			
Faustinus Dommeliers . .	pastoor	43	Drunen	1716	1210	330	
				1742			
				1742			
	kapelaan ²⁾						50
Norb. Jos. v. Liemdt . . .	pastoor	44	Den Dungen	1257	960		80
				1257			
Christ. v. Vugt	„	52	Dussen	1200	750		80
				974			
				1200			
Guill. Cools	„	72	Duizel	230	160	330	
				262			
				262			
Jac. Philip. Heysch . . .	proost	75	D'Eerde ³⁾				
Adr. Mulders	pastoor	45	Eersel	900	600		150
				860			
				860			
Wilh. Jos. Suÿs	„	41	Eindhoven	2100	1600		150
				2173			
				2173			
Joh. v. d. Heyden	kapelaan	28	„				
Adam v. Gils	deservitor	50	Empel	413	280		150 ⁴⁾
				421			
				421			

1) Word bediend door de pastoor van Demen, land van Ravenstein", noot van Van Alphen.

2) „Capellania vacat", noot van Van Alphen; vgl. Schutjes III 501.

3) „Uythoek van St. Odenroy, Schijndel en Veghel", noot van Van Alphen.

4) Noot van Van Alphen: „de eenigste", die toelage aannam, „en geen wonder!"

N A M E N	Kwaliteit	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Communi- canten in 1816	Competen- tiën	Aangeboden toelagen
Joh. v. Eersel	pastoor	43	Engelen	198 214 198	148		100
Vitalis Bernuli	„	75	Enschot	289 253 253	225	358—15 en de vlas- tende	
Joh. Mickers	„	45	Erp	2000 1811 2000	1400		100
Emericus Goossens	kapelaan	61	„				
Henr. Vict. v. Mill	pastoor	39	Esch	336 317 317	241		200
Ger. Cec. de Visscher . . .	„	62	Geertruiden- berg	1000 830 830	600		150
Mattheus Burgers	„	63	Geffen	920 907 907	650		80
Dan. Kivits	„	50	Geldrop	2200 1429 2200	1700	300	100
Joh. Burgers	kapelaan	32	„				
Henr. den Dubbelden . . .	pastoor	47	Gemert	3768	2800	300—...	200

				3758		en 60 vat rogge	
Petr. Petrus	kapelaan	28	"				
	2e kapelaan		"				
J. B. v. Tulder	proost	37	"				
Petr. Devenijns	"	32	"				
Joh. Hurx	pastoor	53	Gemonde	900	600		150
				900			
Henr. Matth. Becx	"	60	Gestel en Blaerthem	900	700		150
				900			
Joh. v. d. Voort	"	60	St. Michiels- Gestel	2000	1460	200 ²⁾	
				2052			
				2000			
Wilh. Vogels	kapelaan	30	"				
Franc. Boelens	pastoor	46	Goirle	1060	780		150
				1019			
				1019			
Lamb. de Jong	kapelaan	32	"				
Polycarpus Sips	pastoor	74	Hapert en Hoogeloon	862	600	430	
				1233			
				1233			
Serv. de Wilde	kapelaan	44	"			50	
Adrian. Swaans	pastoor	70	Haaren	1200	900	825—15	
				1127			
				1127			
Bened. Peters	kapelaan	43	"				

1) De tweede kapelanie van Gemert was vacant; Van Tulder was rector in Handel en Devenyns in Den Mortel (onder Gemert).

2) Deze f 200 betaalde het land uit de aangeslagen goederen van het Huis van Bergen, dat te St. Michiels-Gestel het patronaatsrecht had bezeten.

N A M E N,	Kwaliteit	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Communi- canten in 1816	Competen- tien	Aangeboden toelagen
Jos. Seb. de Marè	pastoor	35	Hedel	400 420 400	300		150
Petr. Beckers	„	63	Hedikhuizen	600 605 605	400		100
Joh. v. Dijck	assistent	32	„				
Petr. v. d. Cammen	pastoor	48	Heesch	1300 1411 1411	980		80
Barth. Ooms	„	50	Heeswijk	800 794 794	600		150
J. Bapt. de Zeeuw	„	33	Heeze	1800 1627 1720	1200		150
Joh. de Zeeuw	kapelaan	27	„				
Gasp. Andr. Becx	pastoor	69	Helvoirt	1200 1078 1078	860	250	
Herm. Jos. Beugels	„	44	Helmond	2600 2403 2403	2000	150, sinds 1809 600	150
Guill. Reys	kapelaan	28	„			40,	

						sinds 1809 100	
Ant. v. Gils	president	58	Herlaer				
			Seminarie				400
Gasp. Moser	professor	57	"				400
Philip. v. d. Ven.	"	29	"	¹⁾			400
Joh. Henr. Smits	"	37	Klein sem. ²⁾				
Petr. Lud. v. Kessel	"	24	"				
Joh. Hoogaerts	plebaan van St. Jan	57	's-Hertogen- bosch	± 3200	± 2200		
Wilh. Staessens	pastoor van St. Cathrien	59	"	± 2100	± 1500		
Ger. Const. Molemakers	pastoor van St. Jacob	59	"	± 2300	± 1700		80
Joh. v. Cuyck	priester in St. Jan	58	"	± 3300	± 2300		
Joh. Dom. v. d. Meulen	priester ³⁾	67	"				150
Wilh. v. Druenen	kap. achter Tolburg	28	"				
Ant. Rovers	kapelaan v. St. Cathrien	30	"				
Jac. Ant. Heeren	kapelaan v. St. Jacob	41	"				
Arn. Franc. Moors	kap. in St. Jan	33	"				
Jac. v. Asten	pastoor	49	Heusden en 8 omliggende dorpen	1300 1177 1300	1000		150

¹⁾ De gouverneur van N. Brabant vroeg in een schrijven van 21 Febr. 1816 aan de professoren van Herlaer, waarom zij de toelagen niet aannamen; zie hun antwoord in bijlage XI.

²⁾ Toen Smits in 1814 nog prof. in Herlaer was, waren ook hem f 400 gepresenteerd.

³⁾ Oud-rector van het bedehuis in de Vuchterstraat; Schutjes IV 295, 296.

N A M E N	Kwaliteit	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Communi- canten in 1816	Competen- tiën	Aangeboden toelagen
Ger. Verhoeven	kapelaan	26	Heusden				
Joh. Henr. v. d. Weyer .	pastoor	61	Hilvarenbeek	1900 1778 1778	1500		150
Henr. v. Oirschot	kapelaan	25	„				
Corn. Philips	pastoor	62	Hoogemierde	450 418 418	320	275 en de prove- nuen v. h. Wildertendje	
Alb. Henr. Verhofstad .	„	47	Hulsel	235 246 246	163		200
Joh. v. Densen ¹⁾	„	34	Hurwene en Rossum	549 562 549	350		200
Jac. Henr. v. der Borgh .	„	60	Kessel	225 271 271	161		80
Norb. Dox	„	50	Lagemierde	465 378 378	330	134	100
Joh. Swinkels	„	59	Liempde	1000 1040 1040	750		150
. ²⁾	kapelaan		„				

Joh. Cuypers	pastoor	40	Leende	1300 1353 1353	1000		150
Petr. v. d. Schueren . . .	kapelaan	29	„				
Mich. v. Elswijk	pastoor	48	Lierop	850 828 828	650	50	100
Christ. Sengers	„	64	Lieshout	900 949 949	625	200	100
Henr. Gerwen	„	58	Lith	1115 1042 1042	800		80
Petr. Tabbers	„	72	Lithoyen	532 529 529	400		80
Nic. Franc. v. d. Braeck .	assistent	31	„				
Joh. Verwetering	pastoor	45	Lommel	2000 2126 2126	1400		80
Arn. v. Moorsel	kapelaan	27	„				
Godefr. Beyssens	proost	65	Liessel	710	534		150
Lud. Car. Reabel	pastoor	39	Loon-op-Zand	1100 1133 1133	875		150
Joh. Abels	kapelaan	33	„				

1) Wilh. Weerts, oud 64 jaren, † 14 Febr. 1816 staat doorgestreept.

2) Theod. v. d. Ven, oud 26 j., in 1816 kapelaan te Someren geworden, werd geschrapt.

N A M E N	Kwaliteit	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Communi- canten in 1816	Competen- tiën	Aangeboden toelagen
Adr. Huygens	pastoor	65	Loon-op-Zand (Kaatsheuvel)	2200 2260 2260	1800		100
Wilh. v. d. Hagen	kapelaan	28	„				
Petr. v. Iperen	pastoor	40	Maren	491 483 483	306		200
Lamb. Hertroys	„	74	Maarheeze, Soerendonk en Sterksel	1258 1184 1184	960		200
Walth. v. Abeelen	kapelaan	31	Maarheeze				
Henr. Theod. Sprangers .	pastoor	38	De Made	1029 913 913	652		80
Joh. Mulders	„	65	Middelbeers	550 398 550			200
Franc. v. Elswijck	„	57	Mierlo	1600 1688 1688	1200	330	
Nic. Kolen	kapelaan	30	„				
Hieron. Pessers	pastoor	56	Moergestel	1150 1138 1138	850	336—15	

Joh. Arn. v. Asten . . .	pastoor	29	Nederwetten	344 455 455	236		200
Henr. v. d. Oetelaar . . .	„	54	Neerloon	200 144 144	150		280 ¹⁾
Leon. Bouwens	„	35	Netersel en Casteren	473 439 439	342		150
Wilh. Goyaerts	„	58	Nieuwkuik en Onsenoord	1020 941 941	800	245	
Ant. Arn. Schey	„	62	Nistelrode	1250 1757 ²⁾ 1757	900		80
Leon. v. d. Gevel	„	61	Nuland	1100 672 1100	800		80
Joh. Berckers	„	62	Nuenen en Gerwen	1672 1709 1709	1225		150
Ant. v. Altena	kapelaan	29	„				
Joh. v. Heesbeen	pastoor	41	St. Oedenrode	3400 3224 3224	2300		100
Henr. Pompen	kapelaan	27	„				

¹⁾ 13 Juni 1816 werd hem f 300 aangeboden, zie hiervoren p 202.

²⁾ In 2e en 3e getal zijn die van Bedaf inbegrepen.

N A M E N	Kwaliteit	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Communi- canten in 1816	Competen- tiën	Aangeboden toelagen
Jos. Bijns ¹⁾	2e kapelaan pastoor	48	St. Oedenrode Oerle	700 617 617	500	34	150
Joh. v. Erp	„	58	Oirschot	3300 3300	2600		80
Joh. Bened. v. d. Willigen	kapelaan	29	„				
Chr. v. Mierlo	„	26	„				
Adalbert. Heylen	pastoor	50	Oostelbeers	500 345 350	270	330	
Arn. v. Coll	deservitor	36	Oisterwijk	1950 1484 1950	1475	300	80
Theod. Coppens	kapelaan	25	„				
Arn. v. de Ven	pastoor	63	Orthen	306 214 214	220		150
Remig. Lamb. Duchateau	„	72	Osch	3000 3068 3068	2200		80
Wilh. v. Alphen	kapelaan	37	„				
Andr. Raymakers	assistent	29	„				

Mart. Beckers	pastoor	46	Oudheusden en Elshout	620 549 549	410		100
. ²⁾	kapelaan						
Henr. Melis	pastoor	64	" Oyen "	473 504 504	367		200
Petrus Voet	assistent	41	"				
Joh. B. Bruynen	pastoor	69	Raamsdonk	1400 1463 1463	1000		80
Jac. Coenen	assistent	28	"				
Aug. Thijs	pastoor	50	Reusel	750 743 743	500	65	80
Adr. v. Lith	"	66	Rosmalen	1100 1433 1100	700		80
Jac. de Loos	"	57	Riethoven	540 551 551	390		200
Ant. v. Alphen	"	68	Schijndel	3300 3482 3300	2200	500	
Joh. v. Uden	kapelaan	28	"				200
Paul. Ant. v. Baar	"	28	"				

1) „Vacat“, noteert Van Alphen.

2) Vacat.

N A M E N	Kwaliteit	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Communi- canten in 1816	Competen- tiën	Aangeboden toelagen
Egon v. Veldriel . . .	pastoor	49	Zevenbergen ¹⁾	1808 1778 1778	1278		80
Corn. Langerwerf . . .	kapelaan	35	„				
Dan. Sporenberg . . .	pastoor	33	Zevenberg- sche Hoek	800 690 690	600		100
Willibr. Burgers . . .	„	52	Someren	2540 2555 2550	1840		
Theod. v. d. Ven ²⁾ . . .	kapelaan	27	„				
Petr. v. de Ven	pastoor	69	Son	980 1001 1001	850		100
De Roy	assistent	26	„				
Henr. Geven	pastoor	46	Steensel en Knegtsel	360 198 210	270 140		200
Ant. Wilh. v. Roosmalen .	„	48	Stiphout	500 431 431	300		200
Jos. Godefr. Vervoort . .	„	35	Stratum	570 539 539	380		200

Corn. Jac. Snoeren . . .	"	35	Strijp	930 884 884	660		200
Evermond. Duchamps . .	"	67	Tilburg, 't Heyke	4260 4277 4277	3100	620	
Jos. de Kersemakers . .	kapelaan	59	" "			90	
Ivo Lebon	"	43	" "			90	
Mathias Staels	pastoor	54	" 't Goirke	5320 5345 5345	4100	620	
Bruno Dingenen . . .	kapelaan	51	" "			90	
Eug. Grunderbeek . . .	"	52	" "			90	
Joh. v. d. Putten . . .	pastoor	66	Tongelre	760 746 746	510		200
Lamb. v. d. Boome . . .	"	67	Udenhout	2000 1765 2000	1500	300	
Christ. v. Will	kapelaan	32	"				
Dan. v. d. Berg	pastoor	41	Valkenswaard	1000 1035 1035	730		150
Arn. v. d. Heuvel . . .	"	48	Veghel	3300 3326 3326	2400		80
Wilh. Adr. Coppens . .	kapelaan	27	"				

1) Van Alphen schrijft: Sevenbergen.

2) Joh. v. d. Heyden, oud 27 j., in 1816 kapelaan te Eindhoven geworden, werd geschrapt.

N A M E N	Kwaliteit	Leeftijd	Standplaats	Zielen in 1807, 1816 en 1818	Comm- canten in 1816	Competen- tiën	Aangeboden toelagen
Jac. Anthonis	pastoor	66	Veldhoven	800 737 737	600	34	100
Joh. v. d. Heuvel	"	48	Vessem	540 526 526	400		200
J. B. v. Hoeck	"	47	Vlierden	500 567 567	400		200
Theod. Arn. Beels	"	47	Vlijmen	2100 2155 2155	1400		100
Jac. v. Hooff	kapelaan	39	"				
Andr. Wilh. Nobelen . . .	pastoor	79	Vugt, St. Lamb.	620 620	427	425	
Barth. Kemps	kapelaan	28	" "				
Petr. Schoenmakers . . .	pastoor	54	" , St. Petrus	900 905 905	700		80
Nic. Franc. de Noot . . .	"	54	Waalre	620 620	470		100
Leop. v. Dingenen	"	63	Waalwijk en Besoyen	1800 1998 1998	1400	245	

Mart. Coolen	kapelaan	26	" "			50	
Joh. Vissers	pastoor	48	Waspik, 'sGra- venmoer en Capelle	1800 1650 1800	1300		80
Ant. Hyac. v. d. Endepoel	"	52	Westerhoven	512 505 505	370		200
Petr. Henr. Kock	"	29	Wintelre	300 259 300	230		200
Gasp. v. Maasacker	"	40	Woensel	2750 2595 2595	2000		150
Wath. v. Heesbeen	kapelaan	29	" "				
Joh. Kuypers	pastoor	62	Zeelsten Meer- veldhoven	1350 1049 1350	870		150
Ger. v. d. Mortel	kapelaan	29	" "				
Corn. Hub. v. d. Bosch	pastoor	42	(Hooge en Lage) Zwaluwe	1650 1432 1650	1200		80

XI.

1816 Febr. 16. Antwoord der professoren van Herlaer aan de Gouverneur van N. Brabant, waarom zij de aangeboden toelagen niet aannemen ¹⁾).

Halder, 26 Febr. 1816.

Hoogedele Gestrenge Heer.

In voldoening van UHEGestr. geëerbiedigde aanschrijving van 21 Febr. No 1 hebben wij d'eer te antwoorden:

Wij hadden het gunstig besluit van Z. Maj. met veel erkentenis ontvangen, waardoor ons, in overeenkomen met de grondwet, zekere toelagen werden toegestaan. Doch van de voordeelige uitwerksels dier goedjonstige schikking van Z.M. zijn wij (door) de bijgekomen omstandigheden berooft geworden. T.w. de besluiten van 23 Dec. 1813, van 28 Sept. 1814 en van 16 Sept. 1815 schrijven zekere regels en voorwaarden voor, volgens welke deze toelagen moeten worden genoten en deze voorwaarden moeten wij aanzien als kwetsende der hierachique rechten in het aanstellen der geestelijke bedienaars, aan onze Kerk uit goddelijke instelling wezentlijk toebehoorende, en dus voor ons in geweten onmogelijk om te aanvaarden of te erkennen.

In deze overtuiging worden wij bevestigd door het bekend gevoelen en voorbeeld — — gegrond op de uitspraak van den H. Stoel van Romèn — — zoo der oversten der Nederlandsche Missiën, als wél voornamelijk van onsen eigen Hoogw. Heer vicarius, zonder wiens toestemming wij in onze hoedanigheid van kerkelijke bedienaars geene middels van onderhoud kunnen aanvaarden.

Deze redens hebben ons dan in gemoede genoodzaakt van de aangeboden toelagen van 1814 met schuldige eerbied af te zien.

Ondertusschen betuigen wij de rechtzinnigste eerbied, aangekleeftheid en onderdanigheid aan het bestuur van Z.M., waaronder Gods Voorzienigheid ons gesteld heeft, alsmede ons oprechtste hoogachting en vertrouwen aan Uwe Excellentie, waarmede wij d'eer hebben te verblijven enz.

¹⁾ Copie (handschrift van G. Moser) in *doss: v. Alphen en de competentiën.*

XII.

1816, Mei 6. De gouverneur van Noord-Brabant vraagt op last van het departement van de R.K. Eredienst aan Van Alphen, hem een lijst te bezorgen van de pastoors, die schade leden ten gevolge van de verkoop der pastorale tienden¹⁾.

's Bosch den 6en Mei 1816.

Zijne Majesteit de Koning, verlangende onderrigt te worden, of en zoo ja, welke Roomsche Pastoren door den verkoop der pastorele tienden nadeel geleden hebbende, deswege aanspraak zouden kunnen maken op schadevergoeding, vind ik mij door den Heere Commissaris-generaal voor de Zaken van den Katholijken Eeredienst aangezocht, ter dezer zake zoo spoedig doenlijk aan ZHEG. de noodige opgaaf te doen.

Ik heb dientengevolge de eer Uw Hoogw. bij deze uit te noodigen, om mij zoo spoedig mogelijk te doen toekomen eene lijst van die Pastoren, welke, onder het ressort van UHW. behoorende, in deze termen vallen, en tevens daarbij op te geven het montant van het verlies, hetgeen zij jaarlijks hierdoor hebben geleden, met vermelding van het tijdstip, waarop gemelde tienden zijn verkocht geworden en mij alzoo in staat te stellen aan het verlangen van gem. Heere Commissaris-generaal te kunnen voldoen.

De Gouverneur der Prov. Noord-Brabant
C. G. Hultman.

Na een door hem ingesteld onderzoek (door bemiddeling der diverse dekens) zond Van Alphen 3 Juni 1816 navolgend antwoord: ²⁾

Ter voldoening aan de uytnodiging van uwe laetste aenschrijvinge van den 6 Mey j.l. heb ik d'eer Uwe Excell. te rescriberen, dat er in mijn ressort genoegsaem geene pastoren of geestelijken gevonden worden, welke in de termen van gemelde aanschrijvinge van Uwe Excell. vallen.

Tijde der Spaansche revolutie en bij den vreden van Munster sijn hier alle de tiendens, welke pastoreele tiendens waren, aengeslaegen en geconfiskeert geworden. Van dese oude pastoreele tiendens sijn er in ons ressort in voorrige tijden wel

¹⁾ Arch. bisd. 's Bosch, origineel.

²⁾ Arch. bisd. 's Bosch, concept.

verkocht geworden. Dan, zo ik mij hier niet misvatte, ziet de aenschrijvinge van Uwe Excell. niet op de dusdanige, maar alleen op die pastoreele tiendens, welke onlangs onder het bestuur der Fransche overheersing op sommige plaetsen hier te lande zijn verkocht geworden.

Mogelijk zoude de Pastoor van Neerloon — — eene kleyne gemeente bij Ravenstein gelegen, ressorterende onder ons Bisdom — — aanspraak hebben.

In 't Land van Cuyck, waaronder Neerloon, sijn de pastoreele tiendens en geestelijke goederen, tijde der Spaansche revolutie, al mede aengeslagen en daarna door de Regeering deser landen aan 't doorluytig Huys van Orange-Nassau ten geschenke gegeven. Dese pastoreele tiendens en sommige geestelijke goederen heeft voorgem. doorl. Huys van Orange-Nassau voor eenen geringen prijs goedgunstig aen de respectieve pastoren in admodiatie gegeven, waeruyt dezelve hun bestaan vonden in voorige tijden.

In dit geval bevindt zig de Pastoor van Neerloon. Op den 2 Dec. 1812 sijn aldaer verkocht de pastoreele tiendens, waarbij de Pastoor jaarlijks verliest bij de 250 guldens, hebbende gemelde pastoreele tiendens altoos van voorgem. doorl. Huys in admodiatie gehad voor eene modike somme. Op den 4 Oct. 1813 sijn almede aldaer door de Franschen verkocht o.a. de pastoreele goederen, welke de pastoor insgelijks in admodiatie had, waarbij dezelve jaarlijks verliest bij de 300 guldens.

Of nu de Pastoor van Neerloon in de termen valt van de aenschrijving, zal ik aan 't oordeel van Uwe Excell. over laeten.

Dan, zo er al geene Pastoren van mijn ressort gevonden worden, welke in de termen vallen der aenschrijvinge van Uwe Excell., zo vermeene ik echter, dat er wel eenige grote of parochiaele kerken schaede lijden door de door de Franschen onlangs verkogte tiendens, aen sommige, tans hier gesupprimeerde capittels competerende, als welke tiendens, bij gebrek van fabriek dier kerken, aen het onderhoud van die kerken onderhevig waeren.

De aenschrijving van Uwe Excell. maekt van die kerken wel geen mentie; dan, om de idenditeyd van redenen neeme ik bij dese gelegentheyd de vrijheyd dit met allen eerbied aen Uwe Excell. voor te dragen.

O. L. Vrouw van Handel

door

P. ED. LOFFELD C. S. SP.

Archivaris Kasteel, Gemert.

Een twaalfstal jaren geleden trof ik in Schutjes' „Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch" (Deel IV — 1873 — p. 21, nota 4) een verwijzing aan naar een handschrift van Rector B. LUIJTEN (Priester der Teutonische Orde, Rector van de genadekapel te Handel — Gemeente Gemert — van 1718 tot 1754). Dit handschrift berustte toen (in 1873) bij Mevr. Dr. M. H. C. Essink-van Basten Batenburg te Oldenzaal. Ook Pater Kronenburg in zijn „Maria's Heerlijkheid in Nederland" gebruikte het (Deel VI—1909—, p. 134, nota *).

Mevr. Essink liet bij haar dood — 2 Oct. 1890 — verschillende historische en genealogische geschriften na, welke thans bewaard worden onder de archivalia van de Oldenzaalse Oudheidkamer.

Uit een adresboek bleek mij indertijd, dat een arts Essink nog in Oldenzaal woonde. Toen ik later, in 1941, de gelegenheid had deze stad aan te doen, bracht ik een bezoek in de Deurningerstraat 25, waar genoemde Dokter G. J. A. Essink woonde, die een kleinzoon bleek te zijn van Mevr. Essink-van Basten Batenburg. Deze arts was zo vriendelijk, mij toe te zeggen, dat hij naar het handschrift zou zoeken en het zou afstaan aan het Archief van de Handelse Kapel. Zijn drukke praktijk belette hem dit tot aan zijn dood, 3 December 1944.

Een van zijn zoons, H. B. M. Essink, thans Candidaat in de Rechten, vond het handschrift, waarop ondergetekende,

die hem tijdens de oorlog eens getroffen had als onderduiker te Gemert, hem de bedoeling van zijn vader bekend maakte en nogmaals betoogde, dat het handschrift toch eigenlijk in Handel thuis hoorde. De familie, die het vroeger waarschijnlijk in haar bezit had gekregen via een geparenteerd Brabants geestelijke, was toen zo welwillend, het document weer te schenken aan de kapel (thans Parochiekerk): echter op conditie, dat een afschrift zou gemaakt worden voor het Bisschoppelijk Archief van 's-Hertogenbosch en een voor de Familie Essink. Sindsdien berust het in de archiefkluis van de Handelse pastorie: een des te rijker bezit, omdat het daar een van de oudste originele documenten is (1718). Bij een brand, 16 September 1709, was het Rectorshuis verwoest en daarmee waren ook alle oude geschriften en bescheiden verloren gegaan, zodat er geen stukje papier „hetwelk men om zijnen vinger mochte wenden is overgebleven.” (G. v. d. Elsen, „Handboekje der Bedevaart van Onze Lieve Vrouw van Handel”, 3e uitg., 1898, p. 78).

Daar Handel een van de belangrijkste Nederlandse bedevaartsplaatsen is, zullen velen het ongetwijfeld interessant vinden kennis te nemen van de integrale tekst, welke wij hierbij publiceren en annoteren. De paginatie van het origineel wordt telkens aangegeven.

Het origineel is een in perkament gebonden cahier, metend 20, 5 bij 16, 170 bladzijden omvattend, waarvan de meeste niet beschreven zijn. Het bestaat uit drie delen:

1. Een dagboek en „vade-mecum” van Rector Luijten, lopend over zijn twee eerste ambtsjaren (1718—1719): blz. 1—36 in het hs. De tekst aan het hoofd van deze publicatie bevindt zich in het origineel blz. 1, met later toegevoegd bijschrift: „Eigendom van M. H. C. Essink te Oldenzaal” (Mevr. Essink-v. Basten Batenburg). — Tot 15 Augustus 1718 nummerde Rector Luijten zijn aantekeningen van 1 tot 14.

Dit gedeelte geeft een duidelijk beeld van de ijver van de nieuwe Rector en van de opbloei der Bedevaart in

tijden toen de godsdienstuitoefening in de Meierij werd belemmerd, maar Gemert een vrije soevereine Heerlijkheid was, onder jurisdictie van de Landcommandeur van Aldebiesen. De „Plakaten” waren dus hier niet van kracht.

2. Een afschrift van het contract tussen Rector Luijten en de Handelse Broeders, die zich 1722 vestigden in „de kluis” bij de kapel, als opvolgers van de eerste kosterkluizenaar, Broeder Hogardus Verhofstadt (1694-1720). Deze „Broeders Penitenten van de H. Franciscus van Assisië” zijn thans gevestigd in „Huize Padua”, Handel-Boekel.

Dit gedeelte bevindt zich in het hs op blz. 65-67.

3. Een reeks getuigenissen, sommige ondertekend in het hs zelf, andere zonder meer verhaald, andere hier alleen overgenomen na bij „act scabinael” „geprotocolleerd en geauthentiseerd” te zijn ter Secretarie van Gemert, ten overstaan van Drossaert, Secretaris en Schepenen, en eenmaal bovendien in tegenwoordigheid van de advocaat Molemakers: alle aangaande opzienbarende genezingen, lopend van 1720 tot 1738.

Rector Luijten begon met de optekening hiervan op de laatste bladzijde, telkens teruggaand voor verklaringen van latere datum (hs. blz. 154-170).

Van officiële goedkeuringen dezer gelijksoortige genezingen door het alleen-competent Gezag — de Kerkelijke Overheid — is hier geen enkel spoor te vinden.

JOURNAL

Voor de Cappelle van onse Lieve Vrouwe Tot Haendel begonst door ordre van sijne Eminentie Damian Hugo, van Godts Genade S. R. E. Cardinal von Schönhorn des Hogen stift en Fürstendom Speyr Coadjutor, des Hogen Deutschen ordens Ritter, Lant Commandeur Der Ballien Hessen, Aldenbiessen, en Nederlanden etc. etc. etc.¹⁾

Door wiens bevel Ick B. Luiten O.T.P.²⁾ ben aengesteld en ingestelt tot Rector ad interim in de voorschreve Capelle en Rectoral Huys tot Haendel Den 19 Meert 1718.

bl. 3 Aenvanck des Journals der Capelle tot Haendel.

Den 19 Meert 1718 ben ick B. Luiten in possessie van de Cappelle tot Haendel gestelt door den seer Eerwerdigen Heer Nicolaum Daemen O.T.P. en grooten Pastoor van St. Andries tot Luijck gevolmachtigt door sijne voorgemelde Eminentie.³⁾

Primo In den eersten is het d'ordonnantie von sijne Eminentie dat den Eerw. Heer Cillis gewesenen rector tot Haendel⁴⁾ aen mij B. Luiten gesubstituerden Rector ad interim de Capelle met alle haer toebehoor sal hebben over te leveren. Mar voorse. Heer Cillis is absent geweest en niet te vinden geweest; waerom goetgevonden is geweest de Justicie van Gemert te assumeren om een gerichtelijk inventaris te maken van alles watter in de Capelle gevonden is geweest en van alle

¹⁾ De Duitse of Teutonische Orde, een militair-charitatieve kloosterorde, Ridders en Priesters omvattend, werd 1190 in Palestina gesticht. Ze verspreidde zich over een gedeelte van Europa, waar ze in provincies (Ballyen geheten) onderverdeeld werd. De Ballye (Ballien) Alde-Biezen had haar hoofdzetel in het kasteel van die naam, thans onder Rijkhoven in België: de daar residerende provinciaal werd landcommandeur genoemd. Onder hem ressorteerden de plaatselijke commandeurs, die aan het hoofd stonden van de afzonderlijke onderhorige kastelen. — In Gemert waren het kasteel en verschillende hoeven en gronden eigendom der Orde; bovendien oefende zij de souvereiniteit uit over de gehele gemeente. — Kardinaal Damiaan Hugo Graaf von Schönborn, lid van de Teutonische Orde, was Landcommandeur van Alde-Biezen (en als zodanig Souverein over Gemert) 1709—1743.

²⁾ Ordinis Teutonici Presbyter.

³⁾ Z.Emin. v. Schönborn. — De Pastoor der S. Andrieskerk te Luik was ook lid van de Duitse Orde en werd door de Landcommandeur gedelegeerd voor de installatie.

⁴⁾ E. Cillis was Rector 1695—1718.

hetgene aen de selve heeft toebehoort sijnde off in het Rectoral huijs off in bewaernis tot Gemert. Welck altemael tot het minste toe is bij der handt gebracht geweest en op een gerichtelijck inventaris gestelt; waer van den voorschrev Heer Grooten Pastoor van Luijck het originel heeft met genomen naer Maestricht en aen de Ordens Cancellarie overgelevert.¹⁾ En ick hebbe de Copie daervan behouden. Vans gelijcken is oock geschiet met alle meubelen en effecten van het huijs.

bl. 4 Ten welcken einde de gemelde Justitie van Gemert 3 daegen alhier geïnventarisert hebben tot het minste toe, soo boven als onder, als oock in de schure, brouwhuijs ende backhuijs. En alhoewel veele dingen opgeschreven sijn, soo is dat sij meer vullen het papier als sij de buerse vullen soudent; want sij sijn van kleine werde, omdat door oorden van heer Cillis de beste meubels en effecten gesalvert sijn geweest eer dat wij alhier garriveert sijn.

2do Voorders soo is den wille van sijn Eminentie te anoteren hoe en op wat maniere ick de devotie tot handel gevonden hebbe. Waerop staet te bemercken dat ick van mijn selven daer af geen positive antwoord geven en kan, als noit hebbende hier geweest. Maer moet mij daer over refereren aen 't verclaeren van anderen, te weten dat door het langdurig afwesen van Heer Cillis de devotie seer afgenomen heeft en verslapt is, door dien dat de menschen geen off weinig geries gevonden hebben, gelijk blijkt van Sint Joseph Daeg, op w. daeg ick met den Grooten pastoor van Luijck ben hier gekoomen en door den selven ben in possessie van 't huijs en Cappelle gestelt. Op dien daeg sijn honderde menschen hier geweest ende hebben niet kunnen geholpen worden ter oorsaken datter datter geen opsigte en was en de saken van de Capelle gelijk als abandonnert waeren.

3tio Den sesden daeg daer naer is 't geweest het feest van Onse Lieve Vrouwe boodtschap. Alsdoen isser geweest een groot Concours van menschen; want het was seer

¹⁾ De Landcommandeur verbleef dikwijls in het Maastrichtse huis van de Teutonische Orde, op ongeveer 15 KM afstand van kasteel Aldebiezen. De laatste resten van dit huis verdwenen bij de aanleg van de Zuid-Willemsvaart.

- schoon weder. Als doen sijn 's daegs van te vooren hier gekoomen op den middaeg twee
- bl. 5 minderbroeders van 't Clooster van Megem, twee van Venroij en eenen predikheer van Mechelen ¹⁾, dew. des naermiddaegs van 3 uren af tot 9 uren toe hebben moeten biechthooren. 's Anderendaegs sijn der noch vier wereltlijcke priesters bijgekomen dew. gestaedelijck hebben biechtgehoort met de voorschreven Religieusen tot 2 uren naer middaeg. Waernaer wij aen den middaeg gegaen sijn, hebbende dien daeg moeten tracteren over de 17 persoonen, te weten 9 priesters, den organist, den Custer, 2 zangers, 2 omgangers met de schaele en twee die wasse printen en kerskens hebben verkocht. Naer den middaeg hebben wij het lof gedaen, singende Alma Redemptoris Mater, de Litanie van Loretten, twee antiphonas de Venerabili, 3 tio Ave Maria en de benedictie van 't alderh. Sacrament voor en naer.
- 4to Nota dat den Rector wel moet letten op de biechtvaeders dat sijn gestaedelijck bliven sitten; want soo hij daer niet bijzonderlijck op en let, soo gaet den eenen voor den anderen naer uijt. Den eenen heeft hij eenen vrint oft bekenden, den anderen daer, en die presentert oft een Caffeken oft een glasken brandewijn in de herbergen, waerin sijn als dan bliven sitten en laeten de menschen ongeholpen; gelijk ick door d'Experientie bevonden hebbe: behalven dat sijn oorsaek geven aen de menschen om quaelijck te spreken als sijn gaen sitten in de herberge onder 't volck om daer ijt oft wat te nemen. Daerom heeft mij goetgedocht selver Caffé te bestellen en dien gereet te maken precis onder 't sermoon; op dat de gene die misse gelesen hebben dan kunnen in 't huijs komen en dien met een gauwigheit nemen en dan seffens wederom gaan biechthooren.
- bl. 6 Den 26 Meert om dat het Saturdaeg was in den vasten en noch veel volcks was om te biechten, hebbe de 4 minderbroeders versocht hier te bliven dien daeg tot gerief van het volck; dew. oock gebleven sijn en naer-middaeg vertrocken sijn.

¹⁾ In Gemert hadden de Dominicanen, uit Den Bösche verjaagd in 1629, een klooster van 1639 tot 1649. Tijdens de Staatse overheersing in Gemert (1648—1662) weken ze uit naar Mechelen. (Zie mijn brochure „Een Gemerts eeuwfeest”, 1948, pp. 7—11).

- 5to Staet te noteren dat mij klachten van verscheide menschen sijn geschiet wegens het mislesen in de Cappelle van Haendel; dat sij dickwils daer in geerne souden komen waert saken dat sij maer tijts genocht en kosten komen. Jae men heeft mij versekert datter verscheide sijn geweest die de misse versuijmt hebben op sondaeg en h.h. daegen, door dien dat sij hier te laet comende, met grooter haest gingen naer Gemert, om aldaer de Misse te hooren; daer oock te laet quamen. Om welcke clachten en abusen voor te komen, hebbe goet gevonden te lesen op gestelde uren, soo wel ick als den Cappellaen, des werckedaegs d'eerste misse ontrent den 7 uren en de 2 de om 9 uren; des Sondaegs en H. Daegs d'eerste misse ontrent den 7 uren in den somertijt, en ten 8 uren in den wintertijt, en de hoogmisse ontrent den halver thien; met altijt een quartier ure naer 't leste geluijt te vertoeven, opdat de atgelege menschen konnen in tijts komen.
- 6to Aengesien alhier in dese Cappelle des Saturdaegs in de vasten redelijken toeloop van menschen is, soo hebbe gemaect datter ellicke reijse 4 priesters hebben komen biechthooren tot gerief van al die hunne devotie hebben willen verrichten. En mitsdien datter 's Maendaegs naer Paeschen oock redelijken toeloop is, soo hebbe alsdoen twee priesters gehadt tot diaken en subdiaken; Item eenen die gesermoot heeft. Daer en is doen geen biecht gehoort geweest, omdat het was de Paesweke, op welcken tijt behoorlijck is dat ellickeen sijnen eijgen Pastoor en Parochiale kercke erkenne; maer alleen is de H. Communie uijtgereickt geweest aen sommige geestelijcke dochters ¹⁾ Communicerende uijt devotie.
- bl. 7 Naer 't sermoon en de solemne Hoogmisse van Paesmaendaeg hebben wij processie gehouden, waerin dat naer de vaene volgde eenige vrouwpersoonen soo getrouwt als ongetrouwt; daernaer volgde het miraculeus Beelt van Onse Lieve Vrouwe, waer naer volgden de sangers en doen het hoogwerdigst Sacrament; komende het mansvolck ten meestendeel achter naer. Sedert dien tijt en isser niet particuliers te observeren voorgevallen,

¹⁾ Deze geestelijke dochters, verderop „Quefels” genoemtd, waren Derde-Ordelingen.

omdatter geen Concours en is, als alleen misse te lesen op tijt en ure als voorseit en is. Daer en tusschen hebbe ick gaen visit geven aen verscheide Pastores om daer mede kennis te maken, als naar den Heer Landtdeken van dit District, Heer De Laure Pastoor de Nuenen¹⁾; bij den Pastoor van Beeck Gerven²⁾ en Lijsselt. Daer naer hebbe ick noch een visit gedaen bij de Eerw. Heeren Pastores van Erp, Vechel en Schindel om de selve aentemoeden om Haendel met hunne Processien komen te vereeren. Maer hebbe alle de Hr. Pastores gevonden in vreesse en achterdencken om met Processien naer Haendel te komen; en dat ter oorsaken van Placaten van de H.M. Staten, verbiedende dat in de Meijerie niemant geen Publijke processien en sal hebben te houden op hooge amende. Waerover de Hrs. Pastores mij niet en hebben durven toesegeen dat sij volgens gewoonte met hunne processien sullen komen tot Haendel; en dat om hun niet te exponeren aen swaerigheijt.

7. Sedert dien tijt is mij toegesonden mijne praesentatie van sijne Eminentie te weten den 8 Meij 1718; waerom ick hebbe moeten aennemen een Reise naer Brabant tot Mechelen, alwaer is residerende den vicarius van dit Bisdom. Welcken Heer Vicarius ick hebbe moeten persoonlijk toe gaan, en dat om dat Sijne Eminentie beducht was over eenig praepjudicie rakende de praesentatie oft institutie der Capelle van Haendel, waer af duijdelijck staet in den Register Des Ordens beneficien, dat rakende de Cappelle van Haendel noch praesentatie noch institutie nodig is.³⁾

¹⁾ Andreas de Lauwere (uit Gemert), Pastoor van Nuenen 1703—1724, sinds 1710 tevens Deken van het distrikt Helmond. (Cfr. Memoriaal der dorpen en parochies Gerwen, Nuenen en Nederwetten, door A. M. Frenken, 's Hertogenbosch 1948, p. 198).

²⁾ Vergissing. Gerwen had toen geen eigen pastoor. (Frenken, t.a.p., p. 51 vv.)

³⁾ Gemert hoorde *kerkelijk* onder het Vicariaat 's Hertogenbosch, terwijl de Landcommandeur van Aldebiesen het patronaat uitoefende over de Gemertse parochiekerk: de presentatie gebeurde dus door hem, terwijl de „Vicarius Apostoliek" van Den Bosch de officiële benoeming (in casu: institutie) te verlenen had. Over de kapel van Handel, ofschoon binnen de Kommanderij gelegen, bestond twijfel aangaande het institutierecht van de Apostolische Vicaris. Tijdens Rector Luijten was dit Petrus Govarts, die in 1701 als Ap. Vicaris M. Steyaart opvolgde en tot zijn dood (1726) in België, meestal in Mechelen, resideerde. dus buiten zijn Vicariaat. (Cfr. Schutjes, II, p. 64).

- bl. 8 Maer dit niet tegenstaende den Vicarius en heeft mij niet willen approberen noch admitteren om biecht te müegen hooren oft andere biechtvaeders in eenig Bisdom wettelijck geapprobert hier de macht geven om biecht te müegen hooren, voor al ick producerde de praesentatie van Sijne Eminentie. Gevende voor reden dat het is tegen alle canonike Rechten en eindelijk tegen het Consilie van Trenten, dat eenigen Bisschop oft Vicarius sal admitteren tot eenige geestelijcke functien in kercken oft capellen van hun bisdom, eenigen priester 't sij Regulier of seculier, sonder presentatie brieven, waeruijt moet blijcken dat sij wettelijck gesonden en voorgesteld woorden. En bij dese reden blijvende gaf hij mij mijn afscheit, seggende -bij aldien ick geen praesentatie-brieven en hadde, dat hij mij niet helpen en kost, en dat ick maer vertrecken en kost waer ik vandan gekomen was. En des te meer omdat mijnen voorsaet Heer Erardus Cillis in behoorlijcke forme van den overleden Hoch Edelen Heer Baron de Wassenaer Lantcommandeur der Ballien Biessen ¹⁾, in alle formaliteit aen den Heer Vicarius Steijarts was gepresentert geweest. — Waer over, omdat mijne approbatie geen en langeren uijtsel en koste lijden om het aenstaende Hoogtijt van Sinxten, wanneer het alhier een seer groot Concours is en verscheide biechtvaeders komen, in dit bisdom niet geapprobert, die van den Rector der Cappel moeten de macht krijgen om biecht te hooren; — soo hébbe ick alsdoen mijne approbatie moeten voorbrengen aen Den Heer Vicarius Petrus Govarts J.U.D. et S.T.L. ²⁾ Waerover hij mij selver géxaminert heeft en geadmittert om biecht te müegen hooren, en oock om te admitteren om biecht te hooren alle biechtvaeders wettelijck geapprobert in eenig bisdom. Maar in mijne schriftelijcke admissie heeft hij gestelt dat hij mij approbert en admittert alleen per *provisionem*. Misschijn heeft hij dit gedaen omdat hij pretenderde 2 pistollen
- bl. 9 voor sijn rechten en men had mij alleen geseit dat ick maer een Pistolle en moest geven. Soo en had

¹⁾ Hendrik Baron van Wassenaer tot Warmond was Landcommandeur 1691—1709.

²⁾ Juris Ultriusque Doctor et Sacrae Theologiae Licenciatus.

ik mij oock daer niet verders op gestelt om hem meer als een Pistolle te kunnen geven; en daerom sette hij in mijne schriftelijcke admissie dat de macht die hij mij gaf, niet langer en duirde als tot dat hij hier selfs te lande soude komen en oock tot Gemert. En met die admissie per provisionem hebbe ick moeten wederomkeren, verwachtende sijne aenkomst, dat hij se dan voor sooveel jaeren extendere als hem nodig duncken sal.

8. Het is onder Heer Cillis voorgevallen dat de Eerw. Paters Carmeliten van Boxmher niet meer en hebben willen komen assisteren tot Haendel, niettegenstaende deselve nodig sijn principalijck opt hoogtijt van Sinxten en d'Lieve Vrouw daegen. Hierom ben personelijck daer naer toe gegaen den 24 Meij om te tenteren oft die saeke met die paters niet te herstellen en soude sijn. Daerkomende, soo en hebbe geenen Prior daer gevonden, omdat den afgegangen Prior was naer 't Cappittel en den nieuwen aengestelden Prior eenen sekeren Pater Wenceslaus van Helmont van geborte Koolen geheeten ¹⁾, noch niet arrivert en was. Soo hebbe dan mijn besten gedaen om te versoeken dat voor 't Hoogtijt van Sinxen twe Biechtvaeders mochten koomen. Maer den Pater Supprior en heeft mij geen versekering daer over kunnen geven; maer alleen be- looft met noch andere Paters dat sij de sake aen den Nieuwen Prior souden voorstellen; doch niet wetende oft hij darin consenteren sal oft niet.
9. Cedert dien tijt hebbe mij moeten stellen op provisie van voor 't aanstaende Hoogtijt van Sinxen, als wan- neer alsdan alhier tot Haendel ordinaris groot Con- cours is. Jae, 't is den besten oogst die alhier op 't jaer valt; want het is 's Maendaegs naer Sinxteren den daeg van kercwijdinge: alsdan sijn hier van node soo veel biechtvaeders als men kan bekomen. want al waeren der oock 30 oft 40, sij souden wercks genoch vinden om de
- bl. 10 menschen te gerieven. Bij aldien het maer schoon weder is en dat het Hoogtijt van Sinxten wat laet komt dat de menschen in het velt gedaen hebben met hunne landerijen te accomoderen. Om dies wille

¹⁾ Wenceslaus Coolen uit Helmond. (Schutjes III, 333).

dat nu dit jaer 1718 het feest van Sinxten redelijk laet viel te weten den 5e Junij, soo hebbe mijn besten gedaen om biechtvaeders te besorgen soo veel als ick gekost hebbe, dewelcke voor dien tijt seer quaelijck te bekomen sijn, omdat elcken priester die ergens in functie is, op die daegen in sijn Parochie genocht te doen heeft. Evenwel behalven de Religieusen die hier hunne statien hebben, als 4 van 't clooster der minderbroeders van Venroij, 2 van 't clooster van Megem, eenen Cappucijn van Vellep (dew. nochtans met hun twe biechtvaeders hadden behooren te comen), eenen preekheer van Mechelen, hebbe gehadt Pater Theodoricus van Boxmher sijnde Cappellaan tot Sandtbeek ¹⁾ welcken Eerw. Pater goeden dienst gedaen heeft, daerbij noch 4 wereltlijcke Priesters die biecht gehoort hebben. te weten Heer Verschout van Gemert met Heer Jonckers rector aldaer ²⁾, Heer van Teeffelen ³⁾ Cappellaen tot Boeckel en Heer Verborg Cappellaen van Baeckel ⁴⁾. Daerbij hebbe versocht Heer Verbeek van . . . ⁵⁾ om dat hij geen biecht en hoort, om de H. Communie uijt te deelen en de Hoogmisse te singen met diaken en subdiaken op Pinxtmaendaeg, wanneer alhier 't Concours 't aldergrootste is. Den 4 van Junij sijnde de vigilie van Sinxten is het concours begonst. Als doen hebbe ick met de minderbroeders en den cappellaen ten halver 3 beginnen biecht te hooren tot 9 uren. Op Sinxten-daeg daernaer wederom begonst ten 6 uren biecht te hooren met de voorschr. tot thien uren, als wanneer ick de Hoogmisse gedaen hebbe met diaken en sub

bl. 11. diaken; de Religieusen ondertusschen biechthorende soo lange als ijmant quaem om geholpen te woorden. Ten halver twelf sijn de menschen gerieft geweest; waernaer wij te saemen aen den middaeg sijn gegaen om 12 uren.

¹⁾ Sambeek. Deze Theodoricus is waarschijnlijk de latere pastoor. (Schutjes V, 630).

²⁾ De diverse assisterende Gemertse geestelijken, hier en verderop genoemd, waren te Gemert verbonden aan de Latijnse School. (Cfr. G. v. d. Elsen, „Geschiedenis van de Latijnsche School te Gemert“, in het hoofdstuk „Petrus Gautius en andere Leeraren van zijnen tijd.“)

³⁾ Schutjes III, 292.

⁴⁾ Schutjes III, 185.

⁵⁾ Aldus oningevuld in het hs.

Ten 2 uren naer middaeg ist volck in seer groote mennigte aengekomen, als wanneer wij 't saemen hebben gaen sitten om biecht te hooren tot thien uren ontrent in de nacht, sijnde het gedrang soo groot dat voor dien naer middaeg de menschen niet en kosten gehoort woorden.

Op denselven daeg ten 7 uren hebbe ick het lof gedaen solemnelijck volgens gewoonte daerbij voegende de littanien van Onse L. Vrouwe, welcke lof met de benedictie van 't alderh. Sacrament sluijgende, ben op den stoel gegaen en hebbe gepreekt van onse Lieve Vrouwe een half ure; en daernaer wederom gaen biechthooren met de anderen tot de voorseide ure; als wanneer wij 't saemen sijn uijt gescheiden: En eer wij gegeten hadden en ons tot de ruste kosten begeven, was het halver 12; en voor mij is het 12 uren gewest eer dat ick mij daertoe kost begeven. Ten halver twee ben ick en den Cappellaen ¹⁾ opgestaen en ten 2 uren heeft den Cappellaen d'eerste misse gelesen onder dew. ick naer een korte vermaninge hebbe beginnen de H. Communie uijt te reijken. Mar omdat de Capelle soo vol was, dat de menschen voor mallekanderen niet wjken en kosten, is men genootsaect geweest bujten de Cappelle te gaen om de H. Communie uijt te reijken; het w. geduirt heeft tot den halver vijf. Ten halver vier sijn de Religieusen geweckt met d'ander priesters en precis ten 4 uren sijn sij wederom aent biechthooren ²⁾ gekomen en oock ter selver uren is begonst de 2e misse en dat van half ure tot half ure tot 12 uren toe; hebbende goed gevonden 't savens te voren het lot met briefkens te trecken om te sien welcke ure ellick een soude vallen, op dat aldus belet soude woorden dat sij niet altemael seffens en souden lesen, en dat niemant van de misse en kost geprivert woorden die vroeg oft laet quaem.

- bl. 12. Dit oft het biechthoren heeft gecontinuert sonder dat er ijmant gemanquert heeft (uijngenomen den tijt dat den eenen oft den anderen moest misse lesen) tot halver 9; op welcken tijt ik hadde last gegeven dat den Caffè soude verdig sijn voor alle priesters en Reli-

¹⁾ Kapelaan Hezelaers. (Cfr. Schutjes IV, 24).

²⁾ Volgens de traditie vervulden deze talrijke biechtvaders hun ambt zowel in de kapel als onder de bomen.

gieusen die voor desen tijd de misse gelesen hadden; op w. tijd wij voor een anderhalf quartier sijn uijtgescheiden, om den Caffè te nemen; en daernaer wederom seffens in biecht te hooren sijn voortgevaeren. De Reden waerom ick goet gevonden hebbe sulcks in te brengen, is dese dat ick in vorige occasien, te weten festo annuntiationis et dnica Pentecostes bevonden hadde dat de Religieusen als sij misse gelesen hadden, gingen bij de gebueren in de Herberge oft een glasken brandewijn drincken oft den Caffè nemen, sittende den eenen hier den anderen daer, sonder dat men hun vinden kost, en dat ten tijde als den meesten druck was om de menschen te helpen. Hier over heb ick hun altesaemen des avons dese sake voorgedraegen, hun betoonende dat de menschen quaelijck spraken daer over, dat sij gingen onder 't volck met hun Cappen sitten drincken en praeten met quesels¹⁾ oft andere en dat het was tot schandael voor handel; dat ick sulcks niet en kost noch en mocht lijden. Maer moetende bekennen, dat het seer hart waere dat men van soo vroeg af tot over den middaeg soude nuchteren moeten blijven sitten onder 't gedranck van volck gestaedelijck biechthooren, soo seg ick om dese swaerigheid voor te komen, ick hebbe mij gestelt op provisie van Caffè en thè. Laat ons hem op een gestelde tijd 't samen nemen metter haesten en dan seffens gaen biecht hooren. Dan sullen wij de menschen kunnen gerieven. Altemael sijn sij met desen aenslaeg te vreden geweest, mij versekerende dat sij in geen herberge gaen en souden, gelijk het oock gebuert is. En dat heeft soo seer het biechten tot gerief van de menschen voortgeset, dat een quaertier naer elf uren alle menschen tot eenen toe geholpen sijn geweest.

Ten halven thien is het sermoen geschiet door eenen minderbroeder van Megen, die alsdan gewoon sijn te predicken.

- bl. 13. Ten 10 uren is begonst een solemnele hoogmisse met diaken en subdiaken, w. hoogmisse ick hebbe laeten doen door eenen priester die geen biecht en mocht hooren, met diaken en subdiaken van 't selve slach, om aldus geen biechtvaeders van biecht te hooren te

¹⁾ Zie nota 1, blz. 273.

beletten. Naer de Hoogmisse hebbe ick noch wel een halve ure bezig geweest met de H. Communie uijt te reijken, naer w. tijt ick eens ben naer huijs gegaen om te sien off alles in goede ordre daer ginck. En ten 12 uren sijn wij met processie volgens gewoonte met het miraculeus beelt en het Venerabel van Haendel naer Gemert getrocken; welcke processie om de menichte van 't volck seer ongereguliert gegaen is, kundende qualijck daer onder orden gehouden woorden, ter oorsaken dat daer geestelijcken bij mankeren die de menschen in goede ordre houden. En dese processie van Haendel heeft soo lang geduirt dat het over de 3 uren is geweest eer dat ick tot haendel ben wederom gekomen.

Des anderen daegs te weten Pinxt Dinsdaegs hebben wij weinig te doen gehadt met biecht horen, omdat het miraculeus belt hier niet en was; soo was oock geen concours. ¹⁾

Woensdaegs daer naer ten acht uren is het miraculeus beelt wederom gebrocht solemnelijck, waertoe acht maegden oft bruijtiens sijn geweest: 4 grooten die het beelt droegen en 4 kleinen die voor het miraculeus beelt gingen, achter volgende de sangers, de geestelijcken en daer naer het mansvolck. Doen sijnder missen gelezen woorden van half ure tot half ure tot thien uren; wanneer ick de Hoogmisse gedaen hebbe met diaken en subdiaken; waer mede alle solemniteit van Pinxteren geeindigt is in de kapelle.

10. Maer hebbe dien daeg moeten tracteren soo aan geestelijcken als wereltlijcken over de 36 persoonen. Den 18 Junij ben ick gegaen naer Bedaf, alwaer den 19 geviert wiert het feest van de H. Maget en Martelaeresse Cunera ²⁾, sijnde aldaer een seer groot Concours van volck. Daer ben ick naer toe gegaen om 't assisteren in biechte te hooren en 't saemen om kennis te maken met de H. Pastores en andere geestelijcken die daer bij mallekanderen komen; en 't saemen om te versorgen eenige priesters tot assistentie pro festis

¹⁾ Op de tweede en derde Pinksterdag werd het genadebeeld in de Gemertse parochiekerk ten troon gezet.

²⁾ S. Cunera van Bedaf: in het land van Ravenstein, onder de Gemeente Uden (Schutjes, III, 197).

SS. Apostolorum Petri et Pauli et Visitationis B. Mariae Virginis.

bl. 14. XI. Den 29 van Junij is de processie van Geldrop gewoon alhier op Handel te komen. Tot dien einde om de menschen te kunnen gerieven, hebbe mijn besten gedaen om biechtvaeders te bekomen. En eerstelijck ben ick gegaen naer Erp, alwaer den E.H. pastoor hebbe versocht dat hij soude willen bineren en mij voor den daeg van SS. Peter en Paulus sijnen Cappellaen verleenen tot assistentie. Hetgene oock geschiet is, sijnde denselven gekomen in vigilia tot assistentie om datter veel menschen vooruijt gekomen waeren, diè dien naermiddag geholpen moesten woorden. Oock ben ick geweest naar Boeggel om den Heer Cappellaen te hebben, denw. oock gekomen is; maer ick hebbe eenen priester van Gemert Heer van der Aa ¹⁾, daer naer moeten toesenden, die voor hem de vroegmisse moest lesen; denw. van Boeggel tot Handel is wederom gekomen en gebleven tot den 1e Julij 's avons; als wanneer hij wederom naer Boeggel gegaen is om 's anderendaegs festo Visitationis beatae Mariae de misse te singen voor Heer van Teeffelen den Cappellaen aldaer.

Oock was ick gegaen naar Baeckel om dien Cappellaen te hebben. Maer mits den Heer pastoor aldaer wat onpasselijck was, en kost hij mij niet toe seggen oft hij sijnen Cappellaen soude kunnen afstaen voor dien daeg; en daerom en was hij oock niet gekomen. Oock hebbe ick twe biechtvaeders gehadt van Gemert te weten; Heer van den Broeck en Heer Jonckers ²⁾; waer mede de menschen gemakkelijk sijn gerieft geweest.

Nota, dat het gewoonte is dat den Rector de komende processien moet tegen gaen tot het eerste Helgenhuijsken oft daer ontrent, en dat met de vaen van de Cappelle, het miraculeus beelt hetw. gedraegen woort van 4 dochters gedeputert van de comende processie, en soo verre moeten de processien oock uijtgeleit woorden. En alsdan in 't afscheiden

bl. 15 geeft den Rector de benedictie over het volck met de

¹⁾ Zie nota 2, blz. 277.

²⁾ Zie nota 2, blz. 277.

handt. Oock is het profitabel dat den Rector in de Cappel de menschen bedanckt van hunne devotie en offerande en hun wensche een geluckige reise en een blijde wederkomste het toekomende jaer; hetw. ick altijd sal trachten te onderhouden.

12. Den 2-den Julij is gewoon alhier op haendel te komen de processie van Schindel de w. tegenwoordig is de beste processie die op handel komt en oock de talrijkste. Daarom hebbe oock mijn beste gedaen om biechtvaeders genocht te hebben en daer sijn der oock genocht geweest; want behalven de 4 minderbroeders, die volgens Conventie komen, hebbe ick gehadt twee Cappucijnen van Vellep, den Heer Pastoor van Erp, de Heeren pastoor en Cappellaen van Boeggel, den Cappellaen van Baeckel, den Rector van Bedaf, den Pastor oft rector van Volckeren, van Gemert Heer Verschout, Heer van den Broeck; Heer Jonckers, Heer van Weduwen den Cappellaen ¹⁾), waer mede de menschen seer wel en gemakkelijk sijn geriëft geweest. Maer ick hebbe oock dien daeg over de dertig persoonen moeten tracteren in visch, waertoe niet wenig van nooden en is geweest. En in der daet daer en mach oock niet aen manqueren; want die van Uden daer door veele processien tot hun getrocken hebben, dat sij de menschen wel aen haelen en wel tracteren. Nota dat festo Visitations anno 1718 twe miraculen alhier sijn geschiet op haendel, t weten twee lamme creupele kinderen die met kruckskens qualijck gaen kosten, sijn gaende gewoorden. Naer dat de moeder haere devotie gehouden hadde en de selve gewaschen hadde in de miraculeuse fonteine, heeft het outsten, sijnde wat over de acht jaeren, sijn krucken neergeleit en is sonder krucken van de fonteine naer de Cappelle gegaen; en het jongsten van sgelijcken, sijnde out ontrent vier jaeren, sijnde dese twee broeder en suster. Maer mits dat het concurs seer groot was over desen voorval, soo en hebbe de sake in particulier niet genocht konnen specificeren.
- bl. 16. Maer ick sal naer Schindel gaen met de eerste occasie om gerichtelijcke attestatie daervan te lichten, en laeten daer af maken en act notarial en authentique tot een

¹⁾ Simon van Wijdeven (Schutjes III, 694).

eeuwige gedachtenis van dit mirakel, indien de sake aldus bevonden woort gelijk de ouders en verscheide gebuijren verclaert hebben.

Tot dien einde ben ick den 28 Julij gegaen naer Scheindel, om te ondersoeken, hoe het gelegen was met de voorschreven twee kinderen, dewelcke ick ver-geselschap met den Seer. Eerw. Heer van Gemert ¹⁾ pastore ter selver plaetse, hebbe bevonden dat sij alle twee kosten gaen en staen sonder crucken oft hulpe van menschen, dat sij alle daegen stercker en beter te pas wierden, dat andere inconvenienten en accidenten, als dobbel gevrigten aen de armen, crommigheden der beenen en andere ongemacken waer aen sij onder worpen waeren van te vooren tot den daeg toe van hunne genesinge tot haendel, allenskens vergingen tot een aldergrootste contentement soo van de ouders als van de kinderen selfs; waer van 't soontie niet en heeft konnen gaen als op crucken in den somer alleen en niet in den winter als wanneer sijn machteloosheit soo groot was dat het op geen crucken en kost gaen, en niet als met pijnen en smerten en kost geheeft, gekleet en oncleet woorden; — en het dochterken is van soo daenige gesteltenis geweest, dat het van joncks af altijd lam en creupel is geweest, sonder dat het oijt op crucken heeft konnen gaen, maer met een stoelken alleen heeft konnen voort kruijpen.

Dit aldus bevonden hebbende door de verclaeringe van de ouders, te weten dat hun soontien Anthonius Smets genoemt, gewasschen sijnde in de miriculeuse fonteine, sijne crucken, in plaetse van daer op te steunen onder de armen, deselve heeft genomen in sijn handen en is alsoo sonder steunsel van de fonteine gegaen tot aen den Houteren autaar opgerecht onder de linde, alwaer, naer een weinig

- bl. 17 gerust te hebben, het voorschreven soontien is gegaen de crucken in de handt draegende tot eenen tree oft ses naer aen de deur van de Cappelle onder den too-ren, alwaer het de crucken heeft wech geworpen en is gegaen tot den Troon van ons L. Vrouwen beelt, al-waer de moeder komende met het dochterken op haere armen, het selve nedergeset hebbende; soo is t gebuert

¹⁾ Daniel Teunissen uit Gemert (Schutjes V, 644).

dat het dochterken sijn broeder is naergevolgt tot aen den hoogen autaeer en dat met sulcke vlijtigheit dat de moeder moijten hadde om de selve kinderen op te zoeken, ter oorsaken van het groot Concours van menschen die er quaemen toegelopen door verwonderinge over dit groot mirakel.

Dese sake aldus bevonden hebbende uijt de verclaeringe soo van de ouders als de nabuiren, hebbe deselve versocht dat sij op eenen gelegen daeg met hunne kinderen en andere geloofwerdige getuijgen souden willen koomen naer Gemert, om aldaer voor de Justicie der selver plaetse dese sake gerechtelijck te laeten opstellen en beschrijven. Het welcke gebuert is den 31 Julij, als wanneer de ouders met hunne kinderen en ses geloofwerdige getuijgen sijn gekomen op haendel ten einde van Godt en Sijne alderh. Moeder te bedancken over het groot verkregen weldaet voor hunne erbarmelijcke kinderen. Op w. daeg naerdad de voors. Comparanten alhier den middaeg in dit huijs gegeten hadden, wij t saemen vertrocken sijn van Haendel naer Gemert ter plaetse van de Secretarie; alwaer verscheenen sijn de Heeren Drossaert, 3 schepenen en secretaris, met den Heer advocaat Molemackers, de welcke eene gerichtelijcke en met eedt bevestigde declaratie genomen hebben van de Comparanten over de miraculeuse genesinge van dese twe kinderen, Anthonius en Jenne Maria Smedts. Waervan het origineel te vinden is ten huijse van den Heer Secretaris van Alphen, eijgenhandig ondertekent van de Comparanten, de Heeren Drossart Donckers, Willem van den Broek, Willem van Hout, Walraven van den Elsen, Schepenen en van Alphen Secretaris, met den segel van Gemert daerop.

- bl. 18. Het is mijn voornemen geweest te effectueren bij den Hoogw. Heer Petrus Govaerts, vicarius generaal van dit Bisdom, dat hij dit mirakel soude geapprobert hebben; maer hij en heeft dit dese reijse niet willen doen, allegerende voor Reden, dat hij in sulcks te doen niet haestig en mocht sijn, maer den tijt afwachten oft dese genesing continuerde sonder Recidive. En om dese reden is de approbatie opgehouden tot naest comende jaer, als wanneer soo de genesinge continuert, hij het selve sal approberen; hebbende ondertusschen con-

sentert van het selve mirakel van den preekstoel te verkondigen en een schilderje daer af te maken en die laeten ophangen in de Cappelle tot een gedachtenis van 't voors. mirakel.

13. Den 25 Julij ben ick naer Boeckel gegaen bij den Seer. Eerwerdigen Heer Pastor der selver plaetse, met den welcken ick ben verrocken met een expresse kerre tot Schaick om te tenteren oft dien Heer Pastoor te bewegen soude sijn van met processie op Haendel te komen. Den w. ons geantwoort heeft, dat hij geprevent was van de Patres Cruisbroeders, en dat hij sijn woort gegeven hadde van met sijn processie naer Uden te komen. Maer voor 't toekomende jaer seijde hij dat het wel soude konnen gebueren dat hij met sijn processie naer Haendel soude komen, bij soo verre noch meer pastores souden sijn die hetselve quaemen te doen; om alsoo hem niet alleen in 't oge te stellen tegen de voors: paters van Uden, dew, importune et opportune, selver door Recommendatien van 't hof van Duijsseldorp, de pastores gelijk als obligeren om nergens anders met processien als naer Uden te gaen.

bl. 19. Van daer sijn wij verrocken naer den Seer. Eerw. Heer Landtdeken van 't district van Ravensteijn van denw. wij de selve antwoort gekregen hebben als bij den S. Eerw. Heer Pastoor van Schaik. Doch hij heeft ons toegeseit, dat hij op haendel komen sal, bij al dien wij van onsen kant sullen komen met processie in de Cappelle van Colwijck ¹⁾ alwaer geviert woort St. Anna als patronesse, alwaer op dien daeg is eenen groten toeloop. Hetselve hebben wij hem toegeseit voor toekomende jaere, om alsoo de afgewekene devotie wederom op haendel te brengen. Te Colwijck sijnde hebben wij verscheide Heeren Pastores gevonden met de welcke wij ons besten gedaen hebben, van deselve wederom op Haendel te brengen dew. ons altesaeme goede hope gegeven hebben, welckers uijtval wij noch verwachten.

14. Dit jaer 1718 is het festum assumptionis B. M. Virginis gevallen op eenen Maendaeg, hetgene seer favorabel was voor dese plaetse en veel gecontribuert heeft

¹⁾ Koolwijk onder Herpen (Schutjes, IV, 157).

tot het Concours van menschen, hetw. extraordinair groot was. Hierom hebbe alle devoiren en neerstigheid aengewent om biechtvaeders te hebben tot gerief van de menschen. Doch ick hebber meer meijnen te hebben als ick gehadt hebbe: de Carmelieten van Boxmher hebben mij opt lesten uijtgestreken, hun excuse nemende datter geen religieusen genocht en waeren om den dienst in hun clooster te doen, Daer en boven heb ick 't woort gehadt van een pater Terminarius van de Conventualen van Cleef en van eenen Augustijn van Maestrecht die alle beijde achtergebleven sijn, sonder dat ick hier af tot noch toe de reden hebbe kunnen vernemen.

- bl. 20. Daer en boven behalven de gewonelijcke biechtvaeders als sijn 4 minderbroeders van Venroij, 2 van Megen, 2 Cappucijnen van Vellep, eenen predikheer van Mechelen, sijn geweest tot assistentie den Eerw. pater Theodoricus Cappelaen tot Sandtbeek den Eerw. Heer van Teeffelen Cappelaen tot Boeckel en den E. H. Verborcht Cappelaen van Baeckel, die bijzonderlijk sijn gegagiert geweest ellickeen voor eenen pattacon op de octave, principalijk moetende assisteren als wanneer processien quaemen off het concours groot was.

In vigilia assumptionis hebben wij des avons met processie gegaen om de Cappelle, waerin wierde gedraegen door 4 geestelijcke dochters het miraculeus beelt; waernaer quaemen eenige sangers met flambauwen, ende oock andere geestelijcken met hunne toga en Rockelijns draegende kerssen oft flambauwen. Daernaer volgde het hoogwerdigh h. Sacrament; en om de capelle gaende wiert gesongen de Littanie van Onse Lieve Vrouwe.

Welcke processie ick hebbe willen houden, omdat sulcks geschiet tot Kevelaer en andere Miraculeuse plaetsen. En voorwaer, het streckt seer tot verweckinge van devotie gelijk veele menschen dese processie voor goetgekeurt hebben en gepresen hebben.

Naer de processie en naer het lof heeft seer wel gepredigt den Seer Eerw. Heer Wijnans Pastor tot Boeckel ¹⁾ die de devotie van Onse Lieve Vrouwe van

¹⁾ Schutjes III, 291.

Haendel seer behertigt en op alderhande manieren soeckt te vervorderen.

En mits dat het concours seer overvloedig was, soo hebben wij 't saemender handt biecht gehoort tot halver thien toe, waernaer wij 't saemender handt sijn naar huijs gegaen en hebben het avontmael genomen, en het lot getogen hebbende om de missen ordentelijck te lesen van half ure tot halve ure sijn wij ontrent den 11 uren naer de Rust gegaen. Te een ure is de Eerste Misse begonst door onsen Cappellaen, naer welcke bl.. 21. Misse Ick hebbe begonst de H. Communie uijt te reijken buijten de kercke, welcke uijtreykinge geduijrt heeft tot naer 4 uren. 't Quaert voor den 4 uren sijn de andere biechtvaeders opgeweckt gewoorden, dewelcke met moijten aen 't biechten waeren te krijgen, doch het quaert naer den 4 sijnse altemael in functie geweest en hebben daerin gecontinuert tot over de clocke elf, wanneer niemant meer en was die moeste geholpen woorden.

'S avons den ses uren hebben wij het lof gedaen, daerin singende Eerstelijck een Antiphona de venerabili, daernaer Salve Regina, daernaer de Littanie van Onse L. Vrouwe, waernaer het versken benedicamus in Laudem Jesu etc., waernaer 3 mael Ave Maria, en ten lesten de benedictie van het Alderh. Sacrament des autaers. Dinsdaegs, om datter noch Redelijck concours was, principalijck van die gene die van Kevelaer over Haendel quaemen om onse Lieve Vrouwe te vereeren met hare devotie, is ten half seven een hoogmisse gesongen tot gerief van die vroeg wilden vertrecken en ten halver thien noch een, gelijk ordinaris geschiet ellicken daeg van de octave.

Des Woensdaegs quaem de processie van Sint Thonis ontrent den 7 uren, Den Heer Pastoor van die plaetse en wilt niet ingehaelt woorden solemnelijck met het beelt van Onse Lieve Vrouwe gelijk anderen; waerom het genocht is hem aen de deure van de Cappelle te verwillekommen; en naer den middaeg hem uijtgeleij doen tot aen de Virmontse hoeve ¹⁾. Desen Eerw.

¹⁾ Virmontse Hoeve, thans nog eigendom der kapel. (Zie mijn brochure „Drie Commandeurs”, Gemert 1948, p. 7).

Heer Pastoor genoemd C. Molmans ¹⁾ dede selver de Hoogmisse en predickde bijnaer een ure lanck.

Des Donderdaegs is gekomen de processie van Gemert brengende volgens gewoonte twee kerssen. Den Heer Pastoor derselver plaetse ²⁾ heeft gesongen de Hoogmisse en oock het sermoon gedaen, waernaer hij met sijn sangers en Choraelen den ontbijt genomen hebbende, is vertrocken voor 12 uren.

- bl. 22. Des Saterdaegs naer middaegs ontrent den 4 uren is wederom een groot concours gekomen, als wanneer wij gestaedelijck hebben beginnen biecht te hooren tot ontrent den 9 uren. Dit concours is te grooter geweest wegens de processien van Eindhove en Dinther, waervan des avons op haendel veel menschen gekomen waeren om geholpen te worden.

Des Sondaegs, sijnde op een naer den laetsten daeg van d'octave, sijn gekomen de processien van Eindhoven en Dinter, hebbende beide medegebrocht ellick een een schoone witte wasse en welgesierde kersse, soo wel die van Dinther als die van Eindhoven.

Ten 8 uren heeft den Seer Eerw. Heer Vrindts Pastoor en Deken van Dinther ³⁾ solemnelijck gesongen de Hoogmisse met Diaken en Subdiaken; het quaert naer den negen heeft gesongen op de selve maniere de Hoogmisse den seer Eerw. Heer plebaen van Eindhove, waer naer hij den ontbijt genomen hebbende met sijn sangers en andere, soo Heeren als Jouffvrouwen die ons Lieve Vrouwe gedraegen hadden, met hun processie sijn getrocken naer Gemert, alwaer de menschen den middaeg hebben genomen en sijn gebleven tot 4 uren naer den middaeg.

Het quaert naer den thien uren is geweest het sermoon door Pater Bouvier minderbroeder van Convent van Venroy. De processie van Dinther is vertrocken ontrent den 12 uren, dew. volgens gewoonte uijtgeleit sijnde heeft ze den deken laeten gaen en is wederom gekeert naer het Rectoris huijs met sijnen Cappellaen en is aldaer gebleven tot 's anderen daegs.

- bl. 23 Den dienst van d'octave van ons Lieve Vrouwe geboorte is op de selve manniere geschiet gelijck als in

¹⁾ Schutjes III, 124.

²⁾ Petrus Gautius, Pastoor 1692—1736.

³⁾ Schutjes III, 460—461.

de voorgaende octave van assumptie; maer het concours van menschen is soo groot niet geweest als dat van d'octave van assumptie, soo dat alles met grooter gemaeck heeft toegegaen.

Saterdaegs in d'octave is gekoomen de processie van Erp en Sondaegs die van Over Loon, dew. laetste noijt meer op Haendel en is geweest.

Den 16e 7 bris ben ick met den Heer Pastoor van Boeckel gevaeren met onse kerre naer Selant alwaer geviert wierde den feestdaeg van Sint Cornelius als Patron der plaetse voors. De oorsaeck waerom wij daer naer toegetrocken sijn was dese, omdat op de plaetse voors is eenen seer grooten toeloop en een 't saemencomste van veel pastores, om al verder kennis te maken met dese, en de selve te trecken tot Haendel met hunne processien; gelijk ick verwachte toekomende jaere, dat verscheiden sullen doen, bijzonderlijk den Pastoor van Selandt.

Den 19 7 bris ben ick vertrocken naer Haeren bij den Heer pastoor Hinnisdael ¹⁾, waer het was kermis; oock om kennis te maken met de Heeren pastores van die quartieren. Als doen hebbe ick kennis gemaekt met de Heeren pastores van Demen, Dieten, Langel, Berchem en andere, dew. mij toegeseyt hebben hier op handel toekomende jaer te komen besøeken onse Lieve Vrouwe, is het niet met processie, soo sal het wesen daer sonder.

bl. 24 Den 1 8 bris ²⁾ wesende het festum van alle Heiligen is alhier geweest een redelijck concours, waertoe Ick hebbe gekregen met moijten Heer van Teffelen en heer Nauhuijsen van Lit om te assisteren, mits dien den Capellaen Heer Hezelaers vertrocken was naer Nesselrade om te wesen vice Pastoor door dien den Heer Pastoor der voors plaetse impotent is om sijn Pastorie te bedienen.

Des naer middaegs om 3 uren hebben wij solemnelijck begonst het officium defunctorum, w. geeindigt sijnde, hebben wij dien daeg besloten met het lof en

¹⁾ Hinnisdael was Pastoor te Haren bij Oss 1708—1723. Over deze kerk had de Teutonische Orde eveneens het patronaatsrecht (1436—1803; Schutjes IV, 44), zoals over de kerken van Nistelrode (hier Nesselrade genoemd) en Vught.

²⁾ Sic.

benedictio van Het Alderh. Sacrament des autuers. Den 2 den Octobris wesende Allerselen daeg hebben wij gehadt een singende Requiems Misse ten 8 uren. Ten 9 uren hebbe ick gepredikt, ten 10 uren heb ick solemnelijck de hoogmisse gedaen met diaken en subdiaken. Nota. Voor het sermoon hebben wij gesongen Laudes defunctorum. Voorders is in dese cappelle het broederschap der gelovige zielen, waervan mits gene documenten en sijn en kan ick niet weten in wat staet dit Broederschap is; uijt reden Heer Cillis nergens af eenig schrijvens gelaeten heeft. Doch ick sal trachten met gelegentheit dit Broederschap wederom in staet te krijgen.

Den 7 8 bris ben ick smorgens vroeg vertrocken op Boeckel om met den Heer Pastoor van de voors. plaetse een Reijse aen te vangen naer Nimwegen, en om in passant de Heeren pastores te bezoeken. Wij hebben dan geweest op Zelant bij den Heer pastoor, daernaer op den Reeck bij den Heer pastoor, vandaer bij den Heer Pastoor Ruijs van Hüsseling en Oplangel. Vandaer sijn wij gekomen tot Ravestein bij de paters Jesuiten dew. ons wel onthaelt hebben; en bij dew. wij vernacht hebben. Van waer (naer de Heeren lantdrossart en lant-

bl. 25 schrijver besocht te hebben) wij sijn vertrocken op Wychem bij den Eerw. Pater Duijckers minderbroeder en pastor der selver plaetse, die ons alle beleeftheit getoont heeft. En vandaer sijn wij vertrocken op Nimwegen, alwaar wij twe nachten hebben gelogert en besocht de Patres missionarios, aen dew. wij de Cappelle van Haendel hebben gerecommandert, ten einde dat sij bij hunne parochianen souden willen uijtwercken om deselve met hun komen te besoecken. Van Nimwegen sijn wij vertrocken op Neerbosch, alwaar staen in bedieninge 2 Patres Predicheren. dew. nu ettelijcke jaeren met hunne processien sijn naer Uden getrocken. Dese hebben wij besocht om weder op Handel te trecken. Vandaer sijn wij getrocken naer de Stadt Grave, bij den Seer Eerw. Pater Columbanus ¹⁾, Pastor der plaetse voors., van waer wij getrocken sijn naer Vellep bij de Paters Capucijnen. Alwaar oock gekomen

¹⁾ Schutjes II, 790.

waeren 's anderdaegs 's middaegs de 3 patres Missionarij van de Graeve, met dew. wij den middaeg genomen hebben. En naer hun gerecommandert te hebben de Capelle van Haendel, sijn wij naer hujs gekeert.

Den 5 den X bris ben ick naer Den Bosch gereist om aldaer af te betaelen het gene ick schuldig was van gehaelde nootsakelijckheden, en om te koopen het gene op een nieuws nootwendig was. Alwaer hebbe gekocht een goet bedde voor 24 gulden en een misse te lesen; item vier nieuwe dekens voor 20 gl. 5 strs. Item gekocht maer niet betaelt in de 40 Ellen groen Croon ras ad 22 str. 't ellen met twee stucken orange lint, copere ringen groen en oragne sijde soo veel als nodig was om te behangen de groote ledicant en om de schouw te bekleden van de selve kamer. Dit is alles geschiet om dat het ten hoogsten van node was.

bl. 26 Festum immaculatae Conceptionis B. M. Virginis en heeft niet veel te beduijden gehadt dit jaer, en daerover en valt niet particuliers te noteren, als dat van 7 uren tot negen uren alle half uren een misse moet wesen; ten halver thien het sermoen, waernaer volgt de Hoogmisse, en naer de hoogmisse noch een kleen misse.

Te Kersmis moet precies te vier uren des nachts de Capelle geopent woorden en geluijt woorden; ten 5 uren moet beginnen d'Eerste singende misse, omdat alsdan de menschen van Gemert kunnen hier sijn en de rest van de missen woorden gedaen naer advenant het gerief van de menschen 't besten daer door vervordert woort.

Den 2 den Kersdaeg is hier in de Capelle bedevaert, maer den toeloop seer verslapt. Des morgens ten 8 uren singt men een hoogmisse, ten thien uren de tweede Hoogmisse, waeronder woort gepredickt.

— — — — —
Aengesien datter vereist woort eene goede unie en correspondentie tusschen den Heer Rector van Haendel en de nabuerige Heeren Pastores, uijt Reden dat hij hunne hulpe dickwils van node heeft, en inderdaet oock dickwils hulp van hun oft van hunne Capellanen ontfangt, soo is het dan d'obligatie van den Rector van haendel dat hij oock behulpsaemheit bewijse aen die

Heeren Pastores, welckers bijstant en hulpe hij is genietende. Tot dien einde ben ick versocht geweest van verscheide pastores van 't lant van Ravestein ten einde mij te willen laeten approuberen om in hun district te muegen biechthooren. Het w. mits dien het is strecgende tot voordeel van dese plaetse, en om de geoederen van de

- bl. 27 Heeren Pastores te gewinnen en tot Haendel te trecken, soo is dat ick den 3 den Januarij van 't jaer 1719 van Haendel ben vertrocken op Geldrop en van daer op Haemont, van Hamont op Gruijtroij ¹⁾, van Gruijtroij op Asch, van Asch op Maestrecht. Alwaer naer eenige daegen gerust te hebben, ben ik vertrocken op Luijck, alwaer ick twe nachten hebbe vernacht. En mijn admissie voor 't Lant van Ravestein gekregen hebbende, ben ick wederkert op Maestrecht. Vanwaer (ick mijn affairen eenigsins verricht hebbende) ben vertrocken naer Geleen en de vrinden eens besocht hebbende, ben ick wederom gekeert over Maeseijck, Weert, Hees, Geldrop op Haendel, alwaer ick ben arrivert den 24 deser.

Het festum purificationis en vereist niet besonders, als dat den Rector oft sijnen Cappellaen ten halver thien moet predicken, waer naer de kerssen woorden gewijt modo ordinario aliarum Ecclesiarum; waer naer gesongen wordt de hoogmisse met diaken en subdiaken, is dat de biechtvaeders als daen niet meer te biechten en hebben.

Op Asch daeg, ten acht uren is het de gewoonte dat de misse gedaen woort, waervoor de assen woorden gewijt, en naer de misse woorden de cruijskens gegeven.

- bl. 28. Het festum Annuntiationis en vereist oock niet besonders. Den rector moet selver predicken oft sorgen dat ijmant anders het selve doe; want daervoor niet tot last van de Religieusen en staet. En als de biechtvaeders niet te seer verlegen en sijn met biecht te hooren, is het behoorlijk dat de hoogmisse (die ten

¹⁾ In Gruytrode (bij Maeseijk) lag een van de Aldebiezense Kommanderijen van de Teutonische Orde; ook deze plaats, evenals Gemert en Sint Pietersvoeren (bij Luik), stond onder de souvereiniteit der Orde.

10 uren naer het sermoen moet geschieden) gedaen woorde met 3 priesters.

Op palmen Sondaeg geschiet er ordinaris maer een misse; op witten Donderdaeg macher oock een geschieden en op Saturdaeg voor paeschdaeg vans gelijcken ontrent den acht oft negen uren, alles volgens out gebruijck.

Op Paeschdaeg geschiet er maer een misse en dat des morgens vroeg, waernaer den rector gewoonlijk gaet naer Gemert tot assistentie van den Pastoor aldaer.

Op Paesmaendaeg is het hier bedevaert doch van klein belanck; 't quaert naer den 9 uren moet er gesermont woorden oft wel onder de hoogmisse die gedaen woort ontrent den halver thien, waer naer de processie gehouden woort, woordende omgedraegen het miraculeus beelt en het alderh. Sacrament.

Paesdinsdaegs geschiet er oock ordinaris maer een Mis des morgens wat vroeg en den Rector en Cappellaen gaen tot hulpe van den Pastoor van Gemert oft van andere aen wie hij obligatie heeft, tot assistentie.

bl. 29 Den 23 Aprill anno 1719 ben ick met den Cappellaen van haendel uijt gegaen en hebben gereist ses daegen om te besoeken de afgelege pastores van de Maeskant en over de Maese int Gelderlant; om te besoeken die pastores en hun te versoeken van met processie op haendel te komen.

Den lesten April ben ick vertrocken met heer Verschuijl ¹⁾ priester van Gemert naer Nunen, alwaer wij geassistert hebben pro festo Sti Quirini; van waer wij vertrocken sijn op Geldrop, van daer op Hees en Leend, Tongeren, Eindhoven, Woensel, Son en Breugel, Best, Lijmt, Sint Oijen Roije; en hebben gereist ses daegen om deselve reden als boven.

Den 8 Meij ben ick met de kerre vertrocken naer den bosch om af te betaelen de gehaelde waeren en om provisie te maken voor 't aenstaende hoogtijt van Sinxten. En ick ben gebleven in den Bosch ses daegen om de voors. saken te bestellen en om te solliciteren dat de borgers van den Bosch met hunne processien souden willen komen op Haendel; hetw. sijn effect hebben sal dit jaer te weten op 't hoogtijt van Sinxten.

¹⁾ Zie nota 2, p. 277.

Staet te noteren, dat dese sollicitatien sijn moijelijckheden gehadt hebben om te verkrijgen dat sij met processie op Haendel sullen komen, uijt reden datter een groot gedeelte van de borgers gesint is om met processie naer Kevelaer te gaen, een groot gedeelte naer Uden, doch en ten anderen omdat sij in lange jaeren met geen Processien op Haendel en sijn geweest. Evenwel met veel sollicitatien en toedoen van goede vrienden, is het soo verre doorgedrongen, dat sij wederom op haendel sullen komen. En alhoewel wegens het schisma dat tusschen de borgers is, gebueren kan dat den hoop niet al te groot sijn en sal, soo sal het genocht sijn, als dat sij maer den loop op handel en krijgen.

bl, 30 Den 17 Meij ben ick vertrocken van Haendel op Venroij om te feliciteren den nieuwen Guardian en om te solliciteren de Continuatie van hunnen dienst en assistentie volgens gewoonte, te weten van op de drij principaele festdaegen van Pinxteren, Assumptionis en Nativitatis B.M.V. te seinden ¹⁾ 4 biechtvaeders en twe op d'andere Lieve Vrouwe daegen; het w. mij is toegestaen voor den gewoonlijcken prijs te weten sesstien pattacons gehalt 's jaers te betaelen ontrent het festum immaculatae Conceptionis. En ick heb hun drij pattacons gependert voor een glas wijn te weten 15 potten ad Thien stuijvers, de man een halve pot.

Den 18 Meij aen den avont ben ick vertrocken tot Overloon bij den Eerw. Heer pastoor, alwaer ick hebbe vernacht. Des anderen daegs ben ik vertrocken op Vortum, Sandtbeek, naer Boxmher om te solliciteren dat de Paters Carmeliten wederom mochten komen helpen op haendel, volgens gewoonte. Maer ick en hebbe den Pater Prior niet te huijs gevonden en des halven de minste versekeringe niet konnen krijgen van den pater Supprior, oft ick van 't aenstaende Hoogtijt voor Sinxten eenigen bijstandt sal hebben oft niet.

Den dienst van het Hoogtijt van Sinxen van dit tegenwoordig jaer 1719 is gehouden op de selve manniere als voorlede jaer; waerom des halven niet particuliers en valt te noteren. Maer om dat de processie van den

¹⁾ Seinden = senden = zenden

bosch alhier op pinxtdaeg quaem, soo hebbe groote moijten moeten aanwenden om biechtvaeders te bekomen, opdat alle

- bl. 31 menschen hun gerief souden hebben. En naer alle mogelijke devoiren hebbe ick 20 biechtvaeders gehad, die hun wel gequeten hebben alte saemen hebbende op Sinxtdaeg en 't meestendeel daegs van te vooren bij tijde aen 't biechthoren geweest tot laet in den nacht; en op Sinxt Maendaeg van 4 uren af des morgens; waerdoor alle menschen bij tijde sijn geholpen geweest. En pinxt dinsdaeg en pinxt woensdaeg hebben wij oock redelijck sooveel als wij fatsoenlijck hooren kosten, te hooren gehad. Soo dat het Concours van dit jaer niet weeniger geweest en is als dat van voorlede jaer. Maer den offer van dit jaer is merckelijck slechter geweest als dien van voorlede jaer, om dat daegelijcks de tijden slechter woorden en de menschen meer en meer verarmen.

Den 29 Junij wesende het festum SS. Apostolorum Petri et Pauli is de processie van Geldrop gewoonlijck hier op Haendel te komen. Tot dien einde hebbe ick gehad dit jaer 1719 4 biechtvaders, te weten Pater Capiet Carmelijt en Cappellaen van Haps, pater Theodorus Cappucijn van Vellep, Heer Coolen van Eindhoven en Heer Verschuijl van Gemert, waer mede wij het fatsoenelijck hebben kunnen doen. En voor 't toekomende jaer moet men maer sorgen om soo veel te hebben, en sij sullen genoegsaem wesen om de menschen gevoeglijck te gerieven, is dat sij maer en willen trouwelijck sitten.

- Rakende de portien voor dien dag, soo hebben wij gehat een potagie van moes, een boullion met een hoen en calfs hutspot en een half-verckens hoofd voor 't eerste gericht; voor 't tweede gericht 4 gebrade kieckens en een groot calfs gebraet. Maer 't calfsgebraedt
 bl, 32 was onnodig; met de kiejckens waren sij vernoegt, sonder dat hun 't gebraet lusde. Nota, om de groote waermte en had men het gebradt niet wel kunnen verwaeren, niet tegenstaende alle mogelijke devoiren daer toe aen gewent; en dat om dieswille dat het festum voors. viel op donderdaeg en 't vleesch geslacht was 't vrijdaegs te vooren. Daarom op een ander sal men het gemackelijck kunnen stellen voort 2

de gericht 4 kijkens en een conintien ¹⁾ oft desgelijcks daerbij, waer naer boter en kees met wat gesneden gerocht vleesch, wat biscuijens te weten van wittebroot 2 mael gedrogt.

Den 9 Julij is alhier op haendel geweest de processie van den Dungen, die in lange jaeren niet hier en is geweest. Tot assistentie van dese processie hebbe versorgt gehadt 4 biechtvaeder, te weten Heer Verschouwt en Heer Verschuijl van Gemert, Heer Groenendael van Erp ²⁾, en eenen Religieuse van Calcar en daermede kosten wij alle menschen fatsoenelijck gerieven. Den Heer pastoor van den Dungen met 2 van sijne Heeren hadde gesongen de Hoogmisse om thien uren; Heer Verschout had een hoogmisse gesongen te 7 uren als de processie aenquaem; ontrent den 9 uren had ick gesermont; ten Halver elf is den dienst geeindigt. Als doen heeft den Heer pastoor van den Dungen het volck laeten refrischeren onderhalf ure, op w. tijd de sangers en kerckmeesters hier in huijs sijn getractert geweest. Daer naer ontrent den halver een hebben wij de processie uijtgeleit gelijk ordinaris; en den Heer pastoor met sijn Heeren sijn

bl. 33 wedergekomen, en doen sijn wij oock aen taefel gegaen, als wanneer het volck vertroocken was.

Den 15 Julij 1719 ben ick vertroocken met Heer Verschuijl van Haendel naer Geldrop om des anderen daags te assisteren den pastoor van Tongeren bij Eindhoven op het festum Scapularis B.M.V.; alwaer wij den 16 deser sijn naer toegetrocken, hebbende aldaer misse gelesen en doen biecht gehoort tot middaeg toe, sijnde een goet Concours van volck. Dien selven daeg in den nacht sijn wij vertroocken van Tongeren op Rixtel bij den Heer Pastoor, en des morgens vroeg sijn wij vertroocken van Rixtel op Gemert om te assisteren ten 10 uren op de uijtvaart van den Heer van Mijr waerop wij alle twee versocht waeren. Nota dat het festum van Sint Anna op Haendel noch al eenig concours bijbrengt, weshalven op een ander jaer moet gesorgt woorden datter ten minsten twee missen geschieden, een klein misse en een Hoogmis en een sermoon daerbij

¹⁾ Konijntje.

²⁾ Schutjes III, 612.

sal oock wel te passe komen. Ick en ben niet verwettigt geweest, dat het festum St. Annae eenig concours bijbrengt, omdat ick het voorlede jaer niet en ben hier geweest; maer ick hebbe geweest tot Herpen op den Colwick, alwaer is een Cappelle van St. Anna met groot concours van volck; en dit jaer hadde ick den Cappelaen daer naer toe gesonden tot assistentie van den Deken van Herpen, peijsende met een misse op Haendel genocht te kunnen bestaen. Maer sulcks in 't toecomende moet versien woorden, dat op dien daeg den dienst solemnelijk geschiede.

- bl. 34 Den 31 Julij ben ick vertrocken op Uden en des anderen daegs gekomen tot Megen bij de paters minderbroeders; eensdeels om aldaer le assisteren op den afflaet van Portiuncula, die aldaer een groot concours bijbrengt en 't anderdeels om den nieuwen Guardiaan te feliciteren over sijn Guardianschap en te saemen de continuatie van hunnen dienst op Haendel te versoecken, welcke continuatie non de essentia sed ex convenienti moet versocht woorden 't elcke reijse alsser eenen nieuwen Guardian aenkomt; om des te beter goeden dienst te hebben van de biechtvaeders die door 't jaer alle Lieve Vrouwe daegen naer Haendel gesonden woorden.

Tot dien einde hebbe ick oock daegs naer Portiuncula een recreatie aen Paters gegeven.

Nota. Voor het fest van Onse Lieve Vrouwe hemelvaert, dat het behoorlijk is datter 's avons in vigilia gesermoont woort; item des nachs tusschen een en 2 uren oft voor oft naer de Eerste misse; item ipso festo assumptionis, w. sermoon placht te geschieden door de paters Carmelijten van Boxmher. Maer mits dat dese niet meer op Haendel en willen koomen (allegerende dat sij geen volck genocht en hebben om Haendel bij te staen; en oock dat het gewoonlijk gehalt te luttel is), soo is dat den Rector van de plaetse moet besorgen, dat dit sermoon geschiede oft door hem selven oft door een ander.

Item moet er gesermoont woorden, soo dickwils als een processie komt.

Item de geheele octave deur moet alle daegen het lof geschieden en in vigilia festi gelijk oock des Sater-

- bl. 35 daegs s avens infra octavam tot meerdere verweckinge

van de devotie comt het wel datter processie gehouden worde met het miraculeus beelt en 't saemen het venerabel, gelijk ick nu twee jaeren gedaen hebbe.

Item is het seer dienlijck dat daegelijcks des morgens 't sij ten ses oft seven uren een hoogmisse geschiede tot gerief van die pelgrims, die vroeg ver-
trecken willen.

Item allen daegen in d' octave moet een solemnele hoogmisse (met diaken en subdiaken geschieden als sulcks sonder verlet van de biechtvaeders geschieden kan) gesongen worden.

Nota dat volgens out gebruijck op de solemnele feestdaegen des morgens van halver vier moeten opgeweckt worden alle de biechtvaeders en dat sij des avons om negen uren behoorlijck uijtscheiden altemael samender hant om des te beter des morgens te kunnen opstaen bijtijts, waertoe men groote moijten heeft, als wanneer sij laet slaepen gaen.

Dit jaer 1719 is het Concours van volck seer groot geweest en dat bijnaer allen daegen van de octave, soo datter sijn geweest dese octave negenduijsent Communicanten weniger ses, wes halven de biechtvaeders vroeg en laet arbeit sat gehadt hebben.

Alle dese dingen moeten oock geobservert worden voor de octave van Onse Lieve Vrouw Geboorte.

Het festum Praesentationis B.M.V. en heeft niet veel te beduijden, doch om desen feestdaeg in meerder veneratie te brengen, soo moet desen feestdaeg van te vooren geproclameert worden en op dien daeg oock gepredickt worden.

- bl. 36 Nota dat te Kersnacht onder de eerste misse (die ten halver vijf oft daer ontrent gesongen woort) moet gepredickt worden, omdat dan groot concours van menschen is.

bl. 65

Conditien tusschen mij B. Luijten D.O. P. ¹⁾ tot Handel en broeder Daniel de Brouwer ingegaen den 1 Januarius van dit jaer 1723 over het aennemem der Custerie van Handel. ²⁾

In den eersten sullen de broeders samenderhant de Cluijse op hun eijge costen onderhouden en de wooninge niet mogen laeten vervallen oft verergeren, maer in goeden staet houden en verbeteren naer behooren.

Ten tweeden den hoff, de haegen en de plaetse met haere plantagien sullen sij rontom onderhouden en niet laeten verergeren, maer ter contrarie soecken te verbeteren opdat het altijd kan blijven een plaetse dienlijck voor godtvruchtige menschen, die in de eensaemheit Godt aldaer sullen dienen en t'saemen oock wesen tot dienst van de Cappelle.

Ten derden sullen de broeders staen onder de bestieringe van den tijdelijcken Rector, die sij als hun hoofd sullen erkennen, als wanneer eenige swaere verschillen oft misbruijcken tusschen hen sullen voorvallen om die naer best goetduncken te corrigeren en remedieren.

bl. 66 Ten vierden sullen de broeders gehouden sijn de Cappelle te dienen, tot welcken einde sij sullen gehouden sijn de Missen selver te dienen oft jongens daertoe bequaem te maecken, opdat de priesters behoorlijck mogen gedient worden.

Ten vijfden sullen sij gehouden sijn bijtijts te letten, dat de Cappelle altijd met hostien oft misbroot voorsien sij, opdat deshalven geen confusie en geschiede.

Ten sesden sullen sij gehouden sijn de Cappelle rein en schoon te houden met stoffen en vegen, soo aen de glaesen, de muiren, als het gewefsel en bijzonderlijck de autaren; opdat alles net en reindelijck sij, gelijk sulcks betaemt en de Eere Godts en Godts hujs vereischt. Ten sevenden sullen sij gehouden sijn de autaren te vercierem met blompotten, met te veranderen de paramenten, en schoon dweilen te leggen op sijnen tijt, alles naer behooren.

Ten achsten sullen de broeders onder mallekanderen leven als broeders. Sij sullen malkanderen helpen in

¹⁾ Duits-Ordens-Priester.

²⁾ Zie blz. 269.

sieckte oft krancheit soo bij daeg als bij nacht, en de liefde' onder mallekanderen onderhouden, sonder aen mallekanderen ergernis te geven. Den gestelden tijt van bidden sullen sij neerstelijck waernemen om Godt te loven en den hemel te verdienen. Daerbij sullen sij neerstig sijn om met hunne handen den cost te winnen sonder dat sij sullen

bl. 67 mogen bedelen gaen.

Ten negenden sullen sij gehouden sijn alle acht oft verthien daegen tot de taeffel des heeren te gaen, gelijk sulcks betaemt menschen die een geestelijck en godtvruchtig leven voeren.

Ten thienden sullen sij in alle voorvallen gehouden sijn het profijt van de Cappelle te soecken, gelijk sij hun eijgen profijt soecken als sij met hun werck besig sijn.

Ten elfden sullen sij beloven getrouw en rechtverdig te sijn.

Ten twelfden voor gehalt van hunnen dienst sullen sij trecken twintig gulden jaerlijcks, den gewoonlijcken loon van mijnen voorsaet den Eerw. Heer Cillis, die hij placht te geven.

Alle dese conditien heeft broeder Daniel de brouwer als een vroom en deugdelijck man beloofd voor hem en de sijne naer te komen.

bl. 154 Anno 1738 den 14 September is alhier subytelijck aen den ganck geraeckt Johanna dochter van Peter Thomassen Versteegen en Engel sijn huijsvrouw gebortig van Hees bij Os, sijnde in haer thiende jaer en noijts hebbende connen gaen oft staen als met crucken. Dese genesinge is geschiet tusschen seven en acht uren des morgens voort miraculeus Beelt van O.L.V. in de Cappelle van Handel, alwaer de voors Johanna Versteegen in tegenwoordigheit van mennigte van menschen verscheide reisen door de Capelle gegaen heeft, en dat de voors Johanna noijt sonder crucken en heeft connen gaen sijn mits desen getuigende de voors vaeder en moeder.

Dit is het merkteeken † van Pieter Thomas Versteegen verklarende niet te kunnen schrijven.

Dit is het merkteeken † van Engel de huijsvrouw van Pieter Thomas Versteegen verklarende niet te kunnen schrijven.

bl. 155 Het voors. aldus soo als opgeteeckent is hebben wij als getuijgen aengehoort waer en waerachtig te sijn.

Fr. Antonius van Dongen Minorita ind. ¹⁾

Fr. Angelus à S. Maria carmelita calceatus.

Ita attestor B. Luijten, O.T.P. in Handel.

bl. 156 Anno 1736 den 18 Augustus tusschen thien en elf uren is in dese Capelle aen den ganck geraeckt Cornelius Denijs Verhaegen geboortig van Moergestel; den welcken geraeckt is geweest met eene lammigheid aen beide sijne beenen, soodanig dat hij niet en heeft konnen gaen oft staen; iae de teenen van sijne voeten niet en heeft connen roeren. Welcke schielijcke genesinge is in de Capelle van Handel geschiet in presentie van een mennigte van menschen. En dat hij dese lammigheid gekregen heeft over twee jaeren en een half, sijnde ondertusschen niet alleen onmachtig geweest om te gaen en staen, maer oock niet sonder pijnen. Getuigen Catrina Denijs Verhaegen, moeder van den genesen; — Jan Hendriks de Brouwer gebuir en getuige; item Willem Sijmen van der Laer, swaeger en getuige wegens den genesenen.

Tot teecken der waerheit is dit ondertee kent.

Dit is het merck van † Catrijn Denijs Verhaegen verclaerende niet te connen schrijven.

bl. 157 Jan Hendrick de Brouwer.

Dit is het merck † van Willem van der Laer verclaerende niet te connen schrijven.

Het voors. aldus waer en waerachtig te sijn als opgeteeckent is. hebben wij present sijnde aenhoort.

Fr. Petrus Gehenqian ord. PP.

Fr. Honoratius Oveljonck ord. Min.

Fr. Franciscus Ververs

Fr. Joes Bapta van den Loije.

Ita attestor B. Luijten O.T.P. in Handel.

bl. 158 Anno 1736 den 16 Augustus tusschen tien en elf uren is alhier in de Capelle van Handel aen den ganck gekoomen Evert soon van Hendrick Willems en Driesken sijn huisvrouw geboortig van Gemondè onder St. Odenroij, out in sijn vijfde jaer, van sijn geborte lam en cruepel, noijt hebbende connen gaen oft staen, als naer Sinxen deses jaers hebbende leeren gaen eenigsints op

¹⁾ indignus: een destijds gebruikelijke toevoeging.

twee crucken. Aldus hebben verclaert Jan Hendricks oom van den genesenen, Catrin Henricks moitjen van den selven, Jan Jansen Schalckens getuijge en gebuer, Maria van den Outeler, Ariaentien Jan Arians en Catrin peter van de Stappen, gebueren en getuigen.

Supra dicta coram me ita fuisse declarata attestor Bartholomaeus Luijten O.T.P. die et anno quo supra.

- bl. 159 Anno 1731 den 16 Augusti ontrent de clocke negen uuren is alhier subbitelijck genesen en aan den ganck gekomen Franciscus, gebortig van Boxtel, soon van Henrick van der Sande en Lisbeth sijn huijsvrouw, out in sijn sesde jaer, van sijn geborte Lam en Cruipel, sonder oijt te hebben konnen gaen oft staen als alleen met een stoelken voort cruijpen en met een paer crucken van de een plaetse tot d'ander geraecken: Aldus hebben verclaert vader en moeder voors met Maria Schellen en Joanna Maria Muelegraef gebuiren en getuijgen 't voors wel bewost.

Hendrick van de Sande woonachte tot Boxtel,
Elisabet van Sande
Maria Schellen
Johanna Maria Molegraeft.

Het bovenstaende aldus geschiet te sijn hebben wij onders: present gehoort

F. Godefridus van der Heggen, Minorita ex conventu venradrensi,

F. Arnoldus van Schaedewijck ejusdem conventus qui supra,

F. Arnoldus Arets, Minorita ex conventu Megensi.

Ita attestor B. Luijten O.T.P. in Handel.

- bl. 160 Anno 1727 den 16 Augusti ontrent den 10 uuren voor middig is alhier genesen en aen den ganck geraeckt Catharina het kint van Joost Aerts en Maria Joosten van Woensel, out acht jaer en een Half, van sijn geboorte af noijt hebbende konnen gaen of staen, als alleen over een half jaer met groote moijten leeren op krucken gaen.

Anno 1727 den 16 Aug. is alhier gecompareert Elisabeth Lichthert huijsvrouw van Mattheus van Rosmaelen Brouwer tot Sevenbergen, dewelcke heeft verclaert dat haeren soon Franciscus van Roosmalen noijt en heeft konnen gaen oft staen, daerbij andere quaelen en onpasselijckheden gehadt, waer voor sij verscheide bede-

vaerden heeft gedaen als naer poppel, tetering, hoogstraeten en andere plaetsen, maer niet bevonden en heeft de minste baete oft hulp voor haeren soon Franciscus, nu out drie jaeren en een half. Waer over sij verclaert heeft belofte gedaen te hebben eenen bedevaart met haeren voors soon te doen naer Handel; welcke belofte gedaen hebbende, dat haeren soon van stonden af heeft beginnen te beteren

bl. 161 en van alle quaelen en onpasselijckheden tenemael verlost te woorden. Soodanig dat sij Comparante voors haeren soon volcomentlijk genesen en van alle quaelen verlost, alhier tot Handel gebrocht heeft en aen ons volcomentlijk gesont en wel gaende en staende verতোont heeft.

Aldus heeft verclaert en onderschreven in onse praesentie als getuygen de Comparante voors.

Elisabet Liechthert de huisvrouw van Mateus van roesmalen.

f. Guilielmus Tielen, ord. ff. min., testis.

f. Pius Walschaerts, ord. pred., testis.

Ita attestor B. Luijten, O.T.P.

Anno 1727 den 13 September is alhier subijt genesen en aen den ganck geraeckt Anna het kint van Jacobus Jansen van de Weijde en Maria Reinders van der Linden, geboortig van Lijshout, out ruim ses jaeren en een half, lam en cruepel van sijn geborte af sonder oijt voet te hebben kunnen gaen oft staen.

bl. 163 Anno 1726 in de octave van onse L. Vrouwe geboorte is tot Handel genesen het kint van Nicolaes Schrijvers en Catharina van brecht geboortig tot Schijndel, out ontrent anderhalf Jaer van een ongeneesselijck accident aen sijnen navel ¹⁾. De moeder naer alle hulpmiddelen te vergeefs gebruikct is in de Octave voorseit met haer kint hier gekomen, en heeft het gebreck van haer kint, het welcke was droevig om aen te sien, aen verscheide menschen getoont en haere devotie verricht hebbende thuijs gekomen sijnde en haer kint ontcleet hebbende, heeft het selve bevonden suiijver genesen sonder Lijnteken; soo als sij met het selve kint is

¹⁾ Hier is in het hs. geschrapt: „van welcke accident verscheyde kinderen gestorven sijn.”

wederom hier gekomen om Godt over het vergont weldaet te bedancken, het selve aen veele menschen getoont heeft.

Item anno 1726 op den 24 Aug. is hier subitelyk genesen den soon van Henrick van Herpen geboortig tot Schijndel over de drieveerdel jaer, gequelt met quaede oogen, hebbende de wijnbrauwijn dick geswollen en gedurig groote pijnen en ongemack daer aen gehat, en den dach daer niet aen kunnen lijden. Nar verscheide mael sijnen toevlucht tot de Alderh. Maget genomen te hebben, soo ist gebuert op den voors. Allerh. daeg dat sijne oogen heel natuurlijk en claer sijn gewoorden en den patient heel genesen is naer huijs gegaen.

bl. 164 Anno 1726 den 8 September, Anna Maria van Mijrlo, dochterken van Dirck van Mijrlo en Cornelia van Mulbracht, lam van over de twee jaeren en een half, niet hebbende kunnen gaen oft staen binnen dien tijt als met krucken, is alhier op haendel subitelyk genesen en aen den ganck geraeckt in presentie van duijsende van menschen.

Dit dochterken was gebortig van Waelwijck.

Op den selven dach en quaelijk een halve ure daernaer, is Jenneken dochter van Henrick Jan Daniels van Brussel en Petronella Gort Maes, geboortig van (tot) Mijrlo, out seven jaeren, lam van sijn geboorte af, noijt hebbende kunnen gaen oft staen als met krucken, alhier subitelyk genesen en aen den ganck gekomen. Dit is geautentisert ter secretarie van Gemert den 3 Aug. 1727.

Item anno 1726 den 11 November Maria dochter van Willem Jacobs van Baeckel, geboortig van St. Ooden Rode, out elf jaeren. Is over twee maenden subitelyk overvallen geweest van eene geraektheit, oft swaere beroerte in alle haere Litmaeten waerdoor haere beenen soo verswackt sijn gewoorden, dat sijn qualijk eenen voet kost gaen sonder neder te vallen, haere handen soo ontstelt dat sijn noijt kost stille houden, haere tonge soodanig belemmert dat sijn niet een woort kost sprecken, en moest gevoijert

bl. 165 woorden als een onnosel kint, hetgene geen handen en heeft. Over welcken bedroefden staet den vaeder en moeder van de voors: patiente hunnen toevlucht

genomen hebben tot het miraculeus Beelt van onse L.V. alhier tot haendel berustende, en hebben dese geraekte en ellendige dochter hier gebrocht tot vijf verscheide reisen en hebben de 3de reise sooveel vertroosting verkreegen, dat sij haere handen heeft beginnen stil te houden; maer de vijtde reis voor het miraculeus Beelt biddende, met meer als veertig oft vijftig menschen van de gebuerte, soo is het gebeurt ontrent de clocke seven des morgens dat sij haere spraeke heeft wederom gekregen, heeft gegaen en gestaen, alleen gegeten en gedroncken en tenemael herstelt van hier gegaen. Dit mirakel is tot Gemert, door Schepens verclaringe becrachtigt en met meer als seven Eeden bevestigd, en 't origineel daerof is op de secretarie bevestigd.

Dit selve Jaer op verscheide daegen sijnter noch drie verscheiden, geboortig van Schijndel hier tot Haendel subtelijck genesen, en van elckeen int besonder is een Schepensact gemaect en alles met eedt bevestigd, waerof het origineel is berustende op de secretarie.

bl. 166 Anno 1726 den 7 Julij is alhier subtelijck genesen en aen den ganck gekomen Johanna Maria Henricks van Herpen gebortig tot Schijndel out in haer elfste jaer ten 9 uren voor den middag, sijnde de selve heel lam en cruepel met slimme beenen geweest van ontrent de twee jaeren en een half van haeren ouderdom.

Dit alles is geschiet in presentie van mennigte van menschen, 't Kint 's daegs te vooren is met een kerre hier gebrocht. Dese subite genesing is tot Gemert geprotocollert en met seven eeden van lofwerdige getuijgen bevestigd en door act scabinael becrachtigt daeg, jaer, maent als boven.

Item anno 1726 den 10 Aug. is alhier subijtelijck genesen Wilhelmus Henricks van Herpen van Schijndel, van een quaede ooge soodanig sieck en pijnlijck dat hij 2 jaeren en een half heeft moeten draegen een muts met een doeck over de ooge, sonder den daeg te konnen lijden; jae mennigmael moetende te bedde liggen van pijn; waer over den Chirurgijn Meester Schouwerman, experten oculist, drie weecken gemeestert heeft, denwelcken verclaert heeft door dese bijliggende verclaringe d'ooge van Wilhelmus Henricks door menschelijke hulpe ongeneesselijck te sijn.

Aldus in mijne presensie hebben

bl. 167 verclaert en getuijgt de naervolgende getuijgen:

Maria van Herpen

Jacob tonis voeth

Nicolaus Schrijvers,

Aldus voor mij getuijgt en verclaert te hebben de voorgenoemde getuijgen en inwoonders van Schijndel dese voors. Saecke wel bewost verclaer Ick, Bart Luijten D.O.P. Rector tot Handel daeg, jaer, maent als boven.

Item anno 1726 den 9 den van September is alhier subijtelijk genesen van een swaere brueck Johannes Schrijvers soon van Nicolaes Schrijvers en Chatarina van Brecht geboortig tot Schijndel, welcke Bruecke hij gehadt heeft ontrent de twee jaeren en vier maenden; welcken brueck door menschelijke hulp ongeoeslijk was. Oirconde der waerheit hebben sulcks getuijgt en verclaert de volgende getuijgen:

Maria van Herpen

Nicolaus Schrijvers

Dit is het merck van † Catarina van Brecht verclaerende niet te kunnen schrijven.

Ita attestor B. Luijten d.o.p.

bl. 168 Anno 1721 den 6 7bris is alhier een vrouw op haendel blint sijnde met vlekken op de oogen sonder dat sij eenen stick koste sien siende woorden en haer gesicht heeft sij claerlijk behouden en heeft haer des jaers daernaer den 15 Augusti 1722 met haeren man wederom vertoont met de oogen claer en gesont. Dese vrouwe is woonachtig tot Amelroij in Gelderlant een uur ontrent Bockhoven; haeren naem is Maria Henricks oft Maria Rulofs. — Ita attestor B. Luijten O.T.P. Rector Cappellae. Actum et annotatum ut supra.

bl. 170 Den 15 Augusti 1720 is van Tijlborg een vrouw met naemen Gertruij Cornelisse van Haeren alhier op haendel gebrocht, lam en onmachtig om te gaen sonder krucken en daerbij langen tijt bedleger geweest. Dese is genesen soodanig dat sij recht en geraedt sonder letsel kan gaen hebbende de krucken aen 't miraculeus belt opgeoffert, De verclaringe is dat sij thien jaeren niet en heeft kunnen gaen als met krucken en dat nauwelijcks.

Nota dat als wanneer dit alhier op Haendel gebuert

is, is geweest des nachs ontrent den 12 uren in vigilia Assumptionis B.M.V. Ick en hadde dese vrouwe niet gesien, maer 't is mij verclaert woorden des morgens als wanneer dese vrouwe vertrocken was. Weshalven ick met eenen expressen naer de octave ben gegaen naer Tilborg, om aldaer Informatie te nemen van het bovenstaende mirakel. En daer gekomen sijnde en naer twee daege soekens hebbe de vrouwe gevonden, dewelcke effectivelijck kost gaen sonder crucken, maer niet verre; waerom sij wederom andere crucken heeft moeten nemen om naer de kercke te kunnen gaen woonende een groot quartier daer af. Soodat dese genesinge maer ten halve en is geweest, omdat dese vrouwe was uijtgeteert ende en hadde haere behoerlijcke crachten niet wederom gekregen dew. nodig waeren tot een volcomen herstellinge hebbende alleen vercregen dat sij eenen cleinen weg coste gaen sonder crucken, verwachtende de rest met (de hulpe¹⁾) Godts.

¹⁾ Aldus vermoedelijk; in het hs onleesbaar wegens beschadiging.

Priesters te Megen en Macharen

door

p. MARCULPHUS HEIJER o.f.m.

De „zeer ijverige” pastoor Joannes de Roover van Macharen ¹⁾ heeft in een bewaard-gebleven notitieboekje allerlei, blijkbaar toen nog bekende gegevens bijeenverzameld omtrent zijn eigen parochie en de parochies uit zijn omgeving. De meeste van die aantekeningen hebben betrekking op verpachting van landerijen, deling van goederen, grondrechten en familie-aangelegenheden, voor zover zij konden dienen ter verduidelijking van de inkomsten van kerk of pastorie, welke ten tijde van pastoor de Roover wel enige herziening schijnen nodig te hebben gehad. Van zijn verzamelde aantekeningen heeft pastoor de Roover een zorgvuldig gebruik gemaakt om het Memoriale van zijn parochie — waarop een latere hand heeft geschreven: *Commentarium proventuum et onerum parochiae* etc. — tot de stand van zaken in zijn dagen aan te vullen. In genoemd Memoriale schrijft pastoor de Roover fol. 37: *R(everen)dus Dominus Lamberti sacellanus Megensis dixit mihi Pentecoste 1682...* Wat de kapelaan de pastoor heeft gezegd, doet hier niet ter zake. Het gaat hier om de naam van de kapelaan: R. D. Lamberti, aan Schutjes in zijn *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch* onbekend.

Een onbekend pastoor van Megen staat op fol. 3 door pastoor de Roover in zijn notitieboekje vermeld in dezer voege:

¹⁾ Zichzelf noemt hij in het Memoriale van de parochie: *incola comitatus de Megen en pastoor van Macharen ab anno 1680, overleden 18 Maart 1717*. Deze laatste datum is door zijn opvolger, pastoor Petrus van Grinsven, ingevuld. Vgl. Schutjes, dl. V bl. 23.

1550. Heer Henricus Bernts capellaen tot Megen (post pastor Macharen 1553) assumit nomine sui *pastoris Megensis Gisberti van Driel* 25 st. annue uijt Willem Janssen van Offerden sijn goet. Hic fallitur pastor Leonardi ¹⁾ 1684 quod hic census competat pastoratui.

Gisbertus van Driel schijnt — evenals pastoor de Roover en pastoor Leonardi ²⁾ — van Macharen afkomstig te zijn geweest, of althans van te Macharen gevestigde familie, in welk laatste geval de naam „van Driel” de plaats van herkomst der familie aanduidt. Hoe het zij, in het reeds genoemde notitieboekje van pastoor de Roover staat op fol. 6v aangekend: 1553. Coram Alart Gerits en Willem Wolters heeft Jan en Hendrick Janssen van Driel als momboirs van Jan Claessen van Driel haeren neve vercoft de helft van eenen hoff daer Geritken van Driel te wonen plach bij den kerckhoff te weten de helft naest den kerckhoff d'een sijde den kerckhoff d'ander sijde Jenneke Schaers en Hendrick van Dijck voors. aen Hendrick Bernts priester en pastor van Macharen en bekent heer Hendrick Jan Claessen van Driel 4 gl.

Behalve de tot nog toe onbekende pastoor van Megen Gisbertus van Driel, vermeld anno 1550, en de onbekende Megense kapelaan Dominus Lamberti, vermeld anno 1682, hebben we dus in 1553 nog een andere onbekende priester genoteerd gevonden: *heer Hendrick Jan Claessen van Driel* oftewel Hendrick, zoon van Jan Claeszoon van Driel.

In hetzelfde notitieboekje staan fol. 6v nog twee andere in de opgaven van Schutjes omtrent Megen en Macharen onbekende priesters genoteerd in de volgende, beknopt weergegeven verkoopakte:

1551 is comen Dirck Janssen de smidt en heeft vercoft *hr. Hendrick Heijm* priester een hof gelegen te Macharen

¹⁾ Guilielmus Leonardi, volgens Schutjes dl. V bl. 56 pastoor te Megen ab anno 1675, schonk in 1679 een gebrandschilderd raampje aan het Megense Minderbroedersklooster met als wapen: rechts au naturel een dolfin op wateroppervlak, links op goud een driebladig klaverblad

²⁾ Schutjes dl. V bl. 23 en 56.

die heer Gerit Janssen priester eertijts gecoft heeft van Gerit Dierick Alarts d'een sijde Dirck Janssen voors. d'ander Alart Gerits d'een eijndt de gemeijne straet d'ander eijndt Alart Gerit voors. Daeruijt (in margarine: kerck) drij st. tot memorie. 1552 16 Jan. Heer Hendrick Heijm vendidit desen hof aen Claes Rutgers.

Van een andere priester, door Schutjes eerst in 1571 als pastoor van Megen vermeld, vinden we in het notitieboekje van pastoor de Roover op fol. 23v reeds een vroeger jaartal aangegeven in de volgende schuldbekentenis:

1563 — 16 Feb. bekent Claes Goossens *hr. Huijbert Mattheussen pastor tot Megen* een malder rogge op den eersten Meert als men schrijft 1564 nae schrijven der camere van Luijck... een half jaer te voren op te seggen en te lossen met 25 gl.

Uit deze aantekening blijkt dus, dat Hubertus Matthijssen ¹⁾ reeds in 1563 pastoor was te Megen. Ook van een pastoor van Macharen kan uit de aantekeningen van pastoor de Roover een zeker jaartal van zijn verblijf aldaar worden aangegeven. Op fol. 11 namelijk van het notitieboekje staat aldus:

1574. *Heer Rutger Alarts (Hessels) pastoor tot Macharen* ²⁾ bekent voort dorp Macharen Jenneke wed. Matheus Janssen de Groot 3 gl. uijt sijn hujs en hofstadt d'een sijde de capel d'ander sijde erfgenamen Claes Rutgers, een eijndt Jenneke selfs d'ander eijndt de gemeijne straet.

En op fol. 20v van genoemd notitieboekje staat: 1574. Heer Rutger Hessels hujs en hofstat wordt geringnoot...

¹⁾ Ibidem bl. 55.

²⁾ Ibidem bl. 22.

Register van Personen

- Aa, v. d, pr., 281
Abeelen, Walth v, kap, 256
Abels, Joh, kap, 255
Aerle, Jan Janschens v, kan, 24 34
Aerts, Cath, 302
—, Joost, 302
—, Maria Elis, 113
Aken, Arn v, 42
Alarts, G D, 310
Albertus v Oostenrijk, aartshertog,
27, 33
Alphen, A. v., secr. v Gemert, 284
— Antonius v, apost vic, 118—
119, 122—132, 135, 143—183 pas-
sim, 187—200, 208, 210, 212—214,
217—223, 226, 228—239 passim,
245, 247, 249, 259 261 265
—, Wilh v, kap, 257
Altena, Ant v, kap, 257
Alva, hertog v, 15
Ams, Corn., not., 8, 10
Angelus Q Carm, fr, 300
Anthonis, Jac, past, 262
Antonucci, mgr Ant, 75, 79—81
Arets OFM Arn., 302
Arians, Adriana J, 301
Asdonck, Gijsb v d, apost vic, 83,
85—92 passim, 98
Asten, Jac v, past, 246, 253
—, Joh Arn v, past, 257
—, Wilh v, past., 246
Averdoing, adm, 139

Baar, P. A v, kap, 259
Backer, Constantia de, 113
Baeckel, Maria v 304
—, Willem Jac v, 304
Banning, J. v, aartspr, 74—76, 80
Bardoul, Mart, secr, 22
Basten Batenburg, v, zie Essink
Bazelmans, Paul, kap, 248
Beaufort, Gabriel, 106
—, Maria, 106
—, Susanna, 106
Beckers, Joh. Bapt, past, 145, 245
Beckers, Mart, past., 259
—, Petrus past, 252
Becx, Gasp Andr, past, 252
—, Henr Matth, past, 251
Bedix, Th, past 111
Beeck, Janneken v, 41
—, Nic de, kap, 83—86, 88—94; 97
Beels, Th A., past., 262
Beens, Maria Elis, 113
Berchem, Corn v, 105
Berckers, Joh, past, 257
Berg, D v d, past, 261
—, Jos v d, kap, 246
Berge, Chr v d 6
Bergen, v 251
Bergh, J v d, 84—85, 88—90, 92,
95, 97—98
Berkers Petrus, past, 248
Berlicum, fr Joannes v, 101
Bernts, Henr, kap, 309
Bernuli, Vitalis, past, 250
Bertrand, P. J, abbe, 145
Beugels, Herm J., kap, 145, 252
Beverwijk, J v, 125
Beysens, Godefr, proost, 255
Biedijckx, J G., past, 107, 114—115
—, Lucas J, med dr, 105
—, Petrus, 109
Billiard, Julia, relig, 73, 77—80, 82
Bitter OFM, J de, past, 244
Blockland, A L J v, kap, 111
Bloemen, Willem v, 6
Boelens, Franc, past, 251
Boeracker, Maria Victoria, 113
Boetbergen, Jhr Johan, 102
Bogart, Jean, 37, 60—61
Bommel, mgr Corn v, biss, 78
Boome, Lamb v. d., 261
Boonen, aartsbiss, zie Jacobus
Borgh, Jac H v d, past, 254
Borret, A E., past, 110, 128, 145,
166—168
Bosch, Corn H v d, past, 263
Bourquetius, fr Joannes, 101
Bouvier OFM, pater, 288

- Bouwens, L., past., 257
 Braeck, Nic. Fr. v. d., ass., 255
 Brancadoro, mgr. Cesar, kard., 231
 Brants, pater Theodorus, 111
 Brecht, Cath. v., 303, 305
 Broeck, Henr. v. d., pr., 281—282
 Broek, Willem v. d., 284
 Bronckhorst, Jucrana v., 104
 Brouwer, Daniel de, br., 298, 300
 —, Jan H. de, 301
 —, Maria, 112
 Brunen, Sebast., 108
 Brussel, Henr. J. D. v., 304
 —, Jenneken v., 304
 Bruyn, Wilh. Ign. de, past., 247
 Bruynen, Joh. B., past., 259
 Bugge, Joannes, 6
 Buisseret, François, vic. gen., 20
 Burgers, Joh., kap., 250
 —, Matth., past., 124, 250
 —, Willebr., past., 260
 Burgh, Jac. J. v. d., 109
 Burgmans, Joh., kap., 248
 Bus, Cesar de, 44
 Busia, Johanna, 113
 Busselen, Joh. Franc., ass., 246
 Buys, Isabella, 112
 Bijleveldt, J. v., apost. vic., 12
 —, v, past.; vic. gen., 78
 Bijmens, Jos., past., 258

 Cammen, P. v. d., past., 252
 —, v. d., rentm., 42
 Campe, Sr. Charles v. d., schout, 102
 Canisius, Petrus, 3—5, 16
 Capellen, G. A. baron v. d., min.,
 147, 150 vlg.
 Capiet O. Carm., Elsearius, deken 295
 Carolus Borromeus, St., 28—29
 Ciamberlani, mgr. Aloysius, inter-
 nunt., 157, 160—161, 164, 166—
 171, 175, 179—182, 189—193,
 221, 230—244 passim
 Cillis, Everard, rector, 270—271, 275,
 290, 300
 Cincque, Ant., pr., 84—85, 88—90,
 92—95, 97
 —, kap., 84
 Claes O.F.M., Laurentius, 112
 —, Nicolaus, pr., 112
 Clemens, Car., vic. gen., 40
 Clemens Crabeels, biss., 20
 Clooters, Joannes, 107
 Cobellutius, Scripio, kard., 68

 Coebrechts, Geertruyt, 41—42
 —, Judith, 41—42
 Coenen, Jac., ass., 259
 Coeverincx, Gijsbert., 5, 22, 25, 66
 Coll. Arn. v., deserv., 258
 —, Joh. v., past., 247
 Columbanus O. Cap., past., 290
 Comte, J. le, 70
 Consalvi, kard., 193, 196
 Consgen. F. A., 127, 171, 177—179,
 182—183, 187—191, 194, 196
 Coolen, Mart., kap., 218, 263
 —, Wenc., prior, 276
 —, pr., 295
 Cools, Guill., past., 249
 —, J., 8
 Coolwijk, Rosa v. d., 113
 Coops, Reinerus, 109
 Coppens, Franc., pr., 84, 89, 95
 —, Th., kap., 258
 —, Wilh. A., kap., 261
 Cornelissen, Anna, 41, 43
 Costerus S. J., Franc., 4—5, 7
 Couderborche, Simon v., rect. scol., 34
 Crabeels, biss., zie; Clemens
 Cramer, J., aartspr., 74—76, 80, 157,
 160—161, 164, 166, 171, 179, 185,
 207, 221—222, 231, 233—235, 237,
 239, 242—243
 Cramer, J. J., aalm., 145, 228—229
 Cusani, 28
 Cuyck, Joh. v., pr., 253
 Cuyckius, biss., 5
 Cuypers, Joh., past., 255
 Cuyten, Ant., past., 246

 Daemen, Nic., past., 270
 Daems, Jan, 27
 Dalenoort, Gulielmus v., past., 84,
 88—89, 97
 Daniels, Rosa Maria, 109
 Davids, Elias, 109
 —, Sara, 109
 Delft, Elis. v., 102
 —, Joseph v., 42
 Densen, Joh. v., past., 254
 Devenijns, Petrus, proost, 251
 Dhamen, F. Ger., deserv., 112
 —, Melchior, kap., 112
 Dingenen, Bruno, kap., 261
 —, Leo v., past., 262
 Doelen, Dominicus v. d., pr., 111
 Dommeliers, Faustinus, past., 249
 Donckers, dross., 284

- Doncquers S. J., Daniel, 84—85,
 90—91, 94—96, 98—99
 Dongen, Adrianus v., apost. vic.,
 124—128, 132, 135, 145, 156,
 166—168, 190, 192, 223, 226—
 227, (235), 237
 — O.F.M., Antonius v., 300
 Dox, Norb., past., 254
 Driel, Geritken v., 309
 —, Gisb. v., past., 309
 —, Henr. J. Claesz. v., 309
 —, Jan Claesz. v., 309
 —, Jan Jansz. v., 309
 Druenen, Wilh. v., kap., 253
 Dubbelden, mgr. Henr. den, 76—77
 80—81, 213, 222, 250
 Dubois, commissie, 171
 Duchamps, Evermodus, past., 261
 Duchateau, Rem. L., past., 258
 Duclos, Refroy, 45
 Dughen, Henr., 42
 Duprée, Christina, 106
 Durfort d'Autieges, Hester de, 104
 Dussen, v. d., 217
 Duyckers O.F.M., Hugolinus, past.
 290
 Dijck, Hendr. v., 309
 —, Joh. v., ass., 252
 —, Stardus v., past., 248

 Belkens O. Praem., Benedictus, past.,
 103, 112
 Eersel, Joh. v., past., 250
 Elsen, Walraven v. d., 284
 Elsen, Dominicus v. d., past., 85,
 90
 Elswijck, Fr. v., past., 256
 —, Mich. v., past., 132, 255
 Empel, Aert v., deken, 42
 Endepoel, A. H. v. d., past., 263
 Engelbregt, pater Lactantius, 108
 Engelen, v., pr., 88
 Enghelen, Adr. v., 41
 Ennette, Clara v., 113
 Enters, Th., 128
 Erard de la Mark, biss. v. Luik, 3
 Erp, Joh. v., past., 258
 Esne, Michel d', biss., 28
 Espen, Z. B. v., 137
 Essink, G. J. A., arts, 267—268
 —, H.B.M., jur. cand., 267—268
 —, v. Basten Batenburg, Mevr. Dr.
 M. H. C., 267—268
 Eyck, Elisabeth v., 112

 Eynatten, Ludovicus v., abt, 31

 Fagel, 86, 95
 Farnese, Alex., hertog v. Parma, 60
 Flament, abbé, 145
 —, A. J. A., 226
 —, Ch. S., archivist, 226
 Formanoir, Nic. de, 58—60
 Franciscus Sonnius, biss., 3—4, 15
 Francois, M. Barthelet, 37
 Frutsaert, Dr. E., 1 vlg.

 Galleloot, Th., 107
 Gardin, Joanna du, 45, (70—71)
 Gast, Joh., kap., 249
 Gautius, Petrus, past., 288
 Gehennian O. P., Petrus, 301
 Geldrop, v., 42
 Gemert, Daniel v., past., 283
 Gerits, Alart, 309—310
 Gerson, J., 3
 Gerwen, Henr., past., 255
 Gestel, Franc. v., off. 42
 Gevel, L. v. d., past., 257
 Geven, Henr., past., 260
 Ghemert, Peter v., 105
 Ghert, mr. Pieter G. v., 197—198,
 200, 210, 212—213, 215—217,
 219—220
 Gielis, Joh., past., 246
 Giels, Geertrui v., 113
 Gils, Adam v., past., 172, 249
 —, Antonius v., pres. sem., 124, 127—
 128, 130—132, 145, 153, 156—
 157, 159, 166, 170—171, 217—218,
 228, 230, 235—236, 241, 244,
 253
 Goirlen, B. v. d., 107
 Goossens, Claes, 310
 —, Emericus, kap., 250
 —, Marc., kap., 247
 Goubau d'Hovorst. F. M. baron,
 173—174, 212, 216—217, 221
 Govarts, Petrus, apost. vic., 83, 274—
 275, 284
 Goyaerts, Wilh., past., 257
 Granvelle, Antoine Perrenot, kard.
 v., 15
 Gravelle, zie: Vallées
 Gregorius XIII. paus, 29, 31, 37
 — XV, paus, 37
 — XVI, paus, 75—76
 Grinsven, Peter v., kan., 21, 27,
 66, 308

- Grinsven, Rogerius v., 30
 Groenendael, Joannes, kap., 296
 Groot. Jenneke wed. M. J. de, 310
 —. Matheus de, 102, 310
 Groote, de, 10
 Grunderbeek, Eug., kap., 261
 Gijsbertus Masius, biss., 5—6, 20—28, 30
- Haaff, Gerardus v., past., 107, 109
 111
 Haan, Bern., 107
 Habraeken, Wilh., past., 248
 Haeren, Geertruy C. v., 306
 Haes, Maria Magd. de, 113
 —, Petronella de, 113
 Hagen, Wilh. v. d., kap., 256
 Haghen, Corn. v. d., med. dr., 105
 Hambroeck, Georgia, 41—42
 Hamelsveld, Ijsbrand v., 116
 Handel, Joh. v., past., 246
 Hanegraaf, 125
 Hans, Brigitte, relig., 77—78
 Hanskens, Jan, kan., 24
 Haren, Elisabeth v., 113
 Hauthen, Christianus v., past., 102
 Heeren, J. A., kap., 55, 253
 Hees, Emericus v., 42
 Heesbeen, Joh. v., past., 257
 —. W. v.; kap., 263
 Heeswijck, Corn. v., 98
 Hegel, G. W. F., 198
 Hegelsom, Caspar v., 112
 —, Henr. v., 112
 —, Joanna v., 113
 Heggen O. F. M., Godefr. v. d., 302
 Hego, J. B., deken, 45
 Heim, v. d., 96
 Hendriks, Anna Cath., 113
 —, Cath., 301
 —, Jan, 301
 —, Maria, 305
 —, Willem, 305
- Henricus v. d. Wetering, aartsbiss., 77, 82
 Herentals, mr. Gerrit v., rect. scol., 34
 Herinx, Adr., 42
 Herlaer, Adr. v., 42
 —, Dimpna v., 41—42
 Herma, Jhr. Otto C. A. a, 105
 Herpen, Henr. v., 303
 —, Joh. Maria v., 306
 —, Maria v., 305
 —, Willem H. v., 305
- Hertroys, Lamb., past., 256
 Hessels, Lucas Alardinus, landdeken, 102
 —, Rutger Alarts, past., 310
 —, Valerius Alardinus, kan., 101—102
 Heuvel, Arn. v. d., past., 261
 —, Joh. v. d., past., 262
 —, Luc. v. d., past., 145
 Heyden, Ger. v. d., past., 246
 —. Jac. v. d., past., 175, 177, 180, 182, 191, 193
 —, Joh. v. d., kap., 249, 261
 Heylen, A., past., 258
 Heyligers, Ant., kap., 111
 Heym, Hendr., pr., 309—310
 Heymans, Petrus, 66
 Heysch, Jac. Ph., proost, 249
 Hezelaers, Jac., kap., 278, 289
 Hinnisdael, Guil. Fr. v., past., 289
 Hoeck, J. B. v., past., 262
 Hoffmans, Caecilia, 113
 Hoofd, Cath. v., 112
 Hooff, Jac. v., past., 73, 262
 —, Joh. v., min., 131
 —, M. N. v., 131
 Hoogaerts, Joh., plebaan, 124, 147—148, 154, 165, 217, 253
 Hoogers, Nic., past., 247
 Horenbeeck, Arnoud v., 42
 —, fam. v., 105
 Horst, mr. Ch. v. d., 171
 Hout, Willem v., 284
 Hove, ten, 95—96
 Hubrechts, mr. Laurens, fiscaal, 38
 Hulscher, H. F. ten, aartspr., 148, 182
 Hultman, C. G., gouv., 219, 265
 Hurx, Joh., past., 251
 Huygens, Adr., past., 256
- Iperen, Petrus v., past., 256
 Isabella Clara Eugenia, aartshertogin v. Oostenrijk, 27, 33, 44, 68
- Jacobus Boonen, aartsbiss., 7, 9—10, 12
 Janschens v. Aerle, Jan, kan., 24, 34
 Janssen, Dirck, 309—310
 —, Gerit, pr., 310
 —, J. D., 135, 208, 236, 241—242
 Jardin, Joanna du, 45, 70—71
 Joannes Malderus, biss., 6
 Joannes Zwijzen, aartsbiss., 13, 111

- Jonckers, Godefr., rector, 277, 281—282
 Jong, Lamb de, kap., 251
 Jongh, de, 217
 Jonghe S. J., Ignatius de, 84, 93
 Joosten, Maria, 302
- Kaats**, Christina, abdis, 113
 Keerberghen, Jan v., 12
 Kelders, Laur., kan., 30, 42
 Kempen, Gerardus, pr., 66
 Kemp, Barth., kap., 262
 Kersemakers Jos de, kap., 261
 Kerstjens O. Carm., Theodericus, 277, 286
 Kessel, Joannes v., plebaan, 83—84, 86—87
 —, Petrus L. v., prof., 253
 Kevelaer, kapitein, 42
 Kieven, J. H., 107
 Kilsdonk, H. M. v., past., 111
 Kisters, Agnes, relig., 77—78
 —, Berchmans, relig., 77—78, 80
 Kivits, Daniel, past., 250
 Kock, P. H., past., 263
 Kok, kap., 78
 Kolen, Nic., kap., 256
 Krey, Joh. v., kap., 246
 Kroes, J. G., 107
 Kruyf, L. G. de, 108
 Kuypers, Joh., past., 263
 Kuysten, Soetken, 41
- Laer**, Willem S. v. d., 301
 Lamberti, J. Bapt., kap., 111, 308
 Lamblardi, P. Chr. de, abbé, 145
 Lammers, Carolus, 109
 Langerwerf, Corn., kap., 260
 Langstraaten, Anna Cath. v., 113
 Laurentius Metsius, biss., 15—16
 Lauwere, Andr. de, past., 274
 Lebon, Ivo, kap., 261
 Leemput, 42
 Leeuw, Joh. de, 89
 —, Louise v. d., relig., 77
 Leeuwarden O. P., Reginaldus v. prior, 101
 Leeuwen, Peter v., 42
 Lelivelt, Franc., past., 85, 90, 93—94
 Lemmers, Joannes, 112
 Leonardi, Wilhelmus, past., 112, 309
 Lexius, past., 221
 Leyten, M., past., 247
- Lichthert, Elisabeth, 302—303
 Liemdt, Norb. Jos v., past., 249
 Lil, Ph. Jac. v., past., 248
 Lindanus, biss., zie Wilhelmus
 Linden, burggr. v., 96
 —, Maria R. v. d., 303
 Lith, Adr. v., past., 259
 Litta, L., kard., 170, 186—189, 191—194
 Lodewijk Napoleon, koning, 122, 126 vlg., 133 vlg., 145 vlg., 203, 224 226, 228—229
 Loeffen, fam., 105
 Loomans, Henr. Sebast., past., 246
 Loos, Jac. de, past., 259
 Lorge, V. de, 84, 88—89, 97
 Louw, Just. de, past., 248
 Loye, J. Bapt. v. d., 301
 Loyen, Anna, 66
 Luenissen, Geertruyt, 41
 Luyten, Barth., rector, 267—270, 274, 298, 300—303, 305—306
- Maasacker**, Gasp. v., past., 263
 Maes, Petronella G., 304
 Mainfroy S. J., François, 45, 70—71
 Makebljde S. J., Ludovicus, 5—6, 32
 Malderus, biss., zie Joannes
 Marcelis, Maria, 113
 —, zie ook Mercelis
 Maré, Jos S. de, past., 252
 Mark, E. de la, biss., zie Erard
 Martinus V., paus, 34
 Martinus Riethovius, biss., 14—15, 19, 27, 55
 Masius, biss., zie, Gijsbertus
 Matthyssen, Hub., past., 310
 Mazio, Raphael, kard., 194
 Méan, mgr. F. A. graaf de, biss., 180, 216
 Meer, Guiliam v. d., 42
 Melis, Henr., past., 259
 Mercelis, Adr., secr., 102
 —, Mariken J., 102
 Mercelli, Jac., 111
 Merivoort, Paulus a., kan., 102
 Merwijck, Caspar v., 105
 —, Renier v., 105
 Metsius, biss., zie, Laurentius
 Meulen, Jac. v. d., 107
 —, J. D. v. d., 172, 253
 —, zie ook v. d. Muelen
 Mickers, Joh., past., 250

- Mierlo, Anna Maria v., 304
 —, Chr. v., kap., 258
 —, Dirck v., 304
 Mill, Henr. Vict. v., past., 250
 Minckelers, Joh. Fr., past., 248
 Molemakers, advoc., 269, 284
 —, G. C., past., 253
 Mollerus, W., min., 128, 131, 145
 Molmans, Caspar, past., 288
 Montfoort, Joh. Christoffel v., 104
 Moors, Ant. Fr., kap., 253
 Moorsel, Arn. v., kap., 255
 Mortel, G. v. d., kap., 263
 Moser, G., 124, 156, 230, 244, 253, 264
 Muelegraaf, Joh. Maria, 302
 Muelen, v. d., 42
 —, Cath. v. d., 41—42
 Mulbracht, Cornelia v., 304
 Mulders, Adr., past., 249
 —, Joanna, 113
 —, Joh., past., 256
 Myr, v., 296

 Naes, Helena, 42
 Nahuys, Alb., 219
 Napoleon I Bonaparte, keizer, 134, 141, 153, 155, 165, 203, 214, 216, 229
 Nasalli, mgr., 221
 Nauhuysen, pr., 289
 Neef O. P., P. de, 89
 Nicolaas v. Zoes, biss., 1, 10, 28—32, 37—40, 43—47, 54—55, 67—68, 70—71
 Nicols, 93
 Niel, fam, v., 105
 Nobelen, A. W., past., 262
 Noot, Jos. de, past., 247
 —, Nic. Fr. de, past., 262
 Nooy, G. v., aartspr., 74—76, 80, 157, 161, 164, 166, 171—172, 177, 190—191, 222, 236
 Nouwens, Joh., past., 248

 Oelcken, Lamb., past., 112
 Oetelaar, Henr. v. d., past., 257
 Offerden, Willem J. v., 309
 Oirschot, Henr. v., kap., 254
 Oldeneels, Cunera, 41
 Oomen, mr. Henr., 132
 Ooms, Barth., past., 252
 Oort, Maria v., 113
 Opstal, Cath. v., 113

 Outeler, Maria v. d., 301
 Oveljonck O.F.M., Honoratius, 301

 Paleotti, Gabriel, kard., 29
 Parma, zie: Farnese
 Pas, Cath. v. d., 113.
 Paulus V, paus, 28—29, 37, 66
 Paymans, Ant., pr., 85, 91, 98
 Peäl, Maria, 114
 Pelgrom, Joh., 42
 Pessers, Hieronymus, past., 256
 Peters, Bened., kap., 251
 Petrus, P., kap., 251
 Philips II, koning v. Spanje, 3—4, 7—10, 16, 19, 58 vlg.
 Philips, Corn., past., 254
 Pieck, Cornelia, 105
 —, Nicolaas, 105
 Pius V, paus, 28—29, 37
 — VII, paus, 157, 195—196, 211, 213, 229—231
 — X, paus, 29
 Plantijn, Christoffel, 6
 Pompen, Henr., kap., 257
 Pretere S. J., Guilielm. de, 6
 Priems, Wilh., kap., 247
 Putten, Joh. v. d., past., 261

 Rabeling, A., 107
 Radtsvelt, Anna Maria v., 104
 Ravenstein, Everard v., kan., 30
 Raymakers, Andr., ass., 258
 Reabel, Lud. C., past., 255
 Recopé, Adr. Jac., past., 105
 —, J. Arn., deserv., 112
 Reimeringer, Johan, 114, 116
 Repelaer v. Driel, Ocker, min., 217
 Reys, Guil., kap., 252
 Riegger, P. J. v., 137
 Riethovius, biss., zie: Martinus
 Rinsma, Agnes, 112
 Roëll, baron, staatssecr., 158, 161, 164, 167, 171, 179, 185, 234, 236—238, 241—243
 Roels, Jac., past., 226—227
 Roosmalen, Ant. W. v., past., 260
 —, Franc. v., 302—303
 —, Matth. v., 302—303
 Roothaan S. J., J. Ph., 74
 Rovenius, Philippus, 6
 Rovere, Joannes W. de, past., 103, 308—310
 Rovers, Ant., kap., 253
 Roy, Corn. de, ass., 260

- Rulofs, Maria, 306
 Rutgers, Claes, 310
 Ruys, Joannes, past, 290
- Saen, Joannes v., 103
 Sage ten Broek, J. G. le, 109, 222
 Sande, Elis. hsvr. H. v. d., 302
 —, Franc. Hzn. v. d., 302
 —, Henr. v. d., 302
 Sassen, mr. J. H., 219
 Scade, Gerardus, past., 103
 Schaedewijck O.F.M., Arn. v., 302
 Schaers, Jenneken, 309
 Schalckens, J. J., 301
 Scheffer, Ant., 6
 —, Jan, 5—6
 Schellen, Maria, 302
 Schenckels, Dominicus, rector, 34
 Schey, Ant. Arn., past., 257
 Schindel, Lenardt v., 42
 Schoenmakers, P., past, 262
 Scholten, ds. J. J., 219
 Schonborn, Damiaan Hugo graaf v., kard., 270
 Schouten, Rosa, 113
 Schouwerman, mr., chirurgijn, 305
 Schrijvers, Joh., 305
 —, Nic., 303, 305
 Schueren, P. v. d., kap., 255
 Scribani, Carolus, prov., 37
 Sengers, Chr., past., 255
 Severinus a St. Elisabeth, 112
 Sips, Polycarpus, past., 251
 Sluies, Theodora, 41
 Smarius, Wilh., past, 248
 Smets, Anth., 283—284
 —, Joh. Maria, 284
 Smeyers O.E.S.A., Franciscus, 182, 187—189, 191—193, 196
 Smits, Adr., proost, 246
 —, Joh. H., prof., 154, 159, 253
 Snelle, Norbertus, pr., 94—95, 97
 Snoeckx, Th., past., 245
 Snoeren, Corn. J., past, 261
 Sohngen, Johan, 219
 Somers, Peter, 42
 Son, mr. J. B. v., min., 222
 Sonnius, biss, zie. Franciscus
 Soudenbalch, jhr. Alardus, 105
 Spinelli, Josephus, nuntius, 83, 86, 92
 Sporenberg, D., past, 260
 Sprangers, H. Th., past., 256
 —, P. J., kap., 247
- Spriessen, Jac. P., kap., 247
 Spjinx, J. Fr., 112
 Staectenborch, Antonia, 66
 —, Joannes, 66
 Staels, Mathias, past, 261
 Staessens, W., past., 154, 253
 Stal, zie Stol
 Stappen, Cath. v. d., 301
 Stepraedt, Elisabeth v., 104—105
 —, Walraven v., 105
 —, Willemijn v., 105
 Stevens, Bernard, 107
 —, Guill., pr., 112
 Steyaert, Mart., vic. apost., 16, 274—275
 Steyvers, Leonardus, pr., 112
 Stuphoudt, Mayken v., 42
 —, Jac. v., past., 102
 Stol, Joannes, 107
 Stolp, Jac., 103
 Stoppel, Joh., past., 247
 Stoppel, Joannes, 109
 Stralen, mr. Hendr. v., comm. gen., 154—157
 Suys, Wilh. Jos., past., 249
 Swaans, Adr., past., 251
 Swinkels, Joh., past, 254
- Taabe, fam., 105
 Tabbers, Petrus, past, 255
 Tauler, Joannes, 37
 Teeffelen, Henr. v., rector, 277, 281, 286, 289
 Teunissen, Daniel, past., 283
 Teusse, mej., (Sr. Thérèse), 80
 Theodorus O. Cap., pater, 295
 Thevis, Cath., 113
 Thomas, A., 107
 Thijs, Aug., past, 259
 Tielens O.F.M., Guil., 303
 Tipoets, 42
 Triebels, P., 107
 Trognesium, Joachim, 5
 Tulden, 42
 Tulder, J. B. v., proost, 251
 Turnhout, Jan v., 6
- Uden, Joh. v., kap., 259
 Urbanus VIII, paus, 55
- Valkenburch, Godefr., pr., 84, 89
 Vallées, Lud. Gravelle des, 108, 114, 116
 Vaulx, André del, prof., 137

- Velddriel, Egon v., past., 260
 Velde, v. d., 42
 Velde de Melroy, Emmanuel v., 176
 —, mgr. J. B. R. v., 124—127, 131—
 132, 145, 153, 155—156, 166—167,
 169, 174—197, 223, (235, 241)
 Velden, Corn. v. d., past., 245
 —, mgr. H. v. d., vic. apost., 76,
 80—81
 Ven, Arn v. d., past., 258
 —, Petrus v. d., past., 260
 —, Ph. v. d., prof., 253
 —, Th. v. d., kap., 255, 260
 Vendeville, Jean, biss., 28
 Verbeek, (Ant. ?), kap., 277
 Verborgt, kap., 277, 286
 Vereept, Simon, rector, 34
 Verhaegen, Cath. D., 301
 —, Corn. D., 301
 Verhoeven, C., kap., 254
 Verhofstad, Alb. H., past., 254
 —, Hogardus, br., 269
 Verhoysen, mr. Petrus, 131, 226—227
 Verkamp, pr., 87
 Vermeulen, G. A., aartspr., 79—80
 —, J. A., 107
 Vermie, Gijsbrecht Gzn., 42
 Verreyken, 60
 Verscheyen, V., 89
 Verschout, Corn., 277, 282, 296
 Verschuyf, Michael, kap., 293, 295—
 296
 Verstegen, Agnes, 42
 —, Antonia, 113
 —, Engel hsvr. P. Th., 300
 —, Fredericus, 42
 —, Johanna, 300
 —, P. Th., 300
 Vervoort, Jos. G., past., 260
 Verwers, Franc., 301
 Verwetering, Joh., past., 255
 Visscher, G. C. de, past., 250
 Vissers, Joh., past., 263
 Vitelleschi, Mutus, gen. S. J., 37
 Vladeracken, Chr. v., rector, 37, 42
 Voet, Jac. Ant., 305
 —, Petrus, ass., 259
 Vogels, Wilh., kap., 251
 Vogelvanger, G., secr., 146, 224
 Voort, Joh. v. d., past., 217, 251
 Vossen, Corn., 107
 Vriends, Corn., deken, 288
 Vries, Gerardus de, 104
 Vroegen, Franc. de, 109
 Vugt, Chr. v., past., 249
 Ward, Maria, 45—46, 54—55
 'Wassenaar tot Warmond, H. baron
 v., 275
 Weerts, Aldegondus, 113
 —, Wilh., past., 255
 Westerwoudt, mej. (Sr. Xavier), 80
 Wetering, biss. v. d., zie; Henricus
 Weyde, Anna v. d., 303
 Weyer, Joh. H. v. d., past., 254
 Weysenveld, Thérèse, relig., 77
 Wielen, Lucia v. d., 113
 Wilde, Serv. de, kap., 251
 Wilhelmus Lindanus, biss., 4, 19
 Will, Chr. v., kap., 261
 Willem I, koning, 154, 160, 166 vlg.,
 172, 177, 179, 195, 203 vlg., 211,
 220 vlg., 223, 233, 265
 Willems, Driesken hsvr. H., 301
 —, Evert Hzn., 301
 —, Hendr., 301
 Willigen, Joh. B. v. d., kap., 258
 Winters, Jac. J., 107
 Wit, Jac. de, kap., 247
 Witt, Alida de, 105
 —, Corn. de, 105
 Woesselaar, J., 108
 Wolff S. J., Mathias, 72—74, 79—82
 Wolters, Willem, 309
 Wouters, Jenneken, 43
 Wijckerslooth, mgr. C. L. v., biss.,
 221
 Wijdeven, Simon v., past., 83, 85—
 87, 91, 97, 282
 Wijnants, Walth. Wilh., past., 286
 Wijs, Fr. Ant. de, past., 247
 Zeeuw, Helena de, 113
 —, Joh. de, kap., 252
 —, Joh. Bapt. de, past., 252
 Zoerendonck, Matthias, 42
 Zoes(ius), zie; Nicolaas
 Zwijzen, mgr., zie; Joannes

Register van Plaatsnamen

- Aalst, 105, 245
Aarle-Rixtel, 145, 228, 245, 296
Aken, 122
Alem, 120, 173, 221, 245
Alkmaar, 107, 116
Alphen (N. Br.), 120
Altforst, 103
Amersfoort, 72—74, 77—82
Ammerzoden, 246, 305
Amsterdam, 103, 107—109, 114,
116—117, 157, 160, 171, 221,
228—229, 233, 236
Anthonis, St., 132, 287
Antwerpen, 4—8, 11—12, 28, 37,
133, 135, 140, 240
Appeltern, 112
Arnhem, 116
Asch (België), 292
Asten, 246
Atrecht, 20
Averbode, 121

Baardwijk, 246
Baarle, 120
Bakel, 246, 277, 281—282, 286
Barneveld, 116
Batavia, 73
Bedaf, 172, 246, 257, 280, 282
Beek (N. Br.), 274
Beek en Donk, 246
Beesd, 105
Berchem, 246, 289
Bergen-op-Zoom, 225
Bergeyk, 246
Berlicum, 247
Besoyen, 262
Best, 247, 293
Bladel, 247
Blaerthem, 251
Bodegraven, 116
Boekel, 269, 277, 281—282, 285—
286, 289—290.
Bokhoven, 85, 111, 247, 305
Bologna, 29
Borkel en Schaft, 247

Boxmeer, 276, 286, 294, 297
Boxtel, 32—33, 84, 89, 102, 112,
247, 302
Breda, 2, 19, 116, 123—125, 128—
129, 132, 135—136, 140, 164,
166—167, 190, 199—200, 202,
204—205, 210, 215, 225—226,
235, 237
Breugel, 248, 293
Brielle, 116
Brugge, 6
Brussel, 6, 8, 10, 12, 16, 20, 40, 43,
55—56, 70, 87, 176, 182, 200,
216, 231, 239—240
Budel, 122, 173, 221, 248

Calcar, 296
Capelle, 263
Casteren, 257
Chaam, 120
Cromvoirt, 120, 248
Culemborg, 55, 107, 116
Curaçao, 109
Cuyk, 124, 127, 132, 156, 164, 169,
225, 266

Delft, 55, 84, 88—89, 93, 95, 116
Demen, 249, 289
Deurne, 248
Deventer, 116
Dieden, 248, 289
Diessen, 121, 248
Dinther, 248, 288
Domburg, 116
Dommelen, 248
Doornik, 1, 19—20, 28, 60
Dordrecht, 116
Douai, 1, 19—20, 28, 37, 45, 60—
61, 70—71
Dreumel, 107, 167, 175, 177, 180,
182, 193
Driel, 248, 309
Drunen, 120, 218, 221, 249
Druten, 117, 167
Duizel, 121, 249

- Dungen, den, 249, 296
 Dusseldorf, 285
 Dussen, 249

 Echternach, 119
 Edam, 107
 Eerde (bij Veghel), 249
 Eersel, 139, 249
 Eindhoven, 33, 101, 122, 131, 249,
 261, 288, 293, 296
 Elburg, 116
 Elshout, 259
 Empel, 172, 245, 249
 Engelen, 73—77, 250
 Enschoot, 122, 250
 Erp, 250, 274, 281—282, 289, 296
 Esch, 250
 Ewijk, 105

 Franeker, 115—116

 Geertruidenberg, 42, 116, 120, 250
 Geffen, 27, 66, 250
 Geldrop, 120, 123, 173, 218, 250,
 281, 292—293, 295—296
 Geleen, 292
 Gemert, 111, 122, 173, 213, 218—
 219, 250—251, 267—274, 276—
 277, 280—284, 288, 291—293,
 295—296, 304, 306
 Gemonde, 251, 301
 Gent, 78—79
 Gerwen, 257, 274
 Gestel & Blaerthem, 251
 Gilze, 142
 Ginneken, 142
 Goes, 116
 Gouwe, 86, 251
 Gorinchem, 116
 Gouda, 55, 116
 Grave, 125—126, 290—291
 Gravenhage ('s-), 75, 80, 83—91, 95,
 97—99, 105, 116, 126—127, 131—
 132, 136, 159, 208, 227, 236, 239—
 240, 243—244
 Gravemoer ('s-), 263
 Groede, 116
 Groningen, 109, 116
 Gruitrode (België), 292

 Haaren (bij Oisterwijk), 76, 120,
 154, 251
 Haastrecht, 108
 Halder, 264

 Hamont, 292
 Handel, 251, 267—307 passim
 Hapert, 121, 251
 Haps, 295
 Haren (bij Meegen), 102, 106, 113
 115, 117, 289
 Hasselt, 119
 Hedel, 252
 Hedikhuizen, 252
 Heesch, 252, 300
 Heeswijk, 252
 Heeze, 252, 292—293
 Helmond, 31, 121—122, 131, 145,
 173, 218, 224, 252, 274, 276
 Helvoirt, 120, 139, 252
 Herpen, 285, 297
 Hertogenbosch ('s-), 1—6, 8, 10—18,
 20—34, 37—46, 55, 65—66, 70—
 77, 80—81, 83—99, 101, 107, 118,
 124—125, 131, 133, 135, 143,
 146—148, 150, 154, 165, 172—
 173, 175, 182, 188—189, 198—
 199, 205, 210—211, 216—220,
 222—223, 230, 245, 253, 265, 268,
 272, 274, 291, 293, 308
 Heusden, 253—254
 Hillegersberg, 107
 Hilvarenbeek, 33, 120, 254
 Hilversum, 107
 Hoeven, 140
 Hoogeloon, 121, 251
 Hooge Mierde, 121, 254
 Hooge Zwaluwe, 151, 263
 Hoogstraten, 302
 Hoorn, 103, 107, 117
 Huisseling, 290
 Hulsel, 254
 Hurwenen, 254

 Kaatsheuvel, 256
 Kamerijk, 4, 15, 20, 28, 33, 37—38,
 68—69
 Kampen, 116
 Kessel, 254
 Keulen, 28
 Kevelaar, 286—287, 294
 Kleef, 286
 Knegsel, 260
 Koolwijk, 285, 297
 Kortrijk, 37

 Lage Mierde, 121, 173, 221, 254
 Lage Zwaluwe, 151, 263
 Langel, 289—290

- Leende, 255, 293
 Leerdam, 116
 Leeuwarden, 116
 Leeuwen, 167
 Leiden, 107—108, 116
 Leuven, 6, 8, 31, 84, 119—120, 137
 Liempde, 254, 293
 Lierop, 122, 142, 173, 221, 255
 Lieshout, 122, 173, 218, 255, 303
 Liessel, 172, 255, 274
 Lille, 60
 Lith, 117, 255, 289
 Lithoyen, 255
 Loenersloot, 107
 Lommel, 38, 255
 Loon-op-Zand, 255—256
 Luik, 3, 78, 119, 122, 128, 270—
 271, 292
 Maarheeze, 256
 Maarssen, 77—78, 116, 157, 190
 Maasbommel, 102
 Maaseyck, 119, 292
 Maastricht, 28, 105, 271, 286, 292
 Macharen, 102—103, 106, 117, 128,
 308—310
 Made, 256
 Maren, 256
 Mechelen, 2, 4—10, 12—19, 21—22,
 26, 33, 38, 43, 57—58, 60, 68—
 69, 71, 216, 239—240, 272, 274,
 277, 286
 Meerveldhoven, 263
 Megen, 44, 76, 100—117, 128, 272,
 277, 279, 286, 297, 302, 308—310
 Michielsgestel, Sint, 77, 217, 251
 Middelbeers, 256
 Middelburg, 116
 Mierlo, 27, 122, 218, 256, 304
 Milaan, 28
 Moergestel, 121, 256, 301
 Mons (België), 10, 20, 37, 60
 Mortel, den, 251
 Munster, 44, 118, 139, 141, 150—
 151, 189, 232—233, 265
 Namen, 58, 60, 79, 82
 Napels, 58, 60
 Nederwetten, 257, 274
 Neerbosch, 290
 Neerloon, 202, 257, 266
 Netersel, 257
 Nieuwkuyk, 120, 257
 Nistelrode, 257, 289
 Nuenen, 27, 257, 274, 293
 Nuland, 83, 86—87, 257
 Nijmegen, 74—75, 124, 156, 159,
 169, 182, 187—189, 192, 290
 Oedenrode, Sint, 24, 249, 257—258,
 293, 301, 304
 Oerle, 66, 122, 142, 173, 221, 258
 Oirschot, 33, 42, 83, 86—87, 218—
 219, 258
 Oisterwijk, 31, 120, 139, 173, 218,
 225, 258
 Oldenzaal, 267—268
 Omer, Saint, 45
 Onsenoort, 257
 Oostelbeers, 121, 258
 Orthen, 42, 119, 258
 Oss, 102, 113, 258, 289, 300
 Oudenbosch, 128
 Oudheusden, 259
 Overlangel, 290
 Overloon, 289, 294
 Oyen, 259
 Parijs, 231
 Poppel, 302
 Postel, 121—122
 Princenhage, 142
 Purmerend, 107
 Raamsdonk, 259
 Ravenstein, 44, 76, 102, 105, 108,
 110, 128, 130—131, 164, 166, 224,
 249, 266, 280, 285, 290, 292
 Reek, 110, 290
 Reusel, 121, 142, 173, 221, 259
 Riethoven, 27, 259
 Roermond, 2, 4—5, 19, 124, 131,
 166, 176, 181, 191—192, 195,
 199—200, 205, 215, 235, 241
 Rome, 28, 54—55, 68, 84, 160, 167—
 171, 175, 177—179, 181, 184—
 185, 187—189, 191—197, 205—
 206, 216, 230—231, 233, 236—
 237, 239, 243—244, 264
 Rosmalen, 259
 Rossum, 254
 Rotterdam, 107, 116—117, 237
 Rijkhoven (België), 270
 Sambeek, 277, 286, 294
 Savona, 229
 Schaft, 247
 Schayk, 285

- Schiedam, 116
 Schijndel, 119, 124—125, 139, 147,
 157, 165, 218, 220, 249, 259,
 274, 282—283, 303, 305—306
 Sint-Pietersvoeren (bij Luik), 292
 Sluisoord, 116
 Soerendonk, 256
 Someren, 255, 260
 Son, 260, 293
 Spiers, 270
 Sprang, 116
 Steenberg, 224
 Steensel, 260
 Sterksel, 256
 Stiphout, 260
 Stratum, 101, 260
 Strijp, 261

 Terheijden, 226
 Teteringen, 302
 Tiel, 116
 Tilburg, 120—121, 128, 261, 306
 Tongelre, 261, 293, 296
 Tongerlo, 120—122
 Trente, 2—4, 13—17, 21—23, 32,
 56, 58, 67, 137, 142, 163, 275
 Truiden, Sint, 120

 Uden, 280, 282, 285, 290, 294, 297
 Udenhout, 120, 154, 261
 Utrecht, 15, 60, 74, 84, 107—108,
 116, 157, 180

 Valenciennes, 60
 Valkenswaard, 261
 Veere, 116
 Veghel, 249, 261, 274
 Veldhoven, 122, 142, 173, 221, 262
 Velp (N. Br.), 277, 282, 286, 290,
 295

 Venray, 272, 277, 286, 288, 294
 Vessem, 262
 Vianen, 116
 Vlierden, 262
 Vlissingen, 116
 Vlijmen, 85, 90, 262
 Volkel, 282
 Voorburg, 116
 Vortum, 294
 Vught, 27, 30, 85, 93—94, 120,
 262, 289

 Waalre, 139, 262
 Waalwijk, 120, 218, 262—263, 304
 Waspik, 263
 Weert, 292
 Wel, 246
 Westerhoven, 263
 Wintelre, 263
 Woensel, 263, 293, 302
 Workum, 107
 Woudrichem, 116
 Wouw, 128
 Wychen, 112, 290

 Yperen, 1, 14, 19, 27, 56

 Zaandam, 116
 Zaltbommel, 116, 151, 247
 Zeeland (N. Br.), 103, 289—290
 Zeelst, 263
 Zesgehuchten, 123
 Zevenbergen, 74—76, 151, 172,
 260—261, 302
 Zevenbergsche Hoek, 172, 260
 Zierikzee, 107, 116
 Zutphen, 58, 116
 Zwaluwe, Hooge en Lage, 151,
 263

Register van Zaken

- Aflaatbrief tot bevordering van de Christelijke Lering, 37, 66—68
 Aflaat van Portiuncula, 297
 Agnes-Instituut te Douai, Sint, 45
- Bedevaarten naar Handel, 267—307
 — naar Kevelaar, 286—287, 294
 Benoeming van geestelijken, 154 vlg., 166
 Bezoldiging (Rijks-) der clerus, 118—266
 Bezoldigingsbesluit van 1809, 147
 Broeders Penitenten v. d. H. Franciscus v. Assisië, 269, 299—300
 Broederschap v. d. Christelijke Lering, 28 vlg., 37, 41 vlg.
 Broederschap v. d. Rozenkrans te Meegen, 100—113
- Catechismus, Mechelse, 5—13
 Catechismus-onderricht bisd. 's-Hertogenbosch, 1—71
 Commissie v. superintendentie, 123
 — tot de zaken van het R.K. Kerkgenootschap, 147 vlg.
 Competentiën der clerus in het Bossche vicariaat, 118—266
 — Alphabetische staat volgens plaatsnamen, 245—263
 —, zie ook: Koninklijke Besluiten, en: Pauselijke Decreten
 Concilie (Provinciaal), zie: Synode — van Trente, 2—3, 13 vlg.
 Congregatie v. J.M.J. te 's-Hertogenbosch, 72—82
 — der Zusters v. O.L.Vrouw te Amersfoort, 72—82
 Congregaties (Onderwijs-), 44 vlg., 55
- Duitse Orde, 270, 289, 292
- Franse School te Meegen, 108, 114—117
- Gereformeerde gezinnen, predikanten en schoolmeesters in Brabant, 127, 219, 225
- Gratificatiën aan de Bossche clerus, 125
 Grondwet-1814, (art. 139), 156—160, 163, 167, 171, 175, 230, 233
 Grondwet-1815, 171, 175
 Grondwet-1848, 222—223
- Jansenistische wóelingen te 's-Hertogenbosch, 83—99
 Jezuietessen, 45
 Jura stolae, 149 vlg.
- Koninklijke Besluiten betreffende toelagen en competentieën aan de clerus,
 K.B. d.d. 26 Febr. 1807, 126 vlg., 133 vlg., 142, 145, 226
 — 13 Dec. 1807, 145
 — 11 Sept. 1809, 147 vlg.
 — 10 Dec. 1813, 160
 — 23 Dec. 1813, 154—155, 201 vlg., 210, 213, 264
 — 19 Jan. 1814, 155
 — 16 Mei 1814, 158—159, 168, 232
 — 28 Sept. 1814, 159, 168, 199—215 passim, 234, 264
 — 18 Febr. 1815, 168, 171, 243
 — 29 Aug. 1815, 172
 — 15 Sept. 1815, 172, 174 vlg., 264
 — 30 Nov. 1818, 219, 221
 — 10 Aug. 1819, 218
 — Aug. 1820, 218
 — Oct. 1820, 218
 — 30 Nov. 1822, 220
 — 6 Juli 1827, 221
 — Sept. 1845, 222
 Kosterij te Handel, 269, 298—300
 Kwezens, 273, 279
- Latijnse School te Gemert, 219, 277
 — te Meegen, 108—109, 117

- Mariakapel te Handel, 267—307**
Mariadevotie in Brabant, 102, 106, 267—307
Miraculeuze genezingen te Handel, 269, 282—285, 300—307
Onderwijscongregaties, vrouwelijke, 44 vlg., 55
Oudheidkamer te Oldenzaal, 267
Patronaatsrecht, 131 vlg., 226, 289
Pauselijke decreten betreffende toelagen aan de clerus,
 d.d. 16 Dec 1814, 168, 242
 13 Mei 1815, 170, 181
 17 Aug. 1817, 211
 18 Apr. 1818 (breve), 195
Plebanisten te 's-Hertogenbosch, 84—85
Portiuncula-aflaat, 297
Priesters te Megen en Macharen, 308—310
Rijksbezoldiging der clerus, 118—266
Synode van 's-Hertogenbosch (1571), eerste, 16 vlg., 38
 — (1612), tweede, 26, 28
 — van Mechelen (1570), eerste, 4, 15
 — van Mechelen (1607), derde, 5, 38
Zondagsscholen, 13 vlg., 56 vlg.
 — in België, 19—20, 56 vlg.
 — in Breda, 19
 — in Brabant, 27
 — in 's-Hertogenbosch; 20 vlg., 40 vlg., 65 vlg.

Drs. H. J. A. M. SCHURINK